

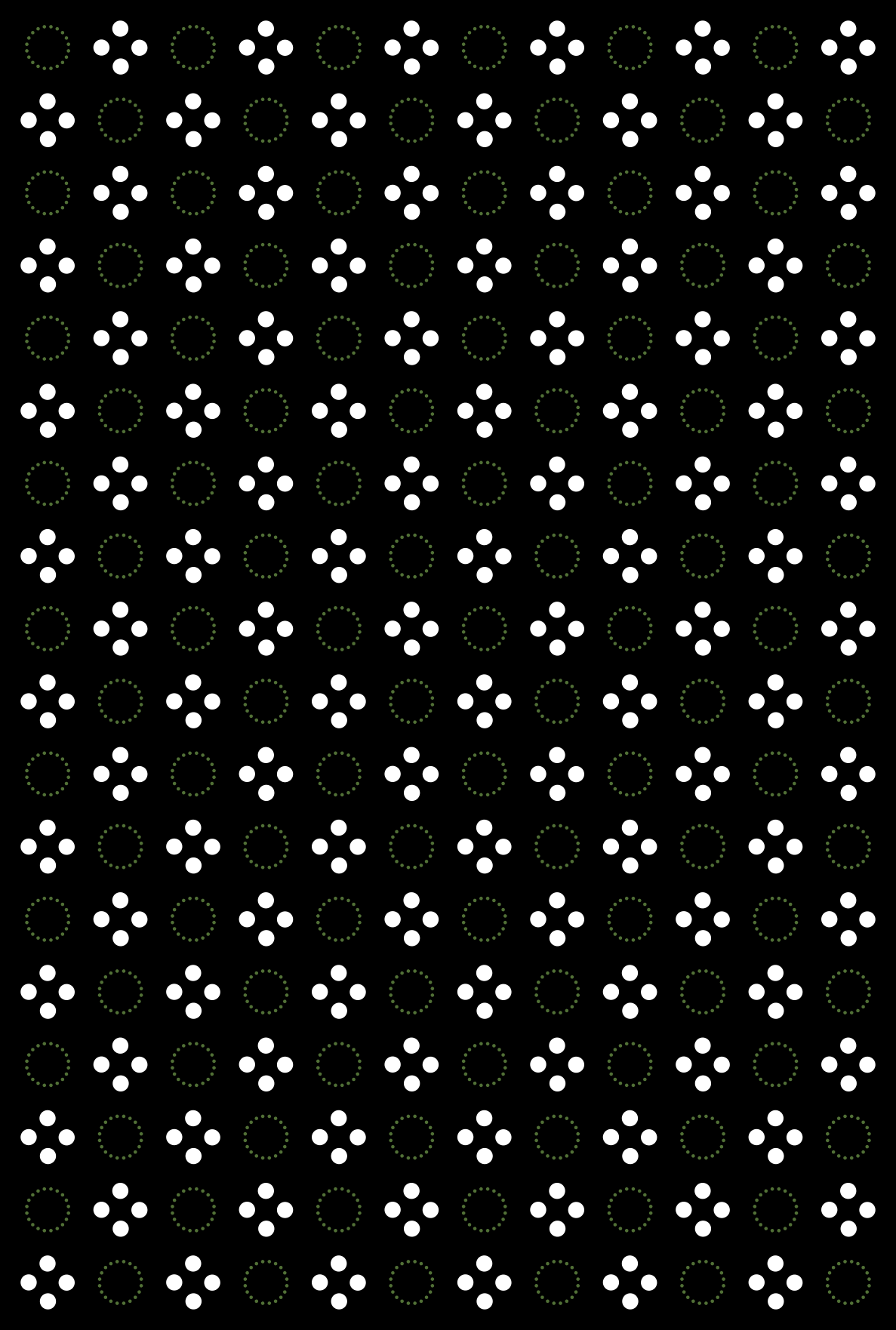
museum vivum 2024

časopis českých muzeí v přírodě, XIX. ročník

Národní
muzeum
v přírodě

Metodické centrum
pro muzea
v přírodě

Národní
muzeum
v přírodě

museum vivum

časopis českých muzeí v přírodě, XIX. ročník

2024

museum vivum

časopis českých muzeí v přírodě, XIX. ročník, 2024

Vydalo Národní muzeum v přírodě

Metodické centrum pro muzea v přírodě

odpovědný redaktor Ing. Bc. Jindřich Ondruš

redakce Mgr. Vítězslav Vilímek, DiS., PhD.; Mgr. Luděk Ondruch

redakční rada Ing. Martin Čerňanský, Ph.D.; Mgr. Lenka Drápalová; doc. Ing. Miloš Dudáš CSc.; PhDr. Sylva Dvořáčková; PhDr. Jaroslav Dvořák; Mgr. Tereza Johanidesová; PhDr. Eva Kuminková, Ph.D.; PhDr. Martin Novotný, Ph.D.; PhDr. David Pindur, Ph.D.; Mgr. Jan Pohůnek, Ph.D.; Dr. hab. Gregorz Studnicki; PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D.; PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

recenzovali Ing. Petr Černošek; PhDr. Zuzana Křenková, Ph.D.; Ing. arch. Karel Kuča; Mgr. Ondřej Machálek; Mgr. Tomáš Nitra; PhDr. Pavel Novák, CSc.; Mgr. Lenka Nováková Ph.D.; Ing. arch. Jaroslav Novosad; doc. Dr. Ing. Petr Salaš; Mgr. Jitka Sobotková, Ph.D.; Ing. Václav Tetera, CSc.; Ing. Ina Truxová; PhDr. Radim Urbánek; PaedDr. Ing. Vladimír Vinter, Ph.D.

jazyková korektura českých textů PhDr. Sylva Dvořáčková

překlady Bc. Pavlína Fišerová, Bc. Nicole Holajnová, Mgr. James Christopher Hokinson, Ph.D., Bc. Adéla Labounek, Bc. Adéla Nesvadbová, Petra Vašková

grafická úprava Katarína Kyselicová

tisk Grafia Nova s.r.o.

náklad 300 ks

ISBN 978-80-53040-02-0

ISSN 1803-1358

Národní muzeum v přírodě,
Palackého 147, 756 61 Rožnov pod Radhoštěm

www.nmvp.cz ludek.ondruch@nmvp.cz

MINISTERSTVO
KULTURY

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA
FILOZOFICKÁ FAKULTA

úvodník

- 9** — **Oživení muzejních expozic zvířaty a rostlinami**
Jindřich Ondruš

studie a materiály

- 11** — **Záchrana starých a krajových dřevin v muzeích v přírodě**
Radim Lokoč
- 25** — **Potenciál pro uchovávání starých a krajových odrůd v Česku**
Vojtěch Holubec – Dagmar Janovská – Ludmila Papoušková
- 38** — **Staré a krajové odrůdy ovocných dřevin ve Valašském muzeu v přírodě**
Luděk Ondruch
- 51** — **Expozice a prezentace domovních zahrádek v Estonském muzeu v přírodě**
Anneli Banner – Maret Tamjärv
- 62** — **Panský vodní mlýn ve Strážnici a jeho technologické vybavení**
Petra Hrbáčová
- 77** — **Poznávání předměstské zástavby na příkladu dokumentace zaniklého domu čp. 991 v Příboře**
Jana Koudelová
- 100** — **Analýza vývoje domu čp. 269 z roku 1740 v obci Velké Karlovice a nutnost jeho ochrany**
Jitka Petřeková – Tomáš Dostál

rozhovor

- 115** _____ **Co děláš a budeš dělat, využijí a zhodnotí až další generace muzejníků**
Luděk Ondruch – Vítězslav Vilímek

musealia

- 128** _____ **Karol Plicka – objavitel' tej pravdy o živote ľudu, ktorú vie vysloviť iba umenie**
Daša Ferklová

- 137** _____ **Fotografická sbírka Rudolfa Hůlky ve Slovanské knihovně se zaměřením na oblast Moravy a Slezska**
Hana Opleštilová

- 142** _____ **Grafika Lud'ka Majera**
Karel Bogar

- 146** _____ **Projekt implementace mobilní aplikace ve Valašském muzeu v přírodě**
Lucie Krejčí

- 149** _____ **Muzea v přírodě jako muzea člověka a zvířat. Aktuální příklady z Německa**
Michael Schimek

názory

- 158** _____ **Křibice – téměř zapomenutá obilovina**
Karel Kurzysz – Jan Michalik

- 161** _____ **Oživení muzejních expozic zvířaty z hlediska státního veterinárního dozoru**
Milan Krpec

166 _____ **Rozloučení s Marií Brandstetrovou**
Petr Lidák

169 _____ **Vanda Jiřikovská jubilující**
Lubomír Procházka

170 _____ **Za PhDr. Pavlem Pospěchem**
Josef Urban

173 _____ **Unikátní expozice lesnictví v budově hájovny
otevřít nový areál Kolibiska ve Valašském
muzeu v přírodě**
Václav Kinský

176 _____ **Barva v lidové kultuře**
Václav Tvarůžka

178 _____ **Ochrana objektů tradiční architektury**
Vítězslav Vilímek

181 _____ **Když je exponátem krajina**
Jiří Neminář

183 _____ **Výstava Zvířata, lidé a tradice v Nizozemském
centru nehmotného kulturního dědictví**
Jet Bakels – Mark Schep

187 _____ **Studijní cesta českých muzejníků
do okolí Starého Sadce**
Bartłomiej Chojna – Radek Bryol

úvodník

Oživení muzejních expozic zvířaty a rostlinami

Myšlenka živého národopisného muzea za dob Artura Hazelia a sourozenců Jaroňkových směřovala hlavně k vytváření vhodného prostředí pro zachování projevů duchovní kultury, tradičního oděvu a bydlení. Industrializace, urbanizace a všechny s tím spojené jevy přes nesporně příznivý přínos k plošnému zvyšování životní úrovně vedly k tomu, že tradiční kultura mizela přímo před očima těch, kdo se věnovali její ochraně a záchraně.

Významně pomalejším tempem než bydlení, odívání a zvykosloví se proměňovalo zemědělství a lesní hospodářství – a to i v porovnání s domáckou a řemeslnou výrobou. Zejména do venkovských regionů vzdálených od měst a k maloročníkům a samozásobitelům pronikaly inovace pomalu. Rodinné hospodaření setrvalo na způsobech, jaké se osvědčily dřívějším generacím. Užívané postupy, nářadí, pěstované odrůdy a chovaná plemena se měnily jen velmi zvolna. I v této oblasti však po určité době začalo být zřejmé, že se jí musí národopis začít intenzivně věnovat.

Zemědělství v minulosti tvořilo součást života většiny lidí a to výrazně formovalo krajinu: pole, produkční a okrasné zahrady, sady, lesní hospodářství v selských a vrchnostenských lesích, senokosné louky a pastviny a samozřejmě také domácí zvířata, zvláště ta hospodářská. Projekty etnografických rezervací a muzeí v přírodě až do poválečné doby stále počítaly s obydlováním expozičních objektů rodinami, které vedou hospodářství ještě tradičním způsobem. V insitních podmínkách se tak na vsích stále hospodařilo a vlastivědní pracovníci se v terénu s podobnými hospodářstvími pravidelně setkávali, takže tento způsob oživení expozic byl stále možný, přestože čím dál tím obtížnější.

Za šest generací, co muzea v přírodě v Evropě existují, se změnila a rozšířila i úkoly jejich zemědělských sbírek. Proměnila se znalostní a zkušenostní základna návštěvníků i očekávání, která mají od návštěvy expozic. Změnily se technologické možnosti a způsoby prezentace lidové kultury. Přibyla významná role spočívající ve výzkumu a uchování genofondu, a to nejen hospodářských zvířat a kulturních rostlin, ale také např. ještě nedávno běžných plevelů.

Muzea v přírodě i přes velkou snahu z různých důvodů nemohou dnešnímu návštěvníkovi zprostředkovat věrohodnou podobu hospodářského prostředí starého venkova se všemi jeho aspekty. Z povahy věci se vždy jedná o „muzejní zkratku“. V expozicích stále neumíme odrazit fyzickou náročnost zemědělských prací vykonávaných tradičními postupy. Pro většinu současníků je už také těžko představitelná absolutní závislost denního rytmu na chovaných zvířatech – živitelích rodiny. Za poslední dvě generace se ve střední a západní Evropě společnost proměnila natolik, že i muzejní zahrádky návštěvníkovi připomenou něco z jeho vlastní minulosti a okolí a zapůsobí na něj, avšak podstatný rozdíl spočívá v tom, že dnešní zahrádky plní především funkci rekreační a jsou prostorem pro aktivní trávení volného času, ne zajištěním obživy. Výzvou poslední doby je proto nalézání vhodných forem, kterými návštěvníky upozorníme na fakt bezprostřední existenční závislosti našich předků na pěstování plodin a chovu zvířat.

Nové číslo *Musea viva*, které Vám, milí čtenáři a kolegové, přinášíme, pojednává o živém muzeu v přímém smyslu. Redakce už několik let plánovala shromáždit aktuální pohledy na otázky spojené s rostlinami a zvířaty v expozicích muzeí v přírodě. Problematika je to velmi široká, od záležitostí obecně koncepčních až po momenty veskrze praktické. Mnohdy se neobejde bez perspektivy jiných oborů, proto jsme poměrně velký prostor poskytli autorům mimo oblasti muzejnictví a památkové péče. Velmi mě těší, že se o své zkušenosti podělilo také několik našich kolegů z blízkého i vzdálenějšího zahraničí. Ve zprostředkovávání problémů a přístupů k jejich řešení v muzeích, kam ne každý z nás může zavítat a poodhrnout „oponu“, budeme v našem časopise pokračovat i v budoucnu, aby každý, kdo má zájem, našel užitečné informace a inspiraci pro svoji práci.

Ing. Bc. Jindřich Ondruš

generální ředitel

Národního muzea v přírodě

studie a materiály

Záchrana starých a krajových ovocných dřevin v muzeích v přírodě

Mgr. Radim Lokoč, Ph.D.

Základní organizace Českého svazu ochránců přírody Levrekův ostrov
radim.lokoc@centrum.cz

ABSTRAKT

Vytvoření autentického historického prostředí a záchrana starých a krajových odrůd sběrné oblasti jsou jedněmi z hlavních důvodů výsadby ovocných stromů v areálech muzeí v přírodě. Z pohledu současného pojetí prezentace kulturního dědictví v tomto typu muzeí je záchrana starých odrůd pevnou součástí paradigmatu. Proto je nezbytné vytvořit metodiku pro péči o stávající ovocné výsadby, která zajistí věrohodné a efektivní doplnění stavebních památek v muzeích v přírodě a současně vytvoří reprezentativní sbírky odrůd daného území. Na příkladu Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Hanáckého muzea v přírodě v Příkazech, Muzea v přírodě Rymice a Muzea v přírodě Vysočina je možné sledovat různorodá prostředí, zastoupení a stávající stav ovocných dřevin, připravenost formovat prostředí nebo celkové směřování interpretace místního dědictví. Koncept péče o staré a krajové odrůdy ovoce v muzeích v přírodě má zahrnovat tyto postupné kroky: inventarizace stávající výsadby, údržba stávající výsadby, řešerše pramenů, terénní mapování a pomologická determinace, vytvoření konceptu výsadby, výsadba.

KLÍČOVÁ SLOVA

muzea v přírodě, ovocné stromy, koncepte rozvoje, staré odrůdy, tradiční odrůdy

Úvodem¹

Jedním z hlavních důvodů výsadby ovocných stromů v areálech muzeí v přírodě je vedle vytvoření autentického historického prostředí také záchrana starých a krajových odrůd sběrné oblasti muzea nebo širšího území. Tento koncept začalo Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (dále VMP) používat před více než čtyřmi desetiletími² a lze konstatovat, že z pohledu současného pojetí prezentace kulturního dědictví v muzeích v přírodě je záchrana starých odrůd pevnou součástí paradigmatu.

Tento přístup je rovněž jedním z důvodů pro vytvoření metodiky³, která si klade za cíl pečovat o stávající ovocné výsadby a tím věrohodně a efektivně doplňovat stavební památky v muzeích v přírodě a současně vytvářet reprezentativní sbírky odrůd daného území.

Během let 2018–2023 jsme měli možnost vyzkoušet si tuto práci ve třech areálech Národního muzea v přírodě (Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Hanáckého muzea v přírodě v Příkazech a Muzea v přírodě Vysočina) a v Muzeu v přírodě Rymice. Každý z areálů poskytl odlišné pro-

- 1 Odborný článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.
- 2 TETERA, Václav. Vznik a vývoj zemědělství ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. *Národopisné aktuality*. 1984, roč. 21, s. 247–253; TETERA, Václav. *Možnosti studia a uchování genofondu v muzeích v přírodě za účelem uplatnění ve šlechtění*. nedat., Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv.č. R 418.
- 3 Tvorba metodiky je dlouhodobým cílem Metodického centra pro muzea v přírodě.

středí, zastoupení a stávající stav ovocných dřevin, připravenost formovat prostředí i celkové směřování interpretace místního dědictví. V následujícím textu se budeme problematice věnovat jak souhrnně, tak poukážeme na rozličné postupy v případě těchto čtyř areálů formou případových studií, jež lze na základě níže uvedených činností navzájem komparovat.

Ovocné dřeviny ve VMP

Pro pochopení kontextu, možností přístupu a rozsahu práce je nutné muzejní areály krátce představit. Ve VMP započala naše práce v roce 2018. V Mlýnské dolině a Valašské dědině se v té době nacházelo 160 ovocných dřevin. Nejčastěji se jedná o jabloně a slivoně. Hrušňi a třešňi je zde jen malý počet. Většinu tvoří sbírka odrůd vysazená v 70. letech 20. století na základě výzkumu Václava Tetery⁴. Několik

Plánek osázených a prázdných pozic na ploše C ve VMP v roce 2023 (zpracoval Radim Lokoč)

desítek stromů pochází z mladších dosadeb (stáří do 20 let). V rámci prováděné inventarizace⁵ jsme z důvodu přehlednosti rozdělili rozsáhlé území na šest funkčních celků (A–F), v nichž jsme kromě zaměření pozic stávajících stromů vymezili i pozice volné. Jedná se o několik sadů, polních sadů, skupin, linií nebo soliterních stromů, které byly cíleně vysazeny dle znalosti prostředí. Stav stromů nebyl uspokojivý, na části z nich bylo v minulosti provedeno neúměrné zmlazení, což mělo za následek koruny plné vlků, mladší koruny nebyly zapěstovány, na jabloních bylo jmelí. V následujících letech jsme se zaměřili na ochranu těch odrůd, které se nacházely v posledních exemplářích, a odrůd obsázených v původní Teterově sbírce, které se však nedochovaly do současnosti. V zahradě u objektu Obecné školy z Velkých Karlovic – Miloňova proto vznikla malá ovocná školka, která má za úkol zásobovat zdejší výsadby, byla osázena nová plocha G v počtu 44 stromů a postupně bylo

4 TETERA, Václav. *Staré odrůdy jádřovin ve sběrné oblasti VMP*. Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv.č. R 52. Rožnov pod Radhoštěm, 1971; TETERA, Václav. *Studium genofondu krajových odrůd jablek Valaška pro šlechtění*. Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv.č. R 275. Rožnov pod Radhoštěm, 1989.

5 LOKOČ Radim, DOVALA Ondřej a MARGECÍN Vojtěch. *Obnova ovocné výsadby v Hanáckém muzeu v přírodě v Příkazech*. Příkazy: 2020.

Sběr plodů pro pomologické určování (foto Vojtěch Margecín, 2019)

v areálu (na plochách B–F) vysazeno 23 stromů. Několik odrůd bylo roubováno přímo na stanovišti na předem vysazené podnože. Údržby stávající výsadby se ujal Ondřej Dovala.

V roce 2020 započaly přípravy výsadby do nově budované části areálu Kolibiska. V terénu (část Beskyd od Starých Hamrů po Košařiska) byly vytypovány a pomologicky determinovány odrůdy, které budou v následujících letech přeneseny do VMP. V současné době je část odrůd zaškolkována na ploše G. Výsadba je plánovaná na roky 2023–2026. Podobně se postupuje v případě sbírky odrůd, která má prezentovat oblast Jižního Valašska (oblast vymezená Francovou Lhotou, Brumovem-Bylnicí a Slopným). Takto nachystané stromy budou vysazeny na ploše F, která bude zásadně zvětšena a přetransformována na soustavu polních sadů.

Ovocné dřeviny v Hanáckém muzeu v přírodě v Příkazech

V tomto muzejním areálu započala naše práce v roce 2019. Při inventarizaci bylo zapsáno 44 ovocných stromů různého stáří, nejčastěji ve věku 40–60 let, ale i zcela nezapěstovaných nebo proschlých dvouletých, dále desetiletých nebo naopak sedmdesátiletých. Největší podíl (13) zahrnovaly ořešáky vysazené jak ve dvoře, tak zejména podél zdí, dále hrušně (10), za nimi teprve následovaly slivoně (8) a jabloně (7). Z hlediska odrůdové skladby se jednalo o dříve běžné staré odrůdy prodávané v ovocných školkách, až na výjimku, kterou tvořila krajová odrůda hrušně ‚Krvavka‘, pocházející od hostince Šípka u silnice na Litovel, vysazená v muzeu asi před deseti lety. Ve výsadbě se nacházely rovněž mišpule a kdouloň, tj. druhy, které neodpovídají jejímu zaměření. V sousední Brachově zahradě, která k muzejnímu areálu rovněž náleží, ale zatím není námi řešena, rostlo 38

Nová výsadba jabloní a slivoní v ploše G ve Valašském muzeu v přírodě v roce 2018 (foto Radim Lokoč)

ovocných stromů – kromě čtyř jabloní se jednalo výhradně o desetileté slivoně. V rámci inventarizace byla navržena opatření, zejména zdravotní řez s cílem napravit zanedbané a prosychající koruny. Jen v několika případech bylo rozhodnuto o skácení, které se týkalo i některých nově, avšak nevhodně vysazených stromů. Také v tomto případě jsme se rozhodli ponechat stávající strukturu, byť zejména vysoký počet ořešáků není v souladu s typickým zastoupením ovocných stromů v kraji. Tento problém bude řešen postupnými kroky. Cílem bylo obnovit tradiční strukturu zdejších zahrad, selských sadů a liniových výsadeb podél zdí, jak ji dokládaly ortofotomapy z 30. a 50. let 20. století⁶ a fotodokumentace rodiny Kameníčkových⁷. V zahradě jejich gruntu, na místě původního sadu byla navržena a provedena dosadba do plného stavu, mezi stodolami byly navrženy výsadby menších sadů, linií a solitérních stromů (moruší). Výsadbami bylo podpořeno poměrové zastoupení jabloní a třešní, které na počátku zdaleka neodpovídalo místním realitám, zároveň byly doplněny staré a krajové odrůdy z oblasti Hané dle provedené

Plánek osázených a prázdných pozic v Hanáckém muzeu v přírodě v roce 2022 (zpracoval Radim Lokoč)

rešerše a mapování v Příkazech a okolí. Podařilo se zde vysadit raritní krajové odrůdy hrušní („Džbánka“, „Voňavka“, „Ovesnička“ a „Krvavka“). Dohromady v několika etapách bylo vysázeno 21 stromů. Několik odrůd bylo roubováno přímo na stanovišti na předem vysazené podnože. Na všech stromech je podle potřeby prováděn předjarní řez. V současné době je z celkového počtu 65 pozic obsazeno 57, osm pozic je volných a bude řešeno v následujících letech po opravách zídek a v souvislosti s kácením několika sousedících ořešáků.

Ovocné dřeviny v Muzeu v přírodě Rymice

V Muzeu v přírodě Rymice započala naše práce v roce 2020. V ploše I v areálu Hejnice jsme si prostor rozdělili na čtyři části podle charakteru a funkčnosti: A – prostor před domy s funkcí liniové zeleně a předzahrádky, B – prostranství vedle domu čp. 62, C – neoplocený bývalý sad za domem čp. 64, D – oplocená zahrada kolem domu čp. 65. Druhové a odrůdové zastoupení ovocných stromů zde bylo

6 *Ortofoto ČR. Český úřad zeměměřický a katastrální.* [online].

Dostupné z: <http://geoportal.cuzk.cz/>, cit. 20. 5. 2023.

7 *Fotoarchiv Hanáckého muzea v přírodě v Příkazech.*

Kameníčkův sad v Hanáckém muzeu v přírodě po dosadbách, 2022 (foto Radim Lokoč)

velmi slabé, navzdory tomu, že zde byly v minulých letech snahy o nápravu. Jednalo se o zbytky původní výsadby – tři jasany, čtyři lípy, z ovocných dřevin pouze čtyři jabloně (z toho tři mladé a poškozené), tři slivoně (z toho dvě mladé a poškozené), hrušeň a třešeň. Nacházely se zde bohužel také nevhodné smrky a vrba.

V ploše II, v oplocené zahradě před a za domem čp. 104 (kde dříve bývala pokladna) se nacházela naučná Medová zahrada s tematikou včelařství. Proto zde byly v roce 2013 vysazeny medonosné stromy a keře. Kromě dvou lip a dvou javorů zde rostl nepůvodní druh katalpa trubačovitá. V severní části zahrady za potokem bylo vysazeno sedm jabloní různých odrůd, stáří asi dva roky a deset let, které byly v minulosti nepřiměřeně ošetřeny.

Na základě dobových snímků⁸, historických ortofotomap⁹ a konceptu výsadby¹⁰, který vytvořil před asi deseti lety V. Tetera, rešerše pramenů, literatury a výsledků mapování Martina Posoldy

8 Fotoarchiv Muzea v přírodě Rymice.

9 Ortofoto ČR, c.d.

10 TETERA, Václav. *Seznam dříve pěstovaných ovocných odrůd v mikroregionu Holešovsko vhodných pro výsadbu v Rymicích*. Rukopis. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2014.

Předjarní řez jabloně v Hanáckém muzeu v přírodě, 2022 (foto Radim Lokoč)

Plánek dosadby v Muzeu v přírodě Rymice realizované na podzim 2021 (zpracoval Radim Lokoč)

byla vytvořena koncepce nové výsadby, která se zaměřila na vytvoření autentické ovocné výsadby ve všech částech areálu Hejnice. Zahrnovala doplnění prostoru před domy od silnice solitéry nebo dvojicemi ovocných stromů (v prostoru předzahradky), vytvoření dvouřadého sadu a výsadby v oplocené zahradě. V případě prostoru u domu čp. 104 se jednalo o doplnění výsadby. Důraz byl dle doporučení V. Tetery kladen nejen na odrůdovou skladbu, ale také na poměr druhového zastoupení. Podařilo se zde umístit některé raritní staré a krajové odrůdy jabloní, hrušní a slivoní a také morušovník černý. V současné době se v celém areálu nachází 34 ovocných stromů a všechny pozice jsou obsazeny. Součástí příprav bylo kácení nevhodných taxonů (vrba, smrk, katalpa) a poškozených mladých stromů v prostoru budoucího sadu. Ostatní ovocné stromy byly ošetřeny, včetně každoročně se opakujícího opravného řezu jabloní po necitlivých zákrocích v zahradě za domem čp. 104.

Roubování na podnože vysázené v zahradě v Muzeu v přírodě Rymice, 2021 (foto Radim Lokoč)

Ovocné dřeviny v Muzeu v přírodě Vysočina

V areálu na Veselém Kopci jsme zahájili práce v roce 2021. Při inventarizaci¹¹ bylo zapsáno 29 ovocných stromů různého stáří: 14 ks jabloní (polovina z mladší výsadby), 8 jeřábů, jen 3 třešně, 2 hrušně, viševě a dozrívající slivoň. Nutno dodat, že zdravotní stav většiny stromů – jak starých, tak zástupců novějších výsadeb – nebyl uspokojivý a jejich perspektiva byla většinou krátkodobá.

Souběžně byla zpracována rozsáhlá rešerše zahrnující celou sběrnou oblast muzea v přírodě. Zahrnovala nejen druhové a odrůdové zastoupení, ale také rozbor dobových fotografií.¹² Na jejím základě byly s ohledem na funkčnost jednotlivých částí areálu vymezeny pozice pro výsadbu: jednotlivé stromy a dvojice stromů u staveb a v zahradách, menší kompaktní sad při usedlosti U Pilných čp. 4, roztrou-

11 LOKOČ, Radim. *Inventarizace ovocných dřevin v Muzeu v přírodě Vysočina*. Veselý Kopec: 2021.

12 Fotoarchiv Muzea v přírodě Vysočina.

Jabloň v Muzeu v přírodě Rymice po provedeném zdravotním řezu v roce 2021 (foto Radim Lokoč)

šený menší sad u sušáren a linie stromů za obytnými a hospodářskými stavbami. Posíleny měly být zejména počty slivoní, aby odpovídaly historickému stavu. Celkově bylo navrženo a vysázeno 26 stromů – zejm. slivoně (11) a jabloně (8), dále pak hrušně (3), třešně (2), ořešák vlašský (semenáč) a jeřáb ptačí (odrůda ‚Moravský sladkoplodý‘). Vesměs se jednalo o krajové odrůdy, které byly připraveny na zakázku v ovocných školkách, v několika případech jsme roubovali na místě na vysázenou podnož. U stávajících ovocných stromů byl proveden zdravotní řez s cílem prodloužení životnosti. Několik mladších jabloní muselo být vzhledem k neuspokojivému zdravotnímu stavu pokáceno.

Koncepční kroky při péči o staré a krajové odrůdy ovocných dřevin v muzeích v přírodě

Obecně lze konstatovat, že záchrana starých a krajových odrůd sestává v jednotlivých areálech muzeí v přírodě z několika na sobě více či méně závislých činností:

1. Inventarizace stávající výsadby, která je zpravidla prvním krokem celého procesu. Jejím cílem je vymezení pozic ovocných stromů, zjištění jejich rozměrů, stáří, zdravotního stavu, stability, eventuálně defektů a z toho vycházející perspektivy. Vše probíhá dle zásad inventarizace ovocných dřevin Standardů péče o přírodu a krajinu (dále SPPK) A01 001:2018 Hodnocení stavu stromů.¹³ Ke každému stromu se pořizuje fotodokumentace, která zahrnuje fotografii stromu, kmene, listu, plodu, příp. defektu na kmeni či větví. Výstupem je tabulka s číslováními stromy se všemi sledovanými parametry, čísla fotografií, polohou v souřadnicích a navrženými opatřeními – slovně, pomocí kódu, případně i nacenění dle *Nákladů obvyklých opatření*.¹⁴ Nedílnou součástí tohoto výstupu je soubor mapových podkladů. Ten se zpravidla vytvářel v těchto verzích: všechny obsazené pozice, ovocné a neovocné stromy, druhová skladba, stáří stromu a zdravotní stav, perspektiva.

Pokud je to vzhledem ke stupni zralosti plodů možné, provádělo se současně s inventarizací i pomologické určování, které odhalí dochovanou odrůdovou sklad-

13 SPPK A01 001:2018 Hodnocení stavu stromů. Brno: Mendelova univerzita v Brně, Lesnická a dřevařská fakulta, 2018.

14 *Náklady obvyklých opatření MŽP 2023* [online]. Dostupné z: https://www.mzp.cz/cz/naklady_obvyklych_opatreni_2023/, cit. 20. 5. 2023.

Ukázka výstupu z inventarizace provedené v Muzeu v přírodě Vysočina v roce 2021 – perspektiva stromů (zpracoval Radim Lokoč)

bu výsadby. U neurčených odrůd se dokumentace doplní o popis a fotografie.

Na základě těchto poznatků, charakteru prostředí a možností rozvoje se vytvoří nosné kostry výsadby a podklady pro ošetření ovocných dřevin – konkrétní návrhy ošetření, kácení nebo přesazení stávajících jedinců. Navržená opatření by měla mít vždy s ohledem na zdravotní stav, vitalitu, stabilitu, bezpečnost (v místech zvýšeného pohybu chodců nebo provozu je nezbytné snižovat riziko pádu větví nebo zajistit průchozí profil), střednědobý nebo dlouhodobý potenciál, ale také by měla zachovat nebo podporovat biodiverzitu (ponechání stromů s dutinami), estetickou hodnotu (podpoření společných partií staveb a stromů, minimalizace drastických zásahů v koruně atd.). Návrh péče by tak měl sledovat dlouhodobý efekt, i když není nezbytné vždy postupovat zcela striktně a lze např. ponechat staré jedince tzv. na dožití v místech, kde nehrozí kolize s provozem, jako jsou zídky nebo meze, vyvrácené stromy neodstraňovat, ale podepřít, tolerovat semenáče, vidlicové větvení, sekundární korunu atd. Ryze arboristický

nebo ovocnářský pohled zde proto není zcela na místě, i když nepopírám potřebu bezpečnosti a zajištění plodnosti stromů. Vedle uvedených zásad by měl být kladen důraz na autenticitu.

2. Údržba stávající výsadby probíhá v nejlepší případě komplexně, neprodleně po provedení inventarizaci a po celou dobu činnosti dle metodiky *SPPK C02 005:2016 Péče o funkční výsadby ovocných dřevin v zemědělské krajině*.¹⁵ Je však nutné postupovat individuálně s ohledem na stáří, zdravotní stav a perspektivu jednotlivých stromů. Zpravidla jsme se snažili zachovat i méně perspektivní jedince s důrazem na autenticitu a tradiční věkovou rozmanitost výsadeb, samozřejmě s přihlédnutím k bezpečnosti stromů. Ke kácení docházelo především z důvodu zjevného špatného zdravotního stavu nebo vysokého rizika rozlomení stromu. Je vhodné zaznamenávat do inventarizační tabulky jak navržené kroky údržby pro následující rok (včetně finančních nákladů), tak zásahy provedené v aktuálním roce. Tyto zápisy poskytnou velmi cenné informace o zvolených metodách, náročnosti péče v po sobě jdoucích

¹⁵ SPPK C02 005:2016 *Péče o funkční výsadby ovocných dřevin v zemědělské krajině*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta, 2016.

**Nová výsadba provedená v Muzeu v přírodě
Vysočina na podzim roku 2022 (foto Radim Lokoč)**

letech, nákladech a účinnosti opatření. Vhodné je doprovodit zápisy fotografiemi před a po zásahu. Zejména u opravných výchovných řezů a radikálnějším zmlazení se vyplatilo sledovat stromy v průběhu roku a případně přijmout opatření (vylamování vlků apod.). Vzhledem k tomu, že jsme na všech námi spravovaných plochách prováděli nové výsadby, roubování podnoží a zmlazovací řezy, byla údržba každoroční a celoroční: a) v předjaří – zdravotní a zmlazovací řez, okopání nebo obrytí závlahových mís u mladých stromků; b) v létě – kontrola úvazků, vylamování vlků, čištění kmenů a podrostu; c) na podzim – kontrola úvazků, čištění kmenů a podrostu. Dle potřeby se prováděla závlivka.

3. Rešerše pramenů. Šíře tohoto zdroje zpravidla závisí na ovocnářské tradici dané oblasti a pestrosti dochovaných pramenů. Tato činnost může probíhat průběžně s prací v ploše výsadby. Jedná se o časově a finančně velmi nákladnou práci závislou rovněž na již provedených studiích. V námi provedených rešerších jsme využívali následující typy pramenů:

a) Pomologická literatura, zejména díla proslulých autorů Františka Suchého,¹⁶ Jana Říhy,¹⁷ Karla Kamenického,¹⁸ Josefa Vaňka,¹⁹ *Malé pomologie*²⁰

16 SUCHÝ, František. *Moravské ovoce*. Brno: Český odbor zemědělské rady pro Markrabství moravské, 1907.

17 ŘÍHA, Jan. *České ovoce I. Hrušky*. Praha: Čsl. grafická unie, 1937; ŘÍHA, Jan. *České ovoce II. Třešně, višně, slívy a švestky*. Praha: Čsl. grafická unie, 1937; ŘÍHA, Jan. *České ovoce III. Jablka*. Praha: Čsl. grafická unie, 1937.

18 KAMENICKÝ, Karel. *České ovoce VI. Jablka II*. Praha: Čsl. grafická unie, 1924; KAMENICKÝ, Karel. *Atlas tržních odrůd ovocných*. Praha: Čsl. grafická unie, 1924; KAMENICKÝ, Karel. *Československé ovocné odrůdy lokální*. Praha: Ministerstvo zemědělství Republiky československé, 1926.

19 VANĚK, Josef. *Lidová pomologie I. Jablka. 100 nejdůležitějších odrůd*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1936; VANĚK, Josef. *Lidová pomologie II. Hrušky. 100 nejdůležitějších odrůd*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1936; VANĚK, Josef. *Lidová pomologie III. Švestky a slívy. 100 nejdůležitějších odrůd*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1937.

20 DVOŘÁK, Antonín; VONDRÁČEK, Jiří. *Malá pomologie 1 – Jablka*. Praha: SZN, 1969; ČERNÍK, Václav, VEČEŘA, Ludvík a BOČEK, Otto. *Malá pomologie 2 – Hrušky*. Praha: SZN, 1961; VÁVRA, Miloslav, FERKL, František, ČERNÍK, Václav a KOCH, Václav. *Malá pomologie 3 – Švestky a třešně*. Praha: SZN, 1965.

a další. Zajímavé postřehy z jednotlivých obcí s řadou vyjmenovaných odrůd uvádí Eduard Schubert ve *Stručných dějinách ovocnictví moravského*.²¹ Vzhledem ke sběrným oblastem jsme velmi ocenili práci pomolůž minulých desetiletích. Pro VMP mají zásadní význam pomologická mapování a zpracované studie V. Tetery²², pro Muzeum v přírodě Vysočina na Veselém Kopci to je práce Zdeny Koberové a Karla Vejražky²³, Správy CHKO Žďárské vrchy²⁴ sborníky z pořádaných konferencí na Zahradnické fakultě Mendelovy univerzity v Brně²⁵ atd.

b) Lokální literatura. V místopisech, které byly před cca 100 lety vydávány po jednotlivých okresech, je v závislosti na ovocnářské tradici a zaměření kolektivu autorů zpracován rovněž přehled pěstovaných odrůd (např. pro Poličko²⁶, Chrudimsko a Nasavrcko²⁷). V několika případech jsme narazili na útlé brožurky nebo články, v nichž místní propagační ovocnářství (např. Jaroslav Ludvík Mikoláš²⁸

pro Těšínsko, František Vohralík²⁹ a Karel Šafránek³⁰ pro spádovou oblast Veselého Kopce) radí, které odrůdy pěstovat. Může se jednat také o paměti nebo korespondenci, jako tomu bylo v případě ovocnáře Karla Hájka (1867–1947),³¹ kde se ve vzpomínkách na jeho bohatou ovocnářskou činnost uvádí několik desítek odrůd.

c) Periodika nabízí širokou škálu pramenů, od odborných časopisů *Ovocnické rozhledy*, přes *Zemědělské a družstevní rozhledy*³² nebo *Poradník gospodarzy*³³, který uvádí seznam odrůd vystavených na výstavě v Bystrici na Olši v roce 1926, až po běžný tisk, kde lze nalézt např. reklamy ovocných školek, nezřídka doprovázené nabízeným sortimentem.

d) Archivní prameny – řadí se k nim např. vydávané sortimenty pro vymezené oblasti, ať se jednalo o celostátní iniciativu nebo oblastní, kdy např. Ústřední hospodářská společnost na základě zkušeností z mrazové kalamity na přelomu let 1928 a 1929 zpracovala rok poté *Slezský ovocný sortiment*³⁴. Představu o počtech a poměrném zastoupení jednotlivých ovocných druhů nám dávají sčítací operáty z období první republiky a poválečných let.

K dispozici je rovněž nabídka ovocných školek ve formě soupisů školkových odrůd, ceníků a nabídkových katalogů. Raritní je např. přehled odrůd, které šířila Hospodářská škola v Chrudimi v roce 1869,³⁵ nebo objednávek např. ze sortimentu Ústřední hospodářské společnosti³⁶ (dopisy, korespondenční

21 SCHUBERT, Eduard. *Stručné dějiny ovocnictví moravského*. Brno: Český odbor zemědělské rady moravské, 1900.

22 TETERA, Václav. *Ovoce Bílých Karpat*. Veselí nad Moravou: Český svaz ochránců přírody Bílé Karpaty, 2006; TETERA, Václav. *Staré odrůdy jaderovin ve sběrné oblasti VMP*, c. d.; TETERA, Václav. *Studium genofondu krajových odrůd jabloní Valašska pro šlechtění*, c. d.

23 KOBEROVÁ, Zdena a VEJRAŽKA, Karel. Ovocné stromy Železných hor a Chrudimska. In: *Železné hory. Sborník prací č. 2*. Nasavrky: Grantis, 2002.

24 *Mapování v CHKO Žďárské vrchy. Zápisy z mapování*. Žďár nad Sázavou: Správa CHKO Žďárské vrchy, 2006–8.

25 ŘEZNIČEK, Vojtěch (ed.) *Problematika zachování starších či krajových odrůd ovocných dřevin. Sborník přednášek*. Lednice na Moravě: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2000; SALAŠ, Petr, VLK, Radoslav a ŘEZNIČEK, Vojtěch (eds.) *Problematika zachování a ochrany starých či krajových odrůd ovocných dřevin. Sborník referátů*. Lednice na Moravě: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 1999.

26 CUPAL, Jan Alois. *Poličko*. Polička: GARN, 1908.

27 ŠULC, Ivo, KOBETIČ, Pavel, BOČEK, Petr a PAVLÍK, Tomáš. *Chrudim – Vlastivědná encyklopedie*. Praha: Město Chrudim, 2005; ŠAFRÁNEK, Karel. *Sortiment ovoce jaderného pro krajinu vysokomýtskou*. Chrudim: J. Scholle, 1894.

28 MIKOLÁŠ, Jaroslav Ludvík. *Vhodné ovocné odrůdy pro Těšínsko. Zemědělské a družstevní rozhledy*. 1923, 18, s. 35–37; MIKOLÁŠ, Jaroslav Ludvík. *Višně, vhodný ovocný strom pro poměry na Těšínsku*. Orlová: Obrana Slezska, 1925.

29 VOHRALÍK, František. *Štěpařství. Pěstování ovocných stromů*. Chrudim: Stanislav Pospíšil, 1875.

30 ŠAFRÁNEK, Karel. *Sortiment ovoce jaderného pro krajinu vysokomýtskou*, c. d.

31 Soukromá sbírka. *Životopis a ovocnářská činnost Karla Hájka*. Rukopis, nedatováno.

32 Slezský ovocný sortiment. *Zemědělské a družstevní rozhledy*. 1930, 25, s. 167–168.

33 Sprawozdanie z wystawy ogrodniczej w Bystrzycy n/O., urządzzonej od 18–22 września 1926. *Poradnik gospodarzy*. 1927, 1, s. 6–8.

34 Slezský ovocný sortiment. *Zemědělské a družstevní rozhledy*, c. d.

35 Státní okresní archiv Chrudim. Okresní zastupitelstvo Chrudim. Státní okresní archiv Chrudim. Inv.č. 259, karton 28. *Seznam druhů ovocných v hospodářské škole v Chrudimi, z nichž by se rouby na přihlášení každému poskytovat mohli*. Datovaný k 17. 3. 1869.

36 Zemský archiv v Opavě. Inv.č. 54, karton 16 – Ústřední hospodářská společnost v Opavě 1901–1938.

lístky) nebo také velmi cenné, avšak málokdy dochované katalogy nebo seznamy odrůd z výstav.³⁷

e) Posledním z cenných pramenů, který nachází využití zejména při práci s prostorem a při koncipování výsadeb, jsou historické fotografie a letecké snímky. S jejich pomocí lze rovněž sledovat proměny výsadeb nebo vyhledávat vhodné lokality pro mapování.

4. Terénní mapování a pomologická determinace. Celoplošné mapování je samozřejmě ideální možností, jak získat detailní představu o odrůdové pestrosti dané oblasti. Je však velmi náročné a nákladné. Také inventarizace všech nalezených stromů (včetně polohy a fotodokumentace) je v případě větší mapované oblasti nesnadná, proto jsme se zpravidla zaměřovali na méně známé a rozšířené odrůdy a na neurčené odrůdy, u nichž jsme prováděli detailní popis. U běžných starých odrůd jsme většinou zaznamenávali jen četnost a zapsali je do nálezové tabulky. Nutno dodat, že je v současné době prakticky nemožné na základě mapování vytvořit ucelený obraz o odrůdách pěstovaných v minulosti, jelikož se jich dochoval jen malý zlomek, zpravidla těch dlouhověkých. Značnou část odrůd, které dnes nenacházejí upotřebení (např. letní hospodářské hrušně), již v krajině nenajdeme, a přitom byly v minulosti dosti rozšířené. Proto je velmi důležité mít možnost doplnit informace z rešerší jiných pramenů.

Pomologické určování se zpravidla provádělo na místě, aby mohl pomolog určovat nejen na základě plodů, ale i znalostí stromu, listů a místních podmínek. Posbírané plody byly následně k dispozici k dalšímu určování, pořízení fotodokumentace a popisu. Je vhodné, aby před samotným mapováním proběhl předvýběr lokalit, ať už na základě konzultace s místními znalci, s odkazem na předchozí mapování nebo seznámení se s lokalitou během předchozích návštěv.

Pro účely výsadeb v muzeích v přírodě je vhodné se zaměřit nejen na záchranu odrůd jako takových, ale i na jejich vlastnosti. V prostoru lze pracovat také s výraznými habitusy vzrůstností stromů, v některých místech oceníme naopak méně vzrůstné odrůdy. Vzrůstnost je možné ovlivňovat také prostřednictvím podnoží. Je však nutné mít na paměti historickou věrohodnost.

37 KOBZA, Zdeněk (ed.). *Katalog Jubilejní zemědělské výstavy v Chrudimí*. Chrudim: Výstavní výbor, 1922.

5. Vytvoření koncepce výsadby je poměrně komplexní činnost, při které se pracuje s prostorem, se stávajícími výsadbami, využívají se a kombinují poznatky rešerše pramenů, terénního mapování a záměry s konkrétním místem i celkové cíle a vize daného muzea v přírodě. V tomto ohledu neexistuje univerzální recept. Jsou případy, kdy lze určitý prostor osadit souvisle najednou, jindy je výhodné, když se pouze doplňují stávající dřeviny a vznikne více-generační výsadba, která byla v minulosti běžnější. Také z tohoto důvodu se v této fázi vytváří plánky výsadby, kde jsou nové pozice vyznačeny, v tabulce jsou pak k nim přiřazeny navržené druhy a odrůdy. Klade se také důraz na poměrné zastoupení jednotlivých druhů, aby co nejvíce odpovídalo historické skutečnosti. Tento cíl se snažíme naplnit zejména výsadbami, minimálně kácením méně žádoucích druhů. Avšak ani toto nelze vždy splnit (viz vysoký počet ořešáků v příkazském muzeu).

Při výběru odrůd klademe přísný důraz na regionalitu. Pokud jsou k dispozici krajové odrůdy (nejlépe se vztahem k lokalitám původu přenesených staveb), snažíme se je upřednostnit, zpravidla se však pracuje s celým bývalým sortimentem, který se podařilo v rámci výzkumu nashromáždit. Rouby krajových odrůd je často nutné sehnat přímo z míst nálezů, genofondových sadů Českého svazu ochránců přírody, případně u některého ze sběratelů, stromky starých odrůd lze zakoupit v některé ze specializovaných ovocných školek.

6. Výsadba zahrnuje jak vybrané odrůdy ovocných dřevin (preferujeme špičáky, u nichž si korunku stanovíme sami), tak podnože, na něž jsou vybrané odrůdy roubovány následně. Dodržujeme zásady výsadby ovocného stromu dle standardu *SPPK C02 003:2016 Funkční výsadby ovocných dřevin v zemědělské krajině*.³⁸ Zde však – vzhledem k důrazu na autenticitu a historickou věrnost – stojí za zvážení použití neopracované tyčoviny místo soustružených kůlů a sisalového lana místo PVC pásky na kotvení stromů. Problém by mohl nastat u náhrady šestibokého králičího pletiva na ochranu proti okusu. Variantou zde zůstává obednění kmene deskami, které však v minulosti nebylo vzhledem k nedostatku materiálu nijak běžné. Jedná se však jen o krátkodobou instalaci, která zpravidla nepůsobí nijak rušivě.

38 *SPPK C02 003:2016 Funkční výsadby ovocných dřevin v zemědělské krajině*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta, 2016.

Sběr rouků následuje po mapování a pomologickém určování odrůd. Probíhá v zimních měsících, 2019 (foto Vojtěch Margecín)

Jak je patrné z výše uvedených medailonků čtyř muzeí v přírodě, posuovali jsme rozdílně – někde se podařilo provést osázení všech vymezených pozic najednou, jindy bylo vzhledem ke kolizím s prováděnými stavbami, jejich opravami, terénními úpravami nebo dočasnou výsadbou nutné provádět výsadbu na etapy. To platí také pro případy, kdy probíhala rešerše nebo mapování oblasti ve více letech a postupně se tak objevovaly nové odrůdy, které bylo nutné zachránit, a proto i vysadit v areálu muzea v přírodě. I u nových výsadeb je nezbytná každoroční péče, která zahrnuje výchovný řez v předjaří (zapěstování tvarů polokmenů a vysokokmenů), okopání nebo obrytí závlahových mís, ve zbytku roku zálivka, kontrola úvazků, čištění kmenů a podrosto.

Závěrem

Na základě popsaných několikaletých zkušeností s tvorbou a péčí o ovocné výsadby ve čtyřech muzeích v přírodě je zřejmé, že je při těchto aktivitách nutné postupovat přísně individuálně, stejně jako při tvorbě každé muzejní expozice. Je nezbytná důkladná příprava zahrnující důslednou inventarizaci a pomologickou determinaci, rešerši všech dostupných pramenů, případně mapování starých a krajových odrůd v předemné oblasti, dále kvalitně provedená výsadba a každoroční péče. Nekoncepčnost a nárazovost se dříve či později vymstí.

Jak je z textu patrné, v případě takto koncipované záchraně starých a krajových odrůd se jedná o dlouholetou, pestrou mezioborovou činnost. Také z tohoto důvodu je nezbytné vzájemné sdílení zkušeností muzejních pracovníků, historiků, pomologů, ovocnářů, zahradníků a arboristů.

LITERATURA

CUPAL, Jan Alois. *Poličko*. Polička: GARN, 1908.

ČERNÍK, Václav, VEČEŘA, Ludvík, BOČEK, Otto. *Malá pomologie 2. Hrušky*. Praha: SZN, 1961.

DVOŘÁK, Antonín, VONDRÁČEK, Jiří. *Malá pomologie 1. Jablka*. Praha: SZN, 1969.

KAMENICKÝ, Karel. *Atlas tržních odrůd ovocných*. Praha: Čsl. grafická unie, 1924.

KAMENICKÝ, Karel. *České ovoce VI. Jablka II*. Praha: Čsl. grafická unie, 1924.

KAMENICKÝ, Karel. *Československé ovocné odrůdy lokální*. Praha: Ministerstvo zemědělství Republiky československé, 1926.

KOBEROVÁ, Zdena a VEJRAŽKA, Karel. Ovocné stromy Železných hor a Chrudimska. In: *Železné hory. Sborník prací č. 2*. Nasavrky: Grantis, 2002.

KOBZA, Zdeněk (ed.). *Katalog Jubilejní zemědělské výstavy v Chrudimi od 24. do 30. září 1922*. Chrudim: Výstavní výbor, 1922.

MIKOLÁŠ, Jaroslav Ludvík. Vhodné ovocné odrůdy pro Těšínsko. *Zemědělské a družstevní rozhledy*. 1923, 18, s. 35–37.

MIKOLÁŠ, Jaroslav Ludvík. *Višně, vhodný ovocný strom pro poměry na Těšínsku*. Orlová: Obrana Slezska, 1925.

- Náklady obvyklých opatření MŽP 2023* [online]. Dostupné z: https://www.mzp.cz/cz/naklady_obvyklych_opatreni_2023/, cit. 20. 5. 2023.
- Ovocný sortiment pro české kraje ve Slezsku. *Zemědělské a družstevní rozhledy*. 1926, 21, s. 5–6.
- ŘEZNÍČEK, Vojtěch (ed.) *Problematika zachování starších či krajových odrůd ovocných dřevin. Sborník přednášek*. Lednice na Moravě: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2000.
- ŘÍHA, Jan. *České ovoce I. Hrušky*. Praha: Čsl. grafická unie, 1937.
- ŘÍHA, Jan. *České ovoce II. Třešně, višně, slívy a švestky*. Praha: Čsl. grafická unie, 1937.
- ŘÍHA, Jan. *České ovoce III. Jablka*. Praha: Čsl. grafická unie, 1937.
- SALAŠ, Petr, VLK, Radoslav a ŘEZNÍČEK, Vojtěch (eds.) *Problematika zachování a ochrany starých či krajových odrůd ovocných dřevin. Sborník referátů*. Lednice na Moravě: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 1999.
- SCHUBERT, Eduard. *Stručné dějiny ovocnictví moravského*. Brno: Český odbor zemědělské rady moravské, 1900.
- Slezský ovocný sortiment. *Zemědělské a družstevní rozhledy*. 1930, 25, s. 167–168.
- SPPK A01 001:2018 *Hodnocení stavu stromů*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, Lesnická a dřevařská fakulta, 2018.
- SPPK C02 003:2016 *Funkční výsadby ovocných dřevin v zemědělské krajině*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta, 2016.
- SPPK C02 005:2016 *Péče o funkční výsadby ovocných dřevin v zemědělské krajině*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta, 2016.
- Sprawozdanie z wystawy ogrodniczej w Bystrzycy n/O., urządzonej od 18–22 września 1926. *Poradnik gospodarzy*. 1927, 1, s. 6–8.
- SUCHÝ, František. *Moravské ovoce*. Brno: Český odbor zemědělské rady pro Markrabství moravské, 1907.
- ŠAFRÁNEK, Karel. *Sortiment ovoce jadrného pro krajinu vysokomytskou*. Chrudim: J. Scholle, 1894.
- ŠULC, Ivo, KOBETIČ, Pavel, BOČEK, Petr a PAVLÍK, Tomáš. *Chrudim – Vlastivědná encyklopedie*. Praha: Město Chrudim, 2005.
- TETERA, Václav. *Ovoce Bílých Karpat*. Veselí nad Moravou: Český svaz ochránců přírody Bílé Karpaty, 2006.
- TETERA, Václav. *Vznik a vývoj zemědělství ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Národopisné aktuality*. 1984, roč. 21, s. 247–253.
- TETERA, Václav. *Záchrana starých a krajových odrůd ovocných dřevin*. Metodika Českého svazu ochránců přírody č. 4. Veselí nad Moravou: Český svaz ochránců přírody Bílé Karpaty, 2003.
- VANĚK, Josef. *Lidová pomologie I. Jablka. 100 nejdůležitějších odrůd*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1936.
- VANĚK, Josef. *Lidová pomologie II. Hrušky. 100 nejdůležitějších odrůd*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1936.
- VANĚK, Josef. *Lidová pomologie III. Švestky a slívy. 100 nejdůležitějších odrůd*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1937.
- VANĚK, Josef. *Lidová pomologie IV. Třešně a višně. 100 nejdůležitějších odrůd*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1938.
- VANĚK, Josef. *Lidová pomologie VII. Druhá stovka jablek – novinky*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1940.
- VANĚK, Josef. *Průvodce zahradou 1936–37*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1936.
- VÁVRA, Miloslav, FERKL, František, ČERNÍK, Václav a KOCH, Václav. *Malá pomologie 3. Švestky a třešně*. Praha: SZN, 1965.
- VEPŘEK, Petr a kol. *Chrudimsko a Nasavrcko*. Díl 1. Chrudim: Výbor ku popisu okresu chrudimského a nasavrckého, 1906.

VOHRALÍK, František. Štěpařství. *Pěstování ovocných stromů*. Chrudim: Stanislav Pospíšil, 1875.

Výstava ovoce lašského kraje. Řepiště, 1945.

PRAMENY

Fotoarchiv Hanáckého muzea v přírodě v Příkazech.

Fotoarchiv Muzea v přírodě Rymice.

Fotoarchiv Muzea v přírodě Vysočina.

LOKOČ Radim, DOVALA Ondřej a MARGECÍN Vojtěch. *Obnova ovocné výsadby v Hanáckém muzeu v přírodě v Příkazech*. Příkazy: 2020.

LOKOČ, Radim. *Inventarizace ovocných dřevin v Muzeu v přírodě Vysočina*. Veselý Kopec: 2021.

Mapování v CHKO Žďárské vrchy. Zápisy z mapování. Žďár nad Sázavou: Správa CHKO Žďárské vrchy, 2006–8.

Ortofoto ČR. *Český úřad zeměměřický a katastrální*. [online]. Dostupné z: <http://geoportal.cuzk.cz/>, cit. 20. 5. 2023.

Soukromá sbírka. *Životopis a ovocnářská činnost Karla Hájka*. Rukopis, nedatováno.

Státní okresní archiv Chrudim. Okresní zastupitelstvo Chrudim. Státní okresní archiv Chrudim. Inv.č. 259, karton 28. *Seznam druhů ovocných v hospodářské škole v Chrudimi, z nichž by se rouby na přihlášení každému poskytovatí mohli*. Datovaný k 17. 3. 1869.

TETERA, Václav. *Možnosti studia a uchování genofondu v muzeích v přírodě za účelem uplatnění ve šlechtění*. nedat., Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv.č. R 418.

TETERA, Václav. *Seznam dřívě pěstovaných ovocných odrůd v mikroregionu Holešovsko vhodných pro výsadbu v Rymicích*. Rukopis. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2014.

TETERA, Václav. *Staré odrůdy jádřovin ve sběrné oblasti VMP*. Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv.č. R 52. Rožnov pod Radhoštěm, 1971.

TETERA, Václav. *Studium genofondu krajových odrůd jabloní Valašska pro šlechtění*. Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv.č. R 275. Rožnov pod Radhoštěm, 1989.

VANĚK, Josef. *Lidové pomologie – Jablka, Krajevé slezské, 100 nejdůležitějších odrůd*. Rukopis.

Zemský archiv v Opavě. Inv.č. 54, karton 16 – Ústřední hospodářská společnost v Opavě 1901–1938.

Summary

Conservation of old and regional trees in open-air museums

Radim Lokoč

Levrekův Ostrov local organization,
Czech Union for Nature Conservation

ABSTRACT

The main reasons for planting fruit trees at open-air museums include the desire to create an authentic historical environment and to conserve old and regional varieties from the museum's area of coverage. The preservation of old varieties is an established practice within the paradigm of the contemporary approach to presenting cultural heritage at museums of this type. For this reason, it is essential to create a methodology for the care of existing fruit plantations, ensuring that these trees credibly and effectively complement the historic buildings displayed at open-air museums while also creating representative collections of varieties from the relevant region. By investigating four examples of open-air museums (the Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm, the Haná Open-Air Museum in Příkazy, the Rymice Open-Air Museum and the Vysočina Open-Air Museum), it is possible to identify a range of different environments in which fruit trees are present, as well as different varieties and current states of the trees, and to assess their potential to shape the environment at the museums and their contribution to the overall approach to interpreting the local heritage. The concept for the care of old and regional fruit tree varieties in open-air museums should comprise the following phased steps: compiling an inventory of current trees, maintenance of current trees, source-based research, field mapping and pomological determination, creation of a planting concept, planting.

KEYWORDS

open-air museums, fruit trees, development concept, old varieties, traditional varieties

Potenciál pro uchovávání starých a krajových odrůd v Česku

Ing. Vojtěch Holubec, CSc. – Ing. Dagmar Janovská, Ph.D. – Ing. Ludmila Papoušková, Ph.D.

Výzkumný ústav rostlinné výroby, v.v.i.

holubec@vurv.cz – janovska@vurv.cz – papouskova@vurv.cz

ABSTRAKT

Krajové a tradiční staré odrůdy představují kulturní bohatství nejen regionu, ale i celého národa. Pro konzervaci a uchovávání rostlinných genetických zdrojů, zahrnujících i krajové a staré šlechtěné odrůdy, byl v roce 1993 založen Národní program konzervace a uchovávání genetických zdrojů rostlin a agrobiodiverzity. V informačním systému Národního programu je evidováno 4335 krajových a starých odrůd. Od počátku 90. let započala sběrová aktivita s cílem podchytit dosud chybějící odrůdy. Provedená inventarizace domácího materiálu krajových a starých odrůd dokumentuje přehled od počátku šlechtění do roku 2000 a ukazuje, které materiály se dochovaly dodnes. Konzervaci semenných materiálů zajišťuje genová banka a vegetativně množené druhy jsou uchovávány v živých kolekcích. Alternativní metodou k ex situ uložení je konzervace on-farm. Zajištění on-farm konzervace v zemích, kde buď nejsou dlouhodobé farmářské tradice udržování krajových a rodinných odrůd, nebo kde byly tradice přetrhány socializací venkova, se jeví jako nejperspektivnější možnost konzervace v přírodě, kde jsou genetické zdroje spojeny s tradičními technologiemi využití a zpracování.

KLÍČOVÁ SLOVA

krajové odrůdy, staré odrůdy, konzervace on-farm, sběr v terénu, Národní program konzervace, genová banka

Historický a současný stav genofundu rostlin v Česku

Krajové a tradiční odrůdy představují kulturní bohatství nejen regionu, ale i celého národa. Vznikaly od počátku zemědělství výběrem z planých druhů rostlin a jejich pěstováním se přizpůsobovaly prostředí v jejich domácím regionu. Farmáři vědomě i nevědomě vybírali nejlepší rostliny, semena i plody, až se ustálily krajové formy, které si pěstitelé navzájem vyměňovali. Staré tradiční odrůdy naopak vznikaly na profesionální bázi šlechtitelů, zprvu cíleným výběrem a později záměrným křížením rostlin s vybranými vlastnostmi. Hranice mezi těmito krajovými a šlechtitelskými materiály je nejasná. Pravých krajových odrůd se dochovalo v České republice málo a je o nich mnohem méně informací než o starých šlechtěných odrůdách.

Protože bylo v kulturní krajině našeho středoevropského regionu husté trvalé osídlení člověkem, krajina i místní flóra se od doby neolitu podrobovaly silnému antropickému tlaku. V průběhu času vznikalo obrovské množství různých krajových odrůd kulturních rostlin výběrem z planých, ale i introdukovaných ekotypů. Krajové odrůdy jsou ceněny jako místní speciality¹ a zpravidla představují nejširší genetickou diverzitu plodin. Nový pohled na genofondy jako na kulturní dědictví regionů a národa přinesl nový rozměr konzervace starých krajových forem v souvislostech s tradičním využitím a tradičními technologiemi. Přinesl potřebu uchovávat genofond

1 KÜHN, František. Genové zdroje místních plodin v Československu. In: *Genetické zdroje ve šlechtění rostlin. Sbor. věd. prací celost. konf.* Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, 1974, s. 685–694.

v zemědělské krajině, v intravilánu obcí a tak konzervovat tradiční ráz venkovské krajiny. Mnohé krajové odrůdy jsou propojeny s jejich tradičním využitím a s technologiemi zpracování.

Po druhé světové válce došlo k velkým změnám v zemědělství; industrializace vyžadovala nové odrůdy pěstovaných plodin. Dosud často pěstované a místně využívané krajové odrůdy začaly rapidně mizet a byly nahrazovány mnohem výkonnějšími odrůdami. V zemích socialistického tábora vyžadovala kolektivizace a scelování lánů odrůdy vhodné do velkovýroby. Začátkem druhé poloviny 20. století pocítila krajina vliv socializace venkova. Nastal proces scelování, likvidace mezí, meliorací a jiných pozemkových úprav. Na polích se začaly pěstovat monokultury, došlo k úbytku selských sadů, ovocných stromořadí a rozptýlené krajině zeleně vůbec.² Staré odrůdy se udržely v marginálních oblastech poměrně běžně do konce 70. let 20. století. V 80. letech tradiční polní materiály prakticky vymizely z kultury a zůstaly zachovány pouze dlouhověké ovocné dřeviny (doprovodná vegetace komunikací, staré selské sady apod.) i některé zeleniny a okrajové plodiny jako kořeninové a léčivé druhy v zahradách. V 90. letech, po politických změnách, došlo k restitucím a změnám v pozemkové držbě. Tyto změny se bohužel projeví ve vztahu k zachování starých krajových odrůd negativně a mnoho tradičních materiálů se již nepodařilo zachránit.

2 TETERA, Václav. *Záchrana starých a krajových odrůd ovocných dřevin*. Metodika ČSOP č. 4. Veselí nad Moravou: Český svaz ochránců přírody, 2003.

V současné době se změnou zemědělských priorit se však trh pro zajímavé krajové odrůdy znovu otevírá, zejména ve spojení s low-input a ekologickým zemědělstvím, rozšiřujícím se zájmem o tradiční a zdravou výživu, vegetariánství a zvyšujícím se požadavky na diverzifikaci druhů a odrůd. Rovněž je zaznamenán zájem o pěstování tradičních kořeninových, léčivých a okrasných rostlin ve venkovských a rekreačních zahradách, které v minulosti ustoupily rychle se rozšiřujícím módním výpěsttkům.³ Ač mohou mít krajové odrůdy nižší výnos, vyznačují se jinými dobrými užitkovými vlastnostmi, zejména dobrou stabilitou výnosu, zvýšenou odolností vůči chorobám a škůdcům a minimální pěstitelskou náročností. Navíc jsou ceněny jako místní speciality. Významným přelomovým bodem v uchování genofondu v České republice bylo přijetí Národního programu konzervace a využití genetických zdrojů rostlin a agrobiodiverzity (NPGZR)⁴ v roce 1993, který zajistil setrvalou konzervaci generativně množených druhů v Genové bance a vegetativně množených druhů v kolekcích řešitelských ústavů (*ex situ* konzervace). NPGZR podporuje i alternativní konzervaci on-farm zejména v regionu původu.

3 RAGGI, Lorenzo, PACICCO, Luca C., CAPRONI, Leonardo, ÁLVAREZ-MUÑIZ, Clara, ANNAMAA, Külli, BARATA, Ana M., BATIR-RUSU, Diana, DÍEZ, María J., HEINONEN, Maarit, HOLUBEC, Vojtěch, KELL, Shelagh, KUTNJAK, Hrvoje, MAIERHOFER, Helene, POULSEN, Gert, PROHENS, Jaime, RALLI, Parthenopí, ROCHA, Filomena, RUBIO TESO, María L., SANDRU, Dan, SANTAMARIA, Pietro, SENSEN, Sarah, SHOEMARK, Olivia, SOLER, Salvador, STRÁJERU, Silvia, THORMANN, Imke, WEIBULL, Jens, MAXTED, Nigel and NEGRI, Valeria. Analysis of landrace cultivation in Europe: A means to support in situ conservation of crop diversity. *Biological Conservation*. 2002, 267: 109460; MAGGIONI, Lorenzo, NORIEGA LÓPEZ, Isabel, LAPEÑA, Isabel, HOLUBEC, Vojtěch and ENGELS, Johannes M. M. Collecting plant genetic resources in Europe: A survey of legal requirements and practical experiences. In: COOLSAET, Brendan et al. *Implementing Nagoya protocol*. Leiden: Brill Nijhoff, 2015, pp. 327–362.

4 HOLUBEC, Vojtěch, JANOVSKÁ, Dagmar a PAPOUŠKOVÁ, Ludmila. *Metodika on-farm konzervace starých a krajových odrůd zemědělských plodin*. Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, 2020.

Definice krajových a starých odrůd

Krajové odrůdy jsou variabilní populace, které jsou vizuálně rozpoznatelné, obvykle mají místní název, nebyly vytvořeny křížením ve šlechtitelském procesu a jsou charakterizovány souborem adaptací k místním podmínkám prostředí v oblasti svého vzniku (jsou tolerantní k biotickým a abiotickým stresorům v oblasti) a jsou těsně spojeny s uživateli, jejich znalostmi, zvyky, lidovými tradicemi a svátky, na které lidé produkty připravovali a tyto krajové formy jsou zpravidla pěstovány dodnes.⁵

Staré šlechtěné odrůdy zahrnují semenné i vegetativně množené odrůdy s užší genetikou variabilitou než krajové formy. Mnoho starých šlechtěných odrůd⁶ bylo založeno na krajových formách prostřednictvím jejich profesionálního zlepšování šlechtiteli. Krajové i staré odrůdy jsou zpravidla regionálně pěstovány. Při konzervaci v přírodních podmínkách, tzv. v on-farm managementu, procházejí semenné materiály dalším vývojem v průběhu pěstování a množení v důsledku ovlivňování prostředím. Některé krajové i staré odrůdy mohou být udržovány, protože pokrývají regionální poptávku po místních specialitách a pro místní produkty. V rámci EU je možno staré restringované odrůdy registrovat jako

- 5 Sumarizováno dle HARLAN, Jack R. Our vanishing genetic resources. *Science*. 1975, No. 188, pp. 618–621; MAXTED, Nigel, NEGRI, Valeria and VETELÄINEN, Merja. European LR conservation: an introduction. In: VETELÄINEN, Merja, NEGRI, Valeria and MAXTED, Nigel, eds. *European Landraces: On-farm Conservation, Management and Use*. *Biodiversity Technical Bulletin* No. 15. Rome: Biodiversity International, 2009, pp. 1–2; RAGGI, Lorenzo, PACICCO, Luca C., CAPRONI, Leonardo, ÁLVAREZ-MUÑIZ, Clara, ANNAMAA, Külli, BARATA, Ana M., BATIR-RUSU, Diana, DIEZ, María J., HEINONEN, Maarit, HOLUBEC, Vojtěch, KELL, Shelagh, KUTNJAK, Hrvoje, MAIERHOFER, Helene, POULSEN, Gert, PROHENS, Jaime, RALLI, Parthenopí, ROCHA, Filomena, RUBIO TESO, María L., SANDRU, Dan, SANTAMARIA, Pietro, SENSEN, Sarah, SHOEMARK, Olivia, SOLER, Salvador, STRÁJERU, Silvia, THORMANN, Imke, WEIBULL, Jens, MAXTED, Nigel and NEGRI, Valeria. Analysis of landrace cultivation in Europe: A means to support in situ conservation of crop diversity. *Biological Conservation*. 2002, No. 267, p. 109460; ZEVEN, Anton C. Landraces: A review of definitions and classifications. *Euphytica*. 1998, No. 104, pp. 127–139.
- 6 V Evropě se jako nová šlechtění chápou výsledky po druhé světové válce. U nás byl založen specializovaný výzkumný ústav v roce 1951; odrůdy vzniklé do tohoto roku jsou označovány jako stará šlechtění, od roku 1952 jako šlechtění nová.

„uchovávané odrůdy“⁷, nebo odrůdy zelenin bez aktuální komerční hodnoty (odrůdy vyšlechtěné pro pěstování za zvláštních podmínek⁸) a tím lze umožnit jejich obchodování a pěstování on-farm. V ČR se pravidla pro uchovávané odrůdy a odrůdy zelenin bez komerční hodnoty řídí § 35a-c Zákona č. 219/2003 Sb., o oběhu osiva a sadby.⁹

Počátky pěstování, šlechtění a konzervace krajových a starých odrůd v ČR

Již v 7. století se okolo klášterů vytvářely ovocné sady a ovoce se dále odsud rozšiřovalo k lidem. Zmínky o ovocných zahradách se dochovaly v zakládacích listinách klášterů, ale skutečný rozkvět nastává v době vlády Karla IV.¹⁰

- 7 Dle *Commission Directive 2008/62/EC of 20 June 2008 providing for certain derogations for acceptance of agricultural landraces and varieties which are naturally adapted to the local and regional conditions and threatened by genetic erosion and for marketing of seed and seed potatoes of those landraces and varieties (Text with EEA relevance)*, pp. 13–19. [online] Dostupné z: <http://eurlex.europa.eu/search.html?qid=1460528596036&text=2008/62/EC&scope=EURLEX&type=quick&lang=en>, cit. 10. 8. 2023.
- 8 Dle směrnice *Commission Directive 2009/145/EC of 26 November 2009 providing for certain derogations, for acceptance of vegetable landraces and varieties which have been traditionally grown in particular localities and regions and are threatened by genetic erosion and of vegetable varieties with no intrinsic value for commercial crop production but developed for growing under particular conditions and for marketing of seed of those landraces and varieties (Text with EEA relevance)*. [online] Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/145/oj>, cit. 10. 8. 2023.
- 9 Zákon o uvádění do oběhu osiva a sadby pěstovaných rostlin (zákon o oběhu osiva a sadby) č. 219/2003 Sb. In: *Sbírka zákonů*. 2003, roč. 2003, částka 79, č. 219, s. 4053–4075.
- 10 ŘÍHA, Jan. *České ovoce. Díl 3: Jablka*. Praha: Čs. pomolog. společnost, 1919.

V 16. století jsou informace o ovocnictví zaznamenány v zápiscích Jožy z Rožmberka (z let 1540–1543), který varuje před kupováním roubovů z krajů cizích, aby domácí dobré druhy nevyšly v zapomenutí, i Pavla z Pouchova (z roku 1554), kde je psáno, že „v zemi této jest ovoce a vína výborného a jiných všelikých odrůd zemských velká hojnost a že tak země Česká jest ještě jako spížirna Germánie“¹¹. V průběhu třicetileté války a v období po ní byly některé odrůdy zaneseny do zahraničí, příkladem může být odrůda jablka ‚Vejlímek‘, původem z východních Čech, známá jako ‚Červeně štětínské‘, která se na konci 17. století označovala jako ‚Vejlínek chocholatý‘. V 18. století bylo známou odrůdou na Hořicku ‚Malinové‘ nebo na Litomyšlsku ‚Košíkové‘. Poděbradský děkan Matěj Rössler (1754–1829), popsal v Čechách na 129 druhů jablek, 94 hrušek, 15 druhů slív a švestek. Založil také ovocný sad, kde pěstoval přes 800 jablek, 50 druhů hrušek, 300 druhů třešní, 132 druhů slív, ale také ořechy, angrešty a rybíz. Rössler jako jeden z prvních začal hájit původnost českých druhů, které byly v zahraničí pouze přejmenovány. Po jeho smrti bylo více než 5 000 stromků zahrnujících přes 1 400 druhů odkoupeno vlastenecko-hospodářskou společností. Na výroční zemské výstavě v roce 1891 bylo představeno množství odrůd ovoce, které se v té době na našem území pěstovalo. Mezi výslovně české byly řazeny následující odrůdy jablek: ‚Míšeňské‘, ‚Panenské‘, ‚Šalové‘, ‚kožené české‘, ‚Aleš‘ atd. Odrůda ‚Malinové holovouské‘ bylo na výstavě ve Vídni v roce 1888 uznáno jako nejlepší v celé rakousko-uherské říši a draze prodáváno do Německa. Dále se pěstovaly odrůdy jako např. ‚Reneta vítězná‘, ‚Francouzská skvostná reneta‘, ‚Jadnác Ribstonův‘, ‚České ušlechtilé‘, ‚Rozmarinové broumovské‘, ‚Hlohovské‘, ‚Filshovo kartuziánské‘ atd. U hrušek byly pěstovány ‚Máslavka‘, ‚Hardyova‘, ‚Napoleonova‘, ‚Lesní‘, ‚Tahlebenova‘, aj.¹² Ještě počátkem 50. let 20. století se u nás hojně vyskytovaly a některé z nich se pěstují dodnes (‚Panenské české‘, ‚Jadernička moravská‘, ‚Holovouské malinové‘, ‚Chodské‘, ‚Smířické

vzácné‘). Podle dosavadních pomologických prací se odhaduje dnešní počet původních krajových odrůd na území Česka mezi 200 až 400.¹³

Počátky šlechtěných odrůd zelenin na území českých zemí lze datovat do 12. století. V Sedleckém klášteře u Kutné Hory se zavádělo specializované pěstování křenu v Malíně, z kláštera v Moravském Krumlově pěstování chřestu v Ivančicích, v dosud zachované zahradě Klášterního Hradiska u Olomouce se objevila odrůda květáku ze Středomoří. Krajové odrůdy zelí se u nás vyvíjely v pěstitelsky příznivých místech již od středověku. Známe bylo zelí kolínské, bydžovské, hradecké, bolehošťské, libáňské, hořické, říčanské, tábořské, veselské, křimické, olomoucké, měřické. Šlechtěním zelí ke krouhání vynikl rod Pourů na Hořicku, zprvu ve vesničce Vinice, kde rychtář Josef Pour začal s pěstováním koncem 18. století.¹⁴ Začátkem 19. století byla již osiva zelenin předmětem obchodní činnosti. V katalogu pražského kupce J. F. Konvaliny z roku 1811 se nabízel sortiment 35 druhů zelenin, mnohé v četných odrůdách, 18 salátů, 10 zelí, 4 kedlubny aj., ale převažovaly názvy krajových odrůd německých, francouzských, holandských, anglických.¹⁵

V českých zemích byl význam rostlinných genetikých zdrojů pro šlechtění rozpoznán již v raných fázích.¹⁶ Krajové formy plodin shromažďovali nejprve původní šlechtitelé, kteří z nich výběrem šlechtili nové materiály (odrůdy) a zaváděli je praktického využití. Tyto aktivity probíhaly nejprve bez oficiálního dohledu. V českých zemích v rámci Rakouska-Uherska bylo doporučováno pěstovat původní odrůdy, které byly zušlechťovány v českých podmínkách.

- 14 LUŽNÝ, Jan a PETŘÍKOVÁ, Kristýna. Pohled do historie a tradic pěstování a šlechtění zeleniny I. *Zahradnictví*. 2005, 97, č. 8, s. 20–29; LUŽNÝ, Jan a PETŘÍKOVÁ, Kristýna. Pohled do historie a tradic pěstování a šlechtění zeleniny II. *Zahradnictví*. 2005, 97, č. 9, s. 39–41.

15 Tamtéž.

- 16 BAREŠ, Ivo and DOTLAČIL, Ladislav. 1998. History of Genetic Resources Studies in the Czech Republic. In: DOTLAČIL, Ladislav and ŠTOLC, Karel Jan, eds. *National Programme on Plant Genetic Resources Conservation and Utilization in the Czech Republic*. Praha: Ministry of Agriculture, 1998, pp. 4–8.

11 KAFKA, Josef. Ovocnictví. In: BRÁF, Albin, FÖRT, Josef, LIŠKA, E. K, SEDLÁK, J., TRAKAL, J. a VELFÍK, Alb. V. (eds.). *Sto let práce. Zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891*. Díl III. Obraz, kulturní význam a výsledky výstav. Praha: Výkonný výbor všeob. zemské jubilejní výstav v Praze roku 1891, 1895, s. 107.

12 KAFKA, Josef. *Ovocnictví*. c. d.

13 BLAŽEK, Jan. Souhrnný sortiment jablek z hlediska odolnosti proti chorobám. *Rostlinolékař*, 1996, č. 2, s. 15–17.

K nejstarším zprávám o pěstovaných odrůdách pšenice patří údaje Antonína Adama Šmída.¹⁷ Nejvíce rozšířenou odrůdou byla „obyčejná odrůda pšenice zimní červenka“, pšenice ryšavá čili ocásková, černá, chlupatá či sametová, dále ježatá, směstnaná a naduřelá.

Mezi nejstarší šlechtitele v Čechách patřil Emanuel Proskowetz v Kvasínách, který se zasloužil o ochranu hanáckých ječmenů, zejm. odrůdy ‚Pedigree‘, 1872.¹⁸ Šlechtěním se zabývali i mnozí statkáři, kteří pěstovali osivo krajových odrůd, které zušlechťovali a pak prodávali zemědělcům.¹⁹ Na šlechtitelských velkostatech knížete Salmy v Rájci (1856) a hraběte Seilera z Arsporgů v Přílepech (1864) byly zakládány pokusné stanice na zušlechťování osiv.

V nově vzniklém Československu bylo nařízením 360/1919 Sb., které navazovalo na říšský zákon č. 307 ze dne 24. července 1917 a uherský zákon č. LXIII. z roku 1912, zavedeno za účelem podporování zušlechťování rostlin a získávání bezvadného osiva a sádí uznávání původnosti odrůd a uznávání osiva jakož i sádí kulturních rostlin.

Od počátku 20. století různé výzkumné a šlechtitelské instituce na území ČR shromažďovaly pěstované a šlechtěné odrůdy. Nejširší spektrum druhů bylo soustředěno ve třech klíčových institucích:

- Zemědělsko-botanická výzkumná stanice v Táboře (1880–1919) se zabývala zkoušením ječmene od roku 1899 a od roku 1903 i dalších plodin, jako je pšenice.

- Stanice České technické univerzity v Jenči u Prahy (založena v roce 1898) prováděla testování různých druhů a odrůd. V roce 1920 byla přemístěna na pokusný statek Uhříněves, následně začleněna do nově založených Zemědělských výzkumných ústavů v Praze. Tento statek převzal i sbírky Zemědělsko-botanické výzkumné stanice v Táboře po jejím zrušení. V roce 1948 se instituce přestěhovala do Doksan a později v roce 1952 do nově ustaveného Výzkumného ústavu rostlinné výroby, Praha-Ruzyně.

17 ŠMÍD, Antonín Adam. *Pěstování obilních požitků*. Praha: I. L. Kober, 1865.

18 PROSKOWETZ, E. Nutnost zachování krajové sorty hospodářských kulturních rostlin. *Věstník Československé akademie zemědělské*, 1926, II, s. 1085; CHMELAR, František. Význam Proskowetzovy práce pro zvelebení hanáckého ječmenářství. *Věstník ČAV*. 1929, V, s. 870–873.

19 KOČNAR, Karel *Rostlina ve službách člověka*. Brno: Život a práce, 1948.

Sbírka ústavu tehdy obsahovala 2 847 odrůd obilnin, luskovin, olejnin a částečně pícein.

- Moravské zemské výzkumné ústavy v Brně byly založeny v roce 1919 a také shromažďovaly a využívaly regionální odrůdy, především během 30. let 20. století. Stejně aktivní byl Moravský zemský ústav pro zušlechťování plodin v Přerově, který se zabýval i šlechtěním. Velká sbírka lnu byla vytvořena během druhé světové války ve Výzkumné stanici pro přadné rostliny v Šumperku-Temenici. V období 1951–1954 byly sbírky moravských ústavů přemístěny do několika nově zřízených institucí, zejména do Výzkumného ústavu obilnářského v Kroměříži, Výzkumného ústavu pícninařského v Troubsku a Výzkumné stanice travinářské v Rožnově pod Radhoštěm.

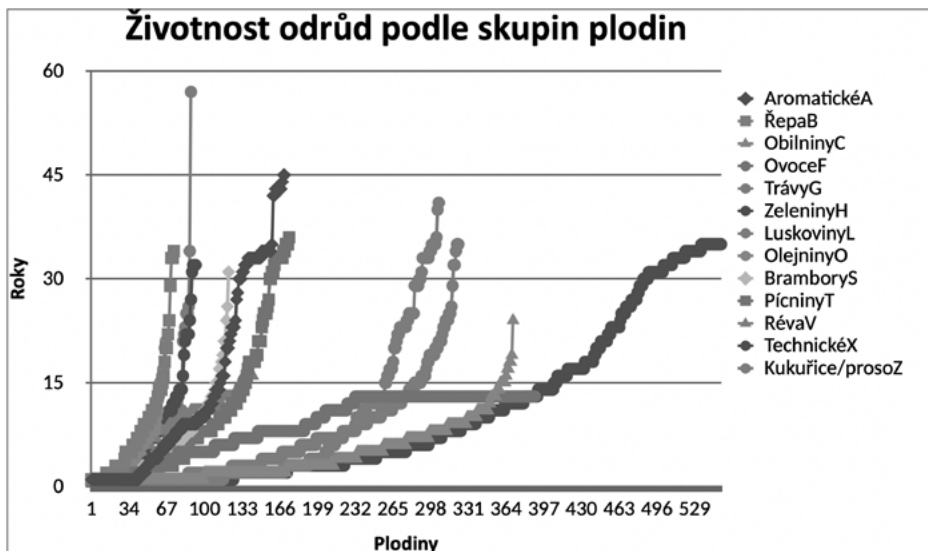
V uvedených institucích se uchovaly krajové odrůdy a staré šlechtěné odrůdy z počátku 20. století. Stejně tak jsou z historických výsadeb, uchovávaných nebo zdokumentovaných v rámci výzkumných ústavů, zachovány odrůdy ovoce a okrasných rostlin. Založení Národního programu konzervace a uchování genetických zdrojů rostlin a agrobiodiverzity (dále NPGZR) ukotvilo závaznost konzervace genofundu v ČR a umožnilo jeho centrální financování. Následně přijatý Zákon č. 148/2003 Sb. o genetických zdrojích rostlin a mikroorganismů²⁰ zajistil legislativní rámec pro existenci NPGZR.

Po vzniku Československa byl definován termín „původní odrůda“, kterou mohla být nazývána pouze taková, která prošla uznávacím řízením publikovaným v zákoně č. 128/1921 Sb. o uznávání původnosti odrůd, uznávání osiva a sádí a zkoušení odrůd kulturních rostlin.²¹ Seznam původních odrůd byl pak vydaný ve *Věstníku* vydávaném Ministerstvem zemědělství. Tyto *Věstníky* byly publikovány až do roku 1941, kdy byly nahrazeny *Listinami povolených odrůd*.²² Údaje z těchto *Listin* o historickém materiálu krajových a šlechtěných odrůd od počátku šlechtění

20 Zákon o konzervaci a využívání genetických zdrojů rostlin a mikroorganismů významných pro výživu a zemědělství (zákon o genetických zdrojích rostlin a mikroorganismů) č. 148/2003 Sb. In: *Sbírka zákonů*. 2003, roč. 2003, částka 57, č. 148, s. 3270–3278.

21 Zákon o uznávání původnosti odrůd, uznávání osiva a sádí a zkoušení odrůd kulturních rostlin č. 128/1921 Sb. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. 1921, roč. 1921, částka LXXVII, č. 128, s. 487–488.

22 Vládní nařízení č. 69/1941 Sb. ze dne 10. října 1940 o osivu a sadbě. In: *Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. 1941, roč. 1941, částka 18, č. 69, s. 175–184.

Rozložení životnosti jednotlivých odrůd podle skupin plodin v přehledu povolených odrůd z let 1941–2000 (autor Vojtěch Holubec)

na našem území do roku 2000 byly shromážděny a převedeny do formy databáze.²³ Databáze byla analyzována z hlediska podílu plodin a skupin plodin, odrůd a jejich životnosti (délka registrace). Průměrná životnost odrůdy byla spočítána na 8,1 let. Rozložení životnosti jednotlivých odrůd podle skupin plodin ukazuje graf 1. Výsledky jsou zatíženy chybou absence exaktní informace v databázi před rokem 1941. Řada materiálů byla uvedena v *Listinách povolených odrůd* jen jednou, a to v letech 1941, 1948 nebo výjimečně pozdějších (658 odrůd). Tyto odrůdy lze považovat za nejstarší krajové a mohly mít naopak životnost dlouhou, 30–50 let před publikací první *Listiny*. Václav Němec et al.²⁴ uvádí přehled uznávaných nejstarších odrůd obilnin od roku 1922 a luskovin od roku 1928. Některé odrůdy se udržely

v sortimentu po celou sledovanou dobu do roku 2000 (více než 60 let). Jedná se zejména o odrůdu prosa ‚Hanácká mana‘, minoritní druhy koření např. mateřídouška tymián ‚Krajový‘, lékořice ‚Hladkoplodá krajová‘, pelyněk kozalec ‚Krajový‘. Krajové odrůdy ovocných dřevin a révy však mohou mít skutečnou životnost 150–300 let, ale neexistují odpovídající záznamy. Výsledky inventarizace domácího materiálu šlechtěných odrůd dokumentuje přehled od počátku šlechtění do roku 2000. Porovnání databáze inventarizace odrůd z historických pramenů se současnou databází genetických zdrojů rostlin GRIN Czech dokumentuje materiály, které se dochovaly a které se ztratily nebo nikdy do kolekcí Národního programu rostlin nebyly zařazeny.²⁵

Dle informačního systému GRIN Czech je nyní v kolekcích Národního programu rostlin evidováno 4 335 krajových a starých odrůd (Tab. 1). V rámci projektu AGENT (Horizon 2020) se připravuje zpřístupnění historických dat o kolekcích pšenice a ječmene do mezinárodní databáze EURISCO.

23 HOLUBEC, Vojtěch, ed. *Přehled a popis odrůd zemědělských plodin od počátku československého a českého šlechtění do roku 2000 – Inventory and description of cultivars of agricultural crops since the beginning of Czechoslovak and Czech breeding to the year 2000*. Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, 2017.

24 NĚMEC, Václav et al. 2000. *Almanach českého a moravského šlechtění rostlin*. Praha: Českomoravská šlechtitelská a semenná asociace, 2000.

25 HOLUBEC, Vojtěch, ed. *Přehled a popis odrůd zemědělských plodin*, c. d.

Plodiny	Počet GZR
Obilniny, pseudoobilniny a kukuřice	1 756
Zeleniny	992
Ovocné stromy, rybíz	583
Přadné plodiny	500
Luskoviny	256
Květiny	55
Léčivé a aromatické a kořeninové zeleniny	47
Olejniny	42
Tabák	27
Brambory	25
Chmel	23
Pícniny	15
Vinná réva	9
Traviny	5
Celkem	4 335

Sběry krajových odrůd v ČR

Kromě odrůd, které byly historicky uchovávané na pracovištích jednotlivých plodinových ústavů, byly krajové odrůdy či šlechtěné odrůdy nalézány v průběhu sběrových expedic. Od počátku 90. let byla sběrová činnost organizována kolektivem Genové banky Výzkumného ústavu rostlinné výroby v Praze-Ruzyni a slovenské Genové banky Výzkumného ústavu rostlinné výroby v Piešťanech s účastí obilnářů, pícninářů, travinářů a ovocnářů k zabezpečení sběru krajových odrůd a planých druhů příbuzných kulturním.²⁶ V Česku bylo celkem uskutečněno 30 společných sběrových expedic a mnoho individuálních cest do oblastí botanicky bohatých a zároveň s potenciálním výskytem krajových materiálů. Jednalo se zejména

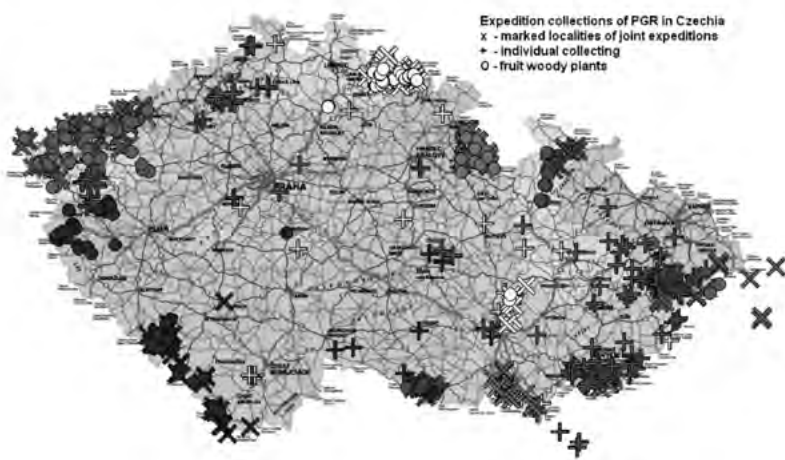
Počet krajových a starých odrůd evidovaných v Národním programu rostlin

o oblasti, které byly historicky osídleny, ale po druhé světové válce se staly nárazníkovými plochami státní hranice nebo vojenskými prostory. Navštívené lokality poměrně dobře pokrývají území republiky. Semenné plodiny se dochovaly regionálně: sběr krajových materiálů byl úspěšný převážně na východní Moravě a na Slovensku a bylo sebráno celkem 235 vzorků. Mezi první úspěšné nálezy expedice v Československu roce 1990 patří pšenice dvouzrnka (*Triticum dicoccon* var. *serbicum*²⁷). Tradičně byla pěstována na moravsko-slovenském pomezí v Bílých a Malých Karpatech místně nazývaná *rýž*. Nacházela se ve více varietách, zejména červená a bílá. Místní oby-

26 VYMYSLICKÝ, Tomáš a HOLUBEC, Vojtěch. Collecting of plant genetic resources in the Czech Republic. In: PETROVA, Maria nad SABAeva, Maria, eds. *Conference proceedings: 135 years of Agricultural Science in Sadovo and 40 years of the Institute of Plant Genetic Resources – Sadovo*. Sofia – Plovdiv: Agricultural Academy – Institute of Plant Genetic Resources „Konstantin Malkov“, 2017, pp. 34–40.

27 HOLUBEC, Vojtěch. *Genetické zdroje rostlin a zdravá výživa*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 2014, s. 12–15; HERMUTH, Jiří a HOLUBEC, Vojtěch. Staré tradiční druhy obilnin a jejich význam pro výživu. In: ZEDEK, Vlastimil, JANDOVÁ, Renáta a HOLUBEC, Vojtěch. *Genetické zdroje rostlin a zdravá výživa*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 2014, s. 16–19.

0 50 km

Mapa sběrů genetických zdrojů rostlin 1990–2022

vatelé si ji cenili pro své bezvadné a nezastupitelné chuťové vlastnosti. Používali ji na výrobu krup do polévek a jelit, jako přílohu i samostatné jídlo. Byly získány 3 vzorky starších osiv od tří majitelů kopaničářů. Tyto dvouzrnky už nebyly pěstovány po 3, 5 nebo 10 let a byly uchovávány na půdách.

Hrachor setý (*Lathyrus sativus*) byl tradičně pěstován zejména na Moravě a Slovensku. V roce 1990 objeven na dvou políčkách v Bílých a Malých Karpatech. Zde ho obyvatelé nazývali *cícer*. Pravou cizrnu (*Cicer arietinum*) někteří staří obyvatelé znali, ale sdělili nám, že už se dávno nepěstuje. Hrachor používali do polévek spolu se zahradním bobem (*Faba vulgaris*). Nezralá zelená semena byla konzumována za syrova jako zelený hrášek. Velmi zajímavý typ čiroku zrnového (*Sorghum bicolor*) s hustým větvenovitým plodenstvím tmavohnědé barvy a s velkými semeny byl nalezen v zahradce v podhůří Bílých Karpat u Velké nad Veličkou v roce 1993. Zajímavý byl nález staré kulturní plodiny pocházející z Blízkého východu – černuchy seté (*Nigella sativa*), která se používala spolu se sezamem na posyp bílého pečiva a chleba. V rámci skupiny ovocných dřevin probíhalo mapování výskytu krajových odrůd v příhraničních oblastech, které byly mnohem bohatší na krajové

materiály. Např. na Šumavě byla znovu objevena zaniklá odrůda hrušky Solnohradka.²⁸

Konzervace krajových odrůd

Konzervaci genetických zdrojů rostlin lze zajistit jejich udržováním v genofondových kolekcích na pracovištích k tomuto pověřených, zpravidla mimo místo vzniku odrůd, tzv. kolekcemi *ex situ*.²⁹ Generativně množené plodiny se udržují semeny uloženými klimatizovaně v genových bankách. Vegetativně množené plodiny se musí udržovat v polních nebo zahradních výsadbách, sadech, vinicích nebo alternativně v *in vitro* podmínkách nebo v tekutém dusíku (kryokonzervace). Alternativní metodou k *ex situ*

- 28 PAPRŠTEIN, František, HOLUBEC, Vojtěch and SEDLÁK, J. Inventory and conservation of fruit tree landraces as cultural heritage of Bohemian Forest (Czech Republic), indicators for former settlements of ethnic minorities. *Genetic Resources and Crop Evolution*. 2015, 62, No. 1, pp. 5–11.
- 29 ZEDEK, Vlastimil, KŘÍŽKOVÁ, Iva, ZÁBOJOVÁ, Petra, DROBÍKOVÁ, Kateřina, HOLUBEC, Vojtěch, MÁTLOVÁ, Věra, KOMÍNEK, Petr, NĚMEČEK, Tomáš, PAPOUŠKOVÁ, Ludmila, NOVOTNÝ, David a JANOVSKÁ, Dagmar. *Národní program konzervace a využívání genetických zdrojů rostlin, zvířat a mikroorganismů významných pro výživu a zemědělství na období 2023–2027*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 2022.

Selka poskytující krajovou odrůdu pšenice dvouzrny v Malých Karpatech, 1990 (foto Vojtěch Holubec)

uložení je konzervace on-farm,³⁰ tj. na místě původu či výsadby. Metoda on-farm je založena na záměrné, zejména původní historické výsadbě kulturních rostlin za účelem využití jejich produkce nebo v současnosti i pouze ochrany genofondu. Jako on-farm konzervace mohou sloužit staré sady, aleje, farské zahrady, muzea v přírodě a jiné výsadby, které mají své majitele nebo pečovatele.

Množením, distribucí a prodejem registrovaných odrůd se zabývají akreditované semenářské organizace. Množení, distribuce a prodej krajových odrůd, které nejsou registrovány podle Zákona o oběhu osiva a sadby č. 219/2003 Sb.³¹ a vyhláška č. 129/2012 Sb.³², je v rozporu s tímto zákonem. Neplatí to však pro národní genové banky, které se nezabývají prodejem osiva. Řešením, jak obchodovat s krajo-

vými a starými materiály, je registrovat je jako tzv. uchovávané odrůdy, potom je možné je obchodovat. Krajové a staré odrůdy uchovávají a poskytují i privátní firmy (nevládní organizace). Příkladem jsou švýcarská Pro Species Rara, rakouská Archa Noemova, italská Rete Semi Rurali, u nás např. Gengel. V Evropě i u nás prodávají osivo i privátní tzv. seminářovny, kde však není zaručena pravost materiálu.

Živé kolekce v muzeích

Zajištění on-farm konzervace v zemích, kde nejsou dlouhodobé farmářské tradice udržování krajových a rodinných odrůd, nebo kde byly tradice přetřhány socializací venkova, se jeví jako nejpřespektivnější možnost konzervace právě v muzeích v přírodě. Tradiční odrůdy plodin se pěstují pro demonstraci návštěvníkům v historickém kontextu dobových selských budov v primitivním nebo historickém polním systému hospodářství. Hlavním záměrem je zde vzdělávací funkce a zvyšování povědomí o starých odrůdách. Dále lze zajistit optimální dynamický vývoj několika vybraných lokálních populací bez ovlivňování komerčními odrůdami. V muzeích jsou genetické zdroje spojeny s tradičními technologiemi, které jsou zde demonstrovány veřejnosti, ale také konzervovány, aby neupadly v zapomnění. Muzea v přírodě jsou asi jediná místa, kde mohou být staré krajové odrůdy udržovány historickým způsobem obhospodařování. Muzea dokumentují pohled na kulturní život v regionu, jak mohla vypadat historicky česká, moravská nebo slezská vesnice a co se pěstovalo v zahradách a na polích v regionu. V neposlední řadě v muzeích v přírodě lze zajistit dlouhodobou udržitelnost on-farm konzervace, což je významný faktor pro tuto volbu.

Každá plocha on-farm konzervace musí mít svého správce, je to jmenovaný pracovník muzea, který má konzervované genetické zdroje odborně na starosti. Informuje garanta konzervace o stavu plochy a uchovávaných genetických zdrojích. Garantem on-farm konzervace je pak řešitel kolekce příslušné plodiny, pověřený pracovník Národního programu rostlin. Má za úkol kontrolovat pravost materiálů a vyjadřovat se ke způsobu pěstování.

30 MAXTED, Nigel, NEGRI, Valeria and VETELÄINEN, Merja. European LR conservation: an introduction, c.d.

31 Zákon o uvádění do oběhu osiva a sadby pěstovaných rostlin (zákon o oběhu osiva a sadby) č. 219/2003 Sb., c.d.

32 Vyhláška o podrobnostech uvádění osiva a sadby pěstovaných rostlin do oběhu č. 129/2012 Sb. In: *Sbírka zákonů*. 2012, roč. 2012, částka 48, č. 129, s. 1962–2208.

Pšenice dvouzrnka (*Triticum dicoccon* var. *serbicum*) z Bílých Karpat, 1990 (foto V. Holubec)

Závěrem

Krajové odrůdy jsou svědectvím zemědělské vyspělosti národa a jeho kulturních tradic, neboť jsou těsně navázány na tradiční technologie, způsoby selského hospodaření, životní styl, zvyky a kulinářské tradice. Potřeba kvalifikovaně uchovat krajové odrůdy pro šlechtění metodou on-farm se dobře snoubí s uchováním lidové architektury a tradičních zemědělských technologií v muzeích v přírodě. Zbývá jen tuto plodnou spolupráci podporovat.

Čirok zrnový (*Sorghum bicolor*) sebraný u Velké nad Veličkou, Bílé Karpaty v roce 1993 (foto V. Holubec)

Černucha setá (*Nigella sativa*), sebraná na Dunajovických kopcích na Moravě (foto V. Holubec)

Plod odrůdy hrušně Solnohradka (foto Luděk Ondruch)

LITERATURA

BAREŠ, Ivo and DOTLAČIL, Ladislav. 1998. History of Genetic Resources Studies in the Czech Republic. In: DOTLAČIL, Ladislav and ŠTOLC, Karel Jan, eds. *National Programme on Plant Genetic Resources Conservation and Utilization in the Czech Republic*. Praha: Ministry of Agriculture, 1998, pp. 4–8.

BLAŽEK, Jan. Souhrnný sortiment jabloní z hlediska odolnosti proti chorobám. *Rostlinolékař*, 1996, č. 2, s. 15–17.

Commission Directive 2008/62/EC of 20 June 2008 providing for certain derogations for acceptance of agricultural landraces and varieties which are naturally adapted to the local and regional conditions and threatened by genetic erosion and for marketing of seed and seed potatoes of those landraces and varieties (Text with EEA relevance), pp. 13–19. [online] Dostupné z: <http://eurlex.europa.eu/search.html?qid=1460528596036&text=2008/62/EC&scope=EURLEX&type=quick&lang=en>, cit. 10. 8. 2023.

Commission Directive 2009/145/EC of 26 November 2009 providing for certain derogations, for acceptance of vegetable landraces and varieties which have been traditionally grown in particular localities and regions and are threatened by genetic erosion and of vegetable varieties with no intrinsic value for commercial crop production but developed for growing under particular conditions and for marketing of seed of those landraces and varieties (Text with EEA relevance). [online] Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/145/oj>, cit. 10. 8. 2023.

HARLAN, Jack R. Our vanishing genetic resources. *Science*. 1975, 188: 618–621.

HERMUTH, Jiří a HOLUBEC, Vojtěch. Staré tradiční druhy obilnin a jejich význam pro výživu. In: ZEDEK, Vlastimil, JANDOVÁ, Renáta a HOLUBEC, Vojtěch. *Genetické zdroje rostlin a zdravá výživa*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 2014, s. 16–19.

HOLUBEC, Vojtěch, ed. *Přehled a popis odrůd zemědělských plodin od počátku československého a českého šlechtění do roku 2000 – Inventory and description of cultivars of agricultural crops since the beginning of Czechoslovak and Czech breeding to the year 2000*. Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, 2017.

HOLUBEC, Vojtěch, JANOVSKÁ, Dagmar a PAPOUŠKOVÁ, Ludmila. *Metodika on-farm konzervace starých a krajových odrůd zemědělských plodin*. Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, 2020.

HOLUBEC, Vojtěch, PAPOUŠKOVÁ, Ludmila, FABEROVÁ, Iva, ZEDEK, Vlastimil a DOTLAČIL, Ladislav. 2017. *Rámcová Metodika Národního programu konzervace a využívání genetických zdrojů rostlin a agrobiodiverzity*. Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, 2017.

HOLUBEC, Vojtěch, Význam krajových odrůd pro šlechtění a zdravý životní styl, potřeba jejich konzervace, sběry na území ČR. In: ZEDEK, Vlastimil, JANDOVÁ, Renáta a HOLUBEC, Vojtěch. *Genetické zdroje rostlin a zdravá výživa*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 2014.

CHMELARŠ, František. Význam Proskovcovy práce pro zlepení hanáckého ječmenářství. *Věstník Československá akademie zemědělská, ročník V*. 1929, s. 870–873.

KOČNAR, Karel *Rostlina ve službách člověka*. Brno: Život a práce, 1948.

KÜHN, František Genové zdroje místních plodin v Československu. In: *Genetické zdroje ve šlechtění rostlin. Sbor. věd. prací celost. konf.* Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, 1974, s. 685–694.

LUŽNÝ, Jan a PETŘÍKOVÁ, Kristýna. Pohled do historie a tradic pěstování a šlechtění zeleniny I. *Zahradnictví*. 2005, 97, č. 8, s. 20–29.

LUŽNÝ, Jan a PETŘÍKOVÁ, Kristýna. Pohled do historie a tradic pěstování a šlechtění zeleniny II. *Zahradnictví*. 2005, 97, č. 9, s. 39–41.

MAGGIONI, Lorenzo, NORIEGA LÓPEZ, Isabel, LAPEÑA, Isabel, HOLUBEC, Vojtěch and ENGELS, Johannes M. M. Collecting plant genetic resources in Europe: A survey of legal requirements and practical experiences. In: COOLSAET, Brendan et al. *Implementing Nagoya protocol*. Leiden: Brill Nijhoff, 2015, pp. 327–362.

MAXTED, Nigel, NEGRI, Valeria and VETELÄINEN, Merja. European LR conservation: an introduction. In: VETELÄINEN, Merja, NEGRI, Valeria and MAXTED, Nigel, eds. *European Landraces: On-farm Conservation, Management and Use*. Bioversity Technical Bulletin No. 15. Rome: Bioversity International, 2009, pp. 1–22.

NĚMEC, Václav et al. 2000. *Almanach českého a moravského šlechtění rostlin*. Praha: českomoravská šlechtitelská a semenářská asociace, 2000.

PAPRŠTEIN, František, HOLUBEC, Vojtěch and SEDLÁK, J. Inventory and conservation of fruit tree landraces as cultural heritage of Bohemian Forest (Czech Republic), indicators for former settlements of ethnic minorities. *Genetic Resources and Crop Evolution*. 2015, 62, No. 1, pp. 5–11.

PROSKOWETZ, E. Nutnost zachování krajové sorty hospodářských kulturních rostlin. *Věstník Československé akademie zemědělské*, 1926, II, s. 1085.

RAGGI, Lorenzo, PACICCO, Luca C., CAPRONI, Leonardo, ÁLVAREZ-MUÑIZ, Clara, ANNAMAA, Külli, BARATA, Ana M., BATIR-RUSU, Diana, DÍEZ, María J., HEINONEN, Maarit, HOLUBEC, Vojtěch, KELL, Shelagh, KUTNJAK, Hrvoje, MAIERHOFER, Helene, POULSEN, Gert, PROHENS, Jaime, RALLI, Parthenopi, ROCHA, Filomena, RUBIO TESO, María L., SANDRU, Dan, SANTAMARIA, Pietro, SENSEN, Sarah, SHOEMARK, Olivia, SOLER, Salvador, STRÅJERU, Silvia, THORMANN, Imke, WEIBULL, Jens, MAXTED, Nigel and NEGRI, Valeria. Analysis of landrace cultivation in Europe: A means to support in situ conservation of crop diversity. *Biological Conservation*. 2002, 267: 109460.

ŘÍHA, Jan. *České ovoce. Díl 3: Jablka*. Praha: Čs. pomolog. společnost, 1919.

KAFKA, Josef. Ovocnictví. In: BRÁF, Albin, FOŘT, Josef, LIŠKA, E. K, SEDLÁK, J., TRAKAL, J. a VELFÍK, Alb. V. (eds.). *Sto let práce. Zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891. Díl III. Obraz, kulturní význam a výsledky výstavy*. Praha: Výkonný výbor všeob. zemské jubilejní výstavy v Praze roku 1891, 1895, s. 106–109.

ŠMÍD, Antonín Adam. *Pěstování obilních požitků*. Praha: I. L. Kober, 1865.

TETERA, Václav. *Záchrana starých a krajových odrůd ovocných dřevin*. Metodika ČSOP č. 4., Český svaz ochránců přírody Bílé Karpaty, Veselí nad Moravou, 2003.

Vládní nařízení č. 69/1941 Sb. ze dne 10. října 1940 o osivu a sadbě. In: *Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. 1941, roč. 1941, částka 18, č. 69, s. 175–184.

Vyhlaška o podrobnostech uvádění osiva a sadby pěstovaných rostlin do oběhu č. 129/2012 Sb. In: *Sbírka zákonů*. 2012, roč. 2012, částka 48, č. 129, s. 1962–2208.

VYMYSLICKÝ, Tomáš a HOLUBEC, Vojtěch. Collecting of plant genetic resources in the Czech Republic. In: PETROVA, Maria nad SABAeva, Maria, eds. *Conference proceedings: 135 years of Agricultural Science in Sadovo and 40 years of the Institute of Plant Genetic Resources – Sadovo*. Sofia – Plovdiv: Agricultural Academy – Institute of Plant Genetic Resources „Konstantin Malkov“, 2017, pp. 34–40.

Zákon o konzervaci a využívání genetických zdrojů rostlin a mikroorganismů významných pro výživu a zemědělství (zákon o genetických zdrojích rostlin a mikroorganismů) č. 148/2003 Sb. In: *Sbírka zákonů*. 2003, roč. 2003, částka 57, č. 148, s. 3270–3278.

Zákon o uvádění do oběhu osiva a sadby pěstovaných rostlin (zákon o oběhu osiva a sadby) č. 219/2003 Sb. In: *Sbírka zákonů*. 2003, roč. 2003, částka 79, č. 219, s. 4053–4075.

Zákon o uznávání původnosti odrůd, uznávání osiva a sádí a zkoušení odrůd kulturních rostlin č. 128/1921 Sb. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. 1921, roč. 1921, částka LXXVII, č. 128, s. 487–488.

ZEDEK, Vlastimil, KŘÍŽKOVÁ, Iva, ZÁBOJOVÁ, Petra, DROBÍKOVÁ, Kateřina, HOLUBEC, Vojtěch, MÁTLOVÁ, Věra, KOMÍNEK, Petr, NĚMEČEK, Tomáš, PAPOUŠKOVÁ, Ludmila, NOVOTNÝ, David a JANOVSÁ, Dagmar. 2022. *Národní program konzervace a využívání genetických zdrojů rostlin, zvířat a mikroorganismů významných pro výživu a zemědělství na období 2023–2027*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 2022.

ZEVEN, Anton C. Landraces: A review of definitions and classifications. *Euphytica*. 1998, No. 104, pp. 127–139.

Údaje uvedené v článku byly shromážděny při řešení projektů Národního programu konzervace a využívání genetických zdrojů rostlin a agrobiodiverzity Ministerstva zemědělství ČR č.j. MZE-62216/2022-13113 /6.4.2. a MZE-RO0423 a AGENT (Horizon 2020 No. 862613).

Summary

The potential for preserving old and regional varieties in the Czech Republic

Vojtěch Holubec – Dagmar Janovská – Ludmila Papoušková
Crop Research Institute, Gene Bank

ABSTRACT

Regional and traditional old varieties embody the cultural wealth not only of a particular region, but of an entire nation. In 1993, the Czech Republic's National Programme for the Conservation and Preservation of Plant Genetic Resources and Agrobiodiversity was established in order to conserve and preserve these resources, including regional and old cultivated varieties. The programme's database currently lists 4335 regional and old varieties. The inventory of genetic material from regional and old varieties documents the situation from the outset of cultivation until 2000, showing which materials have been preserved up to the present day. The gene bank preserves seed material, while vegetatively propagated species are preserved in living collections. An alternative method to ex-situ storage is on-farm conservation. In countries where there is no long-term tradition of farmers conserving regional and family varieties, or where traditional practices were disrupted by rural socialization, the most viable form of conservation is at open-air museums, where genetic resources are preserved in conjunction with traditional technologies of use and processing.

KEYWORDS

regional varieties, old varieties, on-farm conservation, field collection, National Conservation Programme, gene bank

Staré a krajové odrůdy ovocných dřevin ve Valašském muzeu v přírodě

Luděk Ondruch

Národní muzeum v přírodě, Valašské muzeum v přírodě Rožnov pod Radhoštěm
ludek.ondruch@nmvp.cz

ABSTRAKT

Sbírka odrůd ovocných dřevin tvoří významný krajinný prvek Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Na základě literatury a revizí ovocných dřevin uvádí předložený text soubor starých a krajových odrůd, hlavně jabloní, hrušní, slivoní a třešní Valaška a Těšínska. Sbírka ovocných stromů je tvořena od 60. let 20. století do současnosti. Prostředí Valašského muzea nabízí příležitost vhodně interpretovat význam ovocnářství pro společnost a krajinu. Doplnění expozice ovocnými stromy však vyžaduje terénní a historický výzkum, pomologickou znalost a výběr vhodného stanoviště pro dlouhodobou udržitelnost stromů. Souhra všech kritérií nemusí být vždy jednoduchým úkolem.

KLÍČOVÁ SLOVA

krajina, vegetační prvek, ovoce, krajová odrůda, Valašské muzeum v přírodě

Úvod¹

Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm pěstuje v prostoru areálů Mlýnské doliny a Valašské dědiny širokou řadu starých a krajových odrůd ovocných dřevin regionu a přilehlých oblastí. Hlavním cílem této činnosti je zprostředkovat návštěvníkům fakt, že ovocný strom je nepostradatelným a nezastupitelným vegetačním prvkem dřívější i dnešní kulturní krajiny. Naším předkům přinášel

bezpočet výhod, v první řadě zdroj obživy v podobě chutných plodů, stín, ochranu před větrem, bleskem a ohněm, zdroj inspirace a odpočinku. Text uvádí základní charakteristiku a význam ovocných dřevin, vznik úzké vazby s člověkem a podobu tradičního sádkářství s využitím starých sort ovoce v dnešní době. Prezentuje sbírku ovocných dřevin, kterou budoval Václav Tetera v 60. a 70. letech 20. století. Od té doby prošlo významnou proměnou složení odrůd i podoba jejich zástupců. Správný management a udržení dobrého zdravotního stavu dřevin, jejich obnova a doplnění tak vyžaduje dostatečnou péči.

Charakteristika starých a krajových odrůd ovocných dřevin

Samotný termín odrůda představuje jednu z nejnižších taxonomických jednotek rostlin, používají se i jeho ekvivalenty sorta, kultivar a méně často varieta.² Za staré odrůdy jsou považovány ty, jejichž vznik a šíření je datováno před rokem 1939. V oboru ovocnářství se krajová neboli lokální odrůda ovocné dřeviny považuje za takovou, která vznikla nebo zdomácněla na určitém místě a po dlouhé období zde byla preferována nad jinými odrůdami. V oblasti většinou není upřednostňována pouze jedna ovocná odrůda, ale vznikají soubory krajových odrůd mnoha druhů, u nás hlavně jabloní, hrušní, slivoní, třešní, višňů, meruněk, broskvoní a ořešáků, které utváří typičnost místa. K záměně může dojít s odrůdou krajově rozšířenou, jež je vypěstovaná na určitém území, ale hojně pěstovaná na území jiném, napří-

1 Odborný článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

2 TETERA, Václav. *České názvy a synonyma jabloní*. Veselí nad Moravou, 2022, s. 9.

Část celku E genofondové plochy VMP v Rožnově pod Radhoštěm, 2022 (foto Luděk Ondruch)

klad „Jadernička moravská“ původem z Valašska, ale často pěstovaná také na Slovácku, Hané nebo ve Slezsku.³ Dlouhodobě pěstovaná a selektovaná odrůda v daném regionu nese řadu výhod: přizpůsobení ke klimatickým a půdním podmínkám, odolnost vůči chorobám a škůdcům a vynikající úrodnost v původní lokalitě.⁴

Od počátku lidské existence platily ovocné plodiny za nedílnou součást jídelničky. Od role sběračství, přes nahodilé upřednostňování atraktivnějších plodů, po jejich ekonomické využití během obchodu a směny⁵ se lidé stali systematickými pěstiteli a šlechtiteli značného množství ovocných odrůd. Ovocné stromy zdaleka nepředstavují pouze zdroj potravy, ale také potěchu a požitek, prvek dokreslující přirozenost krajiny v podobě solitérů u lesa či ve dvorech, sadů při usedlostech nebo stromořadí na mezích. Definují individualitu regionů naší země. Výrazně podporují stabilitu ekosystémů, v nichž plní několik základních funkcí pro krajinu a společnost: biologickou – zdroj potravy, úkrytu a životního prostředí pro řadu živočišných a rostlinných druhů, meliorační – výsadba protierozních mezí, zabraňování sesuvům půdy, revitalizace skládek, zúrodnění a čištění půdy, izolační – ochrana před výfukovými plyny, prachem, hlukem a vizuálním smogem, asanační – zlepšení kvality ovzduší, zvýšení vlhkosti vzduchu,

kulturní – zachování kulturního charakteru krajiny, estetickou – podtržení malebnosti středoevropské krajiny, vzdělávací – výchova a osvěta k pěstování ovocných dřevin, rekreační – zachování rekreačního potenciálu území.⁶ V neposlední řadě stojí funkce genetická. Krajové odrůdy jsou nositelem významných genetických informací ručících za jejich úspěch v daném regionu. Během dlouhého období vývoje na místě specifických a stálých podmínek získá odrůda řadu pro ni jedinečných znaků, které stojí za úspěchem jejího přežití a atraktivitou pro pěstitele. Hrají důležitou roli ve šlechtitelství jako zdroj ke zkvalitnění novodobých odrůd v dnešním méně stabilním prostředí.

Nově vznikající odrůdy, často původem z cizích regionů, zdaleka nejsou tak rezistentní vůči nepříznivým vlivům prostředí jako klima, půdní podmínky, škůdci, délka vegetačního období atd. Vyžadují velký příjem dodatkové energie v podobě hnojiv, pesticidních a herbicidních látek, vody a mechanické ochrany proti řadě činitelů jako mrazu, větru nebo okusu zvěře. Způsob pěstování většiny moderních odrůd není tak udržitelný jako u odrůd krajových pěstovaných tradiční formou.

Obľiba ovocných dřevin našimi předky se široce promítla do jejich odkazu. Byly komponentem městské i venkovské zástavby, prvkem náboženství a lidového umění. Ovocný strom tvořil přirozenou součást

3 TETERA, Václav. *Staré odrůdy jádřovin ve sběrné oblasti VMP. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě*, 1971.
4 KAMENICKÝ, Karel. *Československé ovocné odrůdy lokální. Československá grafická unie, Praha, 1926*, s. 5.
5 TETERA, Václav. *Jabloně na Valašsku. Nitra, 1996*, s. 12.

6 SALAŠ, Petr (ed.). *Staré a krajové odrůdy ovocných dřevin (pomologie, údržba, využití)*. In: *Sborník příspěvků a doprovodných materiálů workshopu: 8.–9. 10. 2002, ESMZLU v Brně. Lednice na Moravě, 2002*, s. 65.

Soliterní hrušeň ‚Špinka‘ u chalupy Vavříků na Dolní Bečvě–Kamenném, 2023
(foto Luděk Ondruch)

Stará doupná hrušeň ‚Ovesnička‘ u chalupy U Žitníků na Dolní Bečvě–Kamenném, 2023
(foto Luděk Ondruch)

paměti a myšlenek venkovských obyvatel a projevil se v lidových písních, pohádkách, pověstech, také výšivkách oděvů či místopisu. Lhostejným nezůstal řadě umělců, jejichž potřeby vnést do svého umění plody ovocných stromů prezentují řady básní, dramát či obrazů.

Historie pěstování krajových odrůd ovoce na Valašsku

Před rozvojem pěstování a šlechtění ovocných dřevin využívala společnost spíše planě rostoucí druhy nebo primitivnější odrůdy ovoce. Podhorské a horské prostředí Valašska je omezeno na chladnomilnější druhy jabloní, hrušní, slivoní, třešní a višní, které tolerují silné mrazy a kratší vegetační období. Většinu území tohoto regionu pokrývá kyselejší a méně úrodný substrát, který společně s klimatickými podmínkami znemožňuje výnosnější pěstování broskvoní, merunek a jiných náročnějších druhů vyžadujících mírně zásadité pH a úrodnější půdy. V oblasti teplejšího a úrodnějšího jižního Valašska je situace jiná. V kyselém prostředí jsou zvýhodněny keře, lidmi hojně využívané brusnice borůvky, brusnice brusinky, ostružiníků, maliníků, rybízů, angreštů⁷ nebo medvědice lékařské.

Pěstování ovocných stromů na Valašsku jistě započalo již během dob Velké Moravy. V druhé polovině 13. století, za vlády Přemysla Otakara II., olomoucký biskup Bruno ze Schauenburku významně ovlivnil rozvoj hospodářství východní Moravy, kterou rozsáhle kolonizoval. Ze svých častých cest do zahraničí přinášel nové poznatky o pěstování, které použil na Moravě hlavně v prostředí klášterních zahrad. Takovou dal vybudovat v Kelči, aby sloužila jako zahrada pro včely. Samotný chov včel byl důležitou stránkou šíření ovocných stromů, jelikož se v jejich blízkosti, na včelařských pasekách, ovocné dřeviny vysazovaly hlavně jako zdroj včelí potravy pro tvorbu medu.⁸ Ovocnictví a zahradnictví neplatilo na Valašsku za hlavní příjem šlechty, proto jsou záznamy o těchto odvětvích od 13. do 18. století velmi strohé, nebo jim doposud nebyla věnována dostatečná badatelská pozornost.⁹

- 7 VANĚK, Josef. *Lidová pomologie VIII. Drobné ovoce*, 81 Jahod, 50 angreštů, 38 rybízů, 22 malin, 18 ostružin. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1941, s. 6–7.
- 8 TETERA, Václav. *Staré odrůdy jádřoviny ve sběrné oblasti VMP*. c.d., s. 10–12.
- 9 TETERA, Václav. *Jabloně na Valašsku*. Nitra, 1996, s. 12.

druhy ovoce Valašské oblasti	odrůdy ovoce Valašské oblasti	
	hlavní odrůdy	vedlejší odrůdy
jabloneň	Řehtáč soudkovitý Gdanský hranáč Landsberská reneta Baumannova reneta Boikovo	Průsvitné žluté Charlamowski Croncelské Ontario Jadernička moravská
hrušně	Clappova Williamsova Špinka Hardyho máslovka Charneuská Boscova lahvice	Arvanšská Dielova máslovka Pastornice
švestky a pološvestky	Esslingenská, Zimmrova, Wangengeimova, Šlapanická, Domácí velkoplodá	
slívy, renklódy, mirabelky	Malvazinka, Ontario, Meruňková žlutá, Zelená renklóda veliká, Mirabelka nancyská, Kirkova	
třešně	Rychlice německá, Boppardská raná, Troprichterova, Napoleonova chrupka, Hedelfingenská chrupka, Germersdorfská černá chrupka, Skalka	
višně	Vackova višeň, Sladkovišeň raná, Amarelka královská, Ostheimská višeň, Morela pozdní (stinná)	
meruňky	Velká raná, Bredská, Velkopavlovická, Maďarská nejlepší, Holubova, Želešická, Svatoambrožská, Nancyská	
broskvoně	Vítěz, May Flower, Sneedova, Amsdenova, Riversova raná, Madlenka červená, Královna zahrad	

Na počátku 17. století dokládá na našem území vysokou úroveň pěstování ovoce historik Bohuslav Balbín a pobělohorský exulant Jiří Holík, jenž vynalezl a zdokonalil několik způsobů roubování, např. kopulace a triangulace.¹⁰ Velkou ranou pro rozvoj ovocnářství byla třicetiletá válka (1618–1648), během které upadlo celé hospodářství země; její obnova přišla až koncem 17. století.

Silný rozvoj pěstování a šíření ovoce přinesla doba osvícenství za vlády Marie Terezie a Josefa II. v 18. století. Tehdejší krajinářské záměry byly podstatně inspirované francouzskou krajinou. Vznikaly zámecké a panské zahrady, jež byly obohacovány novými odrůdami dále se šířícími po tržních trasách

10 TETERA, Václav. Záchrana starých a krajových odrůd ovocných dřevin. Veselí nad Moravou. In: *Metodika ČSOP č. 4., Český svaz ochránců přírody Bílé Karpaty*, 2003, s. 7–8.

Tab 1: Ovocné dřeviny Valašské oblasti – Normální výběr odrůd ovocných pro české kraje a markrabství moravského.¹¹

v celé říši. Navzdory odlehlosti východní Moravy se i na tomto území ovocnářství rozvíjelo, hlavně pak v okolí Vizovic, Fryštáku a Valašského Meziříčí.¹² V panských zahradách se v druhé polovině 18. století objevují vzácnější odrůdy ovoce, příkladem je švestka „Brněnská“, původní moravská odrůda¹³, která se na Jižním Valašsku společně s „Durancí“ stala převažující odrůdou. Významným šířitelem ovocnářství byl

11 Tamtéž, s. 35.

12 Tamtéž, s. 7–8.

13 VANĚK, Josef. *Čs. lidová pomologie III. Švestky a slívy 100 nejdůležitějších odrůd. 2. doplněné vydání*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1948, s. 9.

ředitel národní školy ve Valašském Meziříčí František Stoklasa, zasloužil se hlavně o rozvoj pěstování jabloně odrůdy ‚Grávštýnské‘.¹⁴

Roku 1904 rozdělil Moravu Český odbor zemědělské rady moravské na základě klimatických podmínek a vhodnosti ovocnářské produkce do šesti obvodů. Pro každý z nich byl vypracován seznam vhodných ovocných dřevin tzv. „*Normální výběr odrůd ovocných pro české kraje a markrabství moravského*“,¹⁵ který obsahoval 41 odrůd jabloní, 33 hrušní, 12 třešní, 6 višní, 10 slivoní, 6 švestek, 7 meruněk a 10 broskvoň. V každém okrese měla být zřízena školka, jež by stanovené dřeviny pro každý jednotlivý obvod distribuovala. Ovocné dřeviny Valašské oblasti zahrnující Valašské Klobouky, Vsetín, Valašské Meziříčí a Rožnov pod Radhoštěm představuje tabulka 1.

Revizi zemědělského sortimentu ovocných odrůd s ohledem na klimatické podmínky regionů království Českého provedl Ovocnický spolek roku 1911. Skupina odborníků, včetně Josefa Bláhy, Jana Říhy a Jindřicha Fořta, vyhotovila s ohledem na přirozené kraje vytyčené Karlem Kořístkou 11 oblastí se sortimentem odrůd, doporučených pro pěstování. Výběr měl respektovat potřebu co nejvýnosnějšího pěstování hlavně jablek a hrušek za účelem pozvednutí domácí produkce na úroveň světového trhu.¹⁶ Východní Morava nebyla mezi těchto 11 oblastí zahrnuta.

Po nástupu socialismu se hospodaření v krajině razantně změnilo. Od roku 1954 nahradila dosavadní seznamy doporučených odrůd pro jednotlivé oblasti *Listina povolených odrůd*, jež zahrnovala odrůdy užitkové i okrasné, povolené pěstovat na základě státních odrůdových zkoušek. Idea kolektivizace katastrů a vysokého výnosu hospodářství v rámci soběstačnosti země nepřála pěstování starých odrůd, jež byly vázány na charakter tradiční krajiny. Obyvatelé podhorských a horských oblastí Valašska neměli ve zvyku pěstovat ovoce na velkých plochách. Zahrady a sady byly výsadou bohatších obyvatel měst, ve venkovském prostředí se častěji objevovaly teprve začátkem 20. století. Ovocné stromy byly vysazovány spíše na mezích a remízích mezi terasami

polí, podél hranic pozemků a cest, při okrajích lesa, u božích muk nebo roztroušeně v krajině v bezprostřední blízkosti usedlostí. Tato stanoviště nemohla být kvůli ideí nového režimu zachována a společně s nimi bylo ztraceno i nesčetné množství ovocných stromů.

Ovocné stromy představují v našich podmínkách podstatnou složku krajinné a sídelní zeleně. Postupem času však dochází k významnému ústupu tohoto krajinného prvku zejména z důvodu: 1. úbytku stálých obyvatel venkova; 2. nedostatku vhodného výsadbového materiálu (školkařská výroba byla orientována na produkci výpěstků vhodných pro aktuální tržní ovocné výsadby); 3. rozvoji pěstování ovocných stromů v tzv. intenzivních pěstitelských systémech; 4. důsledku zemědělské velkovýroby a rušení extenzivních ovocných výsadeb v méně příznivých podmínkách.¹⁷

Současné poměry venkova pěstování vysokokmenných ovocných stromů nepřejí, ba zapřičiňují jejich intenzivní likvidaci. Dříve přirozená součást vesnic je dnes vnímána spíše negativně. Moderní trendy bydlení a způsobu života na vesnicích vedou k potlačení ovocných dřevin na okraj zájmů. Sousedé již nediskutují na lavičkách pod korunami stromů, nízký počet dětí na venkově se se svými zájmy schovává doma a šplhání po stromech je neláká, naopak jim působí fyzické potíže. Nynější skladbu obyvatel venkova tvoří starousedlíci, přistěhovalci a chataři, jejichž vztah k ovocnářství bývá velmi různorodý. Starousedlíci ovocné stromy většinou vnímají jako běžnou součást hlavně užitkové zeleně. Nepředstavují pro ně ale zdroj obživy, jelikož samozásobitelství ztratilo díky celoročně dostupnému ovoci v obchodních řetězcích na významu. Několik zahrádkářů, včetně chalupářů, sice ovocné dřeviny na Valašsku pěstuje, upřednostňují však nízké tvary moderních odrůd pro snazší ošetřování a sklizeň, nebo omezují sortiment pěstovaných druhů z hlediska zpracování hlavně na peckoviny pro pálení destilátů. U nově přistěhovalých obyvatel je vzorec komponování zeleně kolem jejich obydlení převážně jednotný a namísto užitkových rostlin volí často nevkusně vypadající okrasnou výsadbu. Společnost ale mnohdy podléhá všeobecnému tlaku, který v jejich představách podporuje uniformitu.

14 TETERA, Václav. *Staré odrůdy jádřovin ve sběrné oblasti VMP*. c.d., s. 10–12.

15 TETERA, Václav. *Ovoce Bílých Karpat*. c. d.

16 FOŘT, Jindřich. *Normální sortiment jablek a hrušek pro království České*. Praha: Ovocnický spolek pro království České, 1911, s. 3–5.

17 JERMANOVÁ, Eva. *Extenzivní ovocné sady. Sborník referátů Problematika zachování a ochrany starých či krajových odrůd ovocných dřevin a možnosti jejich navrácení do krajiny v rámci státního programu obnovy vesnice*. Brno, 1997, s. 33–36.

Nezbývá než znovu vnést do povědomí lidí nesčetné výhody ovocných stromů, z nichž nejdůležitější je poskytování jedlých a chutných plodů, například propagací osvědčenými zahradníky, kteří často zahrady k novostavbám navrhují.¹⁸

Ovocné stromy propůjčují komunitám identitu a individualitu, jsou obrazem prostředí, ve kterém rostou, a projevem podmínek panujících v kraji. Sbírkou ovocných dřevin VMP představuje významnou konzervaci genofondu odrůd, které v krajině buď zcela vymizely, nebo rychle ustupují před moderním světem. Úmysl jejich zachování a dalšího shromažďování významně posiluje smysl a poslání muzea.

Pěstování krajových odrůd ovocných dřevin ve VMP

Stěžejním posláním VMP je předat návštěvníkovi co nejvěrohodnější představu o dřívějším životě obyvatel venkova a malého města na Valašsku. Takový záměr vyžaduje rekonstrukci celého prostředí, s důrazem na úzkou vazbu člověka a krajiny, založenou na pravdivých informacích o zvyklostech a hospodaření v západních Karpatech na východní Moravě. Tento záměr je ve VMP demonstrován třemi areály: Dřevěným městečkem prezentujícím původní roubené stavby rožnovského náměstí a další městské a hospodářské objekty z nedalekých obcí, Mlýnskou dolinou ukazující převážně technické stavby s využitím vodní energie a Valašskou dědinou předkládající rozličné podoby života na venkově. Nyní vzniká čtvrtý areál s názvem Kolibiska, který bude zaměřen na život místních obyvatel a využití zdrojů v lesním prostředí, na horských a podhorských pastvinách a v jižních partiích Valaška. Každý z areálů nabízí více či méně vhodná stanoviště pro demonstraci pěstování ovocných dřevin regionu.

Roku 1954 se VMP rozhodlo vybudovat nový areál Valašská Dědina. Prvotním záměrem byla záchrana staveb z venkovského prostředí, které toho času rychle mizely vlivem postupující kolektivizace. Později se stavby začaly expozičně doplňovat prvky s vegetací – poli s tradičními sortami plodin, zahrádkami u chalup, ovocnými stromy, obhospodařovanými loukami, solitérními stromy pro ořez tzv. *letiny* a vegetačními clonami skrývajícími nedalekou novou

zástavbu Rožnova pod Radhoštěm. O přípravu a realizaci nového areálu se zasloužili především Karel Langer, Jan Rudolf Bečák a František Fiala.¹⁹ Rovněž byla navázána spolupráce s odbornými institucemi. Významný vliv na modelování zemědělské činnosti měl Miroslav Vávra z Vysoké školy zemědělské v Brně. S nárůstem zemědělských činností rozprostřených tehdy přibližně na 80 ha vzniklo roku 1974 nové zemědělské oddělení.²⁰

Od 70. let 20. století shromažďuje Valašské muzeum, převážně na ploše areálu Valašské dědiny, tradiční odrůdy ovocných dřevin regionu. Bylo vytypováno několik sběrných lokalit, z nichž se odebraly rouby do štěpařské školky nebo odkopky (převážně slivoni). Štěpilo se buď na typové podnože pro předpěstování roubového materiálu, nebo na semenáče Jaderničky moravské. Stromky vhodného vzrůstu byly na základě krajinářského a urbanistického uvážení přesazeny na finální stanoviště do sadů, na veze nebo ke stávkám. Řez byl proveden pouze výchovný a následné ošetřování odpovídalo historickým i dosavadním hospodářským zvyklostem.²¹ Některé vysazené odrůdy nebyly do té doby ani pomologicky popsány. Během typologického průzkumu v terénu mohlo dojít k chybnému určení odrůdy vinou odebrání vzorků z přestárých stromů, a přesnější určení poskytly plody z mladých stromů vysazených v areálu muzea.²² Areály Mlýnská dolina a Valašská dědina byly započteny mezi sbírkové genofondové plochy ve správě Českého svazu ochránců přírody. Tyto plochy mapují staré odrůdy ovocných dřevin České republiky.²³ Na plochách mapy se zpracovanými přírodními podmínkami jsou vyznačeny pozice stromů s názvem a popisem vlastností odrůdy. Areály byly rozděleny do sedmi dílčích celků s označením Valašské muzeum v přírodě, genofondová mapa A–G.

18 BOČEK, Stanislav. *Ovocný strom jako součást sídelní zeleně*.

Olomouc: Text přednášky z konference EUROPOM 2017, 2017, s. 4–6.

19 TETERA, Václav. *Možnosti studia a uchování genofondu v muzeích v přírodě za účelem uplatnění ve šlechtění*. Lednice na Moravě, 1987, s. 10–11.

20 SALAŠ, Petr (ed.). *Staré a krajové odrůdy ovocných dřevin (pomologie, údržba, využití)*, c.d., s. 52–68. Tamtéž, s. 65.

21 TETERA, Václav. *Národopisné aktuality* roč. XXI., č. 4–Vznik

22 *a vývoj zemědělství ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*. Rožnov pod Radhoštěm, 1984, s. 250.

Staré odrůdy ovocných stromů, 2023. [online]. [cit. 11. 4. 2023].

23 Dostupné z: <https://www.stareodrudy.cz/genofondove-plochy/>.

Výsadba sadu u Fojtství z Lidečka v areálu Valašské dědiny VMP, dnešní genofondové plochy celku D, 1973 (foto Bedřich Příkryl)

V současné době ve VMP probíhá obnovená štěpařská činnost stromků záměrně vysazených do zahrádky při škole z Velkých Karlovic a na přilehlý pozemek muzea (celek G), kde byla založena štěpnice s odrůdami podhorských a horských oblastí Moravskoslezských a Slezských Beskyd, tematicky zapadajících do vznikajícího areálu Kolibisek.

Podle V. Tetery²⁴ jsou hlavními body záchrany a pěstování ovocných stromů ve VMP, ale i v ostatních muzeích pod širým nebem: 1. zvolení vhodného stanoviště s ohledem na stanovištní nároky a urbanistické záměry; 2. nízký počet vysazovaného materiálu, který nezaručuje perspektivní zachování odrůdy; 3. pomologické určení, které mohlo být ovlivněno stářím stromu a degradací odrůdy; 4. stálý průběh polního pozorování sort se záměrem využití ve šlechtitelství; 5. sběr nového materiálu v terénu a jeho zachování a 6. následné využití a zpracování plodů. Některé letité stromy vyžadující zmlazující

řez byly v minulých letech ošetřeny. Aktuálně je u těchto stromů vhodný prořez nových letorostů, které po razantním zmlazujícím zásahu přes míru zahušťují korunu.

V lednu roku 2023 byly polohy genofondových map bez výsadby doplněny o nové sazenice přeroubovaných, dosavadně pěstovaných odrůd ve VMP. Výsadba obsahuje i nově získané krajové odrůdy jako jabloně ‚Bezručovo panenské‘, ‚Fulnecké‘, ‚Kasselská reneta‘, ‚Kosztela‘, ‚Kopřivnický kuzelek‘ a ‚Solivarské‘, hrušně ‚Čertí hruška‘, ‚Muškatelka šedá‘ a ‚Okruhlinka‘ a třešeň ‚Germersdorfská‘. Souhrnný přehled odrůd ovocných dřevin celků A–G ve VMP uvádějí následující tabulky.

Závěr

Na ploše areálů Mlýnské doliny a Valašské dědiny VMP jsou pěstovány krajové odrůdy ovocných dřevin zdejšího regionu a přilehlých oblastí, hlavně severní Moravy a východního Slezska. Většina stromů byla vysazována v 60. až 70. letech 20. století s návazností na tehdejší rozvoj a tvorbu krajinných prvků pro navození věrného dojmu kulturní krajiny valašského venkova přibližně 18. až 1. poloviny 20. století. Od přelomu tisíciletí se postupně dosazují nové sazenice s přeroubovaným materiálem dosavadních nebo

24 TETERA, Václav. *Možnosti studia a uchování genofundu v muzeích v přírodě za účelem uplatnění ve šlechtění*. Lednice na Moravě, 1987, s. 18–19.

číslo	celek	číslo na mapě	druh	odrůda
1	B	6	jabloň	Major
2	B	8	hrušeň	Hnilička Bystré
3	B	10	hrušeň	? Panušky
4	B	17	hrušeň	Krvavka
5	C	2	třešeň	Germersdorfská
6	C	6	jabloň	Fulnecké
7	C	8	jabloň	Tvarůžek ojíněné
8	C	41	hrušeň	Dlouhačka
9	C	42	slivoň	semenáč
10	C	43	slivoň	semenáč
11	C	45	hrušeň	Jakubínka
12	C	52	slivoň	Durancie
13	D	1	slivoň	Wangenheimova
14	D	2	jabloň	Bezručovo panenské
15	D	8	hrušeň	Šídlenska
16	D	32	jabloň	Pecůvky
17	D	36	jabloň	Funtové
18	E	21	hrušeň	Ovesničky
19	E	26	hrušeň	Jakubínky
20	F	16	jabloň	Slezský špičák
21	F	17	hrušeň	Funtule
22	F	18	jabloň	Kopřivnický kuzelek
23	F	19	hrušeň	Pstružice
24	F	29	hrušeň	Muškatelka šedá
25	F	33	slivoň	Wangenheimova
26	F	34	jabloň	Ontario
27	F	35	slivoň	Švestka domácí
28	F	37	hrušeň	Muškatelka šedá
29	G	30	hrušeň	Krvavka
30	G	44	jabloň	Kosztela

Tab. 2: Přehled vysazených ovocných dřevin v lednu roku 2023, 2023 (Luděk Ondruch).

Celek A			Celek B		
číslo	druh	odrůda	číslo	druh	odrůda
1	slivoň	Švestička/Kulovačka	1	slivoň	Wangenheimova
2	slivoň	Švestička/Kulovačka	2	hrušeň	? Ovesnice
3	slivoň	Švestička/Kulovačka	3	hrušeň	? Ovecnice
4	slivoň	Švestička/Kulovačka	4	slivoň	Wangenheimova
5	slivoň	Švestička/Kulovačka	5	hrušeň	? Funtule
6	slivoň	Švestička/Kulovačka	6	slivoň	Špendlík žlutý
7	slivoň	Švestička/Kulovačka	7	hrušeň	? Šídlenka
8	slivoň	Švestička/Kulovačka	8	hrušeň	Pstružnice
9	slivoň	Švestička/Kulovačka	9	hrušeň	Tatarka
10	jabloň	Nachové sláde	10	hrušeň	Pstružnice
11	jabloň	Hrabové	11	jabloň	?
12	hrušeň	Tatarka	12	hrušeň	Dlouhačka
			13	hrušeň	Krvavka
			14	třešeň	Ptačka
			15	třešeň	Ptačka
			16	třešeň	Ptačka

Tab. 3: Přehled ovocných dřevin v rámci celků A–B.

Celek C			Celek D		
číslo	druh	odrůda	číslo	druh	odrůda
1	jabloň	Jadernička moravská	1	třešeň	Ptačka
2	jabloň	Jadernička moravská	2	hrušeň	Lucasova
3	jabloň	Jadernička moravská	3	hrušeň	Dule
4	jabloň	Pecůvky	4	jabloň	Croncelské
5	slivoň	Švestička/Kulovačka	5	slivoň	Špendlík žlutý
6	jabloň	Multhauptovo	6	jabloň	Panenské
7	jabloň	Gdánský hranáč	7	jabloň	Jadernička moravská
8	jabloň	Jadernička moravská	8	hrušeň	Žlutaneň
9	jabloň	Jadernička moravská	9	hrušeň	Vodňáčky
10	jabloň	Kočí hlavy/ Rozmarýnové	10	jabloň	?

Celek C			Celek D		
číslo	druh	odrůda	číslo	druh	odrůda
11	jabloň	Šmurůvky	11	hrušeň	Boscova lahvice
12	jabloň	Rožnovské citrónové	12	jabloň	?
13	jabloň	Jadernička moravská	13	slivoň	Švestka domácí
14	jabloň	Multhauptovo	14	slivoň	Švestka domácí
15	hrušeň	Dule	15	slivoň	Švestka domácí
16	jabloň	Coulonova reneta	16	slivoň	Švestka domácí
17	jabloň	Řehtáč	17	slivoň	Švestička/Kulovačka
18	jabloň	Gravštýnské	18	slivoň	Švestka domácí
19	jabloň	Vínka	19	slivoň	Švestka domácí
20	jabloň	Pádolnice	20	slivoň	Švestka domácí
21	jabloň	Coulonova reneta	21	slivoň	Švestka domácí
22	jabloň	?	22	slivoň	Švestka domácí
23	jabloň	Míšeňské	23	slivoň	Švestka domácí
24	jabloň	Medůvka	24	slivoň	Švestka domácí
25	jabloň	?	25	slivoň	Švestka domácí
26	slivoň	Švestka domácí	26	jabloň	Tvarůžek
27	slivoň	Švestka domácí	27	jabloň	?
28	jabloň	Major	28	hrušeň	?
29	třešeň	Ptačka	29	slivoň	?
30	slivoň	Švestka domácí	30	slivoň	?
31	slivoň	Švestka domácí	31	třešeň	Ptačka
32	slivoň	?			
33	slivoň	?			
34	slivoň	?			
35	slivoň	Švestka domácí			
36	jabloň	?			

Tab. 4: Přehled ovocných dřevin v rámci celků C–D.

Celek E			Celek F		
číslo	druh	odrůda	číslo	druh	odrůda
1	jabloň	Jadernička moravská	1	slivoň	Durancie
2	třešeň	Ptačka	2	slivoň	Švestka domácí
3	třešeň	Ptačka	3	slivoň	?
4	jabloň	Rožnovské citrónové	4	slivoň	?
5	jabloň	Funtové	5	slivoň	Durancie
6	jabloň	Žopské	6	slivoň	Durancie
7	hrušeň	?	7	slivoň	Durancie
8	jabloň	Žluté sládě	8	slivoň	Durancie
9	jabloň	Hrabové	9	slivoň	Špendlík žlutý
10	jabloň	Kropenka	10	slivoň	Špendlík žlutý
11	jabloň	Slezský špičák	11	slivoň	Špendlík žlutý
12	hrušeň	? Panušky	12	slivoň	Špendlík žlutý
13	jabloň	Funtové	13	slivoň	Špendlík žlutý
14	jabloň	Štěpůvky	14	slivoň	Špendlík žlutý
15	jabloň	Vlasatice	15	slivoň	Špendlík žlutý
16	jabloň	Šmurůvka	16	hrušeň	?
17	jabloň	Jadernička moravská	17	hrušeň	?
18	jabloň	Nachové sládě	18	kdoule	?
19	jabloň	Míšeňské	19	slivoň	Durancie
20	jabloň	Plesník	20	slivoň	Wangenheimova
21	hrušeň	Ovesnišky	21	slivoň	Švestka domácí
22	jabloň	? Dvorčinka	22	slivoň	Durancie
23	hrušeň	Žlutane	23	slivoň	Špendlík žlutý
24	jabloň	Dubická	24	slivoň	Durancie
25	třešeň	Ptáčka	25	hrušeň	?
26	hrušeň	Jakubínky	26	slivoň	Durancie
27	jabloň	?	27	slivoň	Althanova
			28	slivoň	Durancie
			29	slivoň	Wangenheimova
			30	slivoň	Oulinská renklóda
			31	slivoň	Švestka domácí

Celek E			Celek F		
číslo	druh	odrůda	číslo	druh	odrůda
			32	slivoň	Špendlík žlutý
			33	hrušeň	?
			34	slivoň	Švestka domácí
			35	kdouloň	?

Tab. 5: Přehled ovocných dřevin v rámci celků E–F.

Celek G		
číslo	druh	odrůda
1	slivoň	Švestka domácí
2	slivoň	Švestka domácí
3	slivoň	Švestka domácí
4	slivoň	Švestka domácí
5	slivoň	Švestka domácí
6	slivoň	Wangengeimova
7	slivoň	Wangengeimova
8	slivoň	Wangengeimova
9	slivoň	Durancie
10	slivoň	Durancie
11	slivoň	Špendlík žlutý
12	slivoň	Špendlík žlutý
13	slivoň	Zelená renklóda
14	slivoň	Zelená renklóda
15	slivoň	Zelená renklóda
16	slivoň	Oulinská
17	slivoň	Oulinská
18	slivoň	Althanova
19	slivoň	Althanova
20	slivoň	Malvazinka

Tab. 6: Přehled ovocných dřevin v rámci celku G.

nově získaných odrůd. Převažující druh pěstovaného ovoce tvoří slivoň s odrůdami ‚Švestka domácí‘, ‚Špendlík žlutý‘ a ‚Durancie‘ a jablono s přední odrůdou ‚Jadernička moravská‘, jakožto nejoblíbenější jádrovinou obyvatel východní Moravy. Poměrně široce jsou zastoupeny také hrušně a třešně. Kdouloň byla do areálu vysazena spíše experimentálně. Výsadba je komponovaná s ohledem na krajinný ráz přílehlého stavení, např. fojtství z Lidečka se sadem a solitery doplňující hospodářský dvůr, Šturalova pasekářská usedlost s roztroušenou výsadbou okolo stavení a stromořadími mezi terasami polí nebo škola z Velkých Karlovic se štěpnicí v zahradce.

VMP je součástí genofundových ploch starých odrůd ovocných dřevin (kategorie sbírka)²⁵, jež představují databázi spolehlivě určených odrůd s popsáními vlastnostmi a jejich konkrétními pozicemi na mapě. Náležitost k této evidenci přispívá k ochraně a zachování krajových odrůd a umožňuje jejich přiblížení veřejnosti.

LITERATURA

FOŘT, Jindřich. *Normální sortiment jablek a hrušek pro království České*. Praha: Ovocnický spolek pro království České, 1911.

JERMANOVÁ, Eva. *Extenzivní ovocné sady. Sborník referátů Problematika zachování a ochrany starých či krajových odrůd ovocných dřevin a možnosti jejich navrácení do krajiny v rámci státního programu obnovy vesnice*. Brno, 1997, s. 33–36

KAMENICKÝ, Karel. *Československé ovocné odrůdy lokální*. Praha: Československá grafická unie, 1926.

²⁵ *Staré odrůdy ovocných stromů*, 2023. [online]. [cit. 11. 4. 2023]. Dostupné z: <https://www.stareodrudy.cz/genofondove-plochy/>.

Program staré a krajové odrůdy stromů, 2024. [online]. [cit. 20. 2. 2024]. Dostupné z: <http://www.zapomenuodrudy.cz/>.

SALAŠ, Petr (ed.). Staré a krajové odrůdy ovocných dřevin (pomologie, údržba, využití). In: *Sborník příspěvků a doprovodných materiálů workshopu: 8.–9. 10. 2002, ESMZLU v Brně*. Lednice na Moravě, 2002, s. 52–68.

Staré odrůdy ovocných stromů, 2023. [online]. [cit. 11. 4. 2023]. Dostupné z: <https://www.stareodrudy.cz/genofondove-plochy/>.

TETERA, Václav. *Staré odrůdy jádřovin*. Lednice na Moravě, 1971.

TETERA, Václav. Vznik a vývoj zemědělství ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. In: *Národopisné aktuality roč. XXI., č. 4. Rožnov pod Radhoštěm*, 1984, s. 245–252.

TETERA, Václav. *Možnosti studia a uchování genofundu v muzeích v přírodě za účelem uplatnění ve šlechtění*. Lednice na Moravě, 1987.

TETERA, Václav. *Jabloně na Valašsku*. Vysoká škola poľnohospodárstva v Nitre, 1996.

TETERA, Václav. Záchrana starých a krajových odrůd ovocných dřevin. Veselí nad Moravou. In: *Metodika ČSOP č. 4., Český svaz ochránců přírody Bílé Karpaty*, 2003.

TETERA, Václav. *Ovoce Bílých Karpat*. Veselí nad Moravou: Základní organizace ČSOP Bílé Karpaty, 2006.

TETERA, Václav. *České názvy a synonyma jabloní*. Veselí nad Moravou, 2022.

VANĚK, Josef. *Čs. lidová pomologie III. Švestky a slívy 100 nejdůležitějších odrůd. 2. doplněné vydání*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1948.

VANĚK, Josef. *Lidová pomologie VIII. Drobné ovoce, 81 Jáhod, 50 angreštů, 38 rybízů, 22 malin, 18 ostružin*. Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury Josef Vaněk, 1941.

PRAMENY

BOČEK, Stanislav. *Ovocný strom jako součást sídelní zeleně*. Olomouc: Text přednášky z konference EUROPOM 2017, 2017, s. 1–11.

Staré odrůdy ovocných stromů, 2023. [online]. [cit. 11. 4. 2023]. Dostupné z: <https://www.stareodrudy.cz/genofondove-plochy/>.

Program staré a krajové odrůdy stromů, 2024. [online]. [cit. 20. 2. 2024]. Dostupné z: <http://www.zapomenuodrudy.cz/>.

Summary

Old and regional varieties of fruit trees at the Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm

Luděk Ondruch
National Open-Air Museum, Wallachian Open-Air Museum

ABSTRACT

The collection of fruit tree varieties at the Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm forms an important element in the museum's landscape. Drawing on the literature and surveys of the trees, this article presents an inventory of the old and regional varieties that are present at the museum – primarily apple, pear, plum and cherry trees from Wallachia and the Těšín region. The museum's collection has evolved from the 1960s to the present day. The environment of the Wallachian Open-Air Museum offers an opportunity to provide an appropriate interpretation of the importance of fruit-growing for communities and landscapes. However, incorporating fruit trees into the museum's presentations requires historical and field research, pomological knowledge and the selection of suitable locations that will guarantee long-term sustainability for the trees. Ensuring that all these factors are in harmony is not always a simple task.

KEYWORDS

landscape, vegetation element, fruit, regional variety, Wallachian Open-Air Museum

Expozice a prezentace domovních zahrádek v Estonském muzeu v přírodě

Anneli Banner, MA – Maret Tamjärv

Estonské muzeum v přírodě, Tallinn
anneli.banner@evm.ee – maret.tamjarv@evm.ee

ABSTRAKT

Domovní zahrádky jsou nedílnou součástí expozic muzeí v přírodě. Neplní pouze úlohu dekorace, ale jsou prostředkem prezentace historického dědictví. Další jejich důležitá role spočívá v uchovávání tradičních odrůd. Článek seznamuje s aktuálním stavem a zkušenostmi s využíváním zahrádek přilehlých k domům v Estonském muzeu v přírodě. Zmiňuje jednotlivé způsoby prezentace kulturního dědictví spojeného s domovními zahrádkami s důrazem na edukační aktivity. Seznamuje s praktickými zkušenostmi a upozorňuje na hlediska důležitá při koncipování expozic. Shrnuje také očekávání, která mají návštěvníci od zahradních expozic, jak byla zjištěna při průzkumu provedeném v roce 2017.

KLÍČOVÁ SLOVA

muzea v přírodě, zahrady, původní odrůdy rostlin, edukační aktivity, environmentální výchova, Estonsko

Úvodem

Muzea v přírodě představují mezi muzei věnovanými historií společnosti velmi specifickou skupinu. Je třeba mít na paměti, že jsou především sbírkou domovů, tedy míst, kde lidé prožívali každodenní život, kde se smáli i plakali, kde se rodili a umírali. Více než jiné instituce dokážou autenticky představit atmosféru statků, interiérů plných života a všeho, co k tomu náleží – barev, vůní, zvuků atd. Také zahrádka byla vždy nedílnou součástí domova, proto patří k naší historii i do expozice muzea v přírodě. Else Michelsen z Fri-landmuseet v Kodani popisuje zahrádky u domů jako „živé kulturní památky, které zrcadlí čas, místo a společenské vztahy.“¹ Jejich hodnota je v hojnosti druhů, protože na malé ploše v nich roste společně velké množství různých kultur.² Zahrádky byly vždy i svého druhu experimentálními základnami: pěstovaly se na nich nové či neznámé odrůdy, aby se otestovala

- 1 MICHELSEN, Else. The gardens of the Open Air Museum. In: Inger Tolstrup, Mikkel Venborg Pedersen and Else Michelsen (eds.). *Guides to the National Museum*. Copenhagen: National Museum of Denmark, 2006, p. 12.
- 2 Například v Rakousku bylo na jednom poli pěstováno celkem 42 různých zahradních plodin (VOGL-LUKASSER, Brigitte and VOGL, R. Christian. *Ethnobotanical Research in Homegardens of Small Farmers in the Alpine Region of Osttirol (Austria): an Example for Bridges Built and Building Bridges. Ethnobotany Research and Applications*, 2004, 2, p. 112). Podle průzkumu provedeného v Rusku se na domácích zahradách pěstovalo přibližně 20 druhů potravinářských plodin, ovocných stromů a bobulovin, které byly doplněny okrasnými rostlinami (SHARASHKIN, Leonid. *The Socioeconomic and Cultural Significance of Food Gardening in the Vladimir Region of Russia*. Dizertační práce. Columbia: University of Missouri, 2008, p. 185).

jejich odolnost, výnosnost, chuť, hojnost květů atp. Nepřeborným množstvím různých druhů a kulturů byly zahrádky pokladnicí genetické rozmanitosti.³ Nacházely se v nich i tradiční odrůdy – staré, ručně selektované druhy kulturních rostlin, jejichž semena si v určitém regionu nebo oblasti předávaly celé generace. Tradiční odrůdy jsou dobře adaptované na různorodé životní podmínky a představují tak bohatství genetické diverzity – významný základ udržitelnosti a jistoty obživy. Ke každé rostlině se navíc vážou znalosti, dovednosti, vzpomínky, souvislosti i příběhy, pro které jsou zahrady součástí kulturního dědictví. Původní rostliny se stávají živým oknem do minulosti a jejich pěstování nás hmatatelně spojuje s našimi předky.⁴ Pěstování tradičních odrůd nám pomáhá zachovat si pocit sounáležitosti i kulturní identitu. Avšak i přes svou vysokou kulturní a biologickou hodnotu jsou podceňovány (zejména proto, že nejsou vhodné pro průmyslové zemědělství), zapomíná se na ně, nebo dokonce vymírají.

I když v mnoha muzeích v přírodě se tradiční odrůdy rostlin pěstují a představují návštěvníkům, mnoho se o tom nedočteme. Z publikovaných studií lze například uvést práci Maarit Heinonenové a kol.⁵ o muzejním zahradničení ve Finsku, která poskytuje základní informace o tom, jak v muzejním prostředí rostliny dokumentovat, vystavovat a představovat veřejnosti. Jennifer Jordan⁶ analyzovala historické bylinkové zahrádky (včetně muzejních) jako odkaz kolektivní paměti. Litevské muzeum v přírodě zachytilo tradiční okrasné rostliny a jejich využití v Litvě a vydalo na toto téma zevrubnou publikaci.⁷

Anneli Banner⁸ sepsala podrobný přehled historie zahradničení v Estonsku a zabývala se mimo jiné i tradičními rostlinami.

Muzea v přírodě a zahrádky

Zahrádky byly nedílnou součástí muzeí v přírodě od jejich samého počátku. Artur Hazelius, zakladatel vůbec prvního muzea v přírodě na světě, které bylo vybudováno v roce 1891 ve Stockholmu, nerozlišoval mezi přírodou a kulturou. Ve svém živém muzeu – Skansenu – chtěl zachovat vše, co spoluvytvářelo životní podmínky společnosti, a vytvořit tak úplný obraz historie. Vše k sobě neodmyslitelně patřilo: příroda byla součástí lidských životů, stejně jako oblečení, nábytek, nástroje a nářadí.

Hazeliovým trvalým odkazem jsou zahrádky se zeleninou, kuchyňskými i léčivými bylinami, textilními rostlinami a okrasnými květinami, které po vzoru jeho Skansenu založila kolem expozičních obydlí takřka všechna muzea v přírodě. Významný průlom v zachycení vzájemného působení člověka a přírody znamenalo v 50. a 60. letech 20. století založení krajinářských muzeí. Záměr učinit kulturní krajinu, pěstování rostlin i chov zvířat součástí muzejního zážitku nevyšel jen ze snahy ukázat, jak se v minulosti žilo, ale byl vyvolán rychlou proměnou diverzifikovaného zemědělství malých hospodářů v monokulturní hospodaření na velkostatcích. Čím dál méně lidí mělo vlastní zkušenost s chovem dobytka či zemědělstvím a muzea v přírodě si kladla za cíl tento nedostatek napravit.⁹

V 80. letech 20. století začalo několik německých muzeí zaměstnávat krajinné ekology a uplatňovat tradiční zemědělské postupy s rotací plodin a historickými typy obilovin. Založilo rozlehlé ovocné sady s plodinami, které v komerčním ovocnářství ztratily své místo, a začalo pěstovat dokonce i plevel. Aby zajistilo vzácná semena rostlin ohrožených vymizením, Vestfálské muzeum v přírodě v Detmoldu dokonce provedlo jejich inventarizaci.¹⁰ Tato novátorská práce se stala příkladem, jímž se inspirovalo několik významných evropských muzeí. Ta jsou

- 3 GALLUZZI, Gea, EYZAGUIRRE, Pablo and NEGRI, Valeria. Home gardens: neglected hotspots of agro-biodiversity and cultural diversity. *Biodiversity and Conservation*. 2010, 19, p. 3637.
- 4 WATSON, Benjamin. *Taylor's Guide to Heirloom Vegetables*. Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 1996, p. 5.
- 5 HEINONEN, Maarit, PIHLMAN, Sirku, KAIHOLA, Hanna-Leena, KOSKELA, Anja, HARTIKAINEN, Merja, KINNANEN, Hilma and PEURA, Anja. Museoputarha: perustaminen ja hoito. *MTT Kasvu*, 2014, Nr. 23.
- 6 JORDAN, A. Jennifer. Landscapes of European Memory. *Biodiversity and Collective Remembrance. History and Memory*. 2010, 22, Nr. 2, pp. 5–33.
- 7 ŽUMBAKIENĖ, Gražina. *Seniejų Lietuvos gėlių darželiai. Kvapnūs, puošnūs, gydantys*. Rumšiškės: Lietuvos liaudies buities muziejus, 2021.

- 8 BANNER, Anneli. *Eesti aia ajalugu*. Tallinn: Hea Lugu, 2019.
- 9 RENTZHOG, Sten. *Open Air Museums: The History and Future of a Visionary Idea*. Stockholm: Jamtli Forlåg and Carlsson Bokforlåg, 2007, pp. 402–403.
- 10 RENTZHOG, Sten, c.d., 404.

dnes schopna nejen poskytnout semena, ale také poradit, jak dané rostliny pěstovat – od obilovin až po okrasné druhy.

Ale i když se muzeum nevěnuje obdělávání půdy nebo pěstování ovoce intenzivně, může poselství přírody a ekologie předávat mnoha jinými způsoby. Může zvyšovat obecné environmentální povědomí živou interpretací historie při komentovaných prohlídkách, tematických výstavách a programech nebo scénami v dobových kulisách.

Muzea v přírodě mají při práci s historickými rostlinami hned několik výhod. Představují venkovské prostředí a život rurálních komunit, pro něž byla produkce potravin po staletí hlavní náplní práce. Historické hospodářské budovy spolu se zahradním náradím, zemědělskou technikou i kuchyňskými potřebami jsou pro prezentaci historických rostlin ideálním zázemím. Neocenitelným přínosem jsou zkušenosti muzeí se sběrem a uchováváním hmotného i nehmotného kulturního dědictví a schopnost představit a vysvětlit různá témata návštěvníkům. Těší se navíc oblíbě i důvěře jako instituce neformálního vzdělávání spojeného se zábavou, čímž přitahují značný počet návštěvníků. Příkladem je Estonsko s 1,3 miliónu obyvatel, jehož muzea v přírodě zaznamenala v roce 2019 3,5 miliónu návštěv, což je absolutně nejvyšší počet za celou historii do doby pandemie COVID-19.¹¹ Až 84,4 % dospělých návštěvníků estonských muzeí potvrdilo, že pro ně byla návštěva vzdělávací zkušeností.¹² Tedy všechno, co je v muzeích vystaveno, osloví velké množství lidí a vyvolá značný ohlas. Barvy, vůně a chuť historických rostlin zaujmou všechny smysly a nabídnou tak dokonalý zážitek. Vyvolají vzpomínky a inspirují návštěvníky k vyprávění jejich vlastních příběhů.¹³ Muzejní zahrada je proto skvělým učebním prostředím, které poskytuje návštěvníkům příležitost přemýšlet a nacházet nové souvislosti.

11 *Museum attendance was over two times lower in 2020. Statistics Estonia.* [online]. Dostupné z: <https://www.stat.ee/en/node/183311>, cit. 28. 5. 2023.

12 VISNAPUU, Kaja. *Muuseumikeskkonna mõju täiskasvanu kogemustele ja õppimisele* (diplomová práce). Tallin: Tallina Ülikool, 2011, p. 52.

13 MARSTEIN, Mari. *Ajaloolised taimeliigid loovad muuseumis mälestuste maastiku. Muuseum.* 2012, 1, p. 15.

K vytvoření muzejní zahrady můžeme přistoupit několika způsoby.¹⁴ Jednou z možností je pěstovat rostliny pouze pro jejich estetické vlastnosti a nezajímat se o jejich původ ani stáří. V takovém případě hrají rostliny pouze dekorativní roli a jejich účelem je jen krásit muzejní prostředí. Pěstováním původních rostlin dodáváme expozici nový rozměr. Rostliny s minulostí vypráví vlastní příběh, který lidem pomáhá expozici porozumět. Doplnují ji, oživují a přesvědčují návštěvníky, že dbát na agrobiodiverzitu a udržitelné zemědělství je důležité.

Význam zahradničení v Estonsku

Domácí zahradničení, ve smyslu pěstování okrasných květin a sadaření, nemá v Estonsku hluboké kořeny. Podobně jako u zemědělství souvisela potřeba zahradničit s potřebou zajistit obživu. Hlavní důvod, proč založit zahradu, byl tedy čistě praktický a pěstování rostlin bylo důležitou prací.

Estonci začali zakládat sady a okrasné zahrádky ve větším měřítku až s ekonomickým rozmachem a větším množstvím volného času na konci 19. a na počátku 20. století. Zahradničení nabylo nový rozměr; sady a okrasné zahrádky přinášely v různých dobách různá poselství. Na jednu stranu se považovaly za projev nápodoby německo-baltské šlechty, na druhou stranu za ukazatel národní hrdosti, pokrokovosti nebo módnosti.

Náš vlastní průzkum¹⁵ dokládá, že zahrádka u domu má několik významů. Vždy byla brána jako samozřejmá součást domova. Po čase se zahrádky svým pečovateltům začaly odměňovat bohatou paletou chutí a barev, které obohatily jejich stůl a potěšily oko. Tradiční zahrádky oplývaly pestrostí druhů jako zdroj, v němž se nacházely staré a prověřené druhy spolu s novými, které bylo třeba odzkoušet. Přitom utvářely životní prostředí pro mnoho organismů. V rostlinách se zrcadlí vědění a um, ale zároveň i vzpomínky a víra, které se postarají o to, aby byla tradice živena pro příští generace. Zahrádka představuje kontinuitu a chrání tradiční hodnoty, nabízí ale i prostor pro kreativitu, díky které můžeme vyjádřit své schopnosti i možnosti, ba dokonce postavení

14 HEINONEN, Maarit et al, c.d.

15 BANNER, Anneli. *Muuseumiaandus – sild minevikust tänapäeva. Aianduspärandi hoidmise, eksponeerimise ja vahendamise võimalused Eesti muuseumides* (diplomová práce). Tartu: Tartu Ülikool, 2018.

Vzorková zahrada statku Sassi-Jaani vzbuzuje u návštěvníků skutečný zájem, 2015 (foto Anneli Banner)

v rámci společnosti. Hlavní smysl zahradničení – zajištění potravy – dnes doplňuje mnoho dalších funkcí a v zahrádkách se nám dostává možnost prožívat život, trávit volný čas, odpočinout si; zahrádkářství nabízí mnoho příležitostí k sebezdokonalení i radosti. Domácí zahrádky jsou velmi osobní záležitostí, současně však nabízí i mnoho všeobecně prospěšných prvků. Potkávají se v nich generace, příroda s kulturou, tradiční a moderní, hmatatelné i neuchopitelné.¹⁶ Muzejní zahrádky mohou znamenat hodně pro vyjádření sdílených hodnot i uchování hmotného dědictví. Přestože se muzea primárně zaměřují na sbírání a uchovávání kulturního odkazu, práce s kulturním dědictvím zahrádek je v Estonsku stále v počátečním stádiu. Zahradničení není v muzeích dostatečně respektováno a nezdědí se dokonce vnímáno především jako zátěž rozpočtu. Omezené zdroje nestačí ani na vhodné nářadí či zahradníky, nemluvě o důkladnější péči o tuto část kulturního dědictví. A tak zahradničení zůstává v estonských muzeích v přírodě okrajovou činností.¹⁷ Přitom právě v nich by pomohlo interpretovat historický vývoj i každodenní život a vysvětlit souhrn přírody a kultury.

Zahradní dědictví v Estonském muzeu v přírodě

Estonské muzeum v přírodě, založené v roce 1957 v Tallinnu, je největším muzeem lidové architektury Estonska. Na ploše 70 ha vystavuje přes 80 historických venkovských stavení z celé země od 19. století až po současnost. Každý statek či jiný pří-

bytek má svou zahrádku. Kromě zájmu o venkovskou architekturu a lidové svátky a obyčeje tak do muzea stále častěji přivádí návštěvníky i zájem o zahrádky a zahradní rostliny.

Důkladněji se zahradničení začala estonská muzea věnovat ke konci 90. let 20. století, kdy svou pozornost soustředila na vytvoření co nejrealističtějšího venkovského prostředí a na ukázkou všedního života rolníků.¹⁸ Jeden z vůbec prvních projektů vzorkové zahrady byl vytvořen na statku Sassi-Jaani, aby návštěvníkům přiblížil základní potraviny a užitkové rostliny, které byly na zahradách a polích pěstovány po staletí. Krůček po krůčku jsme vybudovali nové zahrady a zároveň jsme rozšířili již existující, které obklopují expoziční budovy. Návštěvníci se tak mohou těšit z bujně vegetace květinových a zeleninových záhonů, ovocných stromů i keřů bobulovin. Cílevědomější práce s původními rostlinami však započala až po roce 2010. Dnes tyto rostliny dotvářejí stále expozice historických budov. Dodávají jim přirozenější a domáctější atmosféru. Jejich pěstováním a osvětovou činností však muzeum zároveň přispívá k tomu, aby byly uchovány a rozmnoženy pro příští generace. Na problematiku kulturního dědictví zahrad dohlíží v Estonském muzeu v přírodě kurátorka expozice, biologka a kulturní historička Anneli Banner. O zahrady pečují jeden zahradník na plný úvazek a jeden na částečný úvazek. Občas jim vypomáhají dobrovolníci nebo učni. Vysázení muzejní zahrady předchází rozsáhlý výzkum, jehož cílem je zjistit, co a kde v daném regionu rostlo v určitém časovém období. To se samozřejmě

16 VOGL-LUKASSER, Brigitte and VOGL, R. Christian, c.d.

17 BANNER, Anneli. *Muuseumiaidus...*, c.d., s. 76.

18 LANG, Merike. *Eessõna asemel ehk Eesti Vabaõhmuuseumi kahe "Suitsutare" vahel. Suitsutare 2*. Tallinn. 2000, pp. 4–50.

Tradiční zahrádka s květinami jako jsou plaménky, lilie a oměje se rozprostírá před statkem Kõstriaseme, jehož počátky sahají až do 2. poloviny 19. století, 2014 (foto Anneli Banner)

Zahrádka venkovského obchodu z Lau zachycuje moderní design v období kolem roku 1930, 2013 (foto Anneli Banner)

Cibulové záhony starověrců v muzeu v přírodě. Ruští starověrci žijící u jezera Peipsi jsou vyhlášenými cibuláři a svoji cibuli, původem z Ruska, stále pěstují tradičním způsobem, 2015 (foto Kristjan Sulond)

Jiřiny pocházející z autentické zahrady z regionu Seto, 2015 (foto Anneli Banner)

týká i práce s okolím již zpřístupněné expozice. Když se do muzea přenáší nový komplex budov, zjišťuje se, jaké k němu patří zahrádky, a když se nová expozice otevírá veřejnosti, jsou stavení obklopena odpovídající zahrádkou nebo políčkem se zeleninou.

Postupem času jsme sestavili soubor základních pravidel, která by měla být dodržena při navrhování nových muzejních zahrádek a výběru rostlin. Především přinášíme do muzea staré zahradní rostliny, které pochází z regionů odpovídajících naší expozici. Např. jiřiny, pivoňky a lilie, které jsme nasbírali v oblasti Setomaa v jihovýchodním Estonsku, nyní rostou v záhonech u statku Seto. Na dvoře statku Jüri-Jaagu z ostrova Muhu si mohou návštěvníci prohlédnout libeček lékařský a posed bílý, jež jsou charakteristické právě pro tento ostrov.

Zásadní je dbát na stáří odrůdy. Muzeum, jehož expozice se zaměřují na běžný život pozdního 19. století, nemůže předvádět nic, co v této době ještě neexistovalo. Proto musí být každá odrůda pečlivě prověřena dříve, než se stane součástí expozice. To vyžaduje zevrubnou práci s dostupnými materiály i archivními prameny. Pátráme tak po původních odrůdách, i když často není snadné zakoupit semena ani ve

Libeček lékařský, původem z ostrova Muhu, rostoucí na muzejních zahrádkách statku Jüri-Jaagu, je symbolem života na tomto ostrově. Místní věřili, že chrání před hady, a tak se typicky objevoval před vchodovými dveřmi jejich domů, 2022 (foto Anneli Banner)

specializovaných obchodech či zahradních centrech. Pravděpodobně je spíše získáme ze starých zahrad, kde je lidé dodnes pěstují. Vydáváme se do terénu, navštěvujeme soukromé zahrady, hovoříme se zahradníky a směřujeme s nimi rostliny či semena. Díky obětavým pěstitelům jsme již získali mnoho zajímavých druhů, mezi nimi různé druhy zeleniny, bobulovin i okrasných květin. Pěstujeme nyní například stoletý tuřín z ostrova Saaremaa. V roce 2022 nám pěstitel nabídl velmi plodný bílý rybíz, který má skutečně lahodné plody. Keř pochází z roku 1940 z okresu Petseri regionu Setomaa, později se dostal do města Tartu a nyní roste u nás v muzeu na statku Seto. Abychom mohli určitou rostlinu pěstovat, musíme o ní sesbírat co nejvíce dostupných informací. Zaznamenáváme kdy, odkud a od koho jsme ji získali a také celou historii jejího pěstování. Takto má každá z nich svůj příběh a neslouží pouze jako dekorace, nýbrž tvoří plnohodnotnou součást expozice. Nejvýznamnější kultivary dostávají QR kódy, které vedou návštěvníky k informacím na našich webo-

Anneli Banner při terénním výzkumu rostlin ve vesnici Litvina v regionu Setomaa, 2017 (foto Maret Tamjärv)

Fazol obecný, známý z Liplapi ze začátku 20. století, je nejstarším druhem místní zeleniny a jeho semena jsou uložena v estonské genetické bance, 2020 (foto Anneli Banner)

QR kódy umožní, aby si každý návštěvník o rostlině mohl na webu muzea přečíst více informací, 2022 (foto Anneli Banner)

vých stránkách.

Pěstování tradičních rostlin v muzeu pomáhá tento vegetační prvek uchovat pro příští generace. Trvalky se uchovávají snadněji, neboť rostou roky, avšak zachovat letničky a dvouletky vyžaduje jejich neustálé pěstování a sběr semen. Abychom zajistili udržitelnost a vytvořili zásoby semen, musíme je umět skladovat. Semena původních kultivarů uchováváme v genové bance, kde si je může kdokoli objednat. Nicméně množství semen v bance je omezené a nejlepším způsobem, jak tradiční rostliny uchovat, zůstává jejich nepetržité pěstování v zahrádkách. Protože zájem o „rostliny z babiččiny zahrádky“ stále roste, rozhodli jsme se otevřít stánek, kde si návštěvníci mohou zakoupit semena a sadbu tradičních odrůd, zejména okrasných květin či zeleniny.

Předávání vědomostí

Aby Estonské muzeum v přírodě splňovalo očekávání návštěvníků, provedli jsme v roce 2017 průzkum, v němž 94,4 % respondentů potvrdilo, že zahradničení a prezentace zahrádek do muzeí v přírodě patří. Ocenili je navíc i jako příležitost získat nové vědomosti a zkušenosti v daném oboru.¹⁹

V Estonském muzeu v přírodě rozšiřujeme povědomí o agrobiodiverzitě, původním rostlinstvu a udržitelném zahradničení několika různými způsoby. Představení původních rostlinných druhů a způsobů zahradničení je součástí všech našich akcí pro veřejnost. Nabízíme prohlídky zahrad s průvodcem, workshopy a semináře. Typickými návštěvníky těchto akcí jsou zahrádkáři se širokými zájmy o historii a kulturu. Většinou se chtějí dovědět více o původních nešlechtěných rostlinách, o dějinách zahradničení, zahradní architektuře, či touží získat praktické znalosti o využití rostlin v minulosti. Celkový vzhled rostlin – jejich vitalitu, krásu, bohaté květenství a plodnost – považuje za důležitý faktor 91,1 % respondentů. Nejoblíbenějším způsobem, jak se dovědět o zahradničení v muzeu více, je prohlídka s průvodcem (66,9 %). Naopak nejméně populární je zapojení techniky – audioprůvodců a dalších informačních zařízení.²⁰

¹⁹ BANNER, Anneli. *Muuseumiaiaandus...*, c.d., pp. 48–49.

²⁰ Tamtéž, pp. 52–56.

Radost a zábava v očích dětí, které ryjí a hrabou a přitom se učí založit zeleninový záhonek nebo vysévat semena, 2016 (foto Anneli Banner)

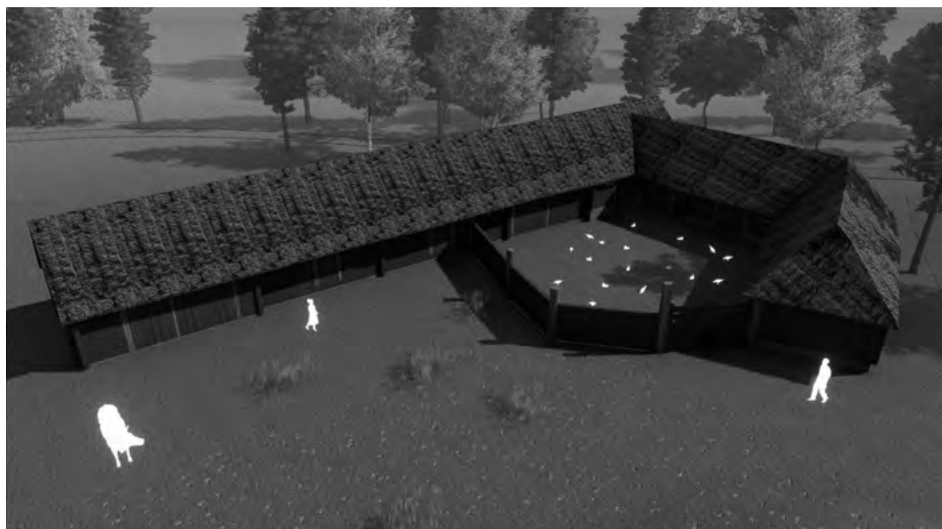
Muzejní zahrady poskytují ideální prostředí pro pořádání různých workshopů nebo školení a lákají stále nové skupiny návštěvníků, 2016 (foto Anneli Banner)

Až třetina dotazovaných také považuje specializované programy a další aktivity v muzejních zahradách za přínosné pro děti a mládež, jelikož mohou vzbudit zájem o zahradničení a přírodu.²¹ Potvrzuje to i velká obliba zahradnických programů, ve kterých se věnujeme žákům základních škol. Děti se učí rozeznávat rostliny, povídáme si o tom, co rostliny potřebují, aby se jim dařilo, samy si zkusí okopat zeleninový záhonek a zasít.

Kromě toho je Estonské muzeum v přírodě užitečné studentům zahradnických oborů, kteří se zajímají o tradiční zahradničení a původní rostliny. Přínosné a smysluplné vedení muzejních zahrádek tak inspiruje k novým aktivitám a přitahuje nové skupiny návštěvníků.

Estonské muzeum v přírodě navázalo úzké vztahy s některými vědeckými institucemi a dalšími organizacemi, s jejichž pomocí se mu daří získávat nezbytný rostlinný materiál. Dobrým partnerem je výzkumné centrum zahradnictví v Polli (Põllumajandus- ja keskkonnainstituut), podpory se nám dostává z výzkumného centra zaměřeného na estonský venkov a rurální vědomosti Maaelu Teadmuskus. Semena původních rostlin dostáváme také od organizací, které se věnují jejich uchování, jako je např. nevládní organizace Maadjas. Mezi lety 2021 a 2022 se naše muzeum účastnilo společně s lotyšskými, litevskými a dánskými kolegy projektu Nordplus nazvaného Growing Seed Savers in Museums, jehož snahou bylo přesvědčit muzea, aby více dbala na

21 Tamtéž, p. 52.

Stodola Kolga otevřená návštěvníkům v říjnu 2023 – projekt

kulturní dědictví zahrad, a zdůraznit také jejich roli edukátora v této oblasti. Organizace věnující se ochraně semen by měly spolupracovat s muzei, kterým někdy dovednosti a vědomosti z oblasti praktického zahradničení chybí. Výsledkem projektu bylo několik studijních materiálů o tom, jak sbírat, kultivovat a uchovávat původní rostliny.²²

V roce 2020 jsme založili online *Zahradní deník*,²³ který je reflexí každodenní práce muzejních zahradníků a představuje historii zahradničení, původní rostliny i hospodářská zvířata, která v muzeu žijí. Vzbudil velký ohlas a dnes už má přes 1 000 sledujících.

Zdá se, že jsme se vydali správným směrem, neboť situace v ekonomice, změny životního prostředí i vývoj ve zdravotnictví nám připomíná, jak zásadní je umět si zajistit základní životní potřeby. Popularita zahradničení a pěstování vlastních potravin vzrostla a lidé vyhledávají jak již zapomenuté, tak i nové poznatky. I návštěvníci muzea projevují větší zájem o zahradnictví a o místní plodiny.

22 *Growing Seed Savers in Museums*. [online]. Dostupné z: <https://www.mantots.permakultura.lv/growing-seed-vedou-savers-in-museum>, cit. 28. 6. 2023.

23 *AIAPĀEVĪK*. [online]. Dostupné z: https://www.facebook.com/aiapaevik/?locale=et_EE, cit. 28. 6. 2023.

Centrum environmentální osvěty na statku Kolga

V muzeích se lidé učit cenit si kulturního dědictví. Při vysoké návštěvnosti by tak muzea měla být schopna ovlivnit také obecné povědomí o životním prostředí. „V soustředěné expozici muzea v přírodě lze snadněji než mimo ně ukázat názorně procesy, které vedou ke znečištění, dopady klimatické změny i ohrožení zásob pitné vody.“²⁴

Aktuálně v Estonském muzeu v přírodě pracujeme na novém projektu „Dětský svět na statku“, v němž propojujeme stálou muzejní expozici s rozmanitostí okolní přírody. Cílem je pozorovat život v zemědělských usedlostech hravě a inkluzivně očima dětí a porovnat život na statku v minulosti se současnými cíli udržitelného rozvoje. Výukové centrum tvoří dlouhý komplex stodol a chlévů pod jednou střechou. Komplex je replikou unikátního statku z 19. století, pocházejícího z ostrova Hiiumaa v západním Estonsku. Nová expozice a její aktivity jsou zaměřeny na environmentálně zodpovědné hospodaření. Ukazují, jak úzce je chov hospodářských zvířat propojen s pěstováním plodin, a obrací tak pozornost i k původním odrudám rostlin a potřebě je zachovávat. Výstava *I malý krůček se počítá* upoutá všechny členy rodiny: nejmenší se naučí rozeznávat hospodářská zvířata a dovedí se o nich něco pomocí vědomostních her. Starší děti se seznámí s živo-

24 RENTZHOG, Sten, c.d., p. 406.

Zahrada statku Härjapea byla navržena podle vzpomínek jeho někdejšího majitele, 2013 (foto Anneli Banner)

čišnými produkty, dovědí se, jak je třeba o zvířata pečovat a jakou zodpovědnost chov hospodářských zvířat obnáší. Děti i dospělí si mohou porovnat starý způsob hospodaření s dnešními konzumními zvyklostmi a naučit se environmentálně zodpovědnému způsobu uvažování (recyklování, třídění odpadu, nakládání s potravinami atd.).

UVĚDOMUJEME SI, ŽE SE JEDNÁ O velmi ambiciózní projekt a že se s ním pojí mnoho výzev. Doposud jsme se zabývali především tím, jak nakládat s kultivary a různými druhy historických zahrádek a zeleninovými záhony, méně s hospodářskými zvířaty. Nové zázemí umožní rozšířit chov hospodářských zvířat – ve stodole statku Kolga se chystáme poskytnout domov estonským ovčím, kozám, králíkům, husám, kachnám, krůtám i slepicím.

Jsme si dobře vědomi, že udržování „živého kulturního dědictví“ vyžaduje stálé úsilí a musí být zakotveno ve vizi muzea. Základem úspěchu jsou dobré kontakty a dlouhodobé smlouvy s partnery, zkušenými chovateli a specialisty v oboru. Chov hospodářských zvířat pro nás představuje jeden z nejnáročnějších úkolů a žádá si kvalifikovaný personál. Mimo to se musíme stále vyrovnávat s nároky současných standardů na ochranu hospodářských zvířat a další legislativou.

Závěrem

Dnešní muzea jsou otevřené instituce, které aktivně komunikují se svými návštěvníky. Muzea v přírodě zde nejsou proto, aby nabízela zaručené pravdy, ale aby prostřednictvím různých aktivit a participativních projektů přiměla návštěvníky hledat a samostatně získávat nové poznatky. V muzeích v přírodě

jsou zahradní rostliny plnohodnotnou součástí expozice. Zahradničení by proto nemělo být vnímáno jen jako doplněk či dekorace expozic. Lze ho dobře využít pro nejrůznější muzejní aktivity i jako nového úhlu pohledu na dějinný vývoj. Muzea tak plní současně dvě úlohy: chrání a uchovávají diverzitu zahradních rostlin a bohatství tradičního zahradničení a jsou ochránci kulturního dědictví zahrad.

Zahradničení pomáhá muzeu zvýšit konkurenceschopnost a najít nové cílové skupiny návštěvníků. Zahrady působí na všechny smysly a muzea tak nabízí prostředí, ve kterém se lidé nejen vzdělávají, ale také si užívají rekreačního efektu. Zahradničení v muzeích je ideální cestou k participativním projektům, neboť mnoho návštěvníků s ním má vlastní zkušenosti. Muzejní zahrádky vytvářejí a sjednocují komunity.

Zásadním úkolem všech muzeí v přírodě je aktivní práce na uchování původního rostlinstva a hospodářských zvířat, jimž hrozí vymírání. Důležitým předpokladem kvalitního udržování, vystavování a zprostředkování živého kulturního dědictví je vhodné prostředí, kvalifikovaný personál a profesionální spolupráce s kompetentními partnery.

LITERATURA

AIAPÄEVIK. [online]. Dostupné z: https://www.facebook.com/aiapaevik/?locale=et_EE, cit. 28. 6. 2023.

BANNER, Anneli. *Muuseumiaandus – sild minevikust tänapäeva. Aianduspärandi hoidmise, eksponeerimise ja vahendamise võimalused Eesti muuseumides* (diplomová práce). Tartu: Tartu Ülikool, 2018.

BANNER, Anneli. *Eesti aia ajalugu*. Tallinn: Hea Lugu, 2019.

GALLUZZI, Gea, EYZAGUIRRE, Pablo and NEGRI, Valeria. Home gardens: neglected hotspots of agrobiodiversity and cultural diversity. *Biodiversity and Conservation*. 2010, 19, pp. 3635–3654.

Growing Seed Savers in Museums. [online]. Dostupné z: <https://www.mantots.permakultura.lv/growing-seed-savers-in-museum>, cit. 28. 6. 2023.

HEINONEN, Maarit, PIHLMAN, Sirkku, KAIHOLA, Hanna-Leena, KOSKELA, Anja, HARTIKAINEN, Merja, KINNANEN, Hilma and PEURA, Anja. Museopuutarha: perustaminen ja hoito. *MTT Kasvu*, 2014, 23.

JORDAN, A. Jennifer. Landscapes of European Memory. Biodiversity and Collective Remembrance. *History and Memory*. 2010, 22, Nr. 2, pp. 5–33.

LANG, Merike. Eessõna asemel ehk Eesti Vabaõhumuuseum kahe "Suitsutare" vahel. *Suitsutare 2*. Tallinn. 2000, pp. 4–50.

MARSTEIN, Mari. Ajaloolised taimeliigid loovad muuseumis mälestuste maastiku. *Muuseum*. 2012, 1, pp. 15–17.

MICHELSEN, Else. The gardens of the Open Air Museum. In: Inger Tolstrup, Mikkel Venborg Pedersen and Else Michelsen (eds.). *Guides to the National Museum*. Copenhagen: National Museum of Denmark, 2006, pp. 6–14.

RENTZHOG, Sten. *Open Air Museums: The History and Future of a Visionary Idea*. Stockholm: Jamtli Forlåg and Carlsson Bokforlåg, 2007.

SHARASHKIN, Leonid. *The Socioeconomic and Cultural Significance of Food Gardening in the Vladimir Region of Russia* (dizertační práce). Columbia: University of Missouri, 2008.

Museum attendance was over two times lower in 2020. *Statistics Estonia*. [online]. Dostupné z: <https://www.stat.ee/en/node/183311>, cit. 20. 6. 2023.

ŽUMBAKIENĖ, Gražina. *Senieji Lietuvos gėlių darželiai. Kvapnūs, puošnūs, gydantys*. Rumšiškės: Lietuvos liaudies buities muziejus, 2021.

VISNAPUU, Kaja. *Muuseumikeskkonna mõju täiskasvanu kogemustele ja õppimisele* (diplomová práce). Tallinn: Tallina Ülikool, 2011.

VOGL-LUKASSER, Brigitte and VOGL, R. Christian. Ethnobotanical Research in Homegardens of Small Farmers in the Alpine Region of Osttirol (Austria): An Example for Bridges Built and Building Bridges. *Ethnobotany Research and Applications*, 2004, Nr. 2, pp. 111–137.

WATSON, Benjamin. *Taylor's Guide to Heirloom Vegetables*. Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 1996.

Summary

Displaying and mediating gardening heritage at the Estonian Open-Air Museum

Anneli Banner, MA – Maret Tamjärv
Estonian Open Air Museum, Tallinn

ABSTRACT

In open-air museums garden plants constitute a fully-fledged part of the exposition. Yet gardening should not be seen merely as a supplement and decoration to the exposition, but it can well be used in different mediating activities, as garden plants enable us to introduce the history from another angle. Museums have also an important task in working actively for the preservation of heritage plants threatened with extinction. Thus, the museum is simultaneously the preserver of the diversity of garden crops and gardening heritage as well as their advocate. The environment, qualified personnel, and competent cooperation partners are good prerequisites for maintaining, displaying, and mediating the living cultural heritage at the museum. Gardening in its turn helps the museum, under the conditions of increasing cultural competition, to find new target groups. A skilfully staged display and related activities kindle interest among adults, children, tourists, and just strollers who enjoy the museum's surroundings.

KEYWORDS

open-air museum, gardening heritage, heirloom plants, agrobiodiversity, environmental education, Estonia

Panský vodní mlýn ve Strážnici a jeho technologické vybavení

Mgr. Petra Hrbáčová, Ph.D.

Národní ústav lidové kultury Strážnice
petra.hrbacova@nulk.cz

ABSTRAKT

Panský vodní mlýn ve Strážnici patří mezi významné kulturní památky Česka. Zřízení byl jako panský mlýn a k majetku panství patřil po většinu své existence. Ve 20. století jej od hraběte Magnise získal mlynář František Průžek a známý je tedy i pod názvem Průžkův mlýn. Historie objektu sahá do 16. století a jedná se tak o jednu z nejstarších staveb ve městě. V interiéru jsou dochovány některé starší konstrukční prvky, např. dřevěný sloup s datací 1601 nebo historické krovy. Ještě na konci 19. století mlýn tvořily dvě protilehlé budovy, které od sebe odděloval tok ramene řeky Moravy, pohánějící vodní kola. Později byl mlýn přestavěn na parní a následně na elektrický pohon. Dochované technologické vybavení válcového mlýna pochází z 1. třetiny 20. století, kdy jej modernizoval František Průžek. V 50. letech 20. století byl mlýn zestátněn a k zpracování obilí sloužil jen v omezené míře, díky čemuž se dochovalo úplné strojní vybavení válcového mlýna se všemi příslušnými komponenty. V současné době je vlastníkem objektu Národní ústav lidové kultury, který jej po rekonstrukci hodlá zpřístupnit veřejnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

mlynářství, mlýn, valcha, kulturní památka, Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy, Strážnice

Úvodem

Vodní mlýny tvořily na venkově v minulosti důležitou výrobní a ekonomickou jednotku. Zajišťovaly zpracování základní zemědělské plodiny – obilnin a patřily tak k nezbytným součástem většiny městských i venkovských aglomerací.¹ Často k nim byly přidruženy další technické objekty, např. pily nebo valchy, a představovaly tak enklávy stavebně-technického charakteru. Mlynáři museli mít znalosti z oblasti zpracování obilovin, lokální hydrologie a museli být také schopni průběžných udržovacích a obnovovacích prací na mlýnském zařízení zhotoveném z naprosté většiny ze dřeva. Nezbytná tedy byla znalost sekernických a truhlářských pracovních postupů. Pravidelnou úpravu vyžadovaly také mlecí plochy kamenného složení, na kterých bylo nutno obnovovat rýhování, tzv. remíše.

- ¹ Mlýny u nás postrádáme v podstatě pouze v lokalitách, které nedisponují příznivými přírodními podmínkami, chybí zde dostatečný vodní zdroj či příhodné povětrnostní podmínky.

Jižní průčelí Panského mlýna, 2022 (foto Petra Hrbáčová)

O významu mlýnů pro lokální venkovskou komunitu i jejich majitele svědčí záznamy v archivních pramenech různé proveniencce, zejména v archivech panství, městských archivech, rodinných kronikách apod. Vrchnost zakládala mlýny v podstatě ve všech vesnicích, ve kterých to přírodní podmínky dovolovaly, a dávala je pak do nájmu dalším osobám, často těm, které se na zakládání vesnic podílely. Výška dávek, jež mlynáři odváděli, je důležitým svědectvím o rentabilitě a můžeme z ní vyvodit velikost mlýna.² Časem vrchnost mlýny prodávala do soukromého vlastnictví, přičemž postupovala utilitárně. Zpravidla se nejprve vzdávala provozů méně rentabilních, na nestabilních vodách, déle si ponechávala ty výhodně položené s dostatečnou mlecí kapacitou.³ Tato studie se zaměřuje na historii, stavební a technický vývoj panského vodního mlýna ve Strážnici. Opírá se o informace z dostupné literatury, pozůstalosti rodiny Průžkovy a archivních pramenů. Ve

mlýně byl také proveden průzkum stávajícího strojního a technického vybavení, který v kombinaci s archivními záznamy umožnil rekonstruovat technologické postupy zpracování obilovin v této technické památce.

Nejstarší doklady o mlýně ve Strážnici

V lokalitách, kde to bylo ekonomicky výhodné, si vrchnost držela mlýny, jejichž obsluhu zajišťoval nájemce. Podobně tomu bylo i v městě Strážnici, kde dodnes stojí tzv. panský mlýn, později podle jména posledního majitele nazývaný Průžkův. Strážnice leží ve staré sídelní oblasti, která tvořila hranici s uherským královstvím. Předpokládá se, že ve 13. století zde byla vybudována tvrz sloužící k ostraze a obraně hranic. Strážnice byla sídlem panství, k jehož významným majitelům patřili ve 14. století páni z Kravař, od roku 1486 páni ze Žerotína a v období 1628–1945 rod Magnisů. Vrchnost zde měla ve své režii hospodářský dvůr, pivovar, pilu, valchu, cihelnu a další provozy.⁴ Vodní zařízení stávala ve Strážnici na řece Moravě. Ta se v minulosti nedaleko od Strážnice, v blízkosti obce Lideřovice, dělila do tří proudů nazývaných Tečelec, Vežky a Morava. Zatímco Tečelec spolu s Vežkami meandrovaly lužními lesy a lukami západně od města, Morava, místními nazývaná také *Morávka*,

- 2 Např. mlynář v obci Javorník platil roku 1606 ze mlýna na sv. Jiří a na sv. Václava po 1 zl. a za nekrmení vepřů platil na sv. Václava 2 zl. 20 gr. K robotním povinnostem mlynáře patřilo po osm dní v roce provádět sekernické práce na zámku ve Strážnici nebo kdekoliv jinde, kde se mu rozkáže. V nedaleké Nové Lhotě platil v témže období mlynář Martin Doubrava dvakrát po 2 zl. a robotovat musel sedm dní v roce. V letech 1636–1637 v nedaleké Hroznové Lhotě zaplatil nájemce panského mlýna Jakub Zálesák od Michala až po Jiřího vrchnosti 40 zl. činže. Roku 1755 platil mlynář vrchnosti 209 zl. 35 kr. činže. DVORSKÝ, František. *Vlastivěda moravská 2. Místopis. Strážnický okres*. Brno: Nákladem Musejního spolku, 1914, s. 316, 358, 361.
- 3 DRÁPALA, Daniel (ed.) *Stopy lidského umu: Předindustriální technické provozy na území někdejšího panství Rožnov*. Brno: Masarykova univerzita, 2023, s. 45–47.

- 4 Ve středověku bývala Strážnice jedním z největších a nejlidnatějších měst na Moravě. V 16. a zejména v 17. století bylo město několikrát vypáleno a poničeno tureckými a uherskými vojsky, což bylo spojeno s velkým úbytkem obyvatel. V důsledku těchto tragických událostí a dalších okolností se městu na slavnou minulost už nikdy nepodařilo navázat.

Panský mlýn na počátku 20. století (sbírka NÚLK)

protékala těsně kolem severozápadního okraje města a tvořila jeho přirozenou hranici. Za Strážnicí se Morávka u obce Petrov spojovala s Tečelcem.

První písemné zmínky o mlýně ve Strážnici jsou uvedeny v inventáři strážnického hradu, dvora a dalších panských budov, pořízeném při zastavování panství bratry z Rožmberka Janovi staršímu ze Žerotína z roku 1486.⁵ Na konci soupisu majetku je uvedeno vybavení mlýna a přilehlé valchy: „...mlejně strážnickém mlejně potřeby, ve valchovně měděnný kotel, na Starovci kotel měděnný a vana.“⁶ Bližší informace o poloze a velikosti těchto objektů nemáme, na základě rekonstrukcí stavebního vývoje města však předpokládáme, že se nacházely ve stejné lokalitě, v jaké stojí dnešní panský mlýn.⁷

V roce 1544 dal Jan ze Žerotína založit grunty nového velkého mlýna na Moravě.⁸ Zda se tak stalo v souvislosti s úpravami opevnění města před tureckým nebezpečím, jak uvádí J. Skácel, nemůžeme doložit, každopádně s ohledem na fakt, že stavba mlýna zahrnovala krytý most přes Moravu a představovala tedy jistý strategický bod, spojitost se zabezpečením města je možná.⁹ Charakter základového zdiva

a některých stavebních prvků současného mlýna nasvědčují, že původ stavby sahá do 16. století a letopočet 1544 může být rokem jeho výstavby.

Další informace nalézáme o více než sedmdesát let později ve strážnickém urbáři z roku 1617: „...mlejn při Strážnici jest panský o jedenácti kolech moučných, na jisté vodě Moravě, v kterémž mlejně ku potřebě zámku obilí všelijaké se mele a lidem domácím i přespólním tolikéž. [...] Při tom mlejně jest jiný mlejn kašný o jednom kole a 7 stúpách, z kteréhožto mlejnu kaše všelijaké výmelně drahně se dostává. [...] Při témž mlejně jest valcha o třech uncích.“¹⁰ S ohledem na zdejší rovinatou krajinu a poměrně široký a vydatný tok Moravy můžeme usuzovat, že se jednalo o mlýn s koly na spodní vodu.

Areál mlýna v 18. a 19. století

Je velmi pravděpodobné, že zmiňované technické stavby odpovídají situaci zachycené v 2. polovině 18. století na mapě Markrabství moravského, sestavené při prvním josefínském mapování.¹¹ Areál mlýna je zde tvořen dvěma protilehlými mlýnskými budovami, mezi nimiž protékala Morava pohánějící vodní kola. Pod mlýnem se tok rozšiřoval do plochy okrouhlého tvaru, na kterou navázalo řečiště Moravy. Nedaleko mlýna se z něj odděloval náhon, jehož voda poháněla vodní kola soukenické valchy. Ta se, stejně jako mlýn, skládala ze dvou protilehlých budov oddělených vodním korytem. Náhon obtékal pravobřežní část mlýna, která stála na ostrově obklopeném z jedné strany Moravou, z druhé náhonem. Od valchy vedla cesta směřující podél pravého břehu Moravy k panskému pivovaru.¹²

Valcha zanikla v poslední čtvrtině 19. století a o její podobě nemáme, mimo mapových záznamů, žádné informace. Pravobřežní budova mlýna byla odstraněna ve 30. letech 20. století, její podoba se však alespoň částečně dochovala na několika dobových

5 Při pátrání po dějinách panského mlýna se potýkáme s problémem nedostatku relevantních pramenů jak v archivu města, tak v písemnostech panství. Jedním z důvodů může být i skutečnost, že mnoho písemností bylo zničeno v průběhu válečných událostí. Viz Moravský zemský archiv v Brně, G 146, *Rodinný archiv Magnisů Strážnice*, Moravský zemský archiv v Brně, F 90, *Velkostatek Strážnice*, Státní okresní archiv Hodonín, fond Okresní úřad Hodonín, B134 atd.

6 PAJER, Jiří a kol. *Strážnice. Kapitoly z dějin města*. Strážnice: (s.n.), 2002, s. 352.

7 Dějinami města se zabývali např. historikové Leopold Nopp, Jan Skácel, František Dvorský nebo Jiří Pajer.

8 DVORSKÝ, František. *Vlastivěda moravská. 2. Místopis. Strážnický okres*, c. d., s. 216.

9 SKÁCEL, Jan. *Čtení o Strážnici*. Strážnice: Muzejní spolek a Město Strážnice, 1999, s. 26

10 PAJER, Jiří a kol. *Strážnice. Kapitoly z dějin města*, c. d., s. 152.

11 PAJER, Jiří a kol. *Strážnice. Kapitoly z dějin města*, c. d., s. 79.

12 Soukenictví mělo ve Strážnici dlouhou tradici, strážnická sukna byla věhlasná svou kvalitou a leskem. Svého vrcholu dosáhlo v 18. století, v průběhu 19. století počet soukenických mistrů klesal a v první třetině 20. století zaniklo toto řemeslo ve městě úplně. PAJER, Jiří. *Soukenictví a tkalcovství ve Strážnici. Národopisné aktuality*. 1982, roč. 19, č. 1, s. 33–47.

**Pohled na panský mlýn, 20. léta 20. století
(sbírka NÚLK)**

fotografiích. Jednalo se o patrovou obdélnou budovu s vysokou štítovou střechou. Severovýchodní štítová stěna byla prolomena menšími čtvercovými okny. Vysoký komín na severní straně budovy dosvědčuje přítomnost topeniště a pravděpodobně se zde tedy nacházely obytné prostory.

Levobřežní část mlýna se s určitými stavebními úpravami dochovala do dnešní doby a patří k jedněm z historicky nejceněnějších staveb města Strážnice. Tvoří ji patrová budova obdélného půdorysu krytá vysokou valbovou střechou. Unikátní převýšený krov vaznicové soustavy s ležatou stolicí pravděpodobně pochází ze 17. století. Podlouhlé uliční průčelí bylo orientováno na jihovýchod, směrem k městu. Na jihozápadní straně uliční fasády se ke mlýnu připojuje menší patrová přístavba s pultovou střechou, v přízemí a v patře opatřená špaletovými okny.¹³ V přízemí mlýna se v minulosti nacházel klenutý průjezd ústící do mostu přes Moravu, což připomíná zaslepený oblouk na uliční fasádě. V interiéru stavby je tento široce valený cihlový oblouk dodnes dobře

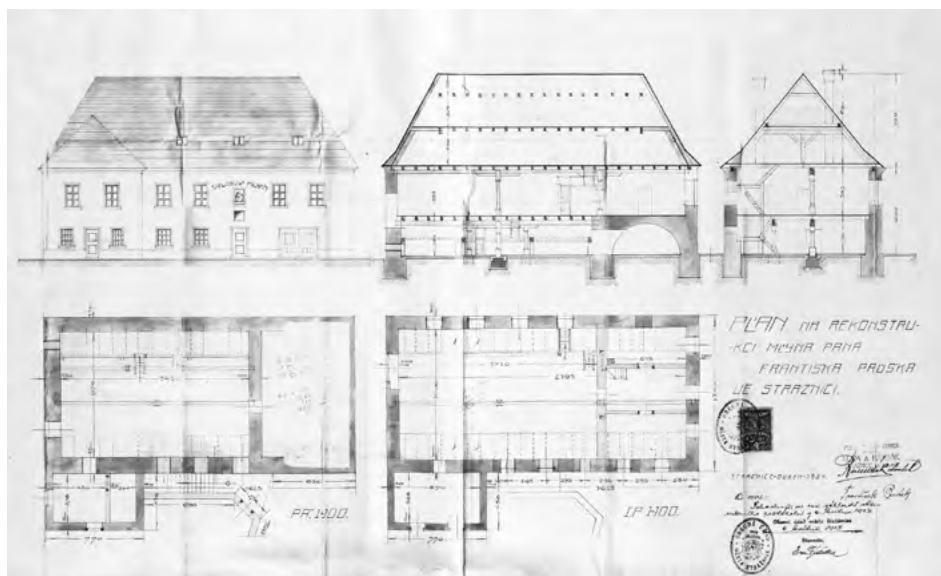
13 O tom, kdy byla přístavba k mlýnu připojena, bohužel nemáme bližší informace, zakreslena je až na Indikačních skicách stabilního katastru z roku 1827. Moravský zemský archiv, Indikační skici, D9, Strážnice 1827. [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/3620>.

patrný. Nad průjezdem v prvním patře byl umístěn byt mlynáře osvětlený špaletovými okny. Cenným architektonickým prvkem jsou jednoduché kamenné šambrány oken umístěné v přízemí stavby na severozápadní fasádě. V přízemí mlýnice se dodnes nachází dřevěný sloup s vyřezaným vročením 1601, podpírající stropní trámy. Podle kronikáře J. Skácela se jedná o tzv. mlýnský pranýř, který sloužil k trestání drobnějších přečinů spáchaných ve mlýně. Provinilce údajně přitloukli dřevěným hřebem (zátkou) za vlasy k pranýři a teprve po nějaké době, když už se ve skrčené poloze hodně natrápil, mu dali tupý nůž, aby se odřezal. Zda se jedná o historickou skutečnost nebo pouhou legendu, nelze potvrdit, nicméně obdobný způsob trestání ve mlýnici není autorce studie znám. Také umístění pranýře v prostorách, kde se v minulosti nacházelo důležité technické zařízení, vyvolává pochybnost o věrohodnosti tohoto tvrzení.¹⁴ Pravděpodobnějším vysvětlením je, že se jedná o sloup, který byl původně součástí dřevěné stropní konstrukce. Tomu nasvědčuje konstrukční i vizuální podobnost se sloupy, které nacházíme jako podpůrný prvek umístěný pod průvlaky¹⁵ v jiných mlýnech.¹⁶ Během třicetileté války Strážnice a její okolí dosti

14 SKÁCEL, Jan. *Čtení o Strážnici*, c. d., s. 41.

15 Průvlak je mohutný trám, který sloužil jako podpora dřevěné stropní konstrukce.

16 ŠTĚPÁN, Luděk a KRÍVANOVÁ, Magda. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha: Argo, 2000, s. 97.

Plán rekonstrukce Průzkova mlýna z roku 1924 (Archiv stavební dokumentace NÚLK)

trpěly vojenskými vpády a nelehké období následovalo i během 2. poloviny 17. století, kdy panství řídila za svého nezletilého syna hraběnka Anna Kateřina ze Žďáru. Její kruté jednání s poddanými vyústilo ve vzpuru a hraběnka musela z panství uprchnout. Po jejím odchodu byl v roce 1694 učiněn finanční odhad panství, ve kterém je uvedeno, že mlýn je „dostí zruinován“.

V průběhu 19. století prošel mlýn i jeho okolí mnohými změnami. Na indikačních skicích z roku 1827¹⁷ ještě vidíme stejnou situaci, jaká je zachycena na josefínských mapách. O padesát let později, na mapách stabilního katastru z roku 1876¹⁸, už chybí valcha, její náhon však zůstal zachován. Velká vodní plocha za mlýnem byla zrušena a na volných pozemcích vznikly zahrady a sad. Na volném prostranství před mlýnem bylo postaveno nové obytné stavení, které představovalo reprezentativnější i komfortnější prostor než hlučné a prašné prostředí mlýna.¹⁹

Původně se obydlí mlynáře nacházelo v prvním patře levobřežní mlýnské budovy v prostoru nad průjezdem. Jednalo se o trojprostorový byt s topeništěm, který byl zrušen při přestavbě mlýna ve 20. století. Jeho existenci však dokládají fragmenty dekorativních nástěnných maleb a od kouře začerněné stěny a strop.²⁰ Z prostoru bytu také vedly dveře do prostoru nad krytým mostem, které jsou dnes zazděné.

Mlynáři a další obyvatelé mlýna

Až do 19. století nemáme žádné údaje o mlynářích zajišťujících chod mlýna. Bližší informace se dozvídáme až ve sčítacích operátech z roku 1857. Zde je budova mlýna ve shodě s mapami stabilního katastru uváděna pod čp. 322. Obýval ji v té době mlynářský mistr Anton Hanke (* 1810) s manželkou Marií a pěti dětmi. V druhé bytové jednotce žil voják Franz Gajda s manželkou a synem.²¹ V letech 1869–1880 je jako obyvatel mlýna uváděn mlynářský mistr Anton Böse (* 1843) pocházející z Loštic. Na mlýně žil s manželkou Annou a dětmi.

17 Moravský zemský archiv, Indikační skici, D9, Strážnice 1827. [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/3620>.

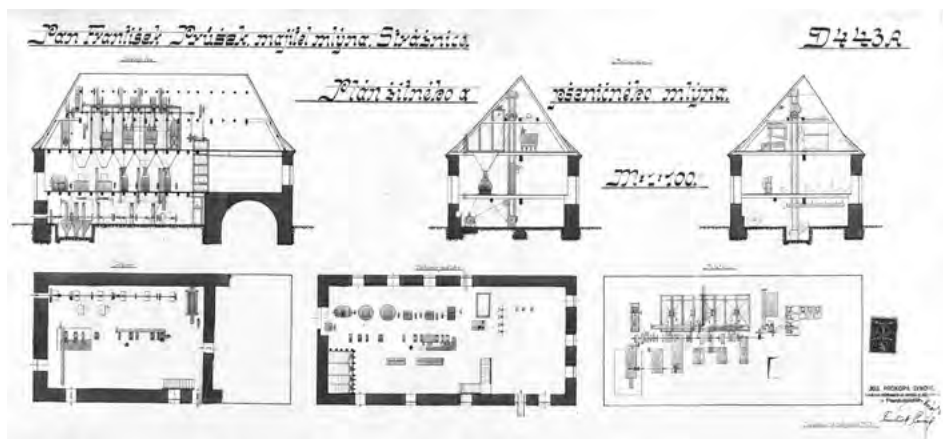
18 Moravský zemský archiv, Indikační skici, D9, Strážnice 1876. [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/3621>.

19 Budova stojí dodnes, nese čp. 612 a je v soukromém vlastnictví. Ve stavbě doposud neproběhl historický průzkum omítek,

20 takže nevíme, z jakého období výmalba pochází.

Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín,

21 Okresní úřad Strážnice, inventární číslo 23. Sčítací operáty, Strážnice, 1857 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/sctiacioperaty/digisada/detail/9760>, cit. 10. 9. 2022.

Plán strojního vybavení mlýna od firmy Jos. Prokopa synové z roku 1923 (Archiv stavební dokumentace NÚLK)

Jako pomocníci při obsluze mlýna jsou zde v roce 1869 uvedeni dva mladí tovaryši, Rudolf Gottwald a Benedikt Pasinger. V druhé bytové jednotce žil otec mlynáře Anton Böse (* 1812), sám mlynář v Rosicích, s manželkou a synem Oswaldem, mlynářským tovaryšem. Mlynář choval jednoho koně, jednu krávu, dvě kozy, dvě ovce a čtyři prasata.²² V roce 1880 už mlýn obýval pouze mlynář Anton Böse s manželkou, dvěma dětmi a mlynářskými pomocníky Aloisem Gottwaldem a Heinrichem Gottwaldem.²³ Na konci roku 1880 prodal hrabě Magnis mlýn manželům Augustovi a Anně Hellebrandtovým.²⁴ Mlynář Augustin Hellebrandt (* 1847) pocházel z Krasíkova (okres Ústí nad Orlicí) a do Strážnice se přistěhoval s manželkou a třemi nezletilými dětmi. Ve mlýně tehdy spolu s mlynářem pracoval starší mlynářský tovaryš

Václav Mattl, mladšími pomocníky byli Jan Skácel a Tomáš Hudeček.²⁵ Mezi lety 1880–1890 také došlo k přečíslování strážnických domů a od roku 1890 je mlýn uváděn pod čp. 612.

Augustin Hellebrand inicioval v 90. letech 19. století přestavbu mlýna na parní pohon. Parní stroj byl umístěn v zadní mlýnské budově, ve které, jak předpokládáme, již v té době poháněl továrně vyráběné mlýnské stroje.²⁶ Odpovídá tomu i zaměstnání strojníka Josefa Matějovského z Kladna, který pravděpodobně zajišťoval chod parního pohonu. Spolu s ním zde pracovali mlynářští pomocníci Josef Votruba ze Zborova na Českokobudějovicku a Jan Plaček z Křtomil u Bystrice pod Hostýnem. Mlynář vlastnil dva koně, dvacet slepic a pět kachen.²⁷

Po zavedení parního pohonu zůstalo ve mlýně pouze jedno vodní kolo, které se používalo ke šrotování. V roce 1901 Augustin Hellebrand zemřel a mlýn po něm zdědila manželka Anna. Když v roce 1907 zemřela, synové Alois, který byl lékařem v Děčíně,

22 Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo 1525. Sčítací operáty, Strážnice, 1869 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9863>, cit. 10. 9. 2022.

23 Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo 1579 Sčítací operáty, Strážnice, 1880 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9917>, cit 10. 9. 2022.

24 Katastrální úřad Hodonín, Strážnice 612, knihovní vložka č. 639.

25 Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo 1641. Sčítací operáty, Strážnice, 1890 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9991>, cit. 20. 9. 2022.

26 Mechanické mlýny vybavené moderními stroji umožňujícími dokonalejší a rychlejší výrobu mouky se v Čechách objevily ve 40. letech 19. století a během poslední čtvrtiny 19. století vytlačovaly tradiční kamenné složení. K tomuto procesu docházelo pozvolně, rychleji ve městech a u větších a bohatších mlýnů, pomaleji u malých mlýnů na venkově. Válcové mlceci stolice byly zaváděny od 80. let 19. století.

27 Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo 1718. Sčítací operáty, Strážnice, 1900 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/10154>, cit. 20. 9. 2022.

Rodina Průžkova na výletě v Luhačovicích, 30. léta 20. století. Muž uprostřed je František Průžek st., chlapec je František Průžek ml. (sbírka NÚLK)

a Emil, docent na vysoké škole ve Vídni, mlýn prodali zpět hraběti Magnisovi.²⁸ Od roku 1910 byl nájemcem mlýna Josef Zobač pocházející z Maršovic u Jihlavy. Žil zde s manželkou a dvěma syny, z nichž jeden byl mlynářským pomocníkem a druhý obuvníkem. V tomto období se čp. 612 rozšířilo ze dvou bytových jednotek na čtyři. Kromě bytu mlynáře zde v druhém bytě žila rodina obecního strážníka a obchodníka s vápnem Josefa Hostýnka, ve třetí bytové jednotce se nacházela stravovna se sedmi přechodnými obyvateli. Ve čtvrté bytové jednotce žila rodina Matyáše Synka, který obsluhoval parní stroj.²⁹

V roce 1913 byly při velké povodni poničeny splavy nad Strážnicí u obce Vnorovy a celé vodní dílo bylo vážným způsobem poškozeno. Vzhledem ke skutečnosti, že voda sloužila k příležitostnému pohonu pouze jednoho kola, nebyly už splavy obnoveny a kolo bylo odstraněno.³⁰

Od roku 1914 je mlýn ve Strážnici spojen s mlynáři z rodiny Průžků, po kterých nese i své dnešní pojmenování. František Průžek se narodil 7. června 1882 v Dolním Újezdě u Litomyšle. Manželka Anna pocházela také z Dolního Újezdu a zde se narodily i jejich

první dvě děti, Marie (*1911) a Františka (*1916).³¹ Syn František se v roce 1920 narodil už ve Strážnici, stejně jako Jaromír v roce 1923. František Průžek působil na mlýně nejprve jako nájemce, s obsluhou mlýna mu vypomáhali Josef Sobotka pocházející z Třemošic na Vysokomýtsku, Bohumil Skřápek z Hodonína a jako učeň zde pracoval synovec Tomáš Průžek. V roce 1923 parní mlýn s vsekerými stroji, vodním právem a nároky na vodu koupil František Průžek od hraběte Antonína Magnise za sumu 300 000,- Kč.³² Následujícího roku započal s rekonstrukcí levobřežní budovy a obnovou strojního vybavení. Důvodem byl špatný technický stav pravobřežní mlýnské budovy a potřeba modernizace provozu.

Ve 20. letech 20. století se zrno mlelo především v pravobřežní budově, ve které mlýnské stroje poháněl elektromotor odebírající elektřinu z vodní elektrárny hraběte Chorinského ve Veselí nad Moravou. Víme, že v tomto období už mlynář využíval válcové mlecí stolice, loupací stroje a vysévače, z nichž některé plánoval přemístit do levobřežní budovy. V ní se pravděpodobně nacházelo v té době už nepoužívané kamenné mlecí složení.³³ Zároveň bylo nezbytné pořídit nové moderní stroje schopné vyrábět kvalitní mouku vyhovující stále se zvyšujícím spotřebitelským nárokům. Nový mlýn měl být vybaven stroji od firmy Jos. Prokopa synové z Pardubic (dále JPS), která také celý projekt technického vybavení zpracovávala. Stavební úpravy projektoval strážnický stavitel Kamil Randák. V tomto období také z došlo k zániku vodního oprávnění mlýna, o čemž bylo se souhlasem

28 Katastrální úřad Hodonín, Knihovni vložka č. 639.

29 Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo 1825. Sčítací operáty, Strážnice, 1910 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/10379>, cit. 20. 9. 2022.

30 Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, B134, Kniha vodní, Strážnice.

31 Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo N. Sčítací operáty, Strážnice, 1921 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9513>, cit. 11. 9. 2022.

32 Katastrální úřad Hodonín, Knihovni vložka č. 639.

33 Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, 1311, Průžek František, žádost o rekonstrukci mlýna z 9. 5. 1924.

majitele mlýna rozhodnuto výnosem zemské politické správy v Brně dne 15. dubna 1924. Důvodem byla skutečnost, že mlýn byl na vodním pohonu už zcela nezávislý a zánikem vodního zařízení zaniklo vodní oprávnění.³⁴

Při rekonstrukci byl zrušen byt mlynáře v prvním patře a vybourány tři příčky, z nichž jedna, jdoucí přes celou šířku patra, byla nově zbudována ze dřeva. Došlo také k přemístění některých oken a osazení světlíků v podstřeší. Zeď vymezující dvůr patřící k obytnému stavení mlynáře byla zbourána a posunuta směrem k domu, což vytvořilo větší komunikační prostor před mlýnem. V přízemí přístavby byla zbudována kancelář. Ve mlýně byly osazeny tři válcové stolice, dva mlecí kameny, dva loupací stroje, dva rovinné a jeden hranolový vysévač, koukolník (triér), sací filtr a míchací stroj. Dne 29. srpna 1924 byla rekonstrukce dokončena.

Technologické vybavení válcového mlýna

Rekonstrukce mlýna v letech 1923–1924 znamenala poslední výraznější stavební zásah do podoby mlýna, který se v podstatě v nezměněném stavu dochoval do současnosti. Jednalo se o mlýn s tzv. uměleckým složením,³⁵ pracující na periodickém principu, kdy různé procesy probíhaly na stejných strojích s odlišným nastavením. Zpracování zrna v něm probíhalo v několika fázích spočívajících v čištění, mletí a třídění obilí. Jednotlivé fáze se skládaly z kroků, které se často vícekrát opakovaly tak, aby bylo dosaženo co nejkvalitnějšího výrobku. Práce ve mlýně nespočívala pouze v jednoduché obsluze strojů, pracovníci museli velmi dobře znát vlastnosti zpracovávaných obilnin, technologii jejich semílání a při jednotlivých krocích reagovat na jejich aktuální stav, např. relativní vlhkost, přítomnost a typ nečistot atd. Ačkoliv tehdejší mlýnské stroje představovaly velký pokrok v mlynářském průmyslu, vyžadovaly nepřetržitou kontrolu a při jejich obsluze byla nezbytná odbornost a zkušenosti. Byla nutná přítomnost mlynáře, dvou mlýnských pomocníků a jednoho učedníka.³⁶

Čištění obilí

34 Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, B134, Kniha vodní, Strážnice.

35 ŠTĚPÁN, Luděk a KŘIVANOVÁ, Magda. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha: Argo, 2000, s. 70–73.

36 Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, inv.č. 39-48, Průzkův mlýn.

Obilí bylo před zpracováním nutné vyčistit od prachu, kamínků, plevelů, plev a dalších nežádoucích příměsí.³⁷ Stroje na čištění obilí byly umístěny v podstřešním prostoru mlýna a pocházely z továrny JPS.³⁸ K odstranění příměsí stejně velkých jako zrno, ale lehčích, sloužil aspirátér. Byl umístěn na mohutné trámové konstrukci v podstřeší. Obilí zde bylo nejprve prováto silným větrákem, poté přesáto přes několik sítí různé hrubosti a znovu větráno. Pohon stroje byl zajištěn řemenovým převodem tzv. plochým řemenem na klikový hřídel, který poháněl také koukolník.³⁹ K odstranění kovových příměsí v obilí sloužil magnet JPS, model č. 4. Následně bylo nutné z obilí odstranit částice stejně velké a stejně lehké jako je zrno, což byla většinou semena plevelů, např. jedovatého koukolu. Semena plevelů jsou na rozdíl od obilnin víceméně kulatá a pouze díky tomuto odlišnému tvaru je možné je ze zrní vybrat. K tomuto odlišnému tvaru se nejčastěji využíval koukolník (triér).⁴⁰ Byl to dutý, mírně nakloněný válec vyrobený ze zinkového plechu. Na vnitřní straně byly do plechu vyvrtané nebo vylišované důlky. Obilí se na vstupní (vyvýšené) straně vsypalo do válce a jeho otáčením a sklonem se pohybovalo ve směru výpadu. Kulatá zrnka plevelů zapadávala do důlků v plášti a pomocí stírače přepadávala do kolíčky. Zrno díky svému podélnému tvaru ulpělo v důlcích pouze částečně, vypadlo z nich a postoupilo válcem k výstupnímu otvoru. Do koukolníku muselo zrno přicházet důkladně vyčištěné od prachu, v opačném případě se důlky rychle zanesly a koukolník pracoval špatně.

Méně obvyklým způsobem čištění obilí bylo jeho praní. Ve mlýně byl instalován prací stroj v podobě stojatého válce s vanou, ve kterém se pralo zrno hodně znečištěné prachem, hrudkami a kamínky, přeschlé žito, především ale černavá snětivá pšenice. Zdravé obilí se příliš nedoporučovalo prát, protože to způsobovalo nízkou trvanlivost mouky.⁴¹

Pro získání kvalitní mouky je před semletím zrna nutné odstranit z něj některé organické součásti –

37 KARAS, Jaroslav. *Mlynářství a stavba mlýnů I. díl, obilí, jeho nemoci, plevle, škůdci a zpracování*. Praha: Mlynářské noviny, 1922.

Důkladný soupis veškerého vybavení mlýna se nachází v dotaz-

38 níku Mlynářského ústředí, uloženém v Národním archivu, fond Mlynářské ústředí, inv.č. 39-48, Průzkův mlýn. Tamtéž, s. 74.

39 KARAS, Jaroslav. *Mlynářství a stavba mlýnů I. díl, obilí, jeho nemoci, plevle, škůdci a zpracování*, c. d., s. 57.

41 Tamtéž, s. 165–179.

František Průzek ml., 40. léta 20. století
(sbírka NÚLK)

vousek, klíček a dřevitou kožku. Nejstarším způsobem bylo tzv. špicování na mlecím kameni zvaném špičák. Jedná se o všeobecně známou konstrukci složenou ze dvou nad sebou umístěných kamenů. Modernějším způsobem čištění obilí byly loupací stroje, které pracovaly na principu odírání organických částí pomocí smirkového papíru umístěného na vnitřním plášti bubny.⁴² V Průžkově mlýně byl využit od roku 1928 loupací stroj Omega.

Semílání obilí na válcových stolicích

Vyčištěné obilí bylo připraveno k semletí, což byl technologicky náročný proces, vyžadující značné odborné vědomosti a zkušenosti. K získání kvalitní mouky bylo nutné dodržovat ustálený postup vycházející ze znalostí složení zrna a jeho vlastností. Odlišné druhy obilovin pochopitelně vyžadovaly rozdílné přístupy. V jádru však celá technologie mletí spočívala v několikanásobném přemílání na různých typech mlecích zařízení, opakovaném přesívání, třídění a opětovném semílání. Obilí se nejprve šrotovalo na rýhovaných šrotovacích stolicích. Následným vyséváním na šrotových vysévačích byl jako přeпад

42 Tamtéž, s. 89–99.

Panský mlýn před výstavbou Baťova kanálu,
30. léta 20. století (sbírka NÚLK)

získán hrubší zrnový šrot, drobný šrot (který se dál třídil na šrot hrubý a drobnější) a krupice (jejich jemnější část byly krupičky), nejjemnější částí pak byla šrotová mouka.

Ve mlýnech s uměleckým složením ke mletí sloužily válcové stolice, na kterých se zrno semílalo mezi dvěma horizontálně umístěnými válci.⁴³ Válce byly zhotoveny z litiny nebo porcelánu a opatřeny různými typy rýhování. Otáčely se v protichůdném nebo souběžném směru nestejnou rychlostí podle toho, k jaké části mlecího procesu sloužily (nejmenší předstih byl u vymílacích stolic, větší pro šrotovnický, největší pro ploché mletí včetně mletí žitných krupic).⁴⁴ Velikost spáry a přítlak válců bylo možno regulovat pomocí speciálního zařízení tzv. skládáním válcové stolice. V Průžkově mlýně sloužilo k semílání

43 Mlýny se železnými válcovými stolicemi pracovaly od roku 1830 ve Varšavě, Kazani a dalších evropských městech. V Čechách byly první válcové stolice zavedeny v roce 1876 ve mlýnech na Smíchově a v Lovosicích. Automatickým mlýnem nazýváme mlýn, ve kterém je každý stroj specializovaný ke zpracování určitého meziprojektu. KUBÁSKOVÁ, Lucie a spol. *Encyklopedie strojů a nástrojů. Potravinářská výroba*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2011, s. 102.

44 Tamtéž, s. 109.

obilí šest mlecích stolic od firmy JPS. Dvě rýhované šrotovky o délce 600 mm a průměru 220 mm, jedna hladká vymílací stolice o délce 600 mm a průměru 220 mm, dvě rýhované mačkácí stolice o délce 600 mm a průměru 300 mm, ke kterým patřil hranolový vysévač, *sortýr*, od JPS o délce 200 cm a průměru 80 cm a stolice na mletí žita. Ke šrotování sloužily umělé smirkové kameny JPS.⁴⁵ Všechna mlecí zařízení byla umístěna na tzv. válcové podlaze v prvním patře budovy.

Krupice i krupičky se poté vysávaly a třídily – nejčistší byly krupice vyražené, další byly krupice žemličkové, dotahované a zadní. Všechny tyto krupice se ještě třídily na druhy 1 až 4. Vysáté a vyčištěné krupičky a krupice se postupně luštily podle své velikosti a jakosti na jednoduché stolici s hladkými válci. Nakonec následovala domílka, která sloužila k získání posledních zbytků mouky pocházející z vrstvy jádra bezprostředně pod slupkou. Mlelo se na stolici pro ploché mletí s hustým rýhováním. Získaná mouka měla většinou už načervenalý tón a byla méně světlá než mouka z vymílání. Zbytky ze šrotování a vymílání byly považovány za otruby.

Třídění a další zpracování mlynářských produktů

Vysátím a vyčištěním se šrotová směs třídila na šrotový přepad, krupice, krupičky a mouku, a to v několika velikostech – šrotový přepad v jedné až dvou, krupice ve dvou až pěti, krupičky ve dvou až třech a šrotová mouka v jedné velikosti. K třídění rozemleté směsi sloužily dva rovinné vysévače o délce 1 500 mm a šířce 960 mm. Ty fungovaly na principu vysévání ručním sítím. Snahou bylo co nejvíce napodobit klidný, pravidelný, krouživý pohyb síta v rukou, při němž se rozemleté obilí rozvrstvěje na sítu podle své specifické váhy – do styku se sítím nejprve přijdou částice jemnější a těžší a až po nich částice hrubší a lehčí. Základní částí vysévače byla skříň s vysévacími sítí. Vysévač ke třídění žitné směsi měl deset sítí, šrotový vymílací vysévač dvanáct. Vysetý přepad padal do výpadových pytlíků na dně posledního síta a odtud do výpadových skříněk na podlaze. Dna skříně byla pohyblivými závěsy připevněna k hlavnímu rámu, jenž byl zavěšen čtyřmi svazky rákosek ke stropu. K němu bylo také připevněno

závěsné lůžko s napojenou hnací hřídelí. Aby tato hřídel za chodu i v klidu zachovávala svislou polohu a neopisovala kužel, musel být rovinný vysévač dokonale vyvážen vyvažovači.

Vysévače třídily produkty podle velikosti částic. Pro mletí pšenice však bylo nutné dělit směs podle jejich specifické hmotnosti. Toto třídění se provádělo na speciálních strojích na čištění krupic a krupiček, tzv. *reformách*.⁴⁶ Čištěné krupice nebo krupičky v ní procházely přes skloněné a hedvábným sítím potažené žejbro. Vzduch nasávaný vzhůru hedvábným potahem s sebou unášel lehčí zrnka a přenášel je skrze rošt. Nad rostem však už neměl dostatek síly unášet s sebou těžší zrnka, která padala do žlábků roštu. Pro sjednocení kvality se ve mlýnech výrobky míchaly. Původní ruční míchání v moučných truhlách nahradily od konce 19. století mechanicky poháněné

46 Reforma je zidovčelý název pro reform, stroj, který sestavil Wilhelm Seck zdokonalením starších strojů. KUBÁSKOVÁ, Lucie a spol. *Encyklopedie strojů a nástrojů. Potravinářská výroba*, c. d., s. 115.

Transmise v suterénu mlýna, na pozadí tzv. mlýnský pranýř, 2022 (foto Petra Hrbáčová)

45 Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, inv.č. 39-48, Průzkův mlýn.

Pohled na válcovou podlahu mlýna, 2022
(foto Petra Hrbáčová)

Aspiratér, zařízení na vstupní třídění a čištění obilného zrna před mletím, 2022 (foto Petra Hrbáčová)

míchačky. V Průžkově mlýně se používaly dvě. Míchačka s vodorovným válcem sloužila k míchání mouky a měla obsah 40 q, míchačka se šnekem na otruby měla obsah 20 q.⁴⁷

Všechny stroje ve mlýně byly poháněny třífázovým elektromotorem od firmy AEG z roku 1918 o výkonu 29 KW, chod šrotovníku zajišťoval motor Siemens o výkonu 11 KW z roku 1938. Oba motory stály u jižní obvodové zdi. Pohon od motoru byl převáděn řemenem na hlavní transmisi, uloženou na betonových pilířích v suterénu. Tato transmise byla dlouhá 10 m, o průměru 75 mm s šesti ložisky a 11 železnými řemenicemi. Z hlavní řemenice byl pohon převeden na jednotlivé stroje a též na podružnou řemenici umístěnou v nejvyšším patře na dřevěných tvárnících. V přízemí se dále nacházely tři násypné koše na sílu, váhy na 300 a 500 kg a dva výtahy/šneky pod síly. Obilí se skladovalo v šestikomorovém dřevěném silu o objemu 500 q nebo také v pytlích v přízemí mlýna. Celkově zde bylo možné uskladnit 1 500 q obilí. Mlýnské výrobky se skladovaly volně v prvním patře přístavku v šesti zásobnících o celkovém obsahu 350 q. V přízemí přístavku se nacházela kancelář mlýna. Průžkův mlýn zajišťoval obchodní a námezdní mletí zejména pro obyvatele Strážnice a blízkého okolí.⁴⁸ V námezdním mletí se zpracovávalo především zdejšími rolníky hojně pěstované žito, v obchodním mletí převažovala pšenice. Např. v roce 1938 bylo

47 Tamtéž, s. 118.

48 Ve Strážnici v témže období pracoval mlýn Františka Prachaře ležící nedaleko od Průžkova mlýna. Jednalo se o menší mlýn zabývající se především námezdním mletím a šrotováním obilí pro místní rolníky. Další mlýny se nacházely v sousední obci Vnorovy a v nedalekých Žeravinách, Sudoměřicích a Hroznové Lhotě.

Válcový koulník (trier) na čištění obilného zrna od kulovatin, především semen jedovatého koulí, 2022 (foto Petra Hrbáčová)

Transmise v podstřeší budovy, 2022 (foto Petra Hrbáčová)

ve mlýně semleto 34 455 q pšenice, 36 469 q žito a 10 270 q ječmene. Ječmen se mlel na žitných stolicích, takže mlýn mohl zpracovávat pšenici a žito nebo ječmen současně. Ke krmným účelům bylo během roku 1938 sešrotováno 10 346 q obilnin.⁴⁹

49 Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, inv.č. 39-48, Průzkův mlýn.

Proměny mlýna od 30. let 20. století do současnosti

Zařízení mlýna bylo rekonstruováno také v letech 1936–1938, jednalo se však pouze o dílčí zásahy.⁵⁰ V roce 1934 započal Jan Antonín Baťa se stavbou tzv. Baťova kanálu, který měl spojit plavební cestou městečko Otrokovice na Zlínsku a obec Sudoměřice ležící u Hodonína.⁵¹ Projekt zahrnoval hloubení nových kanálů, ale také využití stávajících toků. V okolí Strážnice kanál v podstatě kopíroval tok *Morávky*, v části vedoucí kolem mlýna však byl o několik metrů přesunut, takže mezi mlýnem a kanálem

50 Tamtéž.

51 Jednalo se o ambiciózní projekt, jehož účelem bylo vybudování vodní cesty po vzoru holandských kanálů. Průmyslník Baťa zamýšlel přepravovat především materiál z hnědouhelných dolů na Hodonínsku do svých podniků ve Zlíně. SKÁCEL, Jan. *Čtení o Strážnici*, c. d., s. 124.

vzniklo úzké prostranství. Mlýn už byl v té době poháněn elektromotorem, takže na jeho fungování neměla úprava toku vliv, významně však poznamenala jeho okolí a znamenala demolicí pravobřežní budovy. Během druhé světové války nebyl mlýn uzavřen, pracoval však v omezeném provozu na základě kontingentu stanoveného Výsadní obilní společností.⁵² V roce 1941 se společně Františka Průžka st. stal jeho syn František, se kterým založil obchodní společnost nazvanou „František Průžek a syn, válcový mlýn ve Strážnici“.⁵³ František Průžek st. zemřel v roce 1946 bez závěti a mlýn byl rozdělen mezi jeho čtyři děti. Pokračovatelem tradice se stal syn František, který vystudoval na Státní odborné mlynářské škole v Břeclavi (1936–1938) a po skončení studia v otcově mlýně pracoval jako pomocník a později podílník.

V roce 1951 byl mlýn zestátněn, stal se součástí Hospodářského družstva ve Veselí nad Moravou a František Průžek ml. v něm pracoval jako vedoucí. Ještě v témže roce byl v rámci reorganizace některých průmyslových podniků překlasičován do kategorie B a provoz byl zastaven. V následujících letech jej využívalo místní zemědělské družstvo a zdejší obyvatelé ke šrotování obilí. František Průžek ml. pracoval jako dělník a později jako skladník a v roce 1977 zemřel. Přibližně od 70. let 20. století byl mlýn nevyužíván a chátral. Díky tomu se v něm však zachovalo prakticky veškeré vnitřní vybavení z 20.–40. let 20. století, zanedbané a částečně poškozené, ale v zásadě funkční. Také stavební podoba mlýna prodělala jen minimum úprav.

Po roce 1989 byl mlýn navrácen v restituci potomkům Františka Průžka, kteří nemovitost prodali novému majiteli. Ten budovu ve spolupráci s Národním památkovým ústavem částečně zrekonstruoval, ponechal zde technické vybavení a provozoval soukromé muzeum. Bohužel některé prvky, např. obilná síla, z větší části odstranil. V roce 2021 koupil stavbu Národní ústav lidové kultury s plánem využít ji jako součást expozice Muzea vesnice jihovýchodní Moravy (dále MVJVM). Historicky cenný válcový mlýn s funkčním vybavením plně koresponduje s vizí prezentovat v muzeu v přírodě různé sociální a ekonomické aspekty života na venkově, či, v tomto

Pračka na obilné zrno, 2022 (foto Petra Hrbáčová)

případě, na venkovském městě. Válcový mlýn také vhodně doplní areál vodních technických staveb MVJVM, ve kterém v roce 2023 vznikla expozic vodního mlýna s kamenným mlýnským složením. Návštěvníci tak budou mít možnost obě historické technologie zpracování obilnin srovnat.

Závěrem

Výzkum panského mlýna jednoznačně prokázal, že se jedná o významnou stavební památku. Historie stavby úzce souvisí s dějinami města Strážnice a strážnického panství, pro něž mlýn představoval důležitý hospodářský provoz. Ačkoliv prošla za dobu své existence množstvím stavebních úprav, jedná se o historicky cennou budovu, jejíž součástí jsou stavební konstrukce a prvky dokládající její vývoj od 16. století do 20. století.

52 Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, inv.č. 39–48, Průžkův mlýn.

53 Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, 1311, Průžek František, rekonstrukce mlýna.

Výjimečnou hodnotu má dochované technologické zařízení mlýna. Stav strojů je velmi dobrý a po konzervaci a drobných opravách umožňuje ukázkový provoz pro návštěvníky. Ve mlýně se zachovaly jak starší, z provozu vyřazené stroje, tak stroje nové, některé ještě uložené v transportních obalech. Mlýn je tak jedním z nemnoha autentických a kompletních dokladů mlynářského provozu v periodickém mlýně s uměleckým složením v první třetině 20. století.

Studie vznikla v rámci výzkumné činnosti Národního ústavu lidové kultury v roce 2022–2023.

LITERATURA

DRÁPALA, Daniel (ed.) *Stopy lidského umu: Předindustriální technické provozy na území někdejšího panství Rožnov*. Brno: Masarykova univerzita, 2023.

DVORSKÝ, František. *Vlastivěda moravská. 2. Místopis. Strážnický okres*. Brno: Nákladem Musejního spolku, 1914.

KARAS, Jaroslav. *Mlynářství a stavba mlýnů I. díl, obilí, jeho nemoci, plevele, škůdci a zpracování*. Praha: Mlynářské noviny, 1922.

KUBÁSKOVÁ, Lucie a spol. *Encyklopedie strojů a nástrojů. Potravinářská výroba*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2011.

PAJER, Jiří a kol. *Strážnice. Kapitoly z dějin města*. Strážnice: (s.n.), 2002.

PAJER, Jiří. Soukenictví a tkalcovství ve Strážnici. *Národopisné aktuality*. 1982, roč. 19, č. 4, s. 295–299.

PAJER, Jiří. *Strážnice: staré pohlednice města*. Strážnice: Etnos, 2000.

PAJER, Jiří. *Urbář panství Strážnice z roku 1617 I*. Strážnice: NÚLK, 2010. [online]. Dostupné z: http://www.panstvistraznice.cz/sites/default/files/downloads/Urbar_panstvi_straznice.pdf, cit. 15. 6. 2022.

SKÁCEL, Jan. *Čtení o Strážnici*. Strážnice: Muzejní spolek a Město Strážnice, 1999.

SLOUP, Václav. *Československé mlynářství*. Praha: Tisková propaganda obchodu, zemědělství a průmyslu, 1936.

ŠTĚPÁN, Luděk a KŘIVANOVÁ, Magda. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha: Argo, 2000.

PRAMENY ARCHIVNÍ

Císařské povinné otisky Stabilního katastru, Strážnice na Moravě, 1827. [online]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=ciom&i-drastru=B2_a_6MS_2902-1_7, cit. 4. 9. 2022.

Katastrální úřad Hodonín, výpis z knihovni vložky 639, č.p. 612.

Moravský zemský archiv v Brně, F 90, Velkostatek Strážnice.

Moravský zemský archiv v Brně, G 146, Rodinný archiv Magnisů Strážnice.

Moravský zemský archiv, Indikační skici, D9, Strážnice 1827. [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/3620>, cit. 4. 9. 2022.

Moravský zemský archiv, Indikační skici, D9, Strážnice 1876. [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/3621>, cit. 4. 9. 2022.

Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Strážnice, inventární číslo 23. Sčítací operáty, Strážnice, 1857 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9760>, cit. 10. 9. 2022.

Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo 1525. Sčítací operáty, Strážnice, 1869 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9863>, cit. 10. 9. 2022.

Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo 1579 Sčítací operáty, Strážnice, 1880 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9917>, cit. 10. 9. 2022.

Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo 1641. Sčítací operáty, Strážnice, 1890 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9991>, cit. 20. 9. 2022.

Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo 1718. Sčítací operáty, Strážnice, 1900 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/10154>, cit. 20. 9. 2022.

Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo 1825. Sčítací operáty, Strážnice, 1910 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/10379>, cit. 20. 9. 2022.

Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inventární číslo N. Sčítací operáty, Strážnice, 1921 [online]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9513>, cit. 11. 9. 2022.

Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, 39-48, Průžkův mlýn.

Státní okresní archiv Hodonín, archiv města Strážnice.

Státní okresní archiv Hodonín, fond Okresní úřad Hodonín.

Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, B134, Vodní kniha.

Státní okresní archiv Hodonín, Okresní úřad Hodonín, OU-H 1311, Průžek František Strážnice, Rekonstrukce mlýna.

Státní okresní archiv Hodonín, ONV-H, inv.č. 1017.

Summary

The manor water mill in Strážnice and its technological equipment

Petra Hrbáčová
National Institute of Folk Culture, Strážnice

ABSTRACT

The manor water mill at Strážnice is one of the Czech Republic's most important cultural heritage sites. It was established as a mill for the local manor, and it belonged to the estate for most of its existence. In the 20th century the owner, Count Magnis, sold it to the miller František Průžek; it is also sometimes known as the Průžek mill. The mill's history dates back to the 16th century, making it one of the oldest buildings in the town. A number of old structural elements have been preserved inside the mill, including a wooden pillar (dated 1601) and historic roof beams. At the end of the 19th century, the mill still consisted of two buildings facing each other on opposite sides of a branch of the Morava River, which powered the water wheels. Later, the mill was converted to steam power, and then to electrical power. The preserved technological equipment at the mill dates from the first third of the 20th century, when the mill was modernized by František Průžek. In the 1950s the mill was nationalized, and it was only used for grain processing to a limited extent; thanks to this, the complete mechanical equipment of the roller mill has remained preserved, including all its components. Currently the mill is owned by the National Institute of Folk Culture, which plans to renovate it and open it to the public.

KEYWORDS

milling, mill, fulling mill, cultural monument, Museum of the Villages of South-East Moravia, Strážnice

Poznávání předměstské zástavby na příkladu dokumentace zaniklého domu čp. 991 v Příboře

Mgr. Jana Koudelová, Ph.D.

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Brno
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě
koudelova.jana@npu.cz

ABSTRAKT

Poznávání historické předměstské zástavby, která zejména u malých měst typově odpovídá spíše venkovským než městským stavbám, je trvale opomíjenou problematikou, často omezenou pouze na zkoumání konkrétních objektů či vybraných jevů bez potřebného kontextu. Příkladem jedné z dokumentovaných staveb na příbořském předměstí Benátky byl z větší části roubený dům čp. 991 v dnešní ulici Alšova, jenž v roce 2018 podlehl demolici. Jednalo se o přízemní nepodsklepenou obytnou stavbu završenou sedlovou střechou, naposledy krytou lepenkovými pásy. Během demoličních prací se podařilo provést základní operativní dokumentaci objektu, posléze doplněnou o výsledky archivního a dendrochronologického průzkumu.

U zkoumaného domu bylo identifikováno pět hlavních stavebních fází, přičemž nejstarší vývojová etapa spadala patrně do 17. století. V roce 1777 nebo těsně po něm proběhla nejspíše znovuvýstavba roubeného obytného stavení s vyzděným kuchyňským koutem (černou kuchyní), vyděleným z prostoru centrální síně. Nad tehdejší topeništěm byl zbudován dymníkový komín. Dispoziční uspořádání obydlí vycházelo z typu trojdílného domu o dvou vytápěných světnicích. Zřejmě kolem poloviny 19. století byl hlavní objekt rozšířen o severní přístavbu, k níž byla v roce 1898 připojena ještě zděná komora. Nejspíše až v průběhu poslední třetiny 19. století byl roubený dům ze strany exteriéru opatřen omítkou. Od konce 19. století začaly být části roubených konstrukcí nahrazovány zděnými, což pokračovalo

i ve století následujícím. V rámci trojdílné dispozice byly vystavěny nové zděné příčky a zbudován druhý tahový komín. Poslední vývojová etapa, probíhající od druhé poloviny 20. století, souvisela především s postupným zateplováním objektu různými izolačními materiály.

Příspěvek poukazuje na důležitost i limity dokumentace drobné předměstské zástavby, jejíž cenné doklady, zachované už jen ojediněle, mizí bez jakéhokoliv průzkumu. Šance na získání bližších poznatků o předměstích z hlediska hmotných pramenů tak bývá nenávratně ztracena a případná interpretace historického vývoje předměstské zástavby v budoucnu značně znesnadněna.

KLÍČOVÁ SLOVA

dendrochronologie, dokumentace, předměstí, Příbor, roubený dům, stavební historie, venkovský dům

Úvod

Poznávání historické předměstské zástavby, která především v malých městech typově odpovídá spíše venkovským než městským stavbám, je trvale opomíjenou problematikou. Ze samotného výrazu „předměstí“ – též *suburbium* – vyplývá umístění této sídelní jednotky, jež se nacházela před městem, rozuměno před vnějšími hranicemi vnitřního města, ať už vymezenými zděnými hradbami, nebo pouze městskými branami. Vzhledem k absenci dostatečného množství úměrně srovnatelných výzkumů zabývajících se předměstími je obtížné pro tak specifické sídelní útvary stanovit obecně platnou definici. Navíc nejenom vznik a utváření předměstí, ale rovněž jejich struktura a podoba zástavby byly významně ovlivněny urbanistickým, hospodářsko-sociálními i demografickým vývojem a vůbec celkovým postavením příslušného města.¹

Netřeba zdůrazňovat, že komplexní průzkum jakéhokoliv typu historické stavby – cenného hmotného pramene – je důležitý, o to více, jedná-li se o zanikající objekt s nepochybnou výpovědní hodnotou. Předkládaný příspěvek má záměrně charakter příkladové materiálové studie, jež se snaží metodicky postihnout jednotlivé fáze průzkumu (od terénního po archivní) konkrétního předměstského obydlí, včetně interpretace výsledků provedené dokumentace. Předmětem studie je průzkum domu čp. 991 v Příboře, který v roce 2018 podlehli demolici. Během posledních let se podařilo zdokumentovat i další stavby nejen na příborských předměstích, ale také v nedalekém Štramberku a Brušperku, kde rovněž zůstává dochován venkovský ráz předměstské zástavby, příznačný pro malá města.² Naopak příkladem srovnatelného městského sídla, kde doklady starší předměstské zástavby již nenajdeme, je Místek, dnes součást města Frýdku-Místku.

- 1 Blíže k problematice předměstí viz NODL, Martin. Předměstí středověkých měst: městské předpolí versus svěbytné město. In: *Rudolfovo číslo*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2021, s. 97–111.
- 2 Srov. RYKL, Michael. *Metodika dokumentace městských domů*. Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem a Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2015, s. 45–47. Dodejme, že zejména na předměstích větších prosperujících měst vyrůstaly od 19. století rozsáhlé průmyslové areály, vícepodlažní nájemní domy v celých blocích, administrativní a školní budovy atd.

Nutno podotknout, že ve většině případů byly zkoumány stavby před demolicí či celkovou rekonstrukcí a samotné umožnění dokumentace záviselo na vlastnících nemovitostí a jejich časových možnostech. V prostoru někteřích příborských předměstí byly prozatím uskutečněny operativní průzkumy, včetně dendrochronologických rozborů, u domů čp. 348 (bývalý špitálek), 362, 380 a 383, přičemž poslední dva objekty byly strženy.³ Ve Štramberku můžeme zmínit například domy čp. 170, 224, 274, 420 a 422,⁴ v Brušperku domy čp. 57 a 58.⁵ U naprosté většiny štramberských předměstských domů byly dokumentované roubené konstrukce pocházející ze 17.–19. století nahrazeny kopiemi. V případě roubení ze 17.–18. století se jednalo o nejstarší doložené dřevěné konstrukce profánních staveb ve Štramberku. Dnes již neexistující objekt čp. 57 v ulici Klepary byl patrně posledním roubeným domem v Brušperku. Pocházel z konce 18. století a roubené stěny byly zhotoveny nejen z jedle, ale také z podélně půlených kmenů lípy. Většina zkoumaných obytných staveb vycházela z typu trojdílného domu a obsahovala řadu konstrukčních detailů, reliktů výzdoby apod.

- 3 Srov. KOLÁŘ, František, KOUDELOVÁ, Jana, KANIOVÁ, Petra, ROSOVÁ, Romana, PRIX, Dalibor, STABRAVA, Pavel a ZEZULA, Michal. *Život uvnitř města. Typologie zástavby a kultura bydlení v městských historických jádrech moravskoslezského pomezí*. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2022, s. 240–303; ALTEROVÁ, Dagmar a KOUDELOVÁ, Jana. *Průzkum městského domu čp. 362 v Příboře během rekonstrukčních prací. Nálezová zpráva*. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2016, nepublikovaný rukopis, s. 4–44.
- 4 Např. KOUDELOVÁ, Jana. Nejstarší roubené části domů čp. 420 a 422 ve Štramberku – příspěvek k vývoji městské zástavby. *Časopis Slezského zemského muzea – série B*. 2012, 61, č. 2, s. 101–130; KOLÁŘ, František, KOUDELOVÁ, Jana, KANIOVÁ, Petra, ROSOVÁ, Romana, PRIX, Dalibor, STABRAVA, Pavel a ZEZULA, Michal. *Život uvnitř města...*, c. d., s. 304–323.
- 5 Domy čp. 57 a 58 v Brušperku byly postaveny na pomezí vnitřního města a předměstí. KOUDELOVÁ, Jana, HALÁTEK, Dalibor a ŠIMČÍK, Antonín. Městský dům čp. 58 v Brušperku – dokumentace povrchových úprav exteriéru a interiéru. *Časopis Slezského zemského muzea – série B*. 2010, 59, č. 1, s. 61–78; KOUDELOVÁ, Jana. *Operativní průzkum a dokumentace zaniklého roubeného domu čp. 57 v ulici Klepary v Brušperku*. Nálezová zpráva. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2023, nepublikovaný rukopis, s. 4–37.

Cílem příspěvku je snaha poukázat na informační potenciál zkoumané stavby, která může poskytnout cenné srovnání z hlediska charakteru zástavby (pro městské i venkovské prostředí), typologie staveb, konstrukčního a materiálového řešení, funkční struktury obydlí či sociální skladby obyvatel. V kontextu širšího regionu se také ukazuje, že dokumentované roubené konstrukce za použití podélné půlených kmenů, v nárožích spojených vnitřními zámky, odkazují na starší stavební tradici.

Město Příbor a jeho předměstí – nástin historických souvislostí

Město Příbor se rozkládá v podhůří Moravsko-slezských Beskyd a je vzdáleno zhruba 12 km severovýchodně od okresního města Nového Jičína. Není pochyb o tom, že Příbor byl vysazen již před polovinou 13. století, pravděpodobně Frankem z Hückeswagenu, který z něj učinil ekonomické středisko své rodové državy. Nepřímo tuto skutečnost dokládá listina z 12. prosince 1251, vydaná ve Vídni vévodou rakouským a markrabětem moravským Přemyslem (pozdějším českým králem Přemyslem Otakarem II.), který v ní potvrzoval dar budoucímu klášteru řeholníků ve *Vriburchu* – Příboře. Država Franka z Hückeswagenu se patrně kolem poloviny 50. let 13. století stala lénem olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku. Mezi mensální biskupské statky se dřívější hückeswagenovské léno začlenilo roku 1359 za Jana VIII. Očka z Vlašimi.⁶ Olomoucké biskupství – od roku 1777 arcibiskupství – setrvalo v pozici vrchnosti Příbora, spadajícího pod hukvaldské panství, až do zrušení patrimoniální správy v letech 1848–1850.

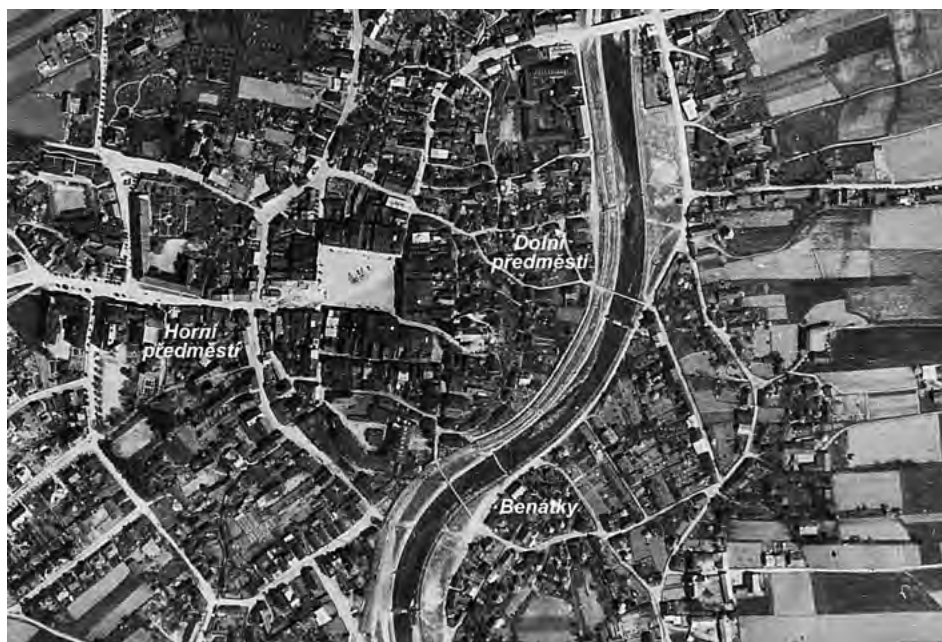
6 Darem byl patrně miněn kostel Narození Panny Marie v Příboře. Srov. ŠEBÁNEK, Jindřich a DUŠKOVÁ, Saša, edd. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1*. Pragae: Sumtibus Acaedemiae scientiarum Bohemoslovenicae, 1962, s. 392–393, č. 225 a+; DUŠKOVÁ, Saša. K otázce kolonizace na Příbořsku ve 13. století. *Slezský sborník*. 1961, 59, s. 337–345; BAKALA, Jaroslav. Založení města Příbora. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín*. 1976, sv. 17, s. 6–8; JUROK, Jiří a KOVÁŘOVÁ, Stanislava, LOUKOTKA, Lubomír, URBANEC, Jiří a VLACH, Bohumil. Dějiny města Příbora. *Nový Jičín – Příbor: Město Příbor*, 2002, s. 18–19; JANIŠ, Dalibor. Rozsah újezdu Franka z Hückeswagenu a statky olomouckého biskupství na severovýchodní Moravě. In: *Východní Morava v 10. až 14. století*. Brno: Moravské zemské muzeum et al., 2008, s. 196–198, 201.

Ačkoli původní podobu středověké městské zástavby Příbora lze jen stěží postihnout, na základě analogií usuzujeme, že ve 13.–15. století se jednalo o převážně dřevohliněné stavby, postupně nahrazované zděnými. Od konce 15. století zaznamenáváme ekonomický progres. Rozvíjela se řemesla, obzvláště soukenictví, a s nimi pochopitelně i obchod a peněžní hospodářství. Především od poloviny 16. století lze hovořit o stavebním rozmachu města, který byl rovněž posílen aktivitami ze strany italských zedníků a kameníků usedlých ve zdejšímu regionu z iniciativy vrchnosti – olomouckých biskupů. Dodnes je v mnoha měšťanských domech na náměstí zachována hloubková dvoutraktová dispozice a stavební konstrukce z období renesance.⁷ Většina z těchto domů patří mezi památkově chráněné objekty.

Městské historické jádro, jen částečně přesahující rozsah kdysi vnitřního města, nese od roku 1989 status památkové rezervace. Na ni navazuje ochranné pásmo vymezené v roce 1998 a zahrnující vesměs předměstskou zástavbu. Pomineme-li sakrální stavby, jako jsou kostel sv. Kříže, fara, kostel sv. Valentina s bývalou piaristickou kolejí či hřbitovní kaple sv. Františka Serafinského, pak jen nepatrný zlomek obytných staveb v prostoru bývalých předměstí podléhá památkové ochraně.⁸ Zdá se, že východiskem této ochrany byl zejména vnější vzhled objektů, zdůrazněný například architektonickým členěním či štukovou výzdobou fasád. Naproti tomu na první pohled nenápadné, hladce omítané domky se sedlovými střechami s podlomením, zdánlivě nereprezentující běžnou městskou zástavbu, stály a dosud stojí na samém okraji zájmu. Přitom nedávné průzkumy pod omítanými fasádami nečekaně odhalily roubené konstrukce, datované nejčastěji do 18., ale také do 17. století. Vnitřní dispozice těchto obytných staveb obsahují relikty černých kuchyní nebo kuchyňských koutů, případně stopy po jejich provozu. Poslední zástupce popsanych objektů, jejichž paralely lze dohledat spíše v lidovém stavitelství, najdeme na bývalém Dolním předměstí a na předměstí Benátky. V archívních pramenech jsou obytné stavby na předměstích, včetně hospodářského zázemí, nazývány

7 KOUDELOVÁ, Jana. *Stavebně historický vývoj městských jader Příbora, Místku a Brusperku. Historická města a památková péče*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2012, s. 218–220.

8 GAVENDOVÁ, Marcela, KOUBOVÁ, Marta a LEVÁ, Pavla. *Kulturní památky okresu Nový Jičín*. Ostrava: Okresní úřad Nový Jičín a Památkový ústav v Ostravě, 1996, s. 159–190.

Výřez z leteckého snímku města Příbora s dodatečně vloženými názvy předměstí, 1937 (Archiv Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Ostravě, sbírka map a plánů, inv. č. LS/NJ/124)

domkářskými usedlostmi (grundy), případně maloměstskými domy. Zástavba Horního předměstí, kde se dříve nacházely také provozy mlýna a pivovaru, doznala zásadních změn především během 19. a 20. století. Kupříkladu v areálu mlýna vznikla Flussova soukenická továrna a nedaleko někdejší piaristické koleje pak výstavné budovy škol.

Vzhledem k založení Příbora už před polovinou 13. století i vzhledem k velikosti jeho historického jádra lze soudit, že zdejší předměstí se začala formovat již ve středověku, souběžně s vnitřním městem, které patrně nikdy nebylo obeháno, respektive uzavřeno zděnými hradbami.⁹ Z urbanistického hlediska tak předměstí téměř plynule navazovala na zástavbu vnitřního města, pokud od něj nebyla oddělena příroznými překážkami (například prudkým svahem či vodním tokem). Na rozdíl od Dolního a Horního

předměstí měla poněkud odlišné postavení vůči městu zástavba soustředěná na pravém břehu řeky Lubiny jižně od městského jádra. Toto území, nazývané s jistotou od raného novověku Benátky, bývá sice pokládáno za jedno z předměstí Příbora, avšak jeho příslušnost k městu na opačném břehu řeky se v průběhu času změnila.¹⁰

V popisu legendy veduty Karla Ludvíka Chrámků z roku 1728, jež zobrazuje město a blízké okolí, jsou Benátky jednoznačně zmiňovány jako předměstí – *die Vorstadt sonsten Venedic genandt*.¹¹ I když při zpracovávání stabilního katastru byly chápány jako jedno ze tří příborských předměstí,¹² přesto dispo-

10 Srov. KOLÁŘ, František, KOUDELOVÁ, Jana, KANIOVÁ, Petra, ROSOVÁ, Romana, PRIX, Dalibor, STABRAVA, Pavel a ZEŽULA, Michal. *Život uvnitř města...*, c. d., s. 236, 239, 252–254.

11 Archiv města Brna, V3 – Knihovna Mitrovského, Hofferiana, sign. 7–9. Kolorovaný originál tzv. Chrámkovy veduty zůstává ztracen. Velmi schematicky jsou Benátky zobrazeny rovněž na mapě hukuvaldského panství asi z druhé poloviny 17. století. Srov. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, sbírka společenskovedního oddělení, inv. č. FM 7114 S.

12 Moravský zemský archiv v Brně, D8 – Stabilní katastr – vceňovací operáty, sign. 2078. V úvodu vceňovacího operátu města Příbora jsou uvedena – nikoliv však jmenovitě – tři předměstí.

9 Příbor zřejmě plně nevyužil privilegium olomouckého biskupa Mikuláše z Riesenburka, který městu udělil právo odúmrti a právo opevnit se hradbami. Srov. KOUDELOVÁ, Jana. *Stavebně historický vývoj...*, c. d., s. 155, 179–185.

Výřez z tzv. Chrámkovy veduty Příbora s vyznačením přibližné lokalizace zkoumaného domu čp. 991, 1728 (Archiv města Brna, V3 – Knihovna Mitrovského, Hofferiana, sign. 7–9)

Výřez z indikační skici stabilního katastru Benátek s vyznačením domu čp. 991, dříve čp. 13, 1833 (Moravský zemský archiv v Brně, D9 – Stabilní katastr – indikační skici, sign. 2887)

novaly vlastním katastrálním územím.¹³ Pravděpodobně až v návaznosti na vyhlášení platnosti nové technicko-hospodářské mapy pro Příbor roku 1978 bylo samostatné katastrální území Benátky zrušeno. Podíváme-li se na indikační skicu stabilního katastru Benátek z roku 1833, zjistíme, že jejich území, táhnoucí se od západu na východ, bylo rozděleno do několika tratí. Drobná, spíše roztroušená zástavba se soustředila v severozápadním cípu katastru (*Dorf Benatek*), kde se na hranici s obcí Věska ještě před koncem první třetiny 19. století zformovala nápadně pravidelná řada domů s navazujícími zahradami.

Ostatní tratě Niva, Před Klenošem (dle názvu potoka Klenoš), Za Klenošem a Hájov tvořily převážně polnosti s charakterem úsekové a záhumenicové plužiny.¹⁴ Dodejme, že polnosti na tehdejším katastru Benátek vlastnili rovněž příborští měšťané. V tomto ohledu předměstí představovala zemědělské zázemí města.

13 Tamtéž, D9 – Stabilní katastr – indikační skici, sign. 2887; Ústřední archiv zeměměřictví a katastru Zeměměřického úřadu v Praze, Císařské povinné otisky stabilního katastru – Morava a Slezsko, inv. č. 3369; BARTOŠ, Josef, SCHULZ, Jindřich a TRAPL, Miloš. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1995, sv. 14, s. 219–223.

14 Srov. Moravský zemský archiv v Brně, D9 – Stabilní katastr – indikační skici, sign. 2887; Ústřední archiv zeměměřictví a katastru Zeměměřického úřadu v Praze, Císařské povinné otisky stabilního katastru – Morava a Slezsko, inv. č. 3369.

Obyvatelé a podoba domu čp. 991 v archívních pramenech

Než přejdeme k historickým údajům vztahujícím se přímo k dokumentovanému domu, k jeho vlastníkům i obyvatelům, zastavme se nejprve u starších vyobrazení a mapových podkladů. Jedno ze starších znázornění zástavby Benátek reprezentuje zmiňovaná tzv. Chrámkova veduta z roku 1728. Autor na ní téměř přesně zachytil dřevěný most přes řeku Lubinu, spojující zástavbu Dolního předměstí pod městskou ostrožnou s Benátkami, a také kříž u rozcestí při vstupu do příslušného předměstí. Bylo by však troufalé ztotožnit některou z vyobrazených staveb se zkoumaným domem čp. 991, v době vzniku veduty jistě stojícím. Můžeme se jen pokusit odhadnout jeho přibližnou polohu v severovýchodní části znázorněné zástavby.

První věrohodné zobrazení polohy dokumentovaného domu nalezneme na mapách stabilního katastru Benátek z roku 1833. Celodřevěný objekt se v první třetině 19. století nacházel na stavební parcele č. 68 a byl evidován pod čp. 13. Obytná stavba obdélného půdorysu byla orientovaná, stejně jako dnes, severovýchodní štitovou stranou do ulice (nyní ulice Alšova, na přelomu 19. a 20. století Hukvaldská). K severovýchodnímu nároží hlavního domu přiléhala menší dřevěná stavba, respektive přístavba.¹⁵ Dům byl včetně přístavby označen jako *Wohngebäude*. Celková zastavěná plocha tehdy činila 33 čtverečních sáhů čili 118,7 m². Obydlí obklopovala ovocná zahrada v rozsahu pozemkové parcely č. 141 o rozloze rovných 100 čtverečních sáhů čili 359,7 m². Úzký pruh zahrady domkářské usedlosti čp. 13 procházel mezi zahradami sousedních domkářských obydlí čp. 12 a 14. K drobné usedlosti nepatřily žádné polnosti.¹⁶ Je užitečné poznamenat, že popisovaný dům obdržel čp. 13 až počátkem 19. století, na začátku 70. let 18. století mu bylo přiděleno v pořadí první čp. 46 a s jistotou až od druhé poloviny 20. století nesl čp. 991.

15 Dále v textu je používáno označení přístavba pro lepší odlišení od vlastní stavby domu.

16 Srov. Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 166 – parcelní protokol Benátek, 1833; Ústřední archiv zeměměřičtví a katastru Zeměměřického úřadu v Praze, Císařské povinné otisky stabilního katastru – Morava a Slezsko, inv. č. 3369.

V době operativního průzkumu se stavba nacházela na parcele č. 1809. Dům měl obdélný půdorys rozšířený směrem na sever, přesněji severozápad. Zahradka byla vedena pod parcelou č. 1810. Novostavba rodinného domu čp. 991 vyvolala změnu parcelních čísel (důvody nebyly zjišťovány). Obytná stavba se nyní nachází na parcele č. 1810/2 o výměře 81 m² a zahrada na parcele č. 1810/1 o výměře 364 m².¹⁷ Nejstarší dohledanou písemnou zmínkou o zkoumaném objektu je záznam v gruntovní knize z 12. února 1685, kdy Jan Novák složil splátku na dům ve výši tři zlaté. Z následujících zápisů se dozvídáme, že jmenovaný splácel nemovitost do roku 1692, nevíme však, jaká byla její kupní cena.¹⁸ Dne 12. září 1718 prodala Anna, vdova po Janu Novákovi, dům na Benátkách Matěji Hanulákovi za 80 zlatých. Vymínila si jako doživotní výměnek bydlení ve světničce, kde jí měl kupující opravit podlahu a pec. K tomu dále žádala kousek zahrádky v sousedství světničky. Kupujícímu pak mělo zůstat vše, co je „hlínou zamaзанé a hřebíkem přibité.“¹⁹ Přítomnost výměnkářské světničky přibližuje tehdejší dispozici domu, která mohla sestávat ze dvou vytápěných obytných prostor – hlavní světnice a světničky – přístupných z centrální síně.

Před začátkem zimy 1742 připsala Kateřina, vdova po Matěji Hanulákovi, dům jako spoluvlastnictví svému novému manželu Václavu Vitovi. Spoluvlastnictví mělo platit po dobu 10 let, poté měl grunt za kupní cenu 80 zlatých přejít na děti Matěje Hanuláka. Kateřina si na další tři roky vymínila bydlení ve světničce. Z dětí měl přednost nejmladší syn Antonín, a pokud by se dědictví neujal, měly na řadu přijít dcery.²⁰ Již po necelých třech letech (záznam z 12. března 1745) Václav Vita nezdálal plnit povinnosti, které k držení gruntu patřily. Jelikož Antonín, syn Matěje Hanuláka, nebyl ještě zletilý, oženil se roku 1745 Vitův syn Václav Vita ml. s dcerou Matěje Hanuláka Terezií, „aby

17 Nahližení do katastru nemovitostí. Český úřad zeměměřičký a katastrální. [online]. Dostupné z: <https://nahlizenidokn.cuzk.cz/>, cit. 24. 2. 2023.

18 Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 99, sign. E 6-2 – Gruntovní kniha 1571–1727, lit. B, fol. 443a. Starší záznam se nepodařilo dohledat. Chybí i kupní smlouva jmenovaného Jana Nováka. Na tomto místě patří poděkování kolegyni Romaně Rosové za zpracování údajů z vybraných archívních materiálů.

19 Tamtéž, inv. č. 99, sign. E 6-2 – Gruntovní kniha 1571–1727, lit. B, fol. 444a.

20 Tamtéž, fol. 445.

Plán k přístavbě komory k tehdejšímu domu čp. 13 na Benátkách, zpracovaný stavitelem Bedřichem Karlsederem, 1898 (Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 1020, kart. 382)

grunt pustošen nebyl". S gruntem převzal veškeré závazky, a to na dobu zbývajících sedmi let, po jejichž uplynutí se měl nemovitosti ujmout jmenovaný Antonín. Pokud by však grunt převzít nechtěl nebo nemohl, měl se novým hospodářem po stanovené lhůtě natrvalo stát Václav Vita ml.²¹ Nakonec se po více než deseti letech, 19. července 1754, ujal gruntu Antonín Hanulák, s přízviskem Ostravický.²² Dne 11. prosince 1780 převedl Antonín Ostravický „grunt svůj neb chaluppu sub No 46 Vorstadt Benatky ležící“ za 400 zlatých na svého syna Dominika Ostravického. Sumu 200 zlatých si ponechal prodávající, zbylých 200 zlatých měl Dominik Ostravický vyplatit své sestře Veronice jako věno v případě sňatku. Antonín Ostravický si s manželkou Marianou vyměnili doživotní bydlení v dolní světničce, kterou si měl bývalý hospodář sám opravovat. Po jeho smrti měl pak světničku pro matku spravovat nový majitel.²³ Zmínka o dolní světničce by mohla znamenat, že v podkroví se nacházely i obytné prostory nebo se mohlo jednat o naznačení pozice místnosti v přízemí ve vztahu například k blízké komunikaci. Dosti velký

21 Tamtéž, fol. 445b.

22 Tamtéž, inv. č. 119, sign. E 6-22 – Gruntnovní kniha 1712–1855, fol. 267.

23 Tamtéž, fol. 267b–269a.

nárůst ceny nemovitosti napovídá uskutečnění rozsáhlejší stavební akce někdy mezi lety 1754–1780. Soukenický mistr Dominik Ostravický zemřel 13. března 1823 a 7. prosince téhož roku byl jeho dům na Benátkách, označený jako maloměšťanský, oceněn na 800 zlatých. Další zvýšení ceny mohlo opět souviset se stavebními pracemi, kupříkladu se zbudováním severovýchodní přístavby zachycené na mapách stabilního katastru z roku 1833 (jde pouze o hypotézu). Nemovitost, evidovanou již pod čp. 13, zdědila vdova Anna Ostravická²⁴ a po její smrti v roce 1841 (záznam ze 7. září) ji získal syn Ignác Ostravický.²⁵ Z matriky obyvatel pro předměstí Benátky se k roku 1857 dočteme, že vlastníkem domu čp. 13 byl soukeník Ignác Ostravický, který zde žil se svou ženou Viktorií a dcerou pojmenovanou po matce, přičemž dvě starší dcery byly již dospělé a s rodiči zřejmě nebydlely. Druhou bytovou jednotku obývala

24 Tamtéž, inv. č. 130, sign. E 6-33 – Hlavní kniha 1821–1879, fol. 87b–88. Pokud by si vdova Anna Ostravická dům nechtěla ponechat, měl připadnout synu Ignácovi. V tom případě by si Anna vyžádala doživotní bydlení ve světnici, kterou jí měl Ignác zřídit, možná v místě severovýchodní přístavby.

25 Tamtéž, inv. č. 130, sign. E 6-33 – Hlavní kniha 1821–1879, fol. 88b; tamtéž, inv. č. 138, sign. E 6-41 – Hlavní kniha 1845–1879, fol. 49.

šestičlenná rodina Jana Galii a v třetím bytě žila Magdalena Michalíková se synem Janem. Zdá se, že nevelký dům obývalo celkem jedenáct osob,²⁶ přičemž nájemníci se zde poměrně často střídali. Před koncem 60. let 19. století v domě nějakou dobu pobýval také soukeník, patrně vdovec, Antonín Ochrana.²⁷ Dne 26. října 1869 prodal Ignác Ostravický domkářskou usedlost manželům Františku a Johanně Kramolišovým za 240 zlatých. Prodávající si pro sebe a svou ženu vyžádal výměnek.²⁸ Ve stejném roce proběhlo sčítání lidu. Ve sčítacím archu jsou již jako majitelé domu čp. 13 zapsáni tkadlec František Kramoliš s manželkou Johannou, kteří spolu se syny Antonínem, Janem a Aloisem obývali jednu ze dvou bytových jednotek. Rodina Kramolišových chovala jedno prase. V druhé bytové jednotce bydlel předchozí vlastník Ignác Ostravický s manželkou Viktorií. Ačkoli zde byla registrována také pětičlenná rodina jeho syna Ignáce Ostravického ml., zaměstnáním stolaře v blíže neurčené továrně, zdá se, že její členové v domě trvale nežili (rodina pobývala v Bystřici pod Hostýnem). V domě na přelomu 60. a 70. let 19. století bydlelo celkem sedm osob.²⁹ Johanna Kramolišová zemřela 8. července 1880. Dne 30. listopadu 1885 bylo vlastnické právo k nemovitosti zapsáno rovným dílem manželům Janovi a Anežce Kramolišovým. František Kramoliš, Janův otec, který měl v domě nadále právo bydlení až do své smrti, zemřel roku 1889.³⁰

Na základě tržové smlouvy ze 17. listopadu 1889 se novými vlastníky nemovitosti čp. 13 stali manželé Valentin a Anna Strnadlovi.³¹ Podle údajů z matriky

obyvatel žil ke konci roku 1890 v domě, patrně v podnájmu, tovární dělník Alois Till s rodinou – manželkou Alžbětou a v listopadu 1890 narozenou dcerou Františkou.³² V roce 1898 se chystal Valentin Strnadel přistavět ke svému domku zděnou komůrku na brambory o půdorysu 3,55 x 2,40 m. Po místním šetření 20. července a komisijním řízení 22. července 1898 mu bylo uděleno stavební povolení. Plán k přístavbě vyhotovil příbořský stavitel Bedřich Karlseder.³³

Při sčítání lidu roku 1900 byl jako majitel domu čp. 13 v Hukvaldské ulici, v předměstské části zvané Benátky, veden Valentin Strnadel původem z Trojanovic. Dům sestával ze tří bytových jednotek, které obývalo celkem 18 osob. V prvním bytě bydlel majitel domu Valentin Strnadel, pracující ve Schlosserově továrně na nábytek v Drnholci nad Lubinou,³⁴ s manželkou Annou, synem Vilémem, soustružníkem ve stejné továrně, dcerami Marií, Františkou, Annou a nejmladší Andělou. Nejstarší dcera Marie pracovala jako dělnice v továrně na sukno Ignáce Flusse. Dále s nimi bydleli dva nocležníci – příbuzný Josef Strnadel a Jan Kuřec – oba dělníci ve Schlosserově továrně. Druhý byt obýval podnajímelek Josef Friedel, dělník v příbořské Flussově továrně na klobouky, s manželkou Marianou a syny Josefem, Eduardem, Františkem a Janem. V třetím bytě bydlel podnajímelek Ferdinand Vrabec, živící se jako posluhovač, s manželkou Annou původem z Haliče a s její dcerou z předěšlého manželství Františkou Lachovou, která byla zaměstnána v továrně na punčochy Šimona Mandlera v Klokočově.³⁵

26 Tamtéž, inv. č. 319/1 – matrika obyvatel předměstí Benátek, 1857.

27 Tamtéž, Farní úřad Příbor, inv. č. 307, sign. V i, kart. 38 – popis duší příbořské farnosti.

28 Tamtéž, Archiv města Příbor, inv. č. 138, sign. E 6-41 – Hlavní kniha 1845–1879, fol. 49; Katastrální úřad pro Moravskoslezský kraj, Katastrální pracoviště Opava, pozemková kniha k. ú. Benátky, knihovni vložka č. 81. Křestní jméno Johanna je ponecháno v německém tvaru, neboť takto je uvedeno v archivních materiálech i u česky psaného příjmení Kramolišová.

29 Srov. Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 327 – matrika obyvatel předměstí Benátek, 1870; tamtéž, Okresní úřad Nový Jičín, inv. č. 894, kart. 909 – sčítání lidu, 1869. Funkci chlívků mohla přechodně plnit severovýchodní prostora zadní přístavby, v době dokumentace již stržená.

30 Katastrální úřad pro Moravskoslezský kraj, Katastrální pracoviště Opava, pozemková kniha k. ú. Benátky, knihovni vložka č. 81.

31 Tamtéž.

32 Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 330 – matrika obyvatel předměstí Benátek, 1890.

33 Tamtéž, inv. č. 1020, kart. 382 – stavební záležitosti.

34 Továrna na ohybaný nábytek E. M. Schlosser se stala později součástí firmy Thonet-Mundus. *Historie a současnost podnikání na Novojičínsku*. Žehušice: Městské knihy s. r. o., 2008, s. 116–120.

35 Srov. Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 334 – matrika obyvatel předměstí Benátek, 1900; tamtéž, Okresní úřad Nový Jičín, inv. č. 895, kart. 910 – sčítání lidu, 1900.

K roku 1910 bydlelo ve třech bytových jednotkách domu čp. 13 celkem osm lidí. První domácnost tvořila rodina majitele Valentina Strnadla – manželka Anna a mladší dcery Anna a Anděla. Dcera Anna už pracovala jako dělnice v továrně na punčochy Šimona Mandlera v Klokočově. Druhou domácnost představoval vdovec Karel Vidomus, pracující jako pomocný dělník-stolař ve vozovce v Kopřivnici, který se staral o dvouletého syna Karlíčka. Třetí bytovou jednotku obývala vdova Johanna Zátoková s dcerou Marií, pomocnou dělnicí v příborské továrně na punčochy.³⁶

Podle odevzdací listiny z 11. prosince 1914 se jediným majitelem nemovitosti čp. 13 stal vdovec Valentin Strnadel.³⁷ Jmenovaný, který se podruhé oženil, vlastnil dům ještě v roce 1921, jak dokládají údaje ze sčítání lidu. K uváděnému roku zde ve třech domácnostech žilo osm obyvatel. První domácnost tvořil Valentin Strnadel, pracující jako hlídač ve Flussově soukenické továrně, s druhou manželkou Apolenou. Druhý byt obýval Jindřich Strnadel, lakýrník v kopřivnické vozovce, s manželkou Andělou, nejmladší dcerou Valentina Strnadla. V třetím bytě žila vdova Alžběta Piškýtlová, dělnice v továrně na punčochy v Klokočově, se syny Konrádem, Juliem a dcerou Marií. Konrád s Juliem pracovali v kopřivnické vozovce, Marie byla zaměstnána ve Flussově továrně na sukno v Příboře.³⁸

Dne 29. srpna 1928 bylo vlastnické právo k nemovitosti vloženo rovným dílem manželům Františkovi a Anně Žárským. Ti poměrně záhy, 1. března 1930, dům čp. 13 prodali manželům Bohumíru a Marii Ochranovým.³⁹ Nahlédneme-li do výkazu osob pro předměstí Benátky k roku 1939, zjistíme, že zde žilo celkem pět osob. Jednak v domě bydlela tříčlenná rodina stolaře Bohumíra Ochrany, zaměstnaného v Tatře Kopřivnice, jednak ovdovělá Aloisie Černochová s neteří Selmou Černochovou.⁴⁰ Podle stejnopisu notářského zápisu o kupní smlouvě z 27. března 1956

bylo k nemovitosti vloženo vlastnické právo k ideální polovině Marii a Anně Lankočí.⁴¹

V srpnu 1969 byl dům, nesoucí již aktuální čp. 991, oceněn. Stáří obytné stavby bylo odhadováno přes 100 let. Obvodové stěny byly vyhodnoceny jako zdivo z nepálených cihel a kamene, opatřené vápennou štukovou omítkou. Střecha byla popsána jako plochá, krytá lepenkou. Schodiště v objektu bylo dřevěné, podlahy prkenné, dlažby z cementových dlaždic, okna jednoduchá, dveře s obyčejnými zámky. Vytápění zajišťovala kamna, v kuchyni se nacházely kachlové sporáky s troubou. V domě nebyl splachovací záchod a netekla zde teplá voda, elektroinstalace byla označena za provizorní. Dispozici domu tvořila kuchyně o půdorysu 3,5 × 3,5 m, ložnice 4 × 5 m a kabinet 5 × 1,8 m. Celková obytná plocha činila 29,25 m². Samotný dům byl oceněn na 6 010 Kčs. Ohraničoval jej dožilý dřevěný plot. Na pozemku byla dále umístěna silně zchátralá kůlna, oceněná na 50 Kčs, asi 100 let stará studna, oceněná na 384 Kčs, a čtyři stromy. Celková hodnota nemovitosti, včetně všech staveb a pozemků, byla stanovena na 6 947 Kčs.⁴² Nutno podotknout, že tento stručně shrnutý popis nebyl zcela přesný.

Roku 2018 požádali současní majitelé rodinného domu čp. 991, manželé Boháčovi, příslušný stavební úřad o povolení k stavebním úpravám dosavadního objektu.⁴³ V zásadě se počítalo s demolicí stavby z důvodu nevyhovujících konstrukcí, která se ještě v témže roce uskutečnila.

41 Katastrální úřad pro Moravskoslezský kraj, Katastrální pracoviště Opava, pozemková kniha k. ú. Benátky, knihovni vložka č. 81.

42 Městský úřad Příbor, Stavební úřad, spisový materiál k domu čp. 991 v ulici Alšova v Příboře, na Benátkách. Oceňovací protokol byl vypracován Josefem Bjačkem v Příboře 11. 8. 1969.

43 Tamtéž.

36 Tamtéž, inv. č. 896, kart. 912 – sčítání lidu, 1910.

37 Katastrální úřad pro Moravskoslezský kraj, Katastrální pracoviště Opava, pozemková kniha k. ú. Benátky, knihovni vložka č. 81.

38 Státní okresní archiv Nový Jičín, Okresní úřad Nový Jičín, inv. č. 897, kart. 914 – sčítání lidu, 1921.

39 Katastrální úřad pro Moravskoslezský kraj, Katastrální pracoviště Opava, pozemková kniha k. ú. Benátky, knihovni vložka č. 81.

40 Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 1052, kart. 483 – výkazy osob podle domovních čísel pro předměstí Benátky. Bohumír Ochran žil v domě čp. 13 s manželkou Marií (* 1902) a synem Bohumírem (* 1927).

Pohled na zaniklý dům
čp. 991 na Benátkách
od jihovýchodu, 2018
(foto J. Koudelová)

Pohled na novostavbu
rodinného domu čp. 991
na Benátkách od
jihovýchodu, 2020 (foto
J. Koudelová)

Dokumentovaný stav objektu před demolicí

Při popisu zkoumaného obydlí čp. 991 se zároveň pokusíme přiblížit výsledky dendrochronologického rozboru jednotlivých dřevěných konstrukcí (roubení, trámových stropů, krovu) zaniklé stavby a místa nastínit její stavebněhistorický vývoj, následně shrnutý v samostatné kapitole. Pro lepší přehlednost deskripce objektu byla zjednodušena orientace vůči světovým stranám: severozápad je chápán jako sever, severovýchod jako východ, jihovýchod jako jih a jihozápad jako západ.

Exteriér

Samostatně stojící nepodsklepený dům čp. 991 na příborském předměstí Benátky byl zbudován na obdélném půdorysu (13,5 × 6 m) a východní štítovou fasádou orientován do dnešní ulice Alšova. K obytnému stavení ze severu přiléhala přístavba. Šířku zápraží před jižním okapovým průčelím vymezovala valounková dlažba. Dům obklopovala zahrada, naposledy obehnaná převážně drátěným plotem.

Jižní průčelí s hladkou povrchovou úpravou v hnědé barvě směřovalo do zahrady. Ve středu fasády se nacházel hlavní vstup do domu, v němž byly osazeny jednokřídlé novodobé dveře. Západně od vstupu byla umístěna dvě okna osvětlující z jihu hlavní světnici (v zákresu půdorysu místnost 004), východně od vstupu pak jedno okno zajišťující přísun denního světla do kuchyně (místnost 005). Pravoúhlé okenní otvory byly v ploše špalety a také po obvodu, vyjma parapetu, zdůrazněny bílou barvou. Bílé lemování

Pohled na jižní průčelí domu
čp. 991 na Benátkách před
demolicí, 2018
(foto J. Koudelová)

Pohled na západní štítovou
fasádu a část severní
přístavby domu čp. 991
na Benátkách před demolicí,
2018 (foto J. Koudelová)

oken vytvářelo v nadpraží segmentový oblouk, ve středu s novodobým malovaným rostlinným dekorem. Dřevěná dvojitá okna s ven a dovnitř otvíravými křídly, členěnými v horní třetině příčlí, byla naposledy pojednána v kombinaci zelené (okenní rám zvenku) a bílé barvy (okenní křídla a okenní rám zevnitř). Dochované okenní kování reprezentovaly svislé zapuštěné závěsy s kuželovým zakončením s kuličkou,⁴⁴ zástrčky, kličkové obrtlíky s kuličkovou rukojetí a místy také rohovníky (dodatečně uplatněné u okenních křidel). Vizualním posouzením bylo zřejmé, že v určitém období byla okna pojata v šedé a šedozeleňé barvě.

44 V dobových katalozích z posledního desetiletí 19. století je tento typ závěsů označován jako Pastrana. Popsané okenní kování spadalo přibližně do poslední čtvrtiny 19. až první čtvrtiny 20. století. EBEL, Martin a kol. *Stavební zámečnictví*. Katalog k výstavě. Praha – Plasy: Národní technické muzeum, 2021, s. 78.

Západní štítová fasáda domu byla opatřena hladkou omítkou s bílým nátěrem. V rozsahu šířky hlavní světnice se těsně nad úroveň okenních parapetů (asi 12 cm) a u jižního úseku fasády v celé její výšce uplatňovala zhruba 45 cm masivní přízdívka z plných pálených cihel. Ve zbývající ploše se spíše jednalo o cihelnou plentu, nepřesahující tloušťku 7 cm. Během průzkumu se ukázalo, že přízdívka i plenta přiléhaly k roubené omítané konstrukci. Na západní fasádu hlavní světnice navazovala ze severu hladká bílá fasáda zděné komory s jedním okénkem. Západní zeď komory byla v celé ploše taktéž dodatečně zesílena cihelnou přízdívkou. Dvě okna prosvětlující ze západu světnici byla konstrukčně i barevně⁴⁵ řešena stejně jako okna v jižním průčelí. Nad západní fasádou v šířce světnice byl vztyčen trojúhelníkový

45 Zelený nátěr okenních ráků byl ze strany exteriéru značně vybledlý.

Pohled na východní štítovou fasádu domu čp. 991 na Benátkách před demolicí, 2018 (foto J. Koudelová)

bedněný štít prolomený oknem, naposledy opatřený vlnitým plechem včetně podlomení.

Východní štítová fasáda, obrácená do ulice Alšova, odpovídala svou povrchovou úpravou jižnímu průčelí. Také jižní okno osvětlující z východu naposledy prostor kuchyně (místnost 005) se konstrukčně i barevně shodovalo s okny hlavního průčelí. Severní okenní otvor byl zmenšen a opatřen dřevěnou vyklápecí výplní. Naposledy prosvětoval místnost 006 za kuchyní. Zdá se, že velikost severního a jižního okna se dříve shodovala, přičemž obě kdysi zajišťovala přísun denního světla do menší světničky. Východní trojúhelníkový bedněný štít byl novodobě upraven jako neumělá imitace hrázděného zdiva. Na bednění byla přibita lepenka a plocha štítu pak dekorativně rozdělena deskami natřenými na bílo, přičemž uprostřed bylo umístěno jednoduché okno. V úrovni podlomení předstupoval před východní fasádu přístřešek podepřený třemi dřevěnými sloupky s postranními pásky, krytý lepenkou.⁴⁶

Severní fasádu hlavního domu zakrývala zčásti zděná a zčásti roubená přístavba (místnosti 007 a 008), jejíž severovýchodní partie v rozsahu samostatné prostory byla před zahájením dokumentace stržena. Podle zachycené střešní konstrukce objektu je pravděpodobné, že zastřešení jednotlivých úseků přístavby mělo odlišný sklon. Odbouráním severovýchodní partie se odhalily dvě roubené stěny: vnější strana východní stěny místnosti 008 v rámci přístavby a vnější strana severní stěny místnosti

006, která dříve uzavírala východní světničku ze severu. Tyto roubené stěny byly naposledy součástí vnitřní dispozice domu. U západního úseku přístavby (místnost 007) bylo částečně obnaženo zdivo. Jednalo se o mladší část přístavby – komoru na brambory – zbudovanou na konci 19. století. Zděnou konstrukci tvořily převážně nepálené cihly v kombinaci s pálenými cihlami a lomovým kamenem. Na zdivu se fragmentárně dochovala omítka s bílými nátěry. Delší východní úsek přístavby (místnost 008) s jedním zamřížovaným oknem zůstal v době dokumentace omítnutý. Pod omítkou se souvrstvím bílých, běžových a světle okrových nátěrů se nacházel rákos připevněný na starší omítce s nátěry, nahozené na roubení.

Dům završovala sedlová střecha se zalomenou a protaženou severní střešní rovinou nad zadní přístavbou. Střechu kryly lepenkové pásy, pod nimiž se nacházel štípaný šindel na dřevěných latích. Lepenka byla položena v několika vrstvách a opakovaně natírána asfaltem. V jižní střešní rovině byly umístěny dva pultové vikýře. Nad střechu vystupovaly dvě komínové hlavy z cihelného zdiva. Mohutnější komín ukončený sedlovou stříškou krytou keramickými taškami byl v minulosti jistě i v horní partii omítnutý.

Skladba nejen obvodových stěn

Podstatu obvodových stěn domu čp. 991 tvořila roubená konstrukce. Roubení bylo během demolice odhaleno jen místy, nebyl prostor pro podrobnou dokumentaci a prioritou se stalo zajištění vzorků z vybraných prvků dřevěných konstrukcí pro den-

46 Novodobá dřevěná konstrukce přístřešku byla natřena na bílo.

Sloupky z kulatiny podpíraly vodorovný trám – ližinu.

Odhalená severní roubená stěna místnosti 006 domu čp. 991 na Benátkách s dendrodaty vybraných prvků, 2018 (foto J. Koudelová)

drochronologický rozbor. Řezy z roubení se podařilo odebrat z jižní stěny hlavního průčelí, z horní partie východní⁴⁷ a severní stěny světnice (místnost 004), z východní stěny zadní přístavby (místnost 008) a ze severní stěny místnosti 006, která byla sestavena z druhotně použitých trámů (mj. také ze stropnic starší stavby). Kromě naposledy zmiňované stěny byly roubené konstrukce domu zbudovány výhradně z jedlí skácených v roce 1777.⁴⁸ Roubení z poslední čtvrtiny 18. století sestávalo převážně z podélně půlených kmenů (půlkuláčů), svázaných v nárožích dvojitým přeplátováním, pravděpodobně za použití vnitřních zámků. Pokud na sebe půlkuláče těsně nedosedaly, byly spáry mezi nimi vyplněny mechem. Podélně půlené kmeny byly v místech ložných ploch jištěny kolíky – týbly.

47 U východní stěny světnice (místnost 004) zůstaly fragmentárně zachovány pouze dva horní trámy roubení, a proto se neprojevují v zákresu půdorysu.

48 Srov. KYNCL, Josef. *Zpráva č. 739-16/18 o dendrochronologickém rozboru domu čp. 991, Alšova ulice, Příbor, okr. Nový Jičín*. Brno: DendroLab, 2018 (mj. uloženo v Archivu Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Ostravě). Jeden prvek datovaný s nízkou mírou spolehlivosti nebyl zahrnut do závěrečné interpretace.

V roubené konstrukci se ovšem uplatňovaly rovněž sekundárně použité trámy, z nichž některé byly stropnicemi ze staršího obydlí. Datované stropní trámy a jeden půlkuláč pocházely ze 17. století (dendrodata 1617+, 1632+, 1626+). V roubení domu, bohužel bez přesné lokalizace, se nacházel ještě starší druhotně použitý trám, u něhož se dochoval i podkorní letokruh, a tak víme, že jedli, z níž byl zhotoven, skáceli roku 1524.⁴⁹ Patrně byl součástí severní stěny místnosti 004 nebo 006 (dle sdělení zhotovitele novostavby). Starší dřevěné prvky byly nejspíše záměrně zabudovány do zadní, pohledově méně exponované stěny, která byla nakonec zakryta přístavbou.

Jako nejstarší povrchová úprava roubených stěn se zvenku i zevnitř uplatňoval opakovaný nátěr bílou

49 Ve zprávě o dendrochronologickém rozboru je chybně uvedena lokalizace trámu datovaného do roku 1524, byla zaměněna čísla místností. Vzorky odebrané na stavbě byly před zpracováním vstupních informací pro DendroLab Brno přečíslovány. Srov. KYNCL, Josef. *Zpráva č. 739-16/18...*, c. d., nestránkováno.

Detail řezu roubenou konstrukcí s povrchovými úpravami jižního průčelí domu čp. 991 na Benátkách, 2018 (foto J. Koudelová)

a světle modrou barvou. O něco později následovalo opatření roubených stěn ze strany interiéru, a to především v obytných místnostech, hliněnou omítkou s plevami. Ta byla nahozena na rovnou, tesařsky opracovanou stranu půlkuláčů (ojediněle i hraněných trámů) s nabitými dřevěnými klínky pro snazší uchycení omítky. Ze strany exteriéru byla roubená konstrukce celoplošně omítnuta možná až během poslední třetiny 19. století,⁵⁰ přičemž zde bylo pozorováno více omítkových vrstev, které se však nezachovaly rovnoměrně. V místě spár mezi půlkuláči byly jejich obliny dorovnaný hliněnou mazaníci s plevami. Nejlépe rozpoznatelná byla poměrně jemná omítká bílošedé barvy, nahozená na rákos a opatřená následujícími nátěry (od nejstaršího): bílý,

tmavě okrový, světle okrový, zelený, fialkovošedý, světle šedý a nejmladší nátěr okrový.

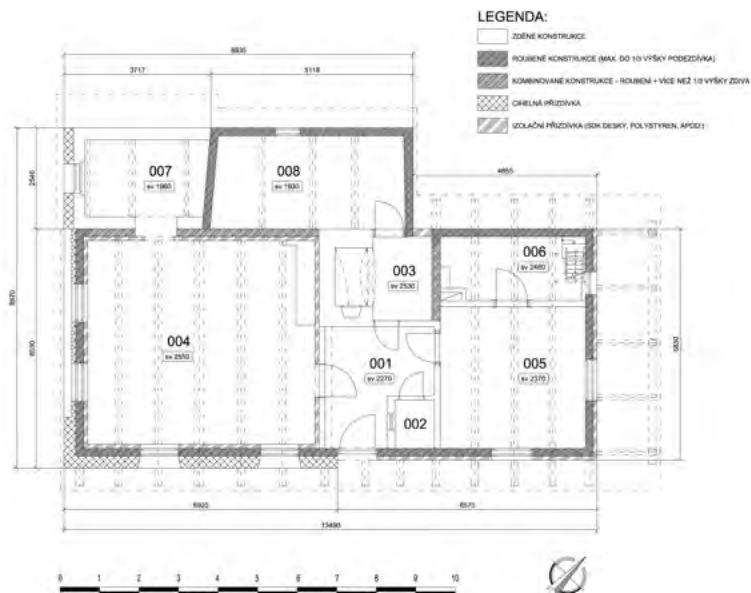
Při dílčích stavebních úpravách, probíhajících nejspíše od druhé poloviny 19. století, byly některé roubené stěny v různém rozsahu nahrazeny zděnou konstrukcí. Další, postupné úpravy stěn za účelem vylepšení jejich tepelněizolačních vlastností spadají do 20. století. Jižní a západní stěna světnice a rovněž západní zeď komory byly zvenku opatřeny cihelnou přízdívkou. U západního úseku jižního průčelí byla přízdívka z plných pálených cihel dozděna v horní partii dutinovými cihlami. Po obvodu zbylé části jižního průčelí a také u východní štítové stěny následovalo zateplení polystyrenem. Na nich byla připravena perlínka s novodobou povrchovou úpravou – zřejmě se jednalo o tenkou vrstvu omítky či stěrky, s finálním hnědým nátěrem či nástřikem. Izolačním materiálem byla zvenčí opatřena rovněž severní roubená stěna místnosti 006 (kvůli dokumentaci byla izolace odstraněna a není proto zaznačena v půdorysu přízemí), stejně tak byl zaslepen dřívější průchod z prostoru 003. Izolace se také nacházela na všech interiérových stěnách velké světnice.

Dispoziční řešení a interiér

V době dokumentace bylo stále čitelné vnitřní uspořádání objektu,⁵¹ vycházející z typu trojdílného domu s oboustranně obytnou dispozicí. V žádné z místností se nedochovalo starší otopné zařízení. Hlavní komunikační prostor sice představovala kdysi průchozí síň, ta však byla dodatečně rozdělena na předsíň 001, toaletu 002 a prostor 003 s pozůstatkem černé kuchyně neboli kuchyňského koutu. Na základě ocenění domu z léta 1969 lze soudit, že do té doby zde nebylo umístěno standardní hygienické zařízení. Suchý záchod se nejspíše nacházel na příhodném místě v zahradě. Toaleta v domě byla zřízena asi během poslední třetiny 20. století. V této souvislosti bylo patrně přeloženo dřevěné schodiště na půdu ze síně do místnosti 006.

50 V mapách stabilního katastru z roku 1833 byl zkoumaný objekt zachycen jako dřevěný (žlutá barva značí spalný materiál) a ještě v 60. letech 19. století byl takto při popisu označen. Z toho vyplývá, že vyjčený předpoklad je opodstatněný. Omítané roubené domy, považované za požárně bezpečné, bývají v mapách stabilního katastru nejednou zobrazeny světle karminovou barvou jako zděné stavby.

51 Interiér domu čp. 991 je podrobněji popsán, včetně novodobých konstrukcí a barevnosti výplní, stěn, stropů apod., v citované náleзовé zprávě: KOUDELOVÁ, Jana. *Operativní průzkum a dokumentace zaniklého domu čp. 991 v Příboře. Náleзовá zpráva*. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2021, nepublikovaný rukopis, s. 20–28.

Půdorys přízemí demolovaného domu čp. 991 na Benátkách, 2021 (počítačové zpracování J. Dudek)

Z předsíně se dveřmi v dodatečně vytvořené přičce vcházelo do prostoru s reliktem bývalého kuchyňského koutu, vyzděného převážně z pálených cihel a také z lomového kamene. Na zdech byly torzálně dochovány omítky se souvrstvím nátěrů, místy s fragmenty jednoduché šablonové výmalby z první poloviny 20. století, tedy z doby, kdy prostor již nesloužil k vaření. Široký vstup do kuchyňského koutu shora uzavíralo nadpraží zhotovené z dubového, ve středu mírně prohnutého trámu, který byl zapuštěn do postranního zdiva. Na trám dosedalo cihelné zdivo s vynášecím pásem – záklenkem. Po odstranění omítek z plochy západní stěny koutu se odkryly stopy po existenci kuchyňského provozu, ale i mladší úpravy. Zatímco v jižní části se nacházel zazděný obslužný otvor topeniště, ústí pravděpodobně chlebové pece v severní části bylo porušeno plentou mladšího průřechu. Zdivo bylo v horní úrovni pokryto zplodinami hoření.

Není pochyb o tom, že tělo pece bylo vysunuto do prostoru velké světnice, kde navazovalo na kamna umístěná v severovýchodním rohu. V jižní zdi kuchyňského koutu se nacházel okenní otvor se zešíkmenými špaletami, sloužící k přívodu vzdu-

Odhalená západní stěna kuchyňského koutu v místnosti 003 domu čp. 991 na Benátkách se schematickým vyznačením nálezových situací, 2018 (foto a zákres J. Koudelová)

Řez domem čp. 991 na Benátkách při demolicí, s dodatečně vloženým označením prostor a konstrukcí: zazděného otvoru pro kouřovod a dubového překládu, 2018 (foto J. Koudelová)

chu i trochy světla ze síně. Okénko bylo později částečně zazděno a využíváno jako odkládací nika. Nad kuchyňským komínem byl vyzděn dymníkový komín, jehož ústí bylo po zrušení staršího provozu uzavřeno cihelnou, nepravidelně valenou klenbou. Upravený komín se nadále používal; byla do něj napojena mladší topidla. Na podlaze se pod vrstvou udusaného násypu rýsovaly pozůstatky cihelné podesty a dlažby (bohužel ani v průběhu výstavby nového rodinného domu se neuskutečnil záchranný archeologický výzkum).

Východní stěnu prostory 003 tvořilo v horní partii, v rozsahu tří trámů (nejspíše půlkuláčů), roubení opatřené hliněnou omítkou s plevami. Jižní úsek této stěny, v úrovni pod roubením, sestával ze staršího smíšeného a cihelného zdiva. Patrně se jednalo o zděnou část západní stěny někdejší světničky, při níž stávalo otopné zařízení, které mohlo být pomocí kouřovodu napojeno do komína nad kuchyňským koutem.

V severní, zčásti roubené stěně, se nacházel vstup do přístavby (konkrétně do místnosti 008), v němž byly v dřevěné zárubni osazeny jednokřídlé rámové dveře, v horní polovině prosklené, s dochovaným kováním: svislé zapuštěné závěsy s kuželovým zakončením s kuličkou a zřejmě sekundárně použité nezapuštěný zámek s esovitou klikou ukončenou talířkem.

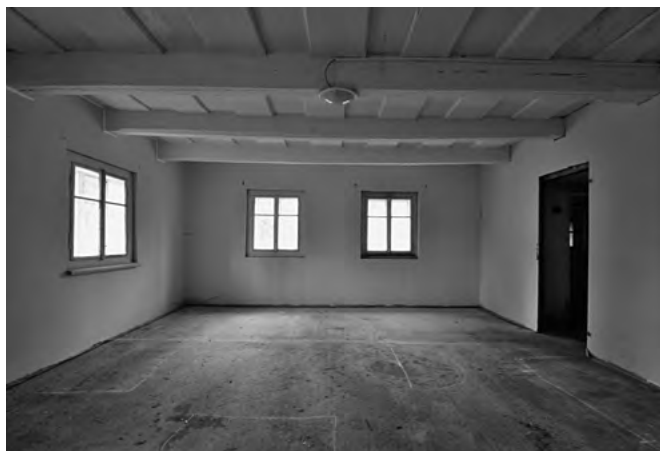
Na západě, respektive jihozápadě, určovala dispozici domu velká světnice (místnost 004) se světlou výškou 2,55 m. V jejím severovýchodním rohu, v pozici staršího otopného zařízení, byla zbudována novodobá krbová kamna s napojením do staršího komína. V partii nad moderním topeništěm se dochoval

roubený úsek východní stěny. Na konci 19. století byl v severní stěně světnice prolomen dveřní otvor, který ji propojil se zadní komorou – místností 007. Hlavní obytnou místnost shora uzavíral trámový záklopový strop o pěti stropnicích, naposledy opatřený bílým nátěrem. V ploše překládaného záklopu se nad otopným zařízením vyskytoval malý čtvercový uzavíratelný (z důvodu regulace tepla) otvor bedněného průduchu, vyústěného do prostoru půdy. Výsledky dendrochronologické analýzy potvrdily, že trámový záklopový strop světnice byl stejně jako většina roubení zhotoven z jedlí skácených v roce 1777.⁵²

Východní část dispozice byla naposledy vyhrazena pro kuchyni (místnost 005) a nevelký prostor za ní (místnost 006), jež dohromady tvořily rozsah někdejší světničky. Z kuchyně se dveřním otvorem v dodatečně zbudované zděné příčce vcházelo do místnosti 006. Otvor vymezovala dřevěná obložková zárubeň, v níž byly osazeny jednokřídlé rámové dveře s dochovaným kováním v podobě vnějších křížových závěsů a nezapuštěného zámku s jednoduchou tyčovou klikou.⁵³ Příčka s popsanými dveřmi rozdělila světničku na dvě místnosti patrně na přelomu 19. a 20. století. Otopné zařízení v severozápadním rohu místnosti 005 se napojilo do mladšího tahového komína, vyzděného ze strany místnosti 006. Uvedené prostory shora uzavíral trámový záklopový strop definovaný

52 KYNCL, Josef. *Zpráva č. 739-16/18...*, c. d., nestránkováno.

53 Popsané dveřní kování časově odpovídá přelomu 19. a 20. století. Srov. EBEL, Martin a kol. *Stavební zámečnictví...*, c. d., s. 55, 146–147.

Pohled do velké světnice domu čp. 991 na Benátkách od východu před demolicí, 2018 (foto J. Koudelová)

třemi stropnicemi a překládaným záklopem. I tento dřevěný strop, opatřený bílým nátěrem, byl vyroben z jedlí skácených roku 1777.⁵⁴ Poznamenejme, že severní roubená stěna místnosti 006 sestávala z druhotně použitých trámů; u dvou z nich se prokazatelně jednalo o stropnice. Dendrochronologicky datované prvky pocházely ze 17. století.⁵⁵ V dodatečně vydělené místnosti 006 byla položena cementová dlažba se vzorem tříbarevné kostky (uplatňovaly se zde barvy bílá, šedá a vínově červená) asi z první čtvrtiny 20. století.

Jak již bylo zmíněno, jediný vstup do zadní komory (místnost 007) představoval dveřní otvor v severní stěně světnice (místnost 004). Zděná komora byla vystavěna pro Valentina Strnadla roku 1898 podle plánu příborského stavitele Bedřicha Karlsedera.⁵⁶ Komoru osvětlovalo pouze jedno okénko v západní zdi. Východní stěnu místnosti 007 tvořila starší omítaná roubená konstrukce, společná s místností 008. Komoru shora uzavíral trámový strop o třech stropnicích. Spáry mezi deskami jednoduchého záklopu byly kryty lištami. Je možné, že v původní

komoře se přechodně také bydlelo, neboť zde byla odhalena šablonová výmalba.

Posledním dokumentovaným prostorem v dispozičním uspořádání přízemí domu čp. 991 byla z větší části roubená zadní místnost 008.⁵⁷ V zásadě se stejně jako u místnosti 007 jednalo o část severní přístavby. V omítané ploše jižní stěny spod bílého nátěru prosvítal dekor starší výmalby – šablony nebo válečku. Místnost č. 008 osvětlovalo jedno, dodatečně zmenšené okno osazené v severní stěně. Pochozí vrstvu zde tvořila prkenná podlaha, přičemž u jižní stěny se pod prkny nacházel úložný, betonem upravený obdélný prostor, sloužící snad i ke skladování potravin (podobně bývaly řešeny kuchyňské jámy). Popisovaná místnost byla ukončena trámovým stropem o třech stropnicích s překládaným záklopem.

Půdní prostor

Půda byla rozdělena na tři části, oddělené dvěma bedněnými příčkami. Západní příčka se dochovala téměř kompletní, s dveřním otvorem vymezeným

54 KYNCL, Josef. *Zpráva č. 739-16/18...*, c. d., nestránkováno.

55 Tamtéž. Je pravděpodobné, že jedle, z nichž byly datované trámy zhotoveny, pocházely z těžby před polovinou 17. století. V případě hraněných stropnic ovšem nelze vyloučit jejich skácení až po třicetileté válece.

56 Srov. Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 1020, kart. 382 – stavební záležitosti. Plánek byl zpracován poměrně schematicky, západní štítová fasáda neodpovídala skutečnému stavu.

57 Z východní roubené stěny místnosti 008 byl odebrán vzorek pro dendrochronologickou analýzu – dendrodatum 1771+. Pokud zdrojové dřevo pocházelo z těžby roku 1777, pak byl datový trám nejspíše druhotně použitý z části zdívem nahrazeného roubení nebo z jiné dřevěné konstrukce. Ještě v roce 1833 žádná přístavba v pozici místnosti 008 totiž nestála. KYNCL, Josef. *Zpráva č. 739-16/18...*, c. d., nestránkováno.

V popředí snímku bedněný průduch nad velkou světnicí, vyústěný do půdního prostoru domu čp. 991 na Benátkách, 2018 (foto D. Alterová)

trámovým portálem. Desky bednění byly zaraženy v drážce spodního prahového trámu. Pochází vrstva v úseku mezi příčkami představovala izolační a protipožární vrstva lepenice. V prostoru půdy byly dokumentovány dva cihelné omítané komíny. Starší komín, umístěný mezi bedněnými příčkami, byl vystavěn nad bývalým kuchyňským koutem a mladší tahový komín na východní straně torzálně zachované příčky. Západně od západní bedněné příčky byl vyveden 35 cm nad podlahu čtvercový bedněný průduch – čtyři sbité desky shora uzavíratelné dřevěným krytem.

Jednoduchá krovová konstrukce bez plných vazeb sestávala z krokví, hambalků, pozednic a námětků. Krov tvořilo celkem devět příčných vazeb. Hambalky většinou v podobě kulatiny byly plátované do krokví, šlo o jednostranný plát jištěný kolíkem (u nepoškozených prvků). Krokve spojené ve vrcholu na ostřích byly osedlané na pozednice. Na severní straně navazovaly na hlavní krokve subtilnější krokve s patními sloupky, určující sklon pultových střešních

přístavby: pultová střeška nad místností 007 měla nižší sklon než nad místností 008. Zastřešení zadní přístavby evokovalo prodloužení severní střešní roviny domu. Na jižní straně střešky navazovaly na krokve námětky. Pouze mezi první a druhou příčnou vazbou od západu se vyskytovalo primitivní podélné zavětrování. Přestože bylo z popisované krovové konstrukce zajištěno šest vzorků pro dendrochronologický rozbor, jen dva dřevěné prvky s dostatečným počtem letokruhů a s dochovaným podkořím se podařilo datovat. Jak jedna z jižních krokví, tak severní pozednice byly rovněž zhotoveny z jedlí skácených v roce 1777.⁵⁸

Shrnutí stavebněhistorického vývoje zaniklého obydlí

Na základě výsledků archivního, terénního a dendrochronologického průzkumu se můžeme pokusit o stručné shrnutí stavebněhistorického vývoje dokumentovaného objektu čp. 991 v ulici Alšova v Příboře, který byl nahrazen novostavbou rodinného domu, nesoucí stejné číslo popisné.

Je zapotřebí zmínit, že nejstarší datace, kterou lze vztáhnout k předměstskému obydlí, nepochází z archivních materiálů, nýbrž přímo z roubení domu – z hmotného pramene. Jedná se o druhotně použitý trám, jenž byl součástí zaniklé dřevěné konstrukce, zhotovený z jedle skácené roku 1524. Nelze však určit, zda prvek pocházel ze starší stavby, která stála na místě dokumentovaného domu, nebo byl součástí jiného objektu.

Další soubor sekundárně použitých trámů (stropnice a půlkuláč) umístěných v severní roubené stěně naposledy místnosti 006 byl dendrochronologicky datován do 17. století. Tyto dřevěné prvky již mohly souviset – ale také nemusely – se starším obytným stavením stojícím na místě popisovaného objektu, který máme k roku 1685 doložený zápisem v gruntovní knize.

V návaznosti na jiné průzkumy historických staveb si opakovaně klademe otázku, zda by dendrochronologický rozbor všech či alespoň většiny datovatelných dřevěných prvků mohl přispět k přesnějšímu objasnění stavebněhistorického vývoje konkrétního objektu. Dodejme, že vzorky pro dendrochronologickou analýzu bývají pečlivě vybírány s ohledem na aktuální informace o zkoumané stavbě.

⁵⁸ KYNCL, Josef. Zpráva č. 739-16/18..., c. d., nestránkováno.

I. fáze: od 17. století až do roku 1777 – roubený trojdílný dům o dvou světnicích

Na základě výsledků dendrochronologického a archivního průzkumu lze soudit, že v 17. století stálo na místě dokumentovaného domu čp. 991 obytné stavení, jehož celkovou podobu můžeme jen předpokládat. Patrně se jednalo o roubený objekt, vycházející z typu trojdílného domu, završený sedlovou střechou, ve kterém se s jistotou nacházely dvě vytápěné místnosti – světnice a výměnkářská světnička. Ústřední komunikační prostor zajisté představovala síň. U obytného stavení se také mohl nacházet dřevěný hospodářský objekt či přístavba – podsínek. V poslední čtvrtině 17. století v domě žila rodina Jana Nováka a od konce léta 1718 příslušníci rodu Hanuláků a Vitů, přičemž v létě 1754 se majitelem usedlosti v hodnotě 80 zlatých stal Antonín Hanulák s přízviskem Ostravický. Rod Ostravických pak vlastnil dům, k němuž náležela nevelká zahrada, až do října 1869, tedy nepřetržitě více než jedno století – 115 let. Zda do 17. století datované, druhotně použité trámy pocházely z popsané stavby, s jistotou nevíme. V případě stropnic zabudovaných do severní roubené stěny místnosti 006 nelze vyloučit, že představovaly prvky ze dvou stropních konstrukcí, jež mohly být součástí jednoho objektu.

II. fáze: od roku 1777 do poloviny 19. století – roubený trojdílný dům se zděným kuchyňským koutem

Možná ještě v roce 1777 nebo těsně po něm vystavěl (či významně přestavěl) Antonín Ostravický (rodem Hanulák) za použití prvků ze starších dřevěných konstrukcí dům, který nesl čp. 46. Roubený, zvenku neomítaný trojdílný dům s průchozí síní nebyl podsklepen. Ze zadní části síně byl vydělen zděný kuchyňský kout, nad nímž byl zbudován dymníkový komín. Západně (respektive jihozápadně) od síně se nacházela velká světnice, východně od síně pak menší světnička, obě vytápěné a shora uzavřené trámovými záklapovými stropy. V jižní polovině síně bylo zřejmě umístěno dřevěné schodiště na půdu. Dům měl sedlovou střechu krytou štípaným šindelem a zděný komín. Nelze vyloučit, že i podkroví bylo částečně využíváno k bydlení – například v podobě obytné komůrky. Roku 1780 činila cena nemovitosti 400 zlatých. Na začátku 19. století obdržela domkářská usedlost nové čp. 13. V tomto období se u severovýchodního nároží domu nacházela dřevěná přístavba, snad obytného charakteru (avšak primár-

ně se mohlo jednat i o komoru nebo chlív).⁵⁹ Nevíme, zda byla zbudována zároveň se stavbou roubeného domu nebo spíše později, což by mohlo souviset s dvojnásobným navýšením ceny objektu mezi lety 1780–1823. Přístavba je každopádně zachycena v mapách stabilního katastru Benátek z roku 1833.

III. fáze: od poloviny 19. století do roku 1898 – roubený omítaný dům se severní přístavbou

V tomto období patrně neprobíhaly žádné zásadní změny v rámci dispozice hlavního roubeného domu, který s rozvojem místního průmyslu začal být intenzivněji využíván k nájemnímu bydlení. Běžně jej obývaly dvě až tři rodiny, jejichž dospělí členové bývali zaměstnání nejen v textilních továrnách v Příboře, ale i v podnicích v blízkém okolí: v Schlosserově továrně na nábytek v Drnholci nad Lubinou, továrně na punčochy Šimona Mandlera v Klokočově či kopřivnické vozovce (později Tatře Kopřivnice). V roce 1857, za majitele Ignáce Ostravického, byly v domě evidovány už tři domácnosti.

Lze předpokládat, že asi někdy začátkem druhé poloviny 19. století byla zrušena dřevěná přístavba u severovýchodního nároží domu a postavena zadní roubená přístavba (bez místnosti 007). Vcházelo se do ní přímo ze síně a na její výstavbu byly zřejmě použity i starší trámy. V průběhu druhé poloviny 19. století se jistě modernizovala otopná zařízení, což vyvolalo ukončení provozu kuchyňského koutu – ústí stále využívaného komína bylo uzavřeno nepravdělnou valenou klenbou. Asi někdy během poslední třetiny 19. století byl roubený dům také ze strany exteriéru opatřen omítkou.

IV. fáze: od roku 1898 do druhé poloviny 20. století – vkládání zděných konstrukcí

Za majitele Valentina Strnadla, který dům čp. 13 vlastnil od konce roku 1889 až do léta 1928, se uskutečnily dílčí stavební úpravy. V druhé polovině roku 1898 byla k zadní přístavbě ze západu připojena zděná komora (místnost 007), komunikačně propojená s velkou světnicí (místnost 004). Jmenovaný patrně inicioval i výměnu okenních výplní v podobě dvojítkých oken s dobovým kováním. Zřejmě od přelomu 19. a 20. století se začaly intenzivněji na-

⁵⁹ Připomeňme, že v parcelním protokolu Benátek je dům čp. 13 s přístavbou označen jen jako *Wohngebäude*. Srov. Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 166 – parcelní protokol Benátek, 1833.

hrazovat části roubených vnitřních příček zděnými konstrukcemi a nově byly vystavěny zděné příčky mezi místnostmi 001 a 003 a také 005 a 006. Pro napojení otopného zařízení umístěného v místnosti 005 (naposledy s funkcí kuchyně) byl zřízen druhý tahový komín ze strany místnosti 006. Na dosavadní šindelovou střešní krytinu byly položeny lepenkové pásy a nad střechu vystupovaly už dvě komínové hlavy.

V. fáze: od druhé poloviny 20. století do demolice 2018 – „dokonale“ izolovaný dům

V uváděném období doznal zásadních změn především vnější vzhled popisovaného domu. Po obvodu venkovních fasád hlavní světnice, včetně západní fasády zadní komory, byla etapovitě provedena cihelná přízdívka. Je možné, že část přízdívky z plných pálených cihel vznikla ještě před polovinou 20. století. Zbývající fasády hlavního domu, vnitřní stěny velké světnice (místnost 004) a další úseky některých příček byly postupně zateplovány různými izolačními materiály. Asi ještě před koncem 20. století byla zhotovena konstrukce přístřešku před východní štítovou fasádou objektu. Ze stejné doby pocházela i úprava plochy východního štítu, s nadsázkou imitující hrázdění. Z novodobého zařízení rodinného domku čp. 991 zmiňme například krbová kamna v hlavní světnici či zřízení splachovací toalety, která byla vyčleněna z předsíně až v poslední třetině 20. století. Právě v místě toalety bylo pravděpodobně umístěno schodiště na půdu, které bylo posléze přesunuto do místnosti 006.

Závěrem

Příspěvek věnovaný průzkumu zaniklého předměstského obydlí se vedle jeho dokumentace, limitované demoličními pracemi, snažil představit také sociální rovinu života v okrajové části města. Zajímavé, i když zcela běžné, bylo navýšení počtu bytových jednotek v nevelkém přízemním domě, kde v druhé polovině 19. a první čtvrtině 20. století žilo v průměru 10 osob ve dvou či třech bytových jednotkách. I prosté domky na předměstích často sloužily nájemnímu bydlení v době rozvoje průmyslových podniků.

Dokumentované konstrukční a dispoziční řešení objektu lze vztáhnout spíše k typologii lidových než městských staveb. Použití podélné půlených kmenů v roubení, sedlová šindelová střecha s podlomením, jednoduché bedněné štíty, trojdílný půdorys s průchozí síní jsou znaky příznačné pro karpatský dům. Archaický způsob vytápění zde byl překonán umístěním zděného kuchyňského koutu s dymníkovým komínem v zadní části síně, což bylo pro 18. století obvyklé i na venkově. Právě z kuchyňského koutu a dále z hlavní světnice se podařilo v neporušené formě deponovat dva stavební prvky: dubový překlad (nadpraží) zabudovaný nad vstupem do kuchyňského provozu a kompletně dochovanou okenní výplň.

Pro celkové poznání stavebněhistorického vývoje předměstí má opodstatněný význam soustavné provádění terénních průzkumů, (včetně záchranných archeologických výzkumů), navíc když se ukazuje, že až do 21. století se zde dochovaly obytné roubené stavby zbudované před více než 200 lety. Je zapotřebí si uvědomit, že šance na získání bližších poznatků o předměstích z hlediska hmotných pramenů se stále ztenčuje, což do budoucna znesnadňuje interpretaci historického vývoje předměstské zástavby, která byla v řadě měst radikálně pozměněna stavebním vývojem ve 20. a 21. století, nebo se nezachovala vůbec. Možná to je důvodem, proč se výzkum dané problematiky od hmotných po archivní prameny jeví při srovnání s typologicky zajímavějšími či významnějšími stavbami (z hlediska zaběhnutého vnímání hodnot historických objektů) jako méně potřebný. Avšak pro rekonstrukci historického obrazu předměstí je dokumentace dosud stojících hodnotných staveb zásadní.

Studie vznikla v rámci realizace projektu Living Uncertainty z programu Specifického výzkumu Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (reg. č. projektu MUNI/A/1380/2022).

LITERATURA

BAKALA, Jaroslav. Založení města Příbora. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín*. 1976, sv. 17, s. 4–14.

BARTOŠ, Josef, SCHULZ, Jindřich a TRAPL, Miloš. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1995, sv. 14.

DUŠKOVÁ, Saša. K otázce kolonizace na Příborsku ve 13. století. *Slezský sborník*. 1961, 59, s. 337–345.

EBEL, Martin a kol. *Stavební zámečnictví*. Kata log k výstavě. Praha – Plasy: Národní technické muzeum, 2021.

GAVENDOVÁ, Marcela, KOUBOVÁ, Marta a LEVÁ, Pavla. *Kulturní památky okresu Nový Jičín*. Ostrava: Okresní úřad Nový Jičín a Památkový ústav v Ostravě, 1996.

Historie a současnost podnikání na Novojičínsku. Žehušice: Městské knihy s.r.o., 2008.

JANIŠ, Dalibor. Rozsah újezdu Franka z Hückeswagenu a statky olomouckého biskupství na severovýchodní Moravě. In: *Východní Morava v 10. až 14. století*. Brno: Moravské zemské muzeum et al., 2008, s. 195–203.

JUROK, Jiří, KOVÁŘOVÁ, Stanislava, LOUKOTKA, Lubomír, URBANEC, Jiří a VLACH, Bohumil. *Dějiny města Příbora*. Nový Jičín – Příbor: Město Příbor, 2002.

KOLÁŘ, František, KOUDELOVÁ, Jana, KANIOVÁ, Petra, ROŠOVÁ, Romana, PRIX, Dalibor, STABRAVA, Pavel a ZEŽULA, Michal. *Život uvnitř města. Typologie zástavby a kultura bydlení v městských historických jádrech moravskoslezského pomezí*. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2022.

KOUDELOVÁ, Jana, HALÁTEK, Dalibor a ŠIMČÍK, Antonín. Městský dům čp. 58 v Brušperku – dokumentace povrchových úprav exteriéru a interiéru. *Časopis Slezského zemského muzea – série B*. 2010, 59, č. 1, s. 61–78.

KOUDELOVÁ, Jana. Nejstarší roubené části domů čp. 420 a 422 ve Štramberku – příspěvek k vývoji městské zástavby. *Časopis Slezského zemského muzea – série B*. 2012, 61, č. 2, s. 101–130.

KOUDELOVÁ, Jana. *Stavebně historický vývoj městských jader Příbora, Místku a Brušperku. Historická města a památková péče*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2012.

NODL, Martin. Předměstí středověkých měst: městské předpolí versus svěbytné město. In: *Rudolfovo číslo*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2021, s. 97–111.

RYKL, Michael. *Metodika dokumentace městských domů*. Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem a Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2015.

ŠEBÁNEK, Jindřich a DUŠKOVÁ, Saša, edd. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1*. Pragae: Sumtibus Academiae scientiarum Bohemoslovenicae, 1962.

PRAMENY A OSTATNÍ ZDROJE

Archiv města Brna, V3 – Knihovna Mitrovského, Hofferiána, sign. 7–9.

Katastrální úřad pro Moravskoslezský kraj, Katastrální pracoviště Opava, pozemková kniha k. ú. Benátky, knihovní vložka č. 81.

Městský úřad Příbor, Stavební úřad, spisový materiál k domu čp. 991 v ulici Alšova v Příboře, na Benátkách.

Moravský zemský archiv v Brně, D8 – Stablní katastr – vceňovací operáty, sign. 2078.

Moravský zemský archiv v Brně, D9 – Stablní katastr – indikační skici, sign. 2887.

Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, sbírka společenskovedního oddělení, inv. č. FM 7114 S.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 99, sign. E 6-2 – Gruntovní kniha 1571–1727, lit. B.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 119, sign. E 6-22 – Gruntovní kniha 1712–1855.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 130, sign. E 6-33 – Hlavní kniha 1821–1879.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 138, sign. E 6-41 – Hlavní kniha 1845–1879.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 166 – parcelní protokol Benátek, 1833.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 319/1 – matrika obyvatel předměstí Benátek, 1857.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 327 – matrika obyvatel předměstí Benátek, 1870.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 330 – matrika obyvatel předměstí Benátek, 1890.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 334 – matrika obyvatel předměstí Benátek, 1900.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 1020, kart. 382 – stavební záležitosti.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 1052, kart. 483 – výkazy osob podle domovních čísel pro předměstí Benátky.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Farní úřad Příbor, inv. č. 307, sign. V i, kart. 38 – popis duší příborské farnosti.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Okresní úřad Nový Jičín, inv. č. 894, kart. 909 – sčítání lidu, 1869.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Okresní úřad Nový Jičín, inv. č. 895, kart. 910 – sčítání lidu, 1900.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Okresní úřad Nový Jičín, inv. č. 896, kart. 912 – sčítání lidu, 1910.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Okresní úřad Nový Jičín, inv. č. 897, kart. 914 – sčítání lidu, 1921.

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru Zeměměřického úřadu v Praze, Císařské povinné otisky stabilního katastru – Morava a Slezsko, inv. č. 3369.

ALTEROVÁ, Dagmar a KOUDELOVÁ, Jana. *Průzkum městského domu čp. 362 v Příboře během rekonstrukčních prací*. Nálezová zpráva. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2016, nepublikovaný rukopis.

KOUDELOVÁ, Jana. *Operativní průzkum a dokumentace zaniklého domu čp. 991 v Příboře*. Nálezová zpráva. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2021, nepublikovaný rukopis.

KOUDELOVÁ, Jana. *Operativní průzkum a dokumentace zaniklého roubeného domu čp. 57 v ulici Klepary v Brušperku*. Nálezová zpráva. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2023, nepublikovaný rukopis.

KYNCL, Josef. *Zpráva č. 739-16/18 o dendrochronologickém rozboru domu čp. 991, Alšova ulice, Příbor, okr. Nový Jičín*. Brno: DendroLab, 2018.

Nahlížení do katastru nemovitostí. Český úřad zeměměřický a katastrální. [online]. Dostupné z: <https://nahlizeni-dokn.cuzk.cz/>, cit. 24. 2. 2023.

Summary

Studying suburban buildings – the example of the documentation of the defunct house no. 991 in Příbor

Jana Koudelová
Institute of European Ethnology, Faculty of Arts, Masaryk University, Brno
National Heritage Institute, Ostrava branch

ABSTRACT

The study of historical suburban buildings, which especially in smaller towns resembled rural rather than urban types of structures, is a field that remains neglected, often remaining restricted to investigations of specific buildings or selected aspects of them without taking into consideration the essential broader context. An example of one such documented building is house no. 991 in the Benátky suburb of Příbor. A mainly timber structure located in what is now Alšova Street, it was demolished in 2018. The house was a single-floor residential building with no cellar space and with a gable roof that was most recently covered in tarpaper strips. During the demolition work, it was possible to conduct a basic documentation of the building, which was subsequently complemented by the findings of archive research and dendrochronological analysis.

Five phases in the structural evolution of the house were identified, with the earliest phase evidently dating back to the 17th century. In 1777 or shortly afterwards, it is likely that the structure was rebuilt as a timber house with a masonry-built living kitchen separated from the central hall area. A chimney was constructed above the fireplace. The layout of the building was based on a typical three-part house with two heated rooms. Evidently around the mid-19th century an extension was added to the north of the main

building, and in 1898 a masonry-built chamber was added. The outer walls of the timber house were plastered probably during the final third of the 19th century. From the end of the 19th century, parts of the timber structures were replaced by masonry structures, and this process continued during the 20th century. Masonry partition walls were built within the three-part layout, and a second chimney was added. The final phase in the house's evolution, beginning in the second half of the 20th century, involved the addition of various insulating materials in several phases.

This article points out the importance and limitations of documenting small suburban buildings; although they may represent valuable examples of historic structures that have only survived sporadically, they often disappear without any scholarly record having been made. This means that the chance to learn more about the history of suburban areas from physical sites is irreversibly lost, making it much more difficult for scholars to interpret the development of suburban areas in the future.

KEYWORDS

dendrochronology, documentation, suburbs, Příbor, timber house, structural history, rural house

Analýza vývoje domu čp. 269 z roku 1740 v obci Velké Karlovice a nutnost jeho ochrany

Mgr. Jitka Petřeková – Mgr. Tomáš Dostál, DiS.

Národní muzeum v přírodě, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm
jitka.petrekova@nmvp.cz – tomas.dostal@nmvp.cz

ABSTRAKT

Článek se zaměřuje na dům čp. 269, nacházející se v areálu Karlovského muzea ve Velkých Karlovicích, jehož historie nebyla dosud náležitě zdokumentována. Výzkum, zahájený Národním muzeem v přírodě v roce 2023, vychází z dendrochronologického průzkumu z roku 2021, který potvrdil, že stavba byla postavena mezi lety 1739 a 1743, což ji činí nejstarším objektem v obci. Dům vyniká zadýmeným krovem z doby, kdy komín ještě ústil na půdu a kouř odcházel střechou. Mimořádně cenná je také roubená patrová komora a vložený strop s malbami z konce 19. století.

Velké Karlovice jsou dodnes cenným zdrojem informací o tradičním způsobu života a architektuře. Transformace obce na turistickou destinaci ovšem ovlivňuje její stavební charakter, a to zejména plánovanou rekonstrukcí popisovaného objektu v historickém centru. Text zdůrazňuje důležitost ochrany kulturního dědictví, která vyžaduje vyvážený přístup k zachování místní identity a tradic v kontextu moderního rozvoje.

KLÍČOVÁ SLOVA

Valašsko, dendrochronologický průzkum, roubená patrová komora, tradiční architektura, transformace vesnice, ochrana kulturního dědictví, Velké Karlovice

Úvod¹

Obec Velké Karlovice představuje cenný a významný zdroj empirických dat pro etnologické výzkumy jak v kontextu nemateriální kultury a tradičního způsobu života, tak z hlediska tradiční architektury. Obytné domy a hospodářské stavby z tohoto katastru poskytly základ pro realizaci Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (dále VMP).² V jeho Dřevěném městečku se nachází kopie fojtství, doplněná o originální stavby, jako například sýpku a prasečí chlévy, které byly přeneseny z Velkých Karlovic, mnohdy v posledním možném okamžiku před jejich zánikem. Součástí Mlýnské doliny je celkem deset expozičních objektů, z nichž čtyři pocházejí právě z katastru zmiňované obce. Jsou to jedinečné a stále funkční technické provozy mlýna, pily a valchy. Pro tři expoziční areály tak Velké Karlovice poskytly celkem 26 staveb, které byly buď transferovány, nebo v kopii postaveny v Rožnově pod Radhoštěm.

- 1 Příspěvek byl vytvořen za finanční podpory grantového projektu DH23P030VV005 „Prevence a údržba dřevěných konstrukcí v památkovém zájmu“, programu NAKI III, jehož poskytovatelem je Ministerstvo kultury ČR.
- 2 LIŠÁK, Petr. *Muzeum v srdci. Půlstoletí Valašského muzea v přírodě ve vzpomínkách pracovníků*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2020, s. 11.

Počátky osídlení Velkých Karlovic

Z gruntovních knih a jiných pramenných materiálů víme, že do této oblasti jako první přicházely především rodiny z blízkého okolí, zejména z rožnovského panství, ale také z dnešního Slovenska.³ Místní obyvatelstvo bylo od počátků ovlivňováno charakterem krajiny, což se odrazilo v jeho sociální a kulturní struktuře. Pro hospodaření v horských partiích byl zásadní chov ovcí a koz. Založení obce spadá do období rozkvetu salašnictví, proto jsou jeho počátky spojovány především s ním. V roce 1786 bylo v obci Velké Karlovice evidováno 2672 kusů ovcí.⁴ Jejich počet tak přesahoval počet obyvatel, kteří v nově vznikající obci žili. Avšak neznamená to, že by v celých Karlovicích žili jen pastevci na salaších. Dle učitele a národopisce Jana Kutzera zde bylo před oficiálním založením obce, před rokem 1714, více než 200 trvale obydlených domů.⁵ Mezi první obyvatele patřili jedinci, kteří se snažili ukrýt před represivními opatřeními vrchnosti, válečnými konflikty – včetně třicetileté války – a sociálními nerovnostmi. Byli to mj. tajní evangelíci, zbojníci a další skupiny, hledající útočiště v odlehlých částech panství. Byli to i bratři Volkové: Jura, Ondřej a Matěj,⁶ kteří patří mezi zakla-

Areál Karlovského muzea, 2018
(foto Jitka Petřeková)

datele obce, oficiálně ustanovené v roce 1714. Jejich otec Mikuláš⁷ byl purkmistrem na Solanci a odmítl se podřídit tehdejšímu reformním hnutím, což mohlo být jedním z důvodů, proč se jeho synové rozhodli opustit rodiště a hledat lepší životní podmínky v oblasti známé jako Dolina Urgatina.⁸

Stavební kořeny Velkých Karlovic

Současný vzhled zástavby obce Velké Karlovice je výsledkem dlouhodobého kulturního, sociálního a ekonomického vývoje, který byl ovlivněn celou řadou faktorů a dobových přístupů. Identifikace historicky cenných staveb, analýza jejich stavebních úprav a historického vývoje, stejně jako vyhledávání efektivních cest k jejich záchraně, představují komplexní úkol vyžadující úzkou spolupráci odborníků z různých disciplín. Už samotné zjištění stavebních změn může být složité, ale moderní technologie, jako je průzkum dřevěných konstrukcí či dendrochronologie mohou pomoci lépe pochopit tuto vývojovou trajektorii. Stavby nám poskytují cenné informace o volbě materiálu nebo konstrukčních prvků a dokumentují vývoj od raných stavebních metod až po ty novodobé.

3 TVARŮŽEK, Josef. Odkud přišli osadníci do Karlovic. *Dolina Urgatina. Vlastivědný časopis Horního Vsacka*, 1947, r. 5, č. 1, s. 108.

4 DOMLUVIL, Eduard. Založení Hutiska a jeho fojtství. *Sborník Musejí společnosti ve Valašském Meziříčí*, 1910, č. 14, s. 1–7.

5 KUTZER, Jan. *Karlovské zrcadélko. K upomínce na svěcení nové budovy školní v Podtátém*. Velké Karlovice: nákl. vlastním, 1886, s. 32.

6 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, genealogie, rešerše, rod Volků. Nepracováno.

7 MALINA, Jan, Karel. *Rozbor Volků ze Solance*. Dostupné z: <https://www.kjmalina.cz/anna-volkova-malinova--1713-1786--a-rod-volk--ze-solance..html>. [on-line], cit. 1. 9. 2024.

8 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Genealogie: rodné listy: Velké Karlovice do roku 1785, fara Hutisko, Inv. č. A 40213.

Současná poloha čp. 269
ve Velkých Karlovicích, 2023
(foto Lenka Janíková)

Výřez indikační skici centra
obce Velké Karlovice z roku
1833 s usedlostí čp. 269,
převzato z Indikační
skici stabilního katastru
(1824–1836) (Moravský
zemský archiv Brno)

V průběhu let se řada historiků a dalších badatelů věnovala zkoumání počátků osídlení území Velkých Karlovic. Jejich výzkum zahrnoval analýzu historických dokumentů, které mohly osvětlit proces vzniku této obce i ze stavebního hlediska. Zaměřili se na zmapování jednotlivých objektů, což zahrnovalo zkoumání majetkových a stavebních dokumentů, které mohou poskytnout důkazy o výstavbě domů a o jejich majitelích. Důležitá byla také ochrana hodnotných staveb orgány památkové péče, spolky či jednotlivci. Tímto způsobem se snažili vybu-

dovat komplexní obraz sociokulturního kontextu Velkých Karlovic.

Detailněji, zejména z pohledu mikrohistorie, se jednotlivými rezidenčními jednotkami zabýval etnolog Jiří Langer.⁹ Etnolog Jaroslav Štika zde podnikl několik terénních výzkumů zaměřených na každo-

9 Např. LANGER, Jiří. *Co mohou prozradit lidové stavby. Lidové stavební tradice v severozápadních Karpatech a jejich kulturní funkce*. Rožnov pod Radhoštěm: Ready, 1997.

denost života a lidové kultury na Valašsku.¹⁰ Etnolog Miroslav Válka se věnoval tradiční architektuře.¹¹ Dalšími výzkumy se zde zabýval například architekt Jaroslav Fiala, jehož přínos spočívá zejména v oblasti ochrany a obnovy kulturního dědictví. Realizované výzkumy a dokumentace tradičních staveb a tradičních řemesel přispěly k zachování mnoha historických památek. Mezi současné badatele a ochránce kulturní krajiny patří Vojtěch Bajer a jeho práce je tak příkladem dobré praxe.¹²

Téměř zapomenutá historie nejstaršího domu Velkých Karlovic

V rámci dokumentace obce bylo prozkoumáno mnoho usedlostí, rodů a životních příběhů. Nicméně jedna z historických staveb v samotném jejím centru zůstala během své existence blízce neprozkoumaná. Její dokumentace mohla být opomenuta z různých důvodů, které nejsou s ohledem na velikost a množství cenných staveb v této oblasti překvapující. Stavbě nebyla věnována přílišná pozornost, neboť její skutečná historická hodnota nebyla dosud známa. Místní obyvatelé a oslovení pamětníci ji vnímali jako příliš novou a honosnou, což neodráží ustálenou představu o obydlích chudých Valachů, přicházejících osídlovat neobydlená území.

Objekt čp. 269, nacházející se v areálu Karlovského muzea, je v současnosti ve vlastnictví obce Velké Karlovice a je nevyužíván. Zaměstnanci Národního muzea v přírodě zahájili výzkum tohoto objektu v roce 2023 na základě výsledků dendrochronologického průzkumu, který vypracoval na podnět Jana Štětiny z Národního památkového ústavu v prosinci 2021 Tomáš Kyncl.¹³ Dendrochronologické datování na vybraných roubeních a krovech odhalilo, že pocházejí z let 1739 až 1743. Z těchto zjištění vyplývá, že tzv. Orságův dům je starší než kostel (1754) a fojtství (1793) ve Velkých Karlovicích. Dále bylo prozkoumáno dřevo použité na deskách staršího

základového stropu, přičemž analýza letokruhů prokázala roky 1712 a 1723. Během následného výzkumu, který provedlo Metodické centrum pro muzea v přírodě v rámci vědeckovýzkumného projektu NAKI DH23P030VV005 „*Prevence a údržba dřevěných konstrukcí v památkovém zájmu*“, byly zjištěny další historické kvality stavby a posouzen celkový stav objektu.

Za účelem získání informací byli dotázáni místní obyvatelé, u kterých se předpokládalo, že by mohli mít povědomí o historii domu. Všichni se shodli, že během jejich života nedošlo k žádným stavebním úpravám. U nejstarších pamětníků se zachovalo povědomí o tom, že na počátku 20. století zde fungoval obchod se smíšeným zbožím, jehož majitel nesl příjmení Malěř, pravděpodobně původem z Rožnova.¹⁴ To následně potvrdila i analýza sčítacích operátů. Jednalo se o Pavla Malěře, narozeného v roce 1852 v Rožnově pod Radhoštěm, majitele obchodu se smíšeným zbožím.¹⁵ V současné době se pro zkoumaný objekt obecně užívá název Orságův dům po posledním majiteli Luboši Orságovi. Ten byl synem Rudolfa Orsága, řídícího učitele obecné školy ve Velkých Karlovicích a roku 1921 se oženil s majitelkou domu Žofíí Malěřovou, obchodnicí a dcerou zmíněného P. Malěře.¹⁶

O zkoumaném objektu najdeme zmínku i v Karlovském zrcadélku od učitele Jana Kutzera z roku 1886: „*Hostinec u Fleischmanna, bývalá to kasárna pro finanční strážníky. K vedlejší službě tohoto úřadu sloužil sbor pohraničních a finančních strážníků pod jménem obrajtů v živé paměti dosud žijících. U nás byly dvě stanice; jedna u kostela (nyní Fleischmann), druhá v Leskovém (nyní Krňa).*“¹⁷ V době, kdy J. Kutzer psal Karlovské zrcadélko, se ve zkoumaném objektu

10 ŠTIKA, Jaroslav. Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě. *Agrikultúra*, 3, 1964, 3, s. 7–27.

11 VÁLKA, Miroslav. Vesnické sídlo a dům. In JANČÁŘ, Josef a kol. *Vlastivěda moravská 10. Lidová kultura na Moravě*. Brno: ÚLK Strážnice a Muzejní společnost Brno, 2000, s. 79–115.

12 ČSOP *Salamandr*. Dostupné z: <https://www.salamandr.info/o-nas>. [on-line], cit. 19. 9. 2024

13 KYNCL, Tomáš. *Zpráva č. 12/21 o dendrochronologickém rozboru dřevěných prvků roubení domu č. p. 269 v obci Velké Karlovice*, Brno: 2021.

14 Informace pocházejí z terénního výzkumu autorky z let 2023–2024. Bylo osloveno osm respondentů z blízkého okolí stavby, mezi nimi i pamětníci z obce Velké Karlovice.

15 Zemský archiv v Opavě: Okresní úřad Valašské Meziříčí, inv.č. VSO732, Sčítací operáty z roku 1890, obec Velké Karlovice.

16 Zemský archiv v Opavě: inv.č. 11977, sig. VslIX16, fol. 253 – Oddací kniha z let 1894–1937, obec Velké Karlovice.

17 KUTZER, Jan. *Karlovské zrcadélko*, c.d., s. 10, 63.

Objekt čp. 269, 60. léta
20. století (archiv rodiny
Adamovy)

nacházela hospoda, kterou vlastnili Ignatz a Barbara Fleiſchmannovi.¹⁸ Do roku 1861 jej vlastnil Johann Borák, jak dokládají pozemkové knihy.¹⁹ Naprosto zásadní roli v historii objektu a v kontextu historického vývoje centra obce však sehrál rod Volků. Díky údajům z genealogie rodiny Volkovy²⁰ zjišťujeme, že Pavel Volek, narozený právě v domě čp. 269 (dříve čp. 185²¹) neměl mužského dědice a jedinou dědičkou domu se stala jeho dcera Mariana, provdaná Boráková.²² Rodina Volků byla součástí významné vrstvy obce, jež disponovala mocí a bohatstvím. Vlastnila hostinec, jenž se nacházel naproti zmiňovanému objektu, dnešní hospodu U Muzea.²³ Tento hostinec patří mezi nejstarší zařízení tohoto typu v obci. Zástupci rodu bojovali a také umírali v bitvě na Machůzkách,²⁴ která proběhla v roce 1733 ve Velkých Karlovicích se slovenskými pastevcí. Volkovi byli také mlynáři, purkmistři či bohatí pasekáři. Díky

sjednaným sňatkům si brali dcery nejmajetnějších hospodářů, a tak své jmění dále rozšiřovali.

Z matrik uložených v Zemském archivu v Opavě se dozvídáme, že Michal Volek, narozený 12. září 1709, se oženil 14. ledna 1730 s Annou Kantorovou, a právě on s největší pravděpodobností nechal postavit zkoumaný objekt.²⁵ Rod Volků v té době prokazatelně vlastnil také čp. 53 „Gasthaus“ – dnešní hospodu U Muzea. Zmíněný Michal Volek byl synem Pavla Volka (1680–1727), pocházejícího ze Solance, který se rozhodl postavit si svou usedlost s dřívějším čp. 54, později 268 v historickém centru obce. Pravděpodobně někdy v té době se zde nacházely mlýn a pila, které se objevují v pozdějších pozemkových knihách v souvislosti s rodinným majetkem a převodem vlastnictví. Tato usedlost s mlýnem a pilou byla později známá jako Barvičova, pojmenovaná po posledním majiteli.²⁶ S jistotou však víme, že Martin, syn Michala Volka, narozený 27. července 1731, byl hostinský, pasekář a bydlel v čp. 54.

18 Zemský archiv v Opavě, Okresní úřad Vsetín, inv.č. VS0221, Sčítací operáty z roku 1921, obec Velké Karlovice.

19 Zemský archiv v Opavě: Velkostatek Valašské Meziříčí, inv.č. 162, sig. 6955, fol. 341, pozemkové knihy z let 1732–1885, obec Velké Karlovice.

20 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, genealogie, rešerše, rod Volků. Nezpracováno.

21 V obci došlo roku 1826 k přečíslování domů.

22 Zemský archiv v Opavě, Okresní úřad Vsetín, inv. č. VS0221, Sčítací operáty z roku 1921, obec Velké Karlovice.

23 Moravský zemský archiv v Brně. Urbaniální fase (NAD 169, D 6), sign. pův. 61/P, ukl. j. 161 fascikl Velké Karlovice.

24 ADAM, Josef a kol. *Velké Karlovice 1714–2014*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2014, s. 296.

25 Moravský zemský archiv v Brně. Urbaniální fase (NAD 169, D 5), sign. pův. 61/P, ukl. j. 161 fascikl Velké Karlovice.

26 BAJER, Vojtěch. *Historie obce – když lidem pomáhala voda*. Dostupné z: <https://www.velkekarlovice.cz/obec/historie-obce/kdyz-lidem-pomahala-voda/>. [on-line], cit. 24. 9. 2024.

Stavební hodnoty zkoumaného objektu

Mapy stabilního katastru z roku 1833 již zachycují dřevěné stavení ve stávající poloze a s půdorysem, který se významně nezměnil.²⁷ Z hlediska stavebního se jedná o dřevěnou roubenou stavbu, částečně podsklepenou, se asymetrickou sedlovou střechou a sklonem střešních rovin 48°. ²⁸ Krov je dřevěný, hambálkový, střecha je pokrytá térovou lepenkou, pod níž je šindel. Západní strana budovy orientovaná k historickému centru obce se vyznačuje dvěma protáhlými, na hlavní střechu kolmými, sedlovými střechami na dřevěných podpěrách. Zde se nachází kryté závětrí v délce celé budovy s prkennou podlahou, velké bezmála 40 m² a obehnané plným dekorativně bedněným zábradlím. Z analýzy fotografického materiálu bylo zjištěno, že pravá část přístřeší byla přistavěna až po roce 1908.²⁹ Dle údajů stabilního katastru se zde v roce 1833 nacházela pouze její levá

Pohostinské zařízení naproti zkoumanému objektu, které vlastnil mj. rod Volků, současná hospoda U Muzea, počátek 20. století (archiv Valašského muzea v přírodě, inv.č. A30650)

část. Nosné dřevěné sloupy předsazeného přístřeší jsou završeny bočními deskovými hlavicemi, které jsou zdobeny řezbovanými ornamenty s florálními motivy. Tyto prvky byly inspirovány městskou architekturou a uměleckohistorickými slohy konce 19. a 20. století, přičemž na lidových stavbách se objevují spíše výjimečně. Podobné řezbované ornamenty byly nalezeny na poštovním úřadě ve Velkých Karlovicích, avšak v tomto případě se jedná o zděnou stavbu.

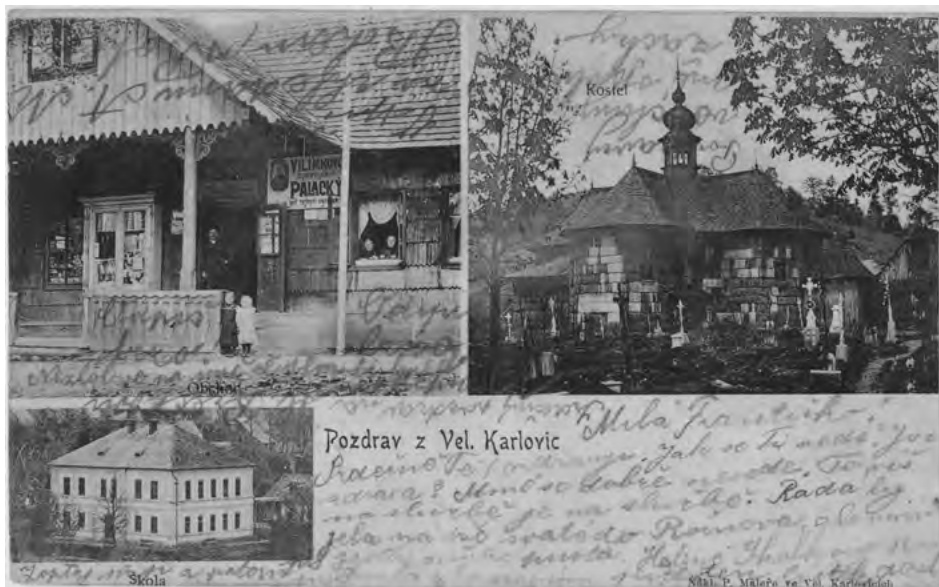
Hlavní dveře ze západní strany domu jsou novodobé. Ty z jižní strany jsou nízké a široké, jednokřídlé. Okna jsou v celém objektu dřevěná, kastlová, natřená ve stejném odstínu hnědé, členěná do tří, avšak převážně do dvou méně často do tří skleněných tabulek. Dle dostupných fotografií zůstala v průběhu celého 20. století nezměněná.

Podezdívka je původně kamenná z pískovce. Později byly poškozené spodní trámy částečně nahrazeny cihelnou vyzdívkou a mladšími betonovými dozdívkami, imitujícími kamenné zdivo. Za zmínku stojí detaily odvodnění a zpevnění některých částí, které byly realizovány štetováním říčními valouny. V přední části domu terén klesá směrem ke komunikaci. Na

27 Moravský zemský archiv v Brně. Stabilní katastr – indikační skici, D 9, sign. 2842, Velké Karlovice, 1833.

28 ROUBÍKOVÁ, Blanka. *Technická zpráva k architektonicko-stavebnímu řešení, rekonstrukce rodinného domu č.p. 269 ve Velkých Karlovicích, změna využití na informační centrum Velké Karlovice*. Velký Újezd: ATELIÉR 133, 2015.

29 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, oddělení dokumentace, pohlednice, pohled na kostel, školu, hostinec, Velké Karlovice, VMP Rožnov p. R., inv. č. E 87433, nákladem P. Maléf, 1908.

Pohled na kostel, školu a obchod U Maléřů, 1908
(archiv Valašského muzea v přírodě, inv.č. A 46240)

západní straně navazuje na štětovanou pěšinku, jež pozvolna klesá a přímo spojuje dům s vozovkou přílehlé komunikace. Stejný štět je i z jižní strany domu, kde je však klesání znatelnější, kameny začínají v úrovni trámů a suplují tak částečně roli základů.

Roubení sestává převážně z trámů hraněných ze čtyř stran s ponechanými oblínami nebo hraněných dle potřeby. Rohové spojení je zajištěno pomocí rybinového spoje. Spáry mezi trámy jsou vyplněny mechem. Ze západní strany, kde se nachází závětrí, jsou trámy obity šindelem.

Do objektu se vstupuje uprostřed západní strany domu přes kryté závětrí do dlouhé chodby, na níž navazuje zadní předsíň, ze které vedou dveře na dvůr. Ze zadní předsíň vedou do podkroví dřevěné schody žebříkového typu bez zábradlí. V levé části přízemí domu jsou dvě obytné místnosti. Pod jednou z nich, v severozápadním rohu stavby, je vstup do malého sklepa, ten vede z malé místnosti sloužící jako sklad. Potvrzením této skutečnosti jsou skříně obsahující kufry s galantním zbožím a dalším střížním sortimentem, pocházejícím z přibližně 40. let 20. století.³⁰

³⁰ Informace byly získány na základě terénního výzkumu autorky v listopadu 2023.

Detail okna. Malé okénko sloužilo k prodeji jízdenek na vlak, 2023 (foto Tomáš Dostál)

Stropy v přízemí se v jednotlivých místnostech liší výškou.

Pod novějšími omítkami se nachází autentické stropy s dendrochronologickou datací 1712 a 1723³¹ s původním zdobením barevnou vápennou líčkou a nástřikem modré barvy vytvořeným pomocí malířské štětky. Stejný motiv se nachází na omítkách příčky na pravé straně chodby a zevnitř nad vstupními dveřmi.³² Dřevěné trámy stropů na chodbě jsou původně natřené olejovou barvou a v další vrstvě zdobené shodnou technikou, nástřikem barvy vytvořenou malířskou štětkou. Sondami lokálně provedenými na stěnách a stropěch hlavních obytné místnosti a dvou zadních místností byly zjištěny zalíčené cenné malby. Nejstarší vrstvy tvoří šablonové výmalby pravděpodobně z 19. století nebo počátku 20. století a dle prvotních průzkumů se dochovaly v dobrém stavu, s výjimkou kuchyně, kde strop v některých místech zcela chybí.

Na pravé straně chodby se nachází velká obytná místnost, do níž vedou dvoukřídlé prosklené dveře. Uvnitř stojí kamna, ve kterých se ještě v roce 2019 topilo. Z hlavní jízby vedou dveře do zadní kuchyně, taktéž se samostatným topením. Tato místnost je v současnosti v havarijním stavu, neboť do rohu místnosti vlevo ode dveří dlouhodobě zatéká a venkovní trámy jsou částečně poškozené. Z kuchyně vedou samostatné dveře na chodbu. Pravé kuchyň a zadní komora s malbami byly přistavěny později. Pravděpodobně někdy koncem 19. století došlo k rekonstrukci této části objektu a některé trámy ze starší podoby domu byly druhotně použity.

Podkroví je členěno do několika sekcí a vzhledem k nestejněmurnému sklonu střechy se v něm vyskytuje řada šikmin. Prostory jsou řešeny ve dvou výškových úrovních s prkennými podlahami. Dva komíny se nacházejí ve stěnách mezi předními a zadními místnostmi, což představuje rozhraní mezi starší a novější částí budovy. Nad západní terasou je malá světnice, která v minulosti sloužila letnímu bydlení. Vedou k ní krátké vyrovnávací schody. Celý prostor je nyní vyklizený a rozdělený příčkami s dveřmi na

Interiér obchodu U Maléřů, foto z pozůstalosti posledních majitelů, počátek 20. století (archiv Karlovského muzea)

Omítky z 19. století, 2023 (foto Tomáš Dostál)

31 KYNCL, Tomáš. Zpráva č. 12/21 o dendrochronologickém rozboru dřevěných prvků roubení domu č. p. 269 v obci Velké Karlovice, c. d.

32 DOSTÁL, Tomáš. Diagnostika Orságova domu č.p. 269 ve Velkých Karlovicích. Výzkumná zpráva. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, 2024. Nepublikovaný rukopis.

Vestavěná roubená komora, 2023 (foto Tomáš Dostál).

několik samostatných místností. Stropní desky, krokve a některé tesané latě jsou zadýmené z doby, kdy dymník ústil na půdu a kouř odcházel střechou. Tento princip se postupně měnil poté, co byl 21. srpna 1751 vydán ohňový patent Marie Terezie. Ten stanovil základní protipožární zásady při výstavbě domů, včetně požadavku, aby všechny stavby byly opatřeny komínem.

Velmi cenným stavebním prvkem je samostatná komora z kuláčů. Tato vestavěná roubená komora v patře je unikátní a patří k posledním na Valašsku. V minulosti byl součástí komory s velkou pravděpodobností deskový strop. Hlavní funkce těchto komor spočívala v ukládání potravin, jako je obilí, brambory nebo jiné zásoby, které byly chráněny před vlhkostí a škůdci. Vestavěná komora byla konstruována tak, aby udržovala stabilní teplotu, což pomáhalo uchovat potraviny čerstvé po delší dobu. Komora je uzavřena točnicovými dveřmi z hrubých fošen. Dveře jsou opatřeny kovovým krabicovým zámekem.

Výzkum a ochrana tzv. Orságova domu

Provedený terénní průzkum lze v této souvislosti chápat jako přípravnou fázi pro případnou rekonstrukci, kterou bude realizovat obec Velké Karlovice. Zaměstnanci Národního muzea v přírodě, zejména Metodického centra pro muzea v přírodě a s nimi spolupracující externisté, provedli nejprve vizuální prohlídku objektu. Poté přistoupili k měření jednotlivých dřevěných prvků pomocí odporového vrtání rezistografem. Tento přístroj je vyvinut ke zjišťování stavu dřevěných prvků a dokáže odhalit poškozená místa skrytá uvnitř zkoumaného dřevěného prvku, která nejsou viditelná pouhým okem. V roce 2023 podnikli Tomáš Dostál, Radek Bryol a další odborníci několik terénních průzkumů stavby. Cílem bylo zajistit dostupné informace vedoucí k ochraně stavby. Ve spolupráci s dokumentačním oddělením VMP a genealogickým centrem Valaška při VMP vznikl dokument *Historický výzkum domu čp. 269 dříve čp. 185 ve Velkých Karlovicích*.³³

33 PETŘEKOVÁ, Jitka. *Výzkum domu čp. 269 dříve 185 ve Velkých Karlovicích, výzkumná zpráva*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, 2024. Nepublikovaný rukopis.

Tomáš Dostál při průzkumu druhotného stropu, 2023 (foto Jitka Petřeková)

Překvapivé bylo zjištění, že objekt není pod památkovou ochrannou. Byl zahrnut pouze do ochranného pásma pro soubor kulturních památek, kam náleží i okolní stavby a drobné sakrální objekty. V blízkosti tzv. Orságova domu se nachází památkově chráněný roubený kostel Panny Marie Sněžné a roubená fara, která rovněž podléhá památkové ochraně. V bezprostřední blízkosti objektu stojí dva chráněné venkovské domy čp. 267 a 299. Oba domy jsou součástí Karlovského muzea a slouží k pořádání kulturních a společenských akcí. Společně vytvářejí polouzavřený dvůr, jehož jihovýchodní stranu uzavírá zkoumaný objekt. Součástí domu je zahrada, parc. č. 29/5, která je od okolních pozemků oddělená oplocením. Ačkoli dům není zapsanou nemovitou kulturní památkou, jeho stav, zachovalost a stavební vývoj odpovídají hodnotě památky. To znamená, že i bez oficiálního statusu má tento dům historický a kulturní význam, který je důležité chránit a uchovávat pro budoucí generace. Jeho stavební prvky, historické detaily a celková atmosféra mohou vyprávět příběh doby, ve které byl postaven, a lidí, kteří v něm žili. Navíc může sloužit jako důležitý prvek v místním kontextu, ovlivňující charakter a identitu místních obyvatel, a to vše pod odbornou záštitou přispěv-

ové organizace obce, Karlovského muzea. I přesto vedení obce Velké Karlovice dlouhodobě popírá hodnotu stavby a nevyšlo doporučení Národního památkového ústavu vedoucí k památkové ochraně objektu. Metodické centrum pro muzea v přírodě spolu se zástupci orgánů památkové péče přednesli argumenty, které zdůrazňují význam výzkumu a hodnotu stavby. Zároveň upozornili vedení obce na komplikace spojené s plánovanými stavebními změnami a poukázali na obtížnost chystaného záměru rekonstrukce. Dle Metodického centra pro muzea v přírodě by mělo být cílem zachovat co nejvíce cenných prvků objektu. Vedení obce Velké Karlovice si již v roce 2015 nechalo vypracovat projekt³⁴ a nyní na něj dostalo dotaci z programu IROP – Cestovní ruch. Z objektu bude nové informační centrum, veřejné WC a společenské zázemí pro občany. V tuto chvíli je klíčové, aby rekonstrukce, na kterou obec získala finanční dotaci, probíhala citlivě a v souladu s ochranou cenných stavebních prvků. Je důležité, aby vedení obce přihlédlo k dokumentaci připravené pracovníky Metodického centra pro muzea v přírodě, případně s nimi úzce spolupracovalo.

34 ROUBÍKOVÁ, Blanka. *Technická zpráva k architektonicko-stavebnímu řešení, rekonstrukce rodinného domu č.p. 269 ve Velkých Karlovicích*, c. d.

Adaptace v kontextu současných Velkých Karlovic

Je evidentní, že historické centrum obce Velké Karlovice se chystá na významnou stavební přeměnu. Plánovaná změna vyžaduje pečlivé uvážení dosud zachovaných archaických prvků zástavby, které představují cenné příklady místní architektury, kultury a zasluhují si ochranu. Zkoumaný objekt, známý jako Orságův dům, není jediným příkladem hodnotné stavby v této lokalitě; v jeho okolí se nachází další významné objekty v soukromém vlastnictví, které mohou být v budoucnu vystaveny analogickým hrozbám. Tato situace podtrhuje nezbytnost nalezení rovnováhy mezi potřebami rozvoje obce a povinností chránit architektonické dědictví. Bez adekvátní ochrany a citlivého přístupu k původní zástavbě hrozí ztráta jedinečnosti tohoto místa.

Je důležité také upozornit na v současnosti probíhající transformaci obce Velké Karlovice, která se z původně zemědělské lokality mění na rušné turistické centrum. Každoročně ji navštěvují desetitisíce hostů, kteří se zajímají o luxusní wellness, vyhledávají turistické atrakce a chtějí navštívit místa, kde se natáčel televizní seriál *Doktor Martin*. V obci má své apartmány řada investorů a veřejně známých osobností. Jezdí sem nejen kvůli jedinečné atmosféře, ale i romantizující představě o tom, že se zde zastavil čas. Pravděpodobně i z tohoto důvodu si vedení obce jako prioritu stanovilo rekonstrukci tzv. Orságova domu na nové turistické centrum.

Závěr

Z výzkumu historického obytného domu čp. 269 v obci Velké Karlovice vyplývá, že tento objekt představuje cenné architektonické a kulturní dědictví s významným historickým pozadím. Dendrochronologické analýzy potvrdily, že byl postaven v období mezi lety 1739 až 1743, což z něj činí nejstarší stavbu v obci. Analýza znovu potvrdila, jak klíčová je záchrana stavebních památek dochovaných in situ. Tyto stavební objekty s sebou nesou bohatou historii a kulturu a jejich ochrana je nezbytná především pro budoucí generace. Historický vývoj zkoumaného objektu, jeho stavební úpravy a vzácné architektonické prvky, jako jsou vestavěná roubená komora, řezbované ornamenty, záklopový strop s malbami i omítky z 19. století, představují významné aspekty kulturní a historické hodnoty.

Současné použití moderních přírodovědných průzkumů, jako jsou dendrochronologické datování a důkladná analýza archivních pramenů, umožnilo detailní pohled na historický vývoj objektu. V jeho rozmanitosti nacházíme hodnotu, která hovoří nejen o proměnách obytných prostor, ale také odráží životní příběhy jejich obyvatel a v neposlední řadě vývoje počátků vesnice. Původně zemědělská obec se postupně přetvořila na turisticky atraktivní lokalitu. Stavební proměny, které v obci nastaly, slouží jako zrcadlo této transformace. Zatímco v minulosti dominovaly tradiční zemědělské usedlosti, současnost se vyznačuje výstavbou moderních wellness hotelů

a zařízení, které výrazně mění architektonický ráz obce. Rekonstrukce historických budov, jako je tzv. Orságův dům čp. 269, ukazuje snahu o zachování kulturního dědictví a zároveň vychází vstříc rostoucímu počtu návštěvníků hledajících komfort a zážitky spojené s přírodou a historií.

Tento proces proměny dokládá nejen adaptaci obce na nové ekonomické příležitosti, ale i snahu o konfrontaci změn v životním stylu obyvatel. V konečném důsledku je pak možné hovořit o vícerozměrné proměně, která zahrnuje nejen fyzickou přeměnu staveb, ale i změnu hodnot a kulturních identit, které se čím dál více orientují na služby, rychlé zážitky a okamžité uspokojení potřeb. To vyžaduje neustálé přizpůsobování se, což je klíčovou výzvou pro budoucnost obce Velké Karlovice i regionu jako celku. Výstavba nových budov, necitlivá rekonstrukce stávajících a odklon od historického kontextu přináší nejen proměnu vizuálního rázu obce, ale také vede ke ztrátě autentického charakteru místní kultury, který je pro obyvatele i návštěvníky klíčový.

Ačkoliv dům čp. 269 má bezpochyby hodnotu památky, není zapsán jako nemovitá kulturní památka, což představuje výzvu pro jeho ochranu a bohužel i hrozbu pro budoucí využití. Vedení obce projevilo zájem o rekonstrukci a revitalizaci objektu za účelem vybudování nového informačního centra, což by mohlo napomoci jeho udržení a zvýšení povědomí o historickém odkazu obce, avšak do jaké míry přitom ochrání cenné historické prvky, není v tuto chvíli možno říct. Přeměna přináší nové ekonomické příležitosti, zároveň však klade důraz na odpovědný přístup k ochraně místní kultury a identity. V objektu se nachází také cenné prvky jako okna a dveře, které jsou neodmyslitelnou součástí historie domu a dotvářejí jeho ráz. I tyto stavebně truhlářské prvky jsou ve velmi dobrém stavu a je žádoucí je při obnově restaurovat a použít. Prioritou pro místní komunitu, politiky, občany i památkovou péči by mělo být zajištění ochrany těchto hodnot a jejich adaptace na současné potřeby. Tímto způsobem lze zajistit, že rozvoj regionu bude orientován jak na budoucí perspektivy, tak s ohledem na jeho historické a kulturní dědictví. Tento přístup by umožnil integraci moderních trendů a inovací s tradičními hodnotami a zkušenostmi.

LITERATURA

ADAM, Josef a kol. *Velké Karlovice 1714–2014*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2014.

DOMLUVIL, Eduard. *Založení Hutiska a jeho fojtství*. Sborník Musejní společnosti ve Valašském Meziříčí, 1910, č. 14.

KUTZER, Jan. *Karlovské zrcadélko. K upomínce na svěcení nové budovy školní v Podřátém*. Velké Karlovice: nákl. vlastním, 1886.

LANGER, Jiří. *Co mohou prozradit lidové stavby. Lidové stavební tradice v severozápadních Karpatech a jejich kulturní funkce*. Rožnov pod Radhoštěm: Ready, 1997.

LIĐÁK, Petr. *Muzeum v srdci. Půlstoletí Valašského muzea v přírodě ve vzpomínkách pracovníků*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2020.

ŠTIKA, Jaroslav. *Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě. Agrikultúra*, 3, 1964.

TVARŮŽEK, Josef. *Odkud přišli osadníci do Karlovic. Dolina Urgatina. Vlastivědný časopis Horního Vsacka*, 1947, r. 5, č. 1.

VÁLKA, Miroslav. *Vesnické sídlo a dům*. In JANČÁŘ, Josef a kol. *Vlastivěda moravská 10. Lidová kultura na Moravě*. Brno: ÚLK Strážnice a Muzejní společnost Brno, 2000, s. 79–115.

OSTATNÍ ZDROJE

BAJER, Vojtěch. *Historie obce – když lidem pomáhala voda*. Dostupné z: <https://www.velkekarlovice.cz/obec/historie-obce/kdyz-lidem-pomahala-voda/>. [on-line], cit. 24. 9. 2024.

ČSOP *Salamandr*. Dostupné z: <https://www.salamandr.info/o-nas>. [on-line], cit. 19. 9. 2024

DOSTÁL, Tomáš. *Diagnostika Orságova domu č.p. 269 ve Velkých Karlovicích*, Národní muzeum v přírodě, Výzkumná zpráva, Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, 2024, nepublikovaný rukopis.

KYNCL, Tomáš. *Zpráva č.12/21 o dendrochronologickém rozboru dřevěných prvků roubení domu č. p. 269 v obci Velké Karlovice*. Brno, 2021.

MALINA, Jan, Karel. Rozbor Volků ze Solance. Dostupné z: <https://www.kjmalina.cz/anna-volkova-malinova--1713-1786--a-rod-volk--ze-solance..html>. [on-line], cit. 1. 9. 2024.

Moravský zemský archiv v Brně. Stabilní katastr – indikační skici, D 9, sign. 2842, Velké Karlovice, 1833

Moravský zemský archiv v Brně. Urbaniální fase (NAD 169, D 5); sign. pův. 61/P; ukl. j. 161 fascikl; Velké Karlovice.

Moravský zemský archiv v Brně. Urbaniální fase (NAD 169, D 6); sign. pův. 61/P; ukl. j. 161 fascikl; Velké Karlovice.

Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, genealogie, rešerše, rod Volků, [nezpracováno].

Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Genealogie: rodné listy: Velké Karlovice do roku 1785, fara Hutisko, Inv. č. A 40213.

Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, oddělení dokumentace, pohlednice, pohled na kostel, školu, obchod, Velké Karlovice, VMP Rožnov p. R., inv. č. A 46240, nákladem P. Maléf, 1908.

Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, genealogie, rešerše, rod Volků, [nezpracováno].

PETŘEKOVÁ, Jitka. *Výzkum domu čp. 269 dříve 185 ve Velkých Karlovicích, výzkumná zpráva*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, 2024, nepublikovaný rukopis.

ROUBÍKOVÁ, Blanka. *Technická zpráva k architektonicko-stavebnímu řešení, rekonstrukce rodinného domu č.p. 269 ve Velkých Karlovicích, změna využití na informační centrum Velké Karlovice*. ATELIÉR 133, Velký Újezd, 2015.

Zemský archiv v Opavě, Okresní úřad Vsetín, inv.č. VS0221, Sčítací operáty z roku 1921, obec Velké Karlovice.

Zemský archiv v Opavě, Okresní úřad Vsetín, inv.č. VS0221, Sčítací operáty z roku 1921, obec Velké Karlovice.

Zemský archiv v Opavě: inv.č. 11977, sig. VslX16, fol. 253 – Oddací kniha z let 1894–1937, obec Velké Karlovice.

Zemský archiv v Opavě: Okresní úřad Valašské Meziříčí, inv.č. VS0732, Sčítací operáty z roku 1890, obec Velké Karlovice.

Zemský archiv v Opavě: Velkostatek Valašské Meziříčí, inv.č. 162, sig. 6955, fol. 341, pozemkové knihy z let 1732–1885, obec Velké Karlovice.

Summary

Analysis of the historical development of house no. 269 (1740) in the village of Velké Karlovice

Jitka Petřeková – Tomáš Dostál
National Open-Air Museum, Wallachian Open-Air Museum

ABSTRACT

This article focuses on house no. 269 near the museum in Velké Karlovice; the house's history has not yet been properly documented. This research project, launched by the National Open-Air Museum in 2023, draws on a dendrochronological survey conducted in 2021, which confirmed that the house was built between 1739 and 1743, making it the oldest building in the village. A distinctive feature of the house is the presence of smoke-stained roof beams; the chimney vented smoke up into the loft, and the smoke then exited via the roof. Other exceptionally valuable features are the two-floor timbered chamber and the ceiling with decorative paintwork, added at the end of the 19th century. Today, Velké Karlovice represents a valuable source of information about traditional ways of life and architecture. However, the village's transformation into a centre for tourism has affected its architectural character; one example of this is the planned reconstruction of the building described in this article, which is located in the historic centre of the village. The text emphasizes the importance of preserving cultural heritage – a principle that requires a balanced approach to conserving local identity and traditions in the context of modern development.

KEYWORDS

Wallachia, dendrochronological research, timbered two-floor chamber, traditional architecture, village transformation, cultural heritage protection, Velké Karlovice

rozhovor

Co děláš a budeš dělat, využijí a zhodnotí až další generace muzejníků

Mgr. Luděk Ondruch – Mgr. Vítězslav Vilímek, DiS., PhD.

Národní muzeum v přírodě, Valašské muzeum v přírodě – Ostravská univerzita
ludek.ondruch@nmvp.cz – vitezslav.vilimek@osu.cz

Pokud bychom se zeptali, kteří vlastivědní pracovníci vtiskli Valašskému muzeu v přírodě jeho dnešní tvář, nepochybně by vedle svých kolegů stál i Ing. Václav Tetera, CSc. Stráž Valašské dědiny mu poskytla prostor pro uplatnění celoživotního zájmu o zahradnictví, ovocnářství i tradiční zemědělství. Jako hanácký rodák se k dynamickému rázu východní Moravy postavil pevně. A s velkým efektem. Založil sady s desítkami starých a krajových odrůd ovoce, které sesbíral po okolních *dědinách*. Zapěstoval řadu jasanů k řezu *letniny*, které do muzea přesadil už jako dospělé stromy. Shromáždil sbírku starých kultivarů okrasných rostlin a hospodářských plodin, což nejdnou obnášelo detektivní práci snad po celé vlasti. Terén kulturní krajiny modeloval pouze silou lidí, koní a pluhu. Z pohledu Valacha, a ne oka hanáckého. Věděl, že expozici života našich předků nevytváří pouze chalupy a jejich interiéry, ale také prostředí okolo nich, plné vůní a zvuků. Od řinčení bran na rolích, přes stoupající kouř z hnoje na dvoře plném zvířat až po vykvétající šafrány – doklady dopravy sena z luk východních Karpat pro koně napoleonských vojsk. Teprve mozaikou složenou z takových drobných dílků muzejník vyvrací zdánlivě jednoduchou a romantickou představu o životě dřívějších generací.

I když na Valašsku strávil kus života, své kořeny nikdy nepřetřhl. Vrátil se na statek do rodných Pravčic, kde ho i dnes jen těžko zastihneme bez zahradnických nůžek v rukou.

Ve Valašském muzeu v přírodě jste pracoval 21 let. Pocházíte však z Hané, která je úplně jiná.

No z Hané... To jsme si jako děcka vůbec neuvědomovali. Že existuje nějaká Haná jsem snad poprvé slyšel od rodičů, když nás, děcka, napomínali, ať se nevysmíváme Božce, kterou si dovedl a vzal soused odnaproti. Ona mluvila s takovým zvláštním přízvukem, koncovkami u skloňování slov a některými výrazy, kterým jsme nerozuměli. Naši nám vysvětlovali, že je „z Hané, z jakési dědiny negde mezi Prostějovem a Olomoucem“.

A kdy jste se dověděl o Valašsku?

Samozřejmě z písničky *Pásli ovce Valaši*. A taky později, když mi otec vyprávěl o svém dětství a mém stařečkovi. Vzpomínal, že tenkrát u nich na gruntě sloužila a bydlela rodina z Valašska, z Loučky. Na okopávku a *přetrhávání* řepy do dědiny chodily „*Sloveny*“ a na těžší práci chlapi „*Slovačiska*“. Ti byli ale z Horňácka, ne ze Slovenska, jak by se zdálo. Ale kde se tato místa nachází, jsem samozřejmě nevěděl.

Nejprve jste se vyučil zahradníkem. Kde se vzala ta záliba v zahradničení?

Dá se to vysvětlit i takto: otec byl docela úspěšným chovatelem plemenných býků, tenkrát na Hané rozšířeného a oblíbeného bernsko-hanáckého plemene. On ten skot se musel naučit vodit s ohlávkou, aby se mohl představit na výstavách a aukcích. Chov býků byl dost nebezpečný, zvláště v mládí, a museli je učit chodit v kruhu i dva statní chlapi. Proto mě *matinka* brávala s sebou ze dvora do zahrady s ovocnými stromy a tam jsme sázeli, zalévali, pleli a starali se o zeleninu a květiny.

Václav Tetera se na semináři Metodického centra pro muzea v přírodě dělí o své zkušenosti, 2017 (foto Jan Kolář)

Potom jste vystudoval Vysokou školu zemědělskou. Jak jste se vlastně dostal k tématu historie agrikultury?

Poslouchal jsem besedy se sousedy, kteří k nám přišli na návštěvu. Také otec rád vyprávěl o mém stařečkovi, významném rolníkovi a tak trochu písmákovi, jak se dřív hospodařilo a žilo. Později jsem na *hůře* našel jeho rukopis o 250 stranách, kde stařeček, kterého jsem nezažil, zpracoval historii první světové války.

Na vysoké škole jsem nevynechával přednášky profesora Miloslava Vávry. Ten se vždy odchýlil od tématu a vyprávěl o historických souvislostech problematiky. Někdy jsem byl na přednášce i sám. Dodnes se traduje, jak byl profesor hledán. Otevřely se dveře a kolega se mu omlouval slovy: „*Nevěděl jsem, pane profesore, že zkoušíte.*“ – „*Nezkouším, já přednáším. Co potřebujete?*“ Takový byl tenkrát zájem o historii. Studenti na jeho přednášky téměř nechodili.

Během studií jsem mohl být součástí ambiciózního záměru docenta Ludvíka Kunze a profesora Bohuslava Fuchse vybudovat Moravské muzeum v přírodě pod hradem Veveří. Patřilo k tomu také zřízení agrohistorických rezervací – to je Kunzův *terminus*

technicus – ve kterých se měly pěstovat a pro další generace udržovat staré a lokální odrůdy užitkových i okrasných rostlin. InSTITUTE měla být garantem a dlouhodobým metodikem těchto agroz rezervací. Pro funkci správce a vědeckého pracovníka v oblasti speciálních rostlin a zahradnictví jsem se připravoval i v rámci mé diplomové práce. Docent Kunz měl prý tři diplomanty: o rok starší kolegyně měla dělat zahradu, květiny a byliny, já jsem byl na ovoce a údajně měl ještě nějakého agronoma, který měl dělat polní plodiny. Realizace muzea bohužel postupně utichla.

Valašské muzeum v přírodě bylo Vaše první místo hned po promoci. Přijímal Vás Jan Rudolf Bečák.

V 70. letech, když jsem nastoupil, byla Valašská dědina něco úžasného. Konfigurace terénu, chaloupky zasazené bez nějakých velkých terénních úprav, s citem. Ředitel inženýr Bečák měl velký cit. Přitom byl z Hané. *Lidovou kulturu na Hané* vydal ve čtyřiaadvaceti letech – a spolupracoval s ním samý profesor. On sám byl taky zemědělský inženýr, který vyrůstal na statku.

Když jsem doma řekl, že mě bude přijímat, otec mi říká: „*Bečáci? Z Týnce, že? – Jo, on je z Velkého Týnce, ty ho znáš?*“ – „*Ne, neznám, ale celé rod, no jo Bečáci...*“ a už mi začal říkat, která jalovice je koupená z Týnce a je u nás v Pravčicích, jak se té krávkě říká a jaké je barvy.

Inženýr Bečák mě povzbuzoval po celou dobu. Já jsem nastupoval, a on odcházel. Pak jsme si i psali. Napsal mi: „*Nezapomínej, že to, co děláš a budeš dělat, využijí a zhodnotí až další generace muzejníků. Dnes, a jistě to i později zažiješ, mnozí Tvému počínání nebudou rozumět a nebudou si toho vážit.*“ Přesně takový byl začátek zemědělství v muzeu. On měl svoji myšlenku a věděl, že ty stromy se tam nesází jenom tak, aby tam něco bylo. Já jsem spoustu odrůd nezažil rodit – třeba tu vyhlášenou hrušku „Žlutaň“.

Jaký byl stav sbírek zemědělského genofondu, když jste v roce 1972 přišel?

Nelze říci, že před mým příchodem bylo muzeum neživé, že zde nebyla biologická složka. Samozřejmě, že byla, a to díky ideji ředitele inženýra Bečáka. Existovaly zahrádky s květinami, bylinami i zeleninou, muškáty a jiné hrnkové květiny za okny. Byla založena některá políčka s obilovinami tehdejšího obchodního původu. Existovalo stádo oveček a oblíbený, legendární polotěžký kůň Pekoš, hnědák se světlejší hřívou.

První rok v muzeu – na Stráni při prohlídce jedné z mála vzrostlých jabloní v nově otevřeném areálu Valašské dědiny, 1972 (foto archiv Václava Tetery)

Brzy po nástupu do muzea jste se podílel na založení oddělení zemědělského provozu, ve své době ojedinělé organizační jednotky. Proč jí bylo potřeba vydělit?

Jak vzpomínají nejstarší pracovníci, na údržbě areálů a expozic se podíleli všichni. Je pravda, že nebyli *rozškalkovaní* do organizačních jednotek, a dá se říci, že všem byl nejbližší nadřízený přímo ředitel inženýr Bečák. S přibývajícím počtem zaměstnanců se zrodili nadřizení a podřizení, vznikla oddělení.

Jen zemědělství a údržba areálů byly roztrženy, dokonce mezi pracovníky různých oborů. V 70. letech nastala reorganizace muzea a vznikly tři útvary: národopisný, stavební a provozně-ekonomický. V roce 1972 jsem nastoupil do „národopisu“, asi s tím, že budu mít v gesci zemědělství – jak sbírkové předměty, tak i odborné vedení zemědělské problematiky na *Stráni*. Inklinoval jsem k terénní práci na *Stráni* a v blízkém okolí, jezdil do terénu a shromažďoval rostlinný materiál a informace o něm. Navázal jsem solidní kontakty s pracovníky, kteří se starali o zemědělskou činnost. K neživým exponátům jsem měl sice úctu, ale menší chuť s nimi pracovat. Asi proto se mnou vedení začalo vést diskuzi o vzniku a náplni práce nové organizační jednotky, o jejím poslání a perspektivách. Prosazoval jsem, aby se v rámci oddělení udržovaly a studovaly staré a regionální taxony rostlin a jiné tradiční prvky biologické povahy.

V roce 1974 pak vzniklo oddělení zemědělského provozu a byl jsem jmenován jeho vedoucím. Bohužel, mnoho zaměstnanců, zvláště nově příchozích, si představovalo, že jsou v muzeu proto, aby jen udržovali chodníky, *sekli* a sušili trávu, chovali ovce, hrabali listí a zajišťovali pořádek a čistotu v areálech.

Kolik pracovníků Vaše oddělení mělo?

Záleželo na mzdovém fondu, který nadřízený orgán ze svého rozpočtu uvolnil. Ten se rozdělil na stálé zaměstnance a sezonní pracovníky. Zemědělské oddělení mělo při svém vzniku sedm stálých pracovníků. O rok později jsme „vybojovali“ peníze i na ty sezonní. Těch se podařilo zajistit od pěti do osmi. Důchodci byli velmi potřební na ruční zemědělské práce a také na údržbu chodníků. Sezonní pracovníci byli u stálých pracovníků oblíbeni a moc jsme si jich vážili. V té době byla drobná zemědělská technika nedostatkové zboží, těžko se sháněla. Až později jsme získali lištovou sekačku MF. Malotraktor TK se moc neosvědčil, pak se zajistil traktor na obhospodařované plochy mimo areál Valašské dědiny. V areálu bylo využíváno koňské spřežení a ruční práce.

Kdo prakticky pečoval o muzejní zvířata?

Práce se zvířaty je složitější, protože potřebují jak ranní, tak i večerní ošetření. U stáda ovcí byli dva pracovníci. Napřed Rudolf Blinka ml. a jeho dcera Marie. Později za „starého“ Blinku nastoupil z Tesly jeho syn Josef. Tito sourozenci se dělili o zajištění dojení, pasení, krmení a další práce na *stánisku* v dopolední a odpolední směně. Ošetřovatel koní, pan Josef Kubík, bydlel v Tylovicích, tak to měl do práce přes kopeček. Ten docházel ke koním i na *večerní poklid*. Manželé Kulišťákoví, co provozovali hospodářství na *Ježerném*, pocházeli také z Tylovic. Tito zaměstnanci měli volnější pracovní režim, ale nikoliv na úkor zadaných úkolů. Nemuseli pravidelně nastupovat v 5:45 do *buněk*, kde sídlilo oddělení a kde se rozdělávaly denní úkoly. V případech důležitých požadavků či problémů se ale dostavovali.

Polní práce v muzeu,
1985 (foto Bedřich
Příkryl)

Jinak my ostatní jsme se ráno scházeli, řekli si, co je potřeba udělat v rámci zemědělství, co od oddělení požaduje vedení, co se bude dělat ten den, kdo půjde na *Stráň*, kdo do *Parku*. Přes léto jsem litoval děvčata, co musela denně zalévat a ošetřovat hrnkové květiny v chalupách.

Po celou dobu mého působení v muzeu – kromě jednoho roku – jsem byl vedoucím oddělení zemědělského provozu. Tak zněl oficiální název. Hlavní náplní byl tedy zemědělský provoz, sadovnická a krajinářská úprava a údržba areálu. Mít na starosti cirká 15 špatně placených zaměstnanců a zhruba 80 hektarů areálu muzea, tak to asi nebyl můj koníček. Drželo mě to, že se jednalo o specifický muzejní zemědělský provoz. Nebylo potřeba plnit plán výnosů pěstovaných plodin, nemusel se plnit plán výroby sýra, masa, odprodeje vlny, kterou stejně později nikdo nechtěl a nevykupovala se. Samozřejmě, že účetní evidence existovala i zde.

Jak se Vám spolupracovalo? Chápali všichni všechny Vaše požadavky a doporučení?

Pracovníci většinou chápali nebo tolerovali moje nápady a požadavky. Také já jsem se od těch starších, zvláště pak od důchodců – sezonních brigádníků – hodně naučil. Jako příklad uvedu akci, která v muzeu vyvolala velkou kontroverzi. Jednou při „ranním nástupu“ si brigádníci stěžovali, že se v sadu nad fojtstvím v levé části u vegetační clony *nedá séct*. Že se tam *rozlézají* osiky, tupí si kosy a mají strach, že si vyloží ostří a že musí nejen často brousit, ale také naklepávat ostří kos. Navrhl jsem, aby výrostky obsekli a pak tyto mladé rostliny vyryjeme. Oponovali, že je to zbytečná práce, že příští rok tam vyrostou

znovu. A dověděl jsem se, že musí zmizet celý strom. Souhlasil jsem s tím, že osiky na podzim probírkou z porostu vykácíme. Zazněl nesouhlas, že by to bylo ještě horší, že by z kořenů vyrostlo ještě více výhonů a bylo by tam *samé kříbí*. Aby osika nezaplevelovala, musí uschnout nastojato, trumfovali mě. Už jsem si představoval, jak budeme navrtávat kmen a trávit strom nějakým Arbovicidem či jiným jadem. Ale to se jí zaživa oloupe kůra až do dřeva, nechá se být a ona na jaře už nevyraší a uschnou i *kořeně*. Takovou praktiku jsem neznal. Jako Hanák, kde nejvyšší strom je řepa, jak bych k ní přišel, že ano? Zeptal jsem se chlapů, jak se to dělá, a rozpoutala se diskuze. Jeden říkal, že stačí udělat 10–15 cm široký kroužek, druhý trval na tom, že se musí odloupnout alespoň půl metru. Nakonec jsem usoudil, že je nechám domluvit se mezi sebou, ať to udělají po svém. Já budu jen divák. Nakonec se domluvili, že odloupnou velké pláty. To byl jen začátek příběhu. Až mě zarazilo, jak bleskurychle se po muzeu rozšířila zpráva, jak zemědělci zhyzdili na *Stráni* stromy. Na druhý den jsem byl předvolán k řediteli doktoru Štikovi k vysvětlení. Vysvětlil jsem mu, o co šlo. Říkal, že to kdysi viděl, ale na malých stromcích. V příštím roce jsme takto okroužkovali ještě dva stromy. Výsledek byl vynikající a do konce mého působení v muzeu jsem nezaznamenal zarůstání kulturních ploch osikami.

Měl jste na starosti jen „živé“ sbírky, nebo i předměty?

Jen sbírky biologické povahy a samozřejmě potřebný pracovní a kancelářský inventář, zásoby a stroje – vše potřebné k činnosti. Tedy živočišnou a rostlinnou složku, jejich rozvoj a udržování. A samozřejmě

Loupání kůry na osikách, aby se zabránilo vymlazování z kořenů, 1987 (foto Bedřich Příkryl)

nezbytnou drobnou technickou údržbu všech tří areálů muzea. Sbírkové zemědělské předměty zůstaly v gesci „národopisu“ a jejich dlouholetou kurátorkou byla magistra Marie Brandstettrová.

Zemědělský provoz v muzeu je něco úplně jiného než představa etnografů. Takový střet byl v expozici na Študlově. Je tam kozí chlívek. Pěkná expozice, košíky, různé věci... A před tím je hnojiště. Tak si vymysleli, že se na to hnojiště naveze hnůj. Jako že koza zrovna teď odešla na pastvu. Jenomže hnůj, jak vyschl, tak z něho byla hromada listů, nalítalo tam smetí a stal se z toho odpadkový koš. Já říkám: „*Jak není čerstvý hnůj, tak to není hnojiště. Aby to bylo hnojiště, tak to musí být čerstvé.*“ – „*To bude smrdět... Tak každé ráno tam dovezte ze stájí jedny kolečka.*“ Potom co se starý Kubík dozvěděl, že má od Fojtství z Lidečka každé ráno dovážet na Študlov kolečka hnoje, reagoval takto: „*Tak víte co? Vás chlapů je tam dost na tom útvaru etnografickém, tak ať někdo přijde každé ráno, já mu naložím kolečka, ať si to tam vyveze. Já, starý chlap, to tam vozit nebudu.*“ To dnes probíhá oživování hnojišť jednoduše, několikrát za sezónu se nabere traktorem lžice hnoje a doveze se na požadovaný dvůr.

Co Vás zajímalo víc? Okrasné rostliny, obilí, technické plodiny, ovoce?

Jednoznačně staré ovocné odrůdy. Nejvíce jabloně. Pak zahradní rostliny, jak užitkové, tak i okrasné, staré a tradiční agronomické druhy plodin, botanika a navazující fytoecologie a ekologie bez přívlastků. Bohužel, živočišná složka zemědělského muzea u mne dlouho pokulhávala. Faunu areálů Valašského muzea v přírodě jsem nezvládal a nezajistil ani její studium a dokumentaci.

Později jste se ale intenzivně věnoval záchraně genofondu valašských ovcí...

O problematice tenkrát skoro již vyhynulé původní valašské ovce by se dalo vyprávět donekonečna. Zabralo by to mnoho stran, ale jistě by se toto téma mělo studovat, dokumentovat a výstupem by měla být ucelená publikace s mnoha vyobrazeními a fotografiemi. Ona ta ‚Valaška‘ je sama o sobě velmi fotogenická, a navíc v roce 2025 to bude čtvrt století od uznání původní valašky jako oficiálního plemene ‚Valaška‘ výnosem ministerstva zemědělství.

Opravdu ve velké stručnosti nastíním jakousi trajektorii její záchrany. Výchozím bodem byla iniciativa dvou osob: profesora Bory Čumlivského a inženýra Petra Šimečka.

Profesor Čumlivský byl vědec a pedagog, znalec ovčích plemen, jejich šlechtění, genetiky, etologie atd. Do Výzkumného ústavu živočišné výroby v Uhřetěvsi umístil několik ovcí a beranů, které našel v terénu Moravy a Slovenska u soukromých chovatelů. Odtud dva berany a pár bahnic poskytl doktoru Seiboldovi, sběrateli a znalci ovčích plemen, na veterinární kliniku do Mnichova (byly ale z chovu inženýra Šimečka). Později jsem se dověděl, že jednomu beranovi dal jméno Schweik a druhému Josef. Také mě překvapilo a ranilo, že díky panu doktorovi a podpoře švýcarské nadace Pro specie rara v Německu existuje už 250 kusů původní ‚Valašky‘.

Neméně důležitou osobou, ne-li ještě zaslouzejší, byl Petr Šimeček ze Starých Hamrů, zemědělský inženýr, znalec starých zemědělských a chovatelských praktik, sběratel a pěstitel regionálních typů a odrůd zemědělských plodin. Takový osvícený a doposud činný předseda Jednotného zemědělského družstva Staré Hamry. Od soukromníků v Písku u Jablunkova a v Terchové získal sedm jehnic a dva berany. Od profesora Čumlivského pak třetího valašského berana z lokality u Ružomberka. Tedy inženýr Šimeček byl praktickým zakladatelem tehdy soukromého chovu

Beran plemene ‚Valaška‘, 2017 (foto Jan Kolář)

‚Valašky‘ ve třech liniích. Ze svého stáda poskytoval jedince i některým z mála zájemců o chov.

Druhou důležitou etapou záchran ‚Valašky‘ byl její chov ve Valašském muzeu v přírodě. Nejprve dovezl do muzea inženýr Šimeček atraktivního, mnohokrát foceného a brzy legendárního berana Ferdu. Pak daroval do muzea i starší ovci z druhé linie. Každoročně se konaly bonitace, kdy se prováděl pozitivní výběr fenotypů jehňat na základě znaků původních valašských ovcí. Tato jehňata zůstávala v chovu. Také se s inženýrem Šimečkem vyměňovala jehňata netypické původní ‚Valašky‘ za odchované ve Starých Hamrech. Kus za kus, aby stav odpovídal účetní evidenci. Tyto akce byly proti platným veterinárním a plemenářským předpisům a jistě bych při nich neměl oporu vedení muzea.

Třetí, a dá se říci časově souběžnou etapou byla spolupráce se švýcarskou nadací Pro specie rara, později s mezinárodní nadací SAVE. S nadací jsem spolupracoval v oblasti pomologie a tamní kamarádi mi navrhli, abych k nim podal projekt na záchranu vymírající regionální rasy valašské ovce. Dle švýcarského *mustru* jsem jej na dvou stranách podal a obhájil. Založil jsem několik chovných skupin u soukromých chovatelů. Jedna skupina mohla obsahovat jednoho berana a dvě až deset bahnic. Podpora chovatelům šla jen na berana (o polovinu vyšší než na ovce) a maximálně pět bahnic. Chovatelé tyto ovce dostali zdarma. Veškerý užitek z chovu zůstával chovatelům, ale předkupní právo na jehňata měla nadace. Odkup jehňat se prováděl po nalezení dalších zájemců o chov ‚Valašky‘, tedy po založení další skupiny. Takto se zachránilo na 60 kusů evidované a bonitované ‚Valašky‘ ve třech liniích. Největší a nejlepší stádo vzniklo u manželů Žitníkových na farmě Bludička v Bludovicích u Nového Jičína. Akce trvala do roku 2000, kdy byla rasa původní ‚Valašky‘ vyhlášena uznaným plemenem.

Čtvrtou a závěrečnou etapou byla právě snaha vynikajícího znalce a nadšence valašské ovce inženýra Michala Milerského a jeho spolupracovníků o oficiální uznání plemene ‚Valaška‘. Co k tomu bylo zapotřebí a jak velké úsilí a byrokratický boj museli podstoupit, to opravdu nevím, to už jsem v muzeu několik let nepracoval. Dnes prý je ‚Valaška‘ druhým nejrozšířenějším plemenem ovcí u nás.

Jak se pro muzeum vybíral ten správný reprezentant valašské ovce?

Ovce se ve valašském muzeu začaly chovat už za ředitele Bečáka. Ten dovedl na *Stráně* Rudolfa Blinky mladšího, jak se říkalo, posledního baču na Radhošti. Odkud byly ovce do muzea dovezeny, nevím. Pravděpodobně se inženýr Bečák obrátil na okresní plemenáře, kteří stádo do muzea zavedli. Možná to bylo z Rožnova, ze školního statku Střední zemědělské technické školy. Tam bylo plemenné stádo ‚Zušlechtěné Valašky‘. S inženýrem Bečákem jsem o ovcích a salašnictví nemluvil, v té době jsem o tomto druhu hospodářského zvířete vůbec nic nevěděl. Až za ředitelování doktora Štíky jsem se dovídal, jak vypadala valašská ovce. Že má mít dlouhý, hrubý vlas a nižší ráz. Proto plemenáři do muzea sháněli co dva roky takoveto berany z chovů ‚Zušlechtěné Valašky‘. V průběhu druhé poloviny 80. let minulého století se začala projevovat soukromá iniciativa inženýra Šimečka, aby muzeum chovalo původní ‚Valašku‘. Vedení muzea sice jeho snahu ocenilo, nicméně ho odkázalo na spolupráci s okresními plemenáři, kteří ovšem tento archaický typ ovce neměli v referátu a mnozí jej neuznávali. A nakonec přesvědčil mě, v oboru chovu a plemen ovcí dutou zahradnickou hlavu, ke spolupráci.

Jak už jsem řekl, prvním původním beranem ‚Valašky‘ v muzeu byl Ferda. Plemenáři doporučený beran byl v době připouštění zavřený ve chlévci, oddělený od stáda. Pásl se až po zahnání a zavření ovcí. Potomstvo Ferdy, tedy jehňata, bylo každoročně bonitováno externími znalci jako byli inženýr Milerský, pan Bařina a samozřejmě inženýr Šimeček. Bez jakéhokoliv finančního nároku. Já jsem byl zapisovatel a učil se od nich. Musím vyzvednout i dalšího člověka, který měl vliv na chov ovcí v muzeu. To byl doktor Jaroslav Sklenář, skvělý a obětavý odborník, rožnovský veterinář. Fandil naší snaze o vzkříšení ‚Valašky‘.

Koncem 80. let bylo stádo ‚Valašky‘ v muzeu fenotypicky ucelené. Asi v roce 1991 nebo 1992 švýcarská

Ve Valašském muzeu v přírodě, tentokrát i s manželkou, na prvním Starodávnm jarmarku, 1987 (foto archiv Václava Tetery)

nadace Pro specie rara muzeu navrhla, že by se mohlo muzejní stádo oživit novou krví – beranem z mnichovského stáda. Že ho pro muzeum koupí a zařídí veškeré potřebné dokumenty z německé strany. De facto by to byla jakási reintrodukce krve, protože předkové německého stáda pocházeli z Beskyd. Tento návrh jsem přivítal, tak jako všichni zainteresovaní na záchraně ‚Valašky‘. Vedení muzea to nechávalo na mně, ale s podmínkou, že převoz bude pod dohledem plemenářské a veterinární správy ve Vsetíně. Ovšem na tehdy platné podmínky veterinářů pro možný import a následná karanténní opatření jsme v muzeu rezignovali, protože u nás nebyly splnitelné. V té době jsem již sváděl vnitřní boj o odchod z muzea a na nějaké vedlejší cestičky, jak nařízení obejít, jsem neměl sílu. Chci podotknout, že celá záslužná práce na záchraně ‚Valašky‘ byla soukromou iniciativou několika nadšenců, nikoliv snahou institucionální.

Co Vás na práci v muzeu bavilo nejvíc?

Občas byl prostor i na experimentování. Už za Rakousko-Uherska bylo možné úspěšně převést dospělé vzrostlé ořešáky i jiné užitkové a okrasné stromy na velké vzdálenosti a na novém místě je zasadit. Na Dolní Bečvě byly ještě v 70. letech krásné jasaný

ořezávané na *letninu*. Bylo dohodnuto, že je převezeme do muzea pod usedlost *miškéře* ze Študlova. Dva roky jsem to připravoval. Získal jsem peníze na jednoho čerstvého důchodce, rožnovského Sokola, ten to ořezal, nechali jsme to narůst, znovu to ořezal a pak to *obkopával* rigolem ke kořenům, které se ručně osekaly. Až to na podzim zmrzlo, bylo zapotřebí celý strom podebrat lžící bagru a vytáhnout ze země. To jasanům ublížilo asi nejvíce. V muzeu se pak sázely do řady pod *Študlov*. Všechny stromy se ujaly, až na jednoho chudáka, kterému osud zpečetil striktně zaběhlý odchod pracovníků domů o půl třetí. I když jsem chlapy prosil, aby se zasadil, práci odložili na druhý den. Kořeny přes noc zaschly a jasan se neujal. Rád jsem využíval možnosti, že jsem si mohl vymezit prostor k pátrání po starých druzích, odrůdách a formách druhů plodin i okrasných rostlin. Jak v terénu, tak i v literatuře. Dost často jsem se z průzkumu v terénu vracel domů pozdě večer. Také jsem se často zabral do problematiky tak hluboce, že mi unikla půlnoc. Ovšem nástup do práce v 5:45 jsem dodržoval. Zde je nutno ocenit moji manželku za toleranci a trpělivost.

Jasaný vybrané pro přesazení do areálu Valašské dědiny, 1972 (foto Václav Tetera)

Docela se mi podařilo získat a udržovat široký genofond starých a tradičních druhů rostlin a dostat Valašské muzeum v přírodě do povědomí široké obce odborníků, vědeckých pracovníků i veřejnosti, nejen v naší vlasti. Od 70. let tak do roku 1980 jsme měli jednu z nejbohatších sbírek biologického materiálu v Evropě, co se týká muzeí v přírodě.

Uvedl byste nějaký příklad úspěšného pátrání?

Rád vzpomínám na *měsíční růži*. Kdysi jsem četl článek od brněnského botanika doktora Valentina Pospíšila, rodem Valacha. Vzpomínal, že se kdysi za okny valašských chalup pěstovaly muškáty, rozmarýn, *ženich a nevěsta*, mořská cibule, fuchsie a *měsíční růže*. Tento název jsem nikdy neslyšel a myslel jsem si, že to bude nějaká subtropická, žlutě kvetoucí kytka barvy měsíce v úplňku. Prošel jsem zahradnickou literaturu – a nic.

Náhodou jsem narazil na starou brožurku z roku 1925, kde se psalo, že je to vyhynulá skupina čínských růží a její formy byly použity při šlechtění velkokvětých růží, od nich převzaly vlohy remontance – opakovaného kvetení. No a začalo pátrání. Profesor František Kühn, náš přední botanik, systematik, sběratel a znalec starých forem rostlin mi potvrdil, že o existenci takové růže ví, že její latinský název zní *Rosa chinensis f. semperflorens*, ale že neví, kde by se dala sehnat. Také jsem se dopídil, že ji do Anglie dovezl čínovník Východoindické společnosti plukovník Salter. Tenkrát běžel v televizi oblíbený seriál Sandokan a v něm vystupoval také plukovník jménem Salter.

Kontaktoval jsem téměř všechny naše botanické zahrady, šlechtitelské stanice, staré zahradníky atd. Také na mých zahrádkářských, většinou ovocnářských přednáškách na vesnicích jsem se na ni v diskuzích ptal. Bezvýsledně. Napsal jsem do místního rožnovského periodika výzvu – a také nic. Až na můj článek *Hledá se měsíční růže* v časopise *Zahrádkář* kolem roku 1983 reagovala jedna zahrádkářka, že ji pěstuje. Jaké bylo překvapení, že to byla paní Hrstková z Rožnova. Překvapení pokračovalo tím, že bydlela na Dolních Pasekách, kousek od mého bydliště na sídlišti Písečná. Zašel jsem k ní do chalupy a dostal několik *révků, oplégrů* z kvetoucí sazenice v květináči. Ty jsem v kanceláři na akumuláčnické kamnech ve vodě zakořenil. Ta růže se lehce množila a již na druhý rok jsem sazeničku poskytl profesorovi Kühnovi a také do Výzkumného ústavu okrasného zahradnictví v Průhonících.

Jak jste si vytypoval místa pro sběr materiálu v terénu?

Někdo mi řekl: „*Však tam je taková... a tam je taková...*“ A také na základě dotazníku, který jsem dělal u docenta Ludvíka Kunze, protože tam byly některé vynikající odpovědi. Z Valašska toho moc nepřišlo, ale něco ano. Když člověk chytne nitku, tak už po tom jde. No a pak podle zahrádkářů. Chodil jsem na jejich schůze a něco jsem se dověděl.

To jsem dělal průběžně – není možné, aby to člověk zmapoval, když se dělají granty na dva nebo na tři roky, někdy na pět let. Je to taková nekonečná práce. Později v Bílých Karpatech byli spolupracovníci, kteří sbírali vzorky. To je zahrada a zahrad, katastrů a katastrů – všechny jsem je neprošel. A konečně i každá zahrada má své specifikum, svoji odrůdu, kterou třeba i z piety pěstuje po generace.

Doktoru Štikovi jsem jednou vyprávěl, že chodím už delší dobu po dědinách a vypyávám se po starých odrůdách. A on povídá: „*Václave, dám Vám dobrou radu. Už jako aspirant jsem šel za Rudou Blinkou, to byl poslední bača na Radhošti. Tak jsem za ním přišel a vypyával jsem se ho na všechny praktiky, nejstarší zvyklosti a obřady s ovceci. On mi to všechno povykládal, já jsem si to zapsal a ptám se: „A vyjste to tady taky praktikovali?“ – „Ne, však ty jsi mi to říkal.“ Pak jsem uvědomil, že když jsem za ním nebo za otcem přišel, tak jsem jim to všechno vyzvonil. Nikomu neříkejte, že tu hrušku nebo to jabko dobře znáte, ani mu neříkejte, jaké jsou nové odrůdy, jak se ty odrůdy jmenují. Nechte ho vyprávět samotného.*“ Tak to byla taková dobrá rada od doktora Štiky.

Jak se prováděla mapování v terénu?

Počátkem 70. let začalo muzeum s intenzivnější národopisnou a stavební dokumentací Těšínska. Často jsem se *přifařil* k etnografům a využil služebního auta. Pídlil jsem se po místních odrůdách a sbíral vzorky ovoce k popisu, v zimě jsem řezal rouby. Vždy jsem se zastavil za panem Jaroslavem Ludvíkem Mikolášem ohledně ovocnářství a zahrádkářství. Navštívil jsem ho poprvé již jako student na doporučení profesora Vávry a kupodivu si na mne později vzpomněl. Byl to člověk s nevšední pamětí a obrovským pracovním úsilím. Obdivuhodné na něm bylo, že obhospodařoval pole po rodičích i pozemky své ženy z existenčních důvodů, zvládl „tisíce“ jiných aktivit – společenských, historických, národopisných, a ještě si našel chvílku na psaní. Kde se co šustlo na Slezsku a Těšínsku, tak měl doma. A jeho

Ludvík Maršálek zaníceně beseduje s Jaroslavem Ludvíkem Mikolášem, 1972
(foto archiv Václava Tetery)

kuchyňo-obývák byl obložený složkami, knížkami, dizertacemi. Když viděl diplomku, tak si ji vyptal a měl ji tam.

Když jsem si od něho bral rouby jabloní odrůd ‚Skalická hrabůvka‘ a ‚Skalická štěpůvka‘, ptal se, kam je budu roubovat. Nesedělo mu, že slezské odrůdy se budou uchovávat na Valašsku v muzeu. Přál si, aby bylo postaveno také Slezské muzeum v přírodě. V další diskuzi jsem mu naznačil, že naše muzeum plánuje těšínskou část. *„Když postavíte první chalupu, tak všechno, co tady vidíte, celou sbírku písemností a předmětů vám věnuji,”* řekl. Jeho pozůstalost se jako celek nezachovala a byla rozprodávána do různých institucí.

Pan Mikoláš mě seznámil se svým přítelem, zahrádkářem a ovocnářem panem Ludvíkem Maršálkem. Byl daleko mobilnější, a tak na pokyny J. L. Mikoláše mě doprovázel po zahradách, kde se vyskytovaly staré ovocné stromy.

Ve Valašském muzeu v přírodě jste vybudoval sbírky historických fuchsii, muškátů a jirín. Odkud jste pro ně shromažďoval materiál?

Já jsem měl strašně rád sbírkaření. Sbíral jsem kde co ze zahradních plodin nebo okrasných rostlin, už *od děcka*. Měl jsem asi 90 druhů krokusů – a popsanych je jich 91. Pak jsem sbíral kosatce. Když začaly pronikat americké kosatce, tak už jsem s tím přestal. Měl jsem přes 400 odrůd narcisů. Takže sbírkaření mě bavilo a mohl jsem to dělat za podpory inženýra Bečáka. Doktor Štika to pak toleroval.

Fuchsie, to byla kapitola sama pro sebe. Dověděl jsem se o panu farářem Jiřím Mrázovi, že má v Bělčicích u Strakonice velkou sbírku fuchsii. Navázal jsem s ním korespondenci, získal seznam odrůd, které pěstoval, a také velkou ochotu mi je zdarma poskytnout ve formě řízků. Jeho seznam čítal přes 400 odrůd. Všechny odrůdy včetně zahraničních novinek jsme v muzeu samozřejmě nepotřebovali, tak jsem vybral ty nejstarší, vyšlechtěné do roku 1900. I těch bylo na 80 kultivarů. Byly mezi nimi staré odrůdy vyšlechtěné Janem Tvrđým, současníkem a přítelem Johanna Gregora Mendela. Osobně jsem si zamiloval polopřevislou odrůdu ‚Márinka‘, vyšlechtěnou lékařem doktorem Štikou v roce 1890.

Dvakrát jsem pana faráře navštívil. Jednou v předjaří, kdy fuchsie ještě zimoval na faře všude v pokojích,

na parapetech oken, lavicích, stolicích. Chvilku jsem byl sám s paní farskou kuchařkou a ta si stěžovala, že přes zimu je to u nich strašné, že si ani ve svém pokojíčku nemůže na noc odložit na stolec sklenici se zuby. Podruhé jsem pana faráře navštívil v létě a dovezl další řízky starých odrůd. Byl jsem unesen krásou květů. Pan páter mi ukazoval nejnovější, často až bizarní květy zahraničních odrůd z celého světa. Ptal jsem se, jak je možné, že je ze zahraničí do naší republiky dostane. Odpověděl, že vatikánskou poštou v balíčcích.

Co se týká sortimentu starých odrůd páskatých muškátů *Pelargonium zonale*, tak ty se hledaly obtížněji. Velkozahradnické závody je nepěstovaly, a když, tak nové výnosnější odrůdy. Dopisem nebo telefonicky jsem kontaktoval malá nebo ještě rodinná zahradnictví, většinou pod hlavičkou jednotlivých zemědělských družstev nebo komunálních služeb, zda mají nějaké staré odrůdy muškátů. Narazil jsem na komunální zahradnictví Emila Kostky v Hranicích. Kostkovi byli starý zahradnický rod a z piety ještě udržovali muškáty, co pěstovali jejich předci již za první republiky. Od nich jsem získal všech 12 odrůd ze sazenic v květináčích, co měli v koutě ve skleníku. Byla mezi nimi i odrůda vyšlechtěná již za monarchie.

O šlechtiteli a pěstiteli jirín PhMr. Jaroslavu Pozzim z Valašského Meziříčí jsem věděl již jako student. Po mém nástupu do muzea jsem ho brzy navštívil. Hodně si stěžoval na nepochopení města pro jeho práci, že mu odebírají zahrádky a pronajímají jiné, většinou horší kvality. Hořkoval nad svým zdravím a že už dávno ani on, ani jeho syn Jaroslav jiríny nešlechtí. Jelikož mu ten rok hraboši sežrali skoro všechny hlízy a nic nesklidil, hlízy mi neslibil. Dal mi adresy svých přátel *jirínkářů*, na které se mám obrátit, že mi jistě jeho odrůdy zašlou. Z jeho obrovské šlechtitelské práce – něco přes 450 odrůd – se zachovalo do 80. let jen 24. Do muzea jsem získal osm jeho šlechtěnců. Další čtyři jeho odrůdy byly ve sbírkách v Japonsku, tedy nedostupné. Pro Rožnovy a muzejníky jsou zajímavé názvy odrůd z Pozziiovské dílny: ‚Rožnov‘, ‚Rožnov 700 let‘, ‚Děvče z Valašska‘, ‚J. L. Mikoláš‘, ‚Arnošt Kubeša‘ či ‚Augustin Lux‘.

Je něco, co se ztratilo, co by se mělo obnovit nebo čemu by se měla věnovat pozornost?

Nejvíce lituji, že se v muzeu neudržel sortiment starých vysokých muškátů. Staré odrůdy se nikde nevyskytují a výzkumný ústav okrasného zahrad-

nictví uchovává jen svá novodobá šlechtění. Snad ještě více lituji, že se neudržela ani jedna odrůda jirín z Pozziho dílny. Ztráta každého genu je nenahraditelná. Dodnes občas studuji různé katalogy a seznamy odrůd těchto druhů, ale bezvýsledně. Čeští *jirínkáři*, sdružení v zahrádkářské organizaci Dagla, již nepěstují žádnou českou historickou odrůdu.

Také lituji, že se i na Valašsku vytratil ‚Špendlík žlutý‘ vinou epidemie viru šarky, což je ovšem celoevropský problém. Ze 70. let si ještě pamatují krásné a úrodné stromy. Mám informace, že se dnes dají nalézt špendlíky s určitou mírou rezistence.

Co jste chtěl v muzeu udělat, ale nikdy se to nerealizovalo?

Moc jsem si přál, aby ve *Stráni* byla nějaká část s úvozovou cestou. Bohužel v ohrazeném návštěvnickém areálu pro to nebyla vhodná geomorfologická pozice. Také jsem chtěl vybudovat typické *hromadiško* u políček, které by sestávalo z místního kamení.

Pokoušel jsem se zavést do muzea zákonem chráněný zuberský šafrán *Crocus heuffelianus* z tamní lokality. S ústním povolením Chráněné krajinné oblasti Beskydy. Strouha, rybníček, svažitost i blízkost drůbeže nad hospodářstvím na *Jezerném* odpovídala situaci lokality v Zubří. Bohužel se přesazené šafrány po dvou letech vytratil.

Hodně vzpomínáte na pracovní cesty do zahraničí a zahraniční hosty ve Valašském muzeu. Řekněte nám o nějaké zajímavé.

Překvapila mě avizovaná návštěva pana profesora L. Frederika Hougha, ovocnáře, pomologa a šlechtitele jabloní z USA a jeho ženy, botaničky a ekoložky Mary. Pan profesor položil základy nového směru ovocnářství. Započal se šlechtěním jabloní, které jsou odolné vůči strupovitosti. Zanedlouho se tento směr šlechtění rozšířil po celém světě. Dnes se v národních sortimentech objevují téměř všechny odrůdy s rezistencí. Vnímám profesora Hougha jako Arthura Hazelia, který také ukázal nový směr muzejnictví – *skanzeny*. Pan profesor vyšlechtil rezistentní odrůdu ‚Prima‘, která se rozšířila téměř po celém světě. Hlavně v Jižní Americe a Evropě byly založeny velkovýrobní intenzivní sady. Každoročně je objížděl. Do Evropy si z USA nechal dovést svůj obytný automobil, karavan, který zaparkoval u nás na dvorku. Samozřejmě, že ho synové celý prolezli. Neušel pozornosti, zvláště SPZ a štítek ‚USA‘, obyvatelů domova pro zasloužilé členy strany, kteří kolem chodili

Václav Tetera provází účastníky konference *Museum vivum II* Valašským muzeem v přírodě, 1986
(foto Jiří Langer)

na vycházky. Jejich zájem o „imperialistické auto“ byl tak velký, že se to projednávalo i na stranických schůzích. Na taktické doporučení doktora Jaroslava Šiky jsem napsal do *Nového Valaška* článek o vzácné návštěvě světoznámého šlechtitele. Pan profesor Hough s manželkou z plánované půldenní návštěvy odjeli přes Maďarsko a Rumunsko do Moldávie až po třech dnech. Valaško a muzeum jim učarovaly.

Z Valašského muzea v přírodě jste odešel v roce 1993. Jak se vyvíjel Váš život potom?

Asi rok a půl jsem pracoval v Ústředním a kontrolním ústavu zemědělském jako vedoucí informačního oddělení. Úřednická práce a ježdění do Brna a na ministerstvo zemědělství do Prahy mě ne bavily a nenaplňovaly. I když jsem měl vysoký plat, pro muzejníky a akademiky nepředstavitelný. Po čase jsem riskl žít *na vlastních nohou*, a to doma s rodinou. Postavil jsem si skleník a začal soustřeďovat a množit zakrselé formy jehličin, čarověničky. V blízkosti Dřevěného

městečka jsem objevil a narouboval jednu mutaci na smrku, kterou jsem nazval ‚VMP Rožnov‘. Také jsem množil některé odrůdy okrasných trav. Začátkem 90. let to bylo ve školkách nedostatkové zboží a dobře se prodávalo. Dokonce jsem k mému překvapení na Floře Olomouc získal v rámci zahrádkářské expozice zlatou medaili a pohár za kolekci okrasných trav. Jak se začaly dovážet květiny a jiné okrasné rostliny ze zahraničí, tak jsem s pěstováním přestal.

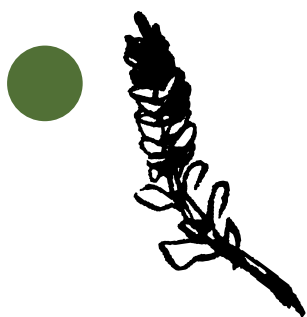
Začal jsem se více věnovat odborné činnosti, hlavně v oblasti ovocnářství a pomologie. Bohatá byla moje spolupráce s ochránci přírody, hlavně v Bílých Karpatech. Podařilo se vydat několik publikací, založit genofundové sady a metodicky spolupracovat s jinými základními organizacemi Českého svazu ochránců přírody na průzkumu a záchraně starých a místních odrůd ovocných dřevin. Později jsem byl za to poctěn nejvyšším ochranářským oceněním Příroda děkuje. Také jsem pokračoval ve spolupráci se švýcarskou nadací SAVE na dvou projektech.

Hojněji jsem se stýkal se zahrádkáři, hlavně na výstavách a při určování odrůd ovoce. Občas jsem měl také přednášky. Na odbornou práci a výzkum „doma“ jsem si vždy našel čas. Na muzeum a Rožnov jsme v rodině často vzpomínali. Nejde na to zapomenout...

O DOTAZOVANÉM VÁCLAVU TETEROVI

Jako absolvent oboru zahradnictví na Zahradnické fakultě v Lednici na Moravě Vysoké zemědělské školy v Brně (dnes Mendelova univerzita v Brně) začal Václav Tetera roku 1972 pracovat ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Více než dvacet let budoval genofundové sbírky starých a krajových ovocných dřevin, hospodářských rostlin i okrasných květin. Položil zde základy ve své době jedinečného způsobu prezentace tradičního zemědělství, na které jeho nástupci navazují dodnes. I když se stěžejně věnoval problematice rostlin, stal se koordinátorem úspěšné záchrany ovce plemene „Valaška“. V roce 1989 dokončil studium externí aspirantury a získal vědeckou hodnost kandidát věd na Ústavu šlechtění a reprodukce zahradnických rostlin Zahradnické fakulty v Lednici Vysoké školy zemědělské v Brně (dnes Ústav šlechtění a množení zahradnických rostlin, Zahradnická fakulta

v Lednici, Mendelova univerzita v Brně) pod školitelem doc. Ing. Janem Lužným, CSc. Začátkem devadesátých let se kvůli zdravotním problémům vrátil do rodných Pravčic. Studium ovocnářství a pomologie ho však neopustilo. Navázal spolupráci s Chráněnou krajinnou oblastí Bílé Karpaty, kde se jako odpovědný řešitel účastnil projektu ministerstva životního prostředí Biosféra-SE pod názvem „Využití krajových odrůd ovocných dřevin pro udržení a obnovu krajinného rázu v CHKO Bílé Karpaty a pro ochranu biodiverzity“. Stal se autorem řady významných často citovaných publikací a odborných článků. Za svou práci byl oceněn cenou Českého svazu ochránců přírody „Příroda děkuje“, stříbrnou medailí za zásluhy o Český zahrádkářský svaz, medailí Zahradnické fakulty Mendelovy univerzity v Brně za rozvoj vědy a vzdělávání i pamětní medailí ke stému výročí narození Nikolaje Ivanoviče Vavilova.

mussealia

Karol Plicka – objaviteľ tej pravdy o živote ľudu, ktorú vie vysloviť iba umenie

Daša Ferklová

Slovenské národné múzeum v Martine
dasa.ferklova@snm.sk

Úvod

Rok 2024 sa nesie v znamení viacerých významných jubileí a jedným z nich je i 130. výročie narodenia Karola Plicku. Ponúka nám možnosť opätovne si spomenúť na tohto významného „hľadača pokladov“, nahliadnúť do jeho tvorby a pripomenúť si ho prostredníctvom rôznych prezentačných kultúrnych aktivít.

Karol Plicka bol umelcom slovenského i českého národa. Sám charakterizoval svoju tvorbu ako umenie „deväťoro remesiel“. Rovnakou mierou bol filmár, režisér – kameraman i scenárista v jednej osobe, fotograf, tvorca obrazových publikácií, folklorista – zberateľ hudobných i slovesných ľudových prejavov, etnomuzikológ, organizátor prvých folklórnych festivalov, pedagóg, dirigent speváckych zborov i husľový virtuóz. Zásadným spôsobom zasiahol do dejín slovenskej etnológie, v nejednom prípade priekopnícky až zakladateľsky.

Narodil vo Viedni 14. 10. 1894 českým rodičom Františkovi Plickovi a jeho druhej manželke Márii, rod. Horčíckovej. Už v mladosti sa uňho prejavilo hudobné a maliarske nadanie, čo vnímavý otec podporoval. Prihlásil syna do slávneho detského zboru Wiener Sängerknaben. Život rodiny sa zásadne zmenil po roku 1900, keď sa presťahovala do Českej Trebovej. Mladý Plicka sa tak dostal do prostredia krásnej prírody, s akou sa na viedenskej periférii nestretol. Hra na husliach a kreslenie sa stali jeho čarovnou sférou a pôsobili ako osudové volania. Túžil cestovať a zachytávať natrvalo to, čo nachádzal vókol seba. Po skončení meštianskej školy sa pripravoval na štúdium na konzervatóriu alebo umeleckej priemyslovke. Rodina rozhodla inak. Išiel študovať na Učiteľský ústav do Hradca Králové, v tom čase

kultúrneho a spoločenského centra východočeskej oblasti. Popri štúdiu súkromne chodil do Prahy a študoval husľovú hru a hudobnú teóriu. Stal sa učiteľom a začiatkom 20. rokov 20. storočia zbormajstrom Filharmonického zboru v Prahe. Mohol pokračovať v životnej dráhe dirigenta a hudobníka, ale v roku 1919 ho ovplyvnila osudová ponuka praktického dotyku so slovenským folklórnym materiálom, ktorá poznačila jeho životné osudy na niekoľko ďalších rokov. Bola ňou príležitosť robiť vedúceho prázdninovej družiny v Piešťanoch, pod vplyvom ktorej následne každé letné a vianočné prázdniny trávil na Slovensku. Matica slovenská v Martine po obnovení svojej činnosti hľadala kvalifikovaného odborníka na zberateľskú národopisnú činnosť. Keď sa Plickovi naskytla takáto možnosť uplatnenia, požiadal o prijatie do jej služieb. Tá jeho žiadosti vyhovel a koncom roka 1923 nastúpil ako referent do Národopisného odboru Matice slovenskej. Jeho prvá dohoda k pobytu bola uzatvorená na tri mesiace, potom na dva roky, až Plicka na Slovensku zotrval plných 16 rokov.

„Urobil som vtedy jedno z najväčších rozhodnutí vo svojom živote. Keď to posudzujem z odstupu rokov, neľutujem tento čin, ba som rád, že som sa vtedy takto rozhodol. Kto vtedy vedel, čo všetko sa na Slovensku zachovalo z dávnych storočí! Bola to krajina chudobná na dary zeme a bohatá na spev, plná kontrastov piesne a plaču. Mal som to šťastie, že na Slovensko som prišiel v hodine dvanástej a zachytil ľudovú kultúru v čase, keď bola na svojom štýlovom vrchole. Stihol som ešte pamätníkov starých spevov, balád, zaklínadiel, rozprávok. Večné hodnoty, umelecká sila, pravdivosť a zemitosť ľudovej piesne pôsobili, že čím ďalej tým mocnejšie som sa pripútaval k novému

prostrediu, ktoré mi prinášalo hlboké vnútorné i umelecké uspokojenie a spôsobilo pozvoľné vzdalovanie z pražského umeleckého života i zriekanie všetkých možností tamjšieho umeleckého vývoja.“¹

Plicka – zberateľ

V počiatkoch svojej práce zaznamenával pre Maticu slovenskú piesňovú tvorbu zo všetkých oblastí Slovenska. Po príchode na Slovensko postupne mapoval celú krajinu a zanechal po sebe významný zberateľský materiál (obsahuje cca 25 000 zapísaných melódií a 40 000 textov ľudových piesní)², čo je porovnateľné so zberateľským úsilím celej predchádzajúcej generácie. Zachytil v ňom všetky typy ľudovej piesne, rešpektujúc regionálne oblasti južného, stredného, severného a východného Slovenska a piesňové poklady Slovákov žijúcich Rumunsku, USA i bývalej Juhoslávií. Výsledkami jeho odborného záujmu o ľudovú pieseň boli rôzne muzikologické štúdie týkajúce sa typológie piesní, otázok tonality, morfológie i regionálne alebo tematické analýzy. Zápisy piesní robil vždy vo väzbe na ich pôvodnú funkciu, v autentickom prostredí, v akustike okolitej prírody.

Okrem zberateľskej a publikačnej činnosti sa venoval i rozsiahlej prednáškovej činnosti na tému ľudových piesní, a to na rôznej úrovni, od osvetových podujatí až po prezentáciu výsledkov na významných medzinárodných kongresoch a sympóziách: „*Pieseň je najkrajším, najľúbeznejším duchovným prejavom ľudu. Je to večné žriedlo fantázie i pravdy, súhrn ľudovej filozofie a životnej múdrosti, aj verný obraz jeho citového života. Žiadny iný hudobný prejav nemá pre človeka v rannom období života tej sily ani opodstatnenia ako práve ona. Je materinskou rečou hudby...*“³ Keď hovoríme o jeho zberateľskej činnosti je potrebné zmieniť sa i o cennom materiáli, ktorý pochádza z jeho výskumov Slovákov v českom pohraničí na Šumave, ktorí sem boli po 2. svetovej vojne presídlení z Rumunska. V tomto prostredí zozbieral rozsiahly

súbor archaických rozprávok, ktorý pôvodne plánoval vydať v piatich zväzkoch paralelne v slovenskej a českej mutácii. Dielo ostalo za jeho života nedokončené, výber rozprávok vyšiel na Slovensku až po jeho smrti, v dvoch knižných vydaniach.⁴

V pomere k veľkému množstvu zapísaného slovenského materiálu folklórnej povahy je počet jeho publikácií z tejto oblasti malý. Mnohé veľké projekty, ako tematické cykly piesňových zbierok, monografie, antológie, dielo *Slovenský rok* a ďalšie sa, žiaľ nestali skutkom. Rozsiahlejší je knižný súbor z českého a moravského folklóru, ktorý zahŕňa celý rad zbierok od detskej folklórnej tvorby až po monumentálne dielo *Český rok*,⁵ ktorý v Plickových knižných publikáciách z oblasti folklóru znamená vrchol, a to ako svojím obsahom, tak i formou.

Osobitou kapitolou folklórnej aktivity bola jeho organizátorská, metodická, odborná, choreografická, scenáristická činnosť, ktorej sa venoval od počiatku svojich ciest za piesňou. Folklórne skupiny, ktoré v období rokov 1924–1938 zorganizoval, vystupovali na miestnych, oblastných i celoslovenských slávnostiach.

Plicka – fotograf

Karol Plicka sa popri etnografických výskumoch neobmedzil len na zbieranie piesní a ľudovej tvorby. Nevedel sa vyhnúť podmaňujúcemu vplyvu ľudí, ktorí mu spevy a slovesné hovorené útvary interpretovali, ich svojskému štýlu života, obliekaniu sa, bývaniu. Zapôsobila na neho aj krajina, v ktorej tento ľud žil, jej dediny, mestá, ale aj zámky a hrady. Celý tento svet zaznamenával na sklenené svetlocitlivé dosky aparátu a na pásy 35 mm, vtedy čiernobieleho filmu. Bol to kreatívny typ etnológa, nie tradičný terénny zberateľ. Bol umelcom, a umelecké sú i jeho fotografické výpovede.

Matica slovenská pohotovo zaradila do svojho edičného programu obrazovú časť z Plickových etnografických výskumov. Už koncom roku 1924 sa začala

1 SLIVKA, Martin. *Karol Plicka – Básnik obrazu*. Bratislava – Martin: FOTOFO-Osveta – Národné centrum pre audiovizuálne dielo, 1999. S. 24

2 Texty a ľudové melódie sú uložené v archíve Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM v Martine).

3 SLIVKA, Martin. *Karol Plicka – Básnik obrazu*. c. d., s. 25.

4 PLICKA, Karol. *Zámok na horúcom mori. Slovenské rozprávky z Rumunska*. Martin: Osveta, 1995; PLICKA, Karol. *Prekrásny Janko. Rozprávky rumunských Slovákov*. Bratislava: Virvar, 2010. Kniha získala ocenenie Najkrajšia a najlepšia detská kniha zimy 2010.

5 PLICKA, Karel, VOLF, František a SVOLINSKÝ, Karel. *Český rok v pohádkách, písních, hrách a tancích, říkadlech a hádankách*. Jaro, Praha: Odeon, 1944; Léto, 1950; Podzim, 1953; Zima, 1960.

Nedeľné odpoľudnie, Polomka, 30. roky 20. storočia (foto Karol Plicka, SNM v Martine)

Matka s dieťaťom, Očová, 30. roky 20. storočia (foto Karol Plicka, SNM v Martine)

dostávať do povedomia verejnosti jeho fotografická tvorba, a to pohľadnicovými súbormi s národopisnými motívmi zo Slovenska. V rokoch 1924–1927 vyšlo 180 obrazov, ktoré vychádzali v mnohých reedíciách až do roku 1939. Tieto kolekcie fotografií, ktoré vznikli už na prvých zberateľských cestách, boli vlastne činnosťou navyše a prekvapili najmä tým, že okrem svojich národopisne dokumentačných hodnôt sa hlásili k slovu aj ako umelecký artefakt, upútavali svojou poetickosťou, emotívnosťou i monumentálnou duchovnosťou. Z fotografického materiálu 20. a 30. ro-

kov 20. storočia vyšla i jeho prvá obrazová publikácia *Slovensko*⁶ v roku 1937 a v prepracovanej podobe v roku 1949 s názvom *Slovensko vo fotografii Karola Plicku*.⁷ V niekoľkých reedíciách vychádzala táto kniha takmer štyridsať rokov.

Plicka – filmár

Nezostal len pri statickej fotografii. Od začiatku svojich zberateľských ciest cítil potrebu aj filmového stvárnenia problematiky, ktorej sa venoval. Nakrútil niekoľko filmov, v rokoch 1926–1928 *Za slovenským ľudom*, v roku 1929 *Po horách po dolách*. Plickove filmy sú viac než len etnologickými reportážami. Sú to precízne komponované filmové skladby, ktoré emotívnym spôsobom prinášajú svedectvo o existencii autentického národného spoločenstva a jeho originálnej kultúry, čo nám dokazuje jeho najznámejšie filmové dielo, a to filmová poéma *Zem spieva*, ktorú nakrútil v rokoch 1930–1933. Uvedený titul je považovaný za Plickov vrcholný umelecký počín, za klasické dielo slovenskej národnej kinematografie, ktoré má svoje čestné miesto v dejinách filmu vôbec. Plickova filmová tvorba bola v 30. rokoch 20. storočia niekoľkokrát medzinárodne ocenená. Jeho posledným filmovým tvorivejším činom je filmová reportáž *Za Slovákmi od New Yorku po Mississippi*, ktorú nakrútil v rokoch 1936–1937 ako člen delegácie Matice slovenskej vyslanej do USA.

6 PLICKA, Karol. *Slovensko*. Bratislava: Matica slovenská, 1937.

7 PLICKA, Karol a NOVOMESKÝ, Laco. *Slovensko vo fotografii Karola Plicku*. Turčiansky svätý Martin: Matica slovenská, 1949.

Portrét starého muža – dedo Koterec, Čičmany,
30. roky 20. storočia
(foto Karol Plicka, SNM v Martine)

Odchod zo Slovenska

Roku 1939 zmenené štátne pomery, všeobecná politická situácia a najmä rodinné dôvody spôsobili, že opustil Slovensko a vrátil sa do Prahy. V rokoch 1939–1945 pôsobil v Štátnom fotomeračskom ústave v Prahe, kde našiel široký priestor na seberealizáciu. Zamestnaním i hlavnou náplňou jeho tvorivej práce sa stala fotografia. V ústave pod vedením Zdenka Wirtha, s jeho vzácnym pochopením pre rozšírenie dokumentačnej fotografie o estetické parametre, vznikol bohatý fotografický archív architektonických pamiatok Prahy, z ktorých časť K. Plicka v nasledujúcich rokoch publikoval. Prvá fotografická publikácia mu vychádza v roku 1940 pod názvom *Praha ve fotografii Karly Plicky*.⁸

8 PLICKA, Karel a WIRTH, Zdeněk. *Praha ve fotografii Karla Plicky*. Praha: Česká grafická unie, 1940.

Karol Plicka pri natáčaní filmu *Zem spieva*, 1932
(foto neznámy, SNM v Martine v Martine)

Pražská panoráma, 40. roky 20. storočia
(foto Karol Plicka, SNM v Martine)

Z kostola, Starý Hrozenkov, 40.–50. roky 20. storočia
(foto Karol Plicka, SNM v Martine)

Roku 1946 sa stal spoluzakladateľom Akadémie múzických umění v Prahe a jej prvým dekanom. Roku 1950 zanechal pedagogickú činnosť a v nasledujúcich rokoch sa venoval tvorbe už spomínaných antológií folklóru, prevažne statickej fotografii a vydávaniu fotografických publikácií. Pribudla celá séria jeho fotografických albumov Prahy, knižne vydaných z roku 1957 *Praha kráľovská*,⁹ z roku 1962 *Pražský hrad*¹⁰ a ďalšie roky v reedíciách. Českú krajinu zmapoval unikátnym spôsobom v knihe *Vltava*,¹¹ ktorá vyšla v roku 1959. Kniha *Československo*,¹² vydaná v roku 1974 je akousi tematickou sumarizáciou fotografií, ktoré sú Plickovou fotografickou oslavou domoviny.

Návraty na Slovensko

Po druhej svetovej vojne sa v roku 1946 vrátil na Slovensko vo funkcii riaditeľa Slovenského filmu, pričom pomáhal budovať slovenskú i českú národnú kinematografiu. Opäť začal fotografovať. K slovenskej fotografickej tvorbe sa vrátil vydaním fotografickej zbierky *Zlatá brána*,¹³ s témou detí a ich hier a potom nasledovali ďalšie, spomenieme z roku 1971 monografiu *Spiš*,¹⁴ z roku 1980 *Levoča*¹⁵ a ďalšie.

Obdivuhodné fyzické zdravie a najmä duševná sviežosť umožnili, že jeho život bol doslova do posledných dní naplnený tvorivou prácou. Verným spoločníkom mu boli milované husle, ktoré stáli pri ňom ako dobroprajná víla od jari mladosti až do posledných dní života. Zomrel v Prahe 6. mája 1987, pochovaný je na Národnom cintoríne v Martine spolu s manželkou.

V medzinárodných reláciách bol Karol Plicka významným predstaviteľom prúdu naturizmu vo fotografii 20–30. rokov 20. storočia a jeho tvorba bola začiatkom novodobých dejín slovenskej fotografie. Dynamika života, premena krajiny a najmä spôsobov tradičného života ľudí prisúdili jeho tvorbe okrem

- 9 PLICKA, Karel a WIRTH, Zdeněk. *Praha kráľovská*. Praha: Naše vojsko, 1957.
- 10 PLICKA, Karel, WIRTH, Zdeněk a POCHÉ, Emanuel. *Pražský hrad*. Praha: Orbis, 1962.
- 11 PLICKA, Karel a KOŽÍK, František. *Vltava*. Praha: Orbis, 1959.
- 12 PLICKA, Karel. *Československo*. Martin: Osveta, 1974.
- 13 PLICKA, Karel. *Zlatá brána*. Slovenské deti vo svojich tradičných hrách. Bratislava: Osveta, 1964.
- 14 PLICKA, Karel. *Spiš*. Martin: Osveta, 1978.
- 15 PLICKA, Karel. *Levoča: klenotnica uměleckých pamiatok*. Martin: Osveta, 1980.

trvácnych estetických hodnôt aj hodnoty cenných dokumentov a čas bude ich význam iba znásobovať. Rozsiahly súbor Plickovej pozostalosti je uložený v SNM v Martine a dokumentuje hlavne jeho zberateľskú, muzikologickú a fotografickú činnosť.

Fond národopisnej fotografie v Slovenskom národnom múzeu v Martine a zbierka Karola Plicku

Skúsenosti z poznania fotografického materiálu a zachovalý fotografický materiál nachádzajúci sa v múzeách, rôznych kultúrnych inštitúciách i súkromných zbierkach dokumentujúci historicko-kultúrno-spoločenské javy a udalosti prostredníctvom tvorby profesionálnych a amatérskych fotografom viedli k myšlienke vytvoriť v rámci múzeí špeciálne pracovisko, kde by sa budoval samostatný zbierkový fond, ktorý by sa venoval tomuto médiu. Tejto úlohy sa začiatkom 80. rokov 20. storočia zhostilo SNM. Ako jedno z prvých múzeí na Slovensku, upriamilo svoju pozornosť na ikonické zbierky a začalo budovať samostatný zbierkový fond národopisnej fotografie, kde sú predmety tohto charakteru postavené na úroveň zbierkového fondu. Budovanie uvedeného fondu úzko súviselo práve so získaním pozostalosti K. Plicku a v tom čase i so založením Múzea Karola Plicku Blatnici pri Martine. Tu bol vystavený i reprezentatívny výber z Plickovej tvorby približne na ploche 180 m².¹⁶ V SNM v Martine sa sústreďuje fotografia v dvoch základných fondoch. Vo fonde evidenčnej, čiže dokumentačnej fotografie – spracováva sa vo fotodokumentácii v Oddelení dokumentácie a ochrany zbierok ako archívny materiál. Dokumentuje predovšetkým zbierkové predmety nachádzajúce sa v SNM v Martine, výstavy, sprievodné podujatia k nim, výskumy odborných pracovníkov v teréne a pod. Druhá časť je zahrnutá vo fonde dokumentárnej fotografie – tu sa sústreďuje a spracováva fotografia dokumentárna vo vlastnom zmysle slova,

16 Múzeum Karola Plicku v Blatnici bolo otvorené v auguste 1988. V roku 2015 bol v interiéri objektu rozsiahly výskyt drevo-kazného hmyzu. Bol vykonaný odbornostavebno-technický dendrologický posudok, ktorý potvrdil poškodenie drevených prvkov v rôznom stupni intenzity drevo-kaznou hubou drevo-morkou domácou. S ohľadom na uvedenú skutočnosť, ktorá neumožňovala zdravi bezpečnú prevádzku bolo múzeum pre návštevníku verejnosť od 1. 7. 2015 úplne zatvorené.

Jízda kráľů, Vlčnov, 60. roky 20. storočia
(foto Karol Plicka, SNM v Martine)

ktorá sa stáva zbierkovým predmetom. V našom prípade sa prevažne jedná o fotografiu umeleckú, uloženú v samostatnom zbierkovom fonde. Fotografia chápeme ako zbierkový predmet v podstate v dvoch prípadoch: ak je sama historickým dokumentom udalosti, osobnosti, architektúry, odevu, javu, prostredia a pod., teda autenticky a presvedčivo zastupuje už neexistujúcu skutočnosť; alebo ak je umeleckým dielom. Tento druh fotografie je rovnocenný s trojrozmerným predmetom a platia preňho tie isté predpisy a smernice ako pre ostatné zbierkové predmety. Trojrozmerný muzeálny predmet zastupuje sám seba, netrojrozmerný (teda plošný) zastupuje skutočnosť prostredníctvom zmyslovo vnímateľne zaznamenananej informácie. Uvedené myšlienky a skutočnosti sa stali základom budovania zbierkového fondu národopisnej fotografie v SNM v Martine. Vytvorili ho ikonické materiály ako negatívy (čiernobiele, farebné), diapozitívy (čiernobiele, farebné, uvachrom), pozitívy (čiernobiele, farebné), pohľadnice (čiernobiele, farebné) a rôzne materiály (dobové tlače, reprodukcie, plagáty a pod.). Od počiatku budovania fondu národopisnej fotografie sa v ňom sústreďujú fotodokumenty predovšetkým z oblasti ľudovej kultúry, a to v čo najširšom zábere. Pri jeho budovaní sa postupuje podľa základných kritérií platných pri výbere predmetov pre tento fond.¹⁷

17 Viď bližšie: FERKLOVÁ, Daša. Budovanie fondu národopisnej fotografie v SNM v Martine. Zborník Slovenského národného múzea: Etnografia, 39. Králiková, E., ed. Ročník XCII, 1998.

Drevený kostol s krížom vytesaným do stromu,
Korejovce, 30. roky 20. storočia
(foto Karol Plicka, SNM v Martine)

Dievčatá pri hre, Liptovské Sliache, 30. roky
20. storočia (foto Karol Plicka, SNM v Martine)

Základ fondu vytvorilo dielo K. Plicku, ktoré sa začalo systematicky sústreďovať v SNM v Martine od roku 1986. Ako prvé prišli Plickove záznamy ľudových piesní v počte 44 649 ks. Do fondu múzeum

získalo i prvé vzácne kolekcie čiernobielych negatívov a farebných fotografií i diapozitívov ešte priamo od Majstra Plicku, ktoré dokumentovali prevažne slovenskú ľudovú kultúru. Po jeho smrti sa pokračovalo kúpami a darmi v získavaní diela od Plickových dedičov. Nasledovali rôzne kolekcie obrazových materiálov, knihy, predmety dokumentujúcu jeho zberateľskú činnosť a fototechnika, s ktorou Majster pracoval. Najväčší kvantitatívny i kvalitatívny nárast do zbierok bol v roku 1987 a súvisel s vrcholiacimi prácami súvisiacimi s realizáciou Múzea Karola Plicku v Blatnici. Podotýkame, že SNM v Martine získalo fotografické práce, ktoré vo svojom odbore predstavujú Plickove vrcholné umelecké diela. V nasledujúcich rokoch sa fond rozšíril o fotomateriál týkajúci sa Plickovho zobrazenia Prahy, českých miest i Moravy, popri tom pokračovali akvizície týkajúce sa slovenskej proveniencie, zobrazujúce krajinu, jej ľudí a ich život. Fond sa doplnil o zábery z Čiech a severských skanzenov zo Škandinávie, pribudli farebné diapozitívy slovenskej architektúry, pamiatok, hradov, krajiny, človeka, spišských pamiatok a taktiež českej architektúry, historických pamiatok, krajiny, Prahy, Vltavy a jej okolia. Akvizície nateraz boli ukončené v prvej polovici 90. rokov 20. storočia získaním biografických snímok rôzneho formátu. Zachytávajú Majstra pri filmovaní, fotografovaní, pri práci, rôznych oslavách, s rodinnou, významnými osobnosťami alebo sú jeho portrétom. Zaznamenávajú Plickov život od roku 1914 po rok 1987. Vo fonde národopisnej fotografie sa tak sústredilo približne 8 650 ks Plickových diel.

Plickovo dielo je jedinečné impozantným časovým rozpätím tvorivej aktivity a najmä osobnostným autorským rukopisom. Z hľadiska tematického sledujeme v jeho diele tri ústredné témy: krajinu, historické pamiatky a architektúru a človeka – nositeľa tradície. V téme „krajina“ Plickove diela zachytávajú neporušenú krajinu, ktorej krásu videl v geologických krivkách zeme, ale aj v jej zmenách, na ktoré vplývala práca človeka. Prechod k téme „historické pamiatky a architektúra“ dokazuje heroickú slávu dejín a vytvárajú ho fotografie krajiny so zrúcaninami i stojacimi objektmi hradov, kaštieľov, unikátne zábery miest a mestečiek, ulíc ale i sakrálnych stavieb. Téma „človek – nositeľ tradícií“ v Plickovej tvorbe dominuje. Je vyznaním lásky k človeku – tvorcovi i pokračovateľovi duchovných tradícií. Čo do množstva je i najviac v jeho tvorbe zastúpená. Sú to nenapodobiteľné čarovné zábery detí a ich hier

dýchajúce autenticitou, výtvarne atraktívne portréty mladých ľudí, dospelých, matiek s deťmi či portréty a polo celky starcov a starien, v ktorých tvárach sa zračia životné osudy u múdrostí.

Plickove portrétné fotografie ľudí „orámované“ výšivkami a čipkami sviatočného kroja krásu postavy podtrhujú a dodávajú jej skvelú monumentálnosť. Lokalitu na jeho fotografiách prezentuje jednotliviec alebo skupina žien, mužov či detí. Postavy má funkčne zakomponované do obytného prostredia, na priedomie domov, pred bránky, pavlače, podstenia, na lúkach, na poli, pred kostolom a pod. Vyhľadával výrazné typy tvárí dedinských ľudí. Na niektoré miesta sa opätovne vracal a tak vznikli série obrazov jednotlivcov v priebehu niekoľkých desaťročí.

V Plickovom diele má osobitné miesto veľká a široká téma detí. Pozoruhodné sú jeho detské portréty, ktoré sugestívne tlmočia bezprostrednosť detského reagovania pohľadom, výrazom tváre, gestom či postojom. Detské snímky sa radikálne odlišujú od ostatných obrazov, zachytením pohybu v rámci témy. Autor so zaujatím snímal rozvírené detské dianie plné spontánnosti, zvýraznil detskú mimiku, gestá, úkony.

Plickovo dielo vyzdvihuje rýdzosť ľudového umenia, harmóniu života človeka s krajinou a prírodou. V kontexte dejín fotografie a národnej kultúry vôbec je jedinečné a neopakovateľné.

Záver

V nasledujúcich rokoch bol fond národopisnej fotografie doplnený a rozšírený o tvorbu ďalších významných slovenských a českých fotografov ako napr. Jozefa Dvořáka, Františka Krasla, Pavla Socháňa, Ludvíka Barana, Eugena Lazišťana, Karla Skřípského, Martina Slivku, Martina Martinčeka, Bedřicha Miroslava Dukáta a iných. Vo svojej tvorbe sa venovali dokumentárnemu alebo umeleckému stvárneniu slovenskej krajiny, prírody, pamiatok, človeka pri práci, radostí a zvykov. Fotografie vznikali na pôvodných miestach, teda tam, kde tieto dokumentované kultúrne artefakty žili prirodzene vo svojom prostredí a boli funkčne a plne využívané v pôvodnom význame. Jedinečný autorský rukopis a neopakovateľný svet, ktorý zobrazili im prisúdil nezastupiteľné miesto nielen v slovenskej národnej kultúre, ale i v európskom a svetovom umeleckom dianí.

Zámok Dobříš, 1979
(foto Karol Plicka, SNM v Martine)

Slávnosti v skanzene, Rožnov pod Radhoštěm, 1972
(foto Karol Plicka, SNM v Martine)

LITERATURA

FERKLOVÁ, Daša. Budovanie fondu národopisnej fotografie v SNM v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea: Etnografia*, 39, 1998, roč. XCII, č. 39, s. 85–96.

PLICKA, Karel a KOŽÍK, František. *Vltava*. Praha: Orbis, 1959.

PLICKA, Karel a WIRTH, Zdeněk. *Praha královská*. Praha: Naše vojsko, 1957.

PLICKA, Karel a WIRTH, Zdeněk. *Praha ve fotografii Karla Plicky*. Praha: Česká grafická unie, 1940.

PLICKA, Karel, VOLF, František a SVOLINSKÝ, Karel. *Český rok v pohádkách, písních, hrách a tancích, říkadlech a hádankách. Jaro*, Praha: Odeon, 1944; *Léto*, 1950; *Podzim*, 1953; *Zima*, 1960.

PLICKA, Karel, WIRTH, Zdeněk a POCHE, Emanuel. *Pražský hrad*. Praha: Orbis, 1962

PLICKA, Karel. *Československo*. Martin: Osveta, 1974.

PLICKA, Karel. *Levoča: klenotnica uměleckých pamiatok*. Martin: Osveta, 1980.

PLICKA, Karol. *Prekrásny Janko. Rozprávky rumunských Slovákov*. Bratislava: Virvar, 2010.

PLICKA, Karel. *Spiš*. Martin: Osveta, 1978.

PLICKA, Karel. *Zlatá brána. Slovenské deti vo svojich tradičných hrách*. Bratislava: Osveta, 1964.

PLICKA, Karol a NOVOMESKÝ, Laco. *Slovensko vo fotografii Karola Plicku*. Turčiansky svätý Martin: Matica slovenská, 1949.

PLICKA, Karol. *Slovensko*. Bratislava: Matica slovenská, 1937.

PLICKA, Karol. *Zámok na horúcom mori. Slovenské rozprávky z Rumunska*. Martin: Osveta, 1995.

SLIVKA, Martin. *Karol Plicka – Básnik obrazu*. Bratislava – Martin: FOTOFO-Osveta – Národné centrum pre audiovizuálne dielo, 1999.

Fotografická sbírka Rudolfa Hůlky ve Slovanské knihovně se zaměřením na oblast Moravy a Slezska

Hana Opleštilová

Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna
hana.oplestilova@nkp.cz

Slovanská knihovna v Praze (dále SKP)¹ spravuje vedle obvyklých knihovních fondů také sbírky speciálních dokumentů. Jde o materiály listinné, kartografické, výtvarné a fotografické povahy i o užitou grafiku (plakáty, letáky, exlibris aj.). Jednou z těchto sbírek je rozsáhlý fotografický archiv hospodářského úředníka, redaktora, překladatele z ukrajinštiny a amatérského fotografa Rudolfa Hůlky (1887–1961).²

Hůlkova fotografická sbírka se skládá z černobílých, kolorovaných a barevných skleněných diapositivů, černobílých negativů na skle i na fóliích, filmových svitků a pohlednic. Obsahuje 4 400 samostatných fotografií a 158 svitků pořízených během 20. a 30. let 20. století na území tehdejší Podkarpatské Rusi, Slovenska, Moravy, Čech a v menší míře v několika dalších regionech.

SKP soubor získala v roce 1961, pravděpodobně z Hůlkovy pozůstalosti. Podrobného třídění a evidence se dočkal až v letech 2009–2012. Komplikovaná byla zejména identifikace obsahu jednotlivých

snímků, neboť autor sám popsal pouze desetinu z celkového počtu.³ Ne vždy se také podařilo určit dataci vzniku snímku. Kromě standardních inventárních seznamů⁴ se dnes zájemce může seznámit i s digitálními kopiemi Hůlkových fotografií – více než 1 200 vybraných snímků je dostupných na portálu esbirky.cz.⁵

Rudolf Hůlka se narodil 15. listopadu 1887 v Lásenici, obci nedaleko Jindřichova Hradce. Jde o oblast, která si dlouho udržovala prvky tradiční kultury, což pravděpodobně ovlivnilo rovněž Hůlkovu estetiku a citlivé vnímání znaků lidových tradic. Typický pro oblast Soběslavsko-veselských blat byl bohatě vyšíváný blatský kroj. „Unikátním znakem blatské kultury jsou kroje, bohatě zdobené výšivkami kultivované barevnosti. Dominuje v něm kombinace zelené, žluté a syté růžové barvy.“⁶ Okouzlen krásou kroje Hůlka později, ve 20. letech, vytvořil portrét *Dívka v blatském kroji*.⁷

- 1 SKP je veřejně přístupná odborná knihovna pro oblast slavistiky. Založena byla roku 1924. Od roku 1958 funguje jako autonomní odbor Národní knihovny České republiky.
- 2 Kromě fotografií obsahuje sbírka také rozsáhlý soubor korespondence. K Hůlkovým osudům a ke složení celé jeho sbírky blíže viz OPLEŠTILOVÁ, Hana a BABKA, Lukáš. *Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hůlky (1887–1961) = The lost world of Subcarpathian Rus, in the photographs of Rudolf Hůlka (1887–1961)*. Praha: Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2014, s. 8–39.

- 3 S identifikací a popisem moravské části sbírky významně pomohla Marta Kondrová ze Slovákého muzea v Uherském Hradišti.
- 4 Inventární soupisy jednotlivých částí Hůlkovy sbírky jsou dostupné z <https://sbirkysk.nkp.cz/index.php?page=sbirky&id=33>. [online] Cit. 19. 7. 2023.
- 5 Dostupné z <https://www.esbirky.cz/hledat/fond/36292137>. [online] Cit. 19. 7. 2023.
- 6 *Výstava blatských krojů v Domě gobelínů* (10. 10. 2014 – 7. 12. 2014). Dům gobelínů Jindřichův Hradec. [online]. Cit. 19. 7. 2023. Dostupné z <https://www.palickovani.cz/download/kroje14-10.pdf>.
- 7 Fotografie byla reprodukována v: OPLEŠTILOVÁ, Hana a BABKA, Lukáš. *Zmizelý svět Podkarpatské Rusi...* c. d., s. 22.

Luhačovice, na návsi, roubená a patrová komora s valbovou doškovou střechou, 1925 (SKP, speciální sbírky, č. ev. T-H-3-14)

Po ukončení gymnázia se Hůlka v roce 1911 přestěhoval do Prahy. Zde nastoupil do Ústředí hospodářských společenstev v Praze, které později změnilo název na Ústřední jednotu hospodářských družstev (dále ÚJHD). V pozici vrchního revidenta počátkem 20. let 20. století dlouhodobě působil v nejvýchodnějších částech nově vzniklého státu, v Podkarpatské Rusi, díky čemuž vznikla historicky nejhodnotnější část jeho sbírky.

V rámci ÚJHD pracoval Hůlka pro družstevní tisk. Psal texty, publikoval své překlady ukrajinské literatury, reprodukoval fotografie. Na stránkách přílohy týdeníku *Zemědělské družstevní listy* nazvané *Přástky* uveřejnil v roce 1928 vůbec poprvé fotografie s moravskou tematikou – snímek *Hanácký páreček*. Koncem druhé světové války Rudolf Hůlka odešel do důchodu. Poválečná politická situace mu sice znemožnila cestování, o to intenzivněji se však věnoval překladům z ukrajinštiny. O pokračování fotografické záliby z tohoto období se nedochovaly žádné doklady.

Hůlkova moravská fotografická sbírka je po karpatské a slovenské třetí nejrozsáhlejší. Obsahuje 658 snímků a 12 filmových svitků. Vznikala v druhé polovině 20. a v průběhu 30. let minulého století, kdy už byl Hůlka zkušeným fotografem s vytříbenou fotografickou technikou a citem pro výtvarné zpracování snímků. O jeho pobytech na Moravě bohužel neexistují žádné doklady. Můžeme se pouze dohadovat, že snímky zhotovil během cest, které byly zaměřeny turisticky či spojeny s významnými svátky a lidovými slavnostmi. Centrum Hůlkova zájmu představoval člověk v autentickém prostředí, o svátcích, ale i v pracovním rytmu všedního dne, jako činorodý tvůrce prostředí, které ho obklopovalo, ale i jako autor rukodělných výrobků. Další významný námět Hůlka čerpal v přírodě z pohledu chodce krácejícího krajinou. Snažil se ji zachytit v celé její rozmanitosti včetně střídání ročních období. Fotografoval pohledy na horská pásma, lesní cesty, vycházky po Beskydech s manželkou a skupinou přátel, přehradu u Luhačovic, skalní stěny, vyhlídky, údolí podél řek nebo propast Macochu. Rád také navštěvoval historické památky. Na svých cestách zachytil zámky Buchlovice, Kroměříž, Lednice, Uherský Ostroh, Vranov nad Dyjí a hrady Bítov a Buchlov.

Uherskoostřežsko, pouť u sv. Antonínka,
druhá pol. 20. let 20. století.
(SKP, speciální sbírky, č.ev. T-H-3-486)

Nejvíce mu však učarovala oblast Slovácka. Cestoval hodně po venkově, ale navštěvoval i města, všude vnímal a dokumentoval místní tradiční kulturu. Svými záběry složil hold bohatě zdobeným krojům a jejich hrdým nositelům. Například ve Vlčnově vznikl cyklus svatebních snímků a shromáždění svatebčanů před kostelem. Detailně nafotil Annu Mikulcovou ve svátečním kroji družičky, děti Horňáčkovy, zachytil skupinové záběry s nevěstou a ženichem, družicí a družbou, muzikanty a příbuznými. Aranžoval menší skupinky dětí i dospělých, jindy dal přednost zachycení života v prchavém okamžiku, v tzv. momentkách. Podobně početný cyklus vznikl při příležitosti slavnosti Božího těla ve Velké nad Veličkou, kde zdokumentoval venkovany na cestě do kostela, v hovoru před ním, ženy a dívky s kancionálem v ruce, muže klečící při modlitbě nebo odpočívající před kostelem, jarmareční stánky poblíž kostela, vyfotil i sedícího slepého hudece Jiřího Mimochoodka, opírajícího se o hřbitovní zeď.

Vedle svátečních krojů vidíme ženy v pracovním oděvu, jak v potoce perou prádlo, na trakaři vezou ošatky s pečivem, procházejí se po trhu, posedávají poblíž ozdobené sochy sv. Jana Nepomuckého, nebo muže

pracujícího na poli. Strážnici navštívil Hůlka během dožínkových oslav tzv. *dožaté*. Zachytil venkovany ve svátečním při kosení posledního obilí, během jízdy na vyzdobeném voze, a také jak jim k tomu hrála skupinka muzikantů dudáků. V Petrově nedaleko Strážnice vyfotografoval mladé páry ve svatebních krojích před malovaným žudrem a nevěstu v bohatě zdobeném a vyšívaném čepci.

Další velkou fotografickou příležitostí se stala pouť do Blatnice ke sv. Antonínkovi. Hůlka zachytil poutníky, jak jdou vesnicí, u kostela, při odpočinku na trávě, během modlitby, ale i u stánků trhovců. Na pouť ke sv. Antonínkovi přišli i venkované ve svátečních krojích z blízkého okolí – z Blatničky, Nové Vsi u Uherského Ostrohu, Nivnice a Boršic u Hluku. Zajímavý a početný cyklus snímků vznikl během Slavnosti zemědělského lidu a Hospodářské výstavy v Praze.⁸ V průvodu krojovaných venkovanů, který se ubíral městem, ho zaujali kráčejíci a tančící lidé, svatebčané, muzikanti a jízda na koních. Průvod končil shromážděním velkých skupin pod tribunou, kde zachytil návštěvníky z Vlčnova, Křenovic u Kojetína, Hulína, Tasova, Podluží, Kyjovska, Slezska a Lašska. Při různých příležitostech snímal Hůlka jednotlivce, jejich rodiny a sousedy. Vznikly tak pozoruhodné portréty. U každého záběru najdeme jméno portretovaného a odkud pocházel. Na snímcích před námi vystupují: Metoděj Horňáček z Vlčnova, František Nálepa z Kuželova (Hroznová Lhota), Božena Blažková z Kostic (Tvrdonice u Břeclavi), František Mikulka ze Zvolenova (Strážnice), František Ospalík a František Mikéška ze Zvolenova, J. Bačík z Tvarožné Lhoty, Jan Buzík z Velké na Moravě, Vladimír Pittner ze Zarazic, Jiří Migota z Velké u Strážnice č. 482, František Kočí z Louky č. 102, p. Uherský Ostroh, Pavel Juřík z Uherského Hradiště, František Šebesta z Petrova, Oldřich Vrana z Křenovic u Kojetína, Rozka Falešnicková z Tasova (Hroznová Lhota), Josef Vodný z Nové Vsi u Uherského Ostrohu, Pavel Juranek z Lyžbice (dnes součást Třince), p. Vendryně (Slezsko).⁹ Členy rodiny MVDr. Leopolda Trefného z Fryštátu (dnes součást Karviné) a jejich přátele nafotil na zahradě lékařovy vily.

Městské motivy jsou zachyceny v menší míře, např. ve Strážnici. Zde zdokumentoval panorama města

8 Úplný název této události zní: *Slavnosti zemědělského lidu a Hospodářská výstava v Praze 31. 5. 1928. Věnováno desetiletému výročí založení Československé republiky.*

9 *Jména a místa jsou uvedena shodně s Hůlkovým popisem.*

Vlčnov, Anna Mikulcova, 1925 (SKP, speciální sbírky, č.ev. T-H-3-29)

a jednotlivé pamětihodnosti jako Veselskou bránu, Černou věž nebo barokní kostel Nanebevzetí Panny Marie, Strážní věž s kostelem sv. Martina. V Luhačovicích Hůlku zaujaly Jurkovičovy lázeňské domy, ale i výstavba nového hotelu Arco, v Uherském Hradišti obecní dvůr a portál bývalé vojenské nemocnice, v níž dnes sídlí Galerie Slováckého muzea. Slavné poutní místo, baziliku ve Velehradu, zaznamenal z různých pohledů včetně interiéru. V Brně ho nejvíce zaujalo živé lidské hemžení na Zelném trhu s prodáváčkami vázícími zeleninu a ovoce a prodávajícími husy a slepice. Nezapomněl na uličky pod Petrovem, radnici a Schwanzův palác.

Lidová architektura se objevuje na fotografiích z Radějova, Přečkovic u Luhačovic, Kladné-Žilína. Zdokumentoval chalupy s doškovými střechami obklopené proutěnými nebo dřevěnými ploty, stodoly, pole s kupkami sena. V Luhačovickém Zálesí Hůlku zaujala samostatně stojící patrová roubená stodola. Náves v Dolní Lhotě u Luhačovic se studnou, chalupou a roubenou komorou zachytil i v zimě zapadanou sněhem. V Javorníku vidíme skupinku děvčátek a mužů před sborovým domem. Za jejich zády je na stěně zřetelný reliéfní znak kalicha, symbol evangelické víry. Na dalších snímcích je interiéru kostela s galerií a varhanami, hřbitov zarostlý vyso-

Boršice u Blatnice, žena v bílém soukenném kabátku, první pol. 20. let 20. stol. (SKP, speciální sbírky, č.ev. T-H-3-8)

kou trávou, kaplička se zvoničkou a roubené seníky. Zručnost místních lidí se projevovala v tradičních řemeslech. Hůlku zjevně zaujaly výrobky z keramiky, především malované džbány z Mařatic. Na řadě snímků se objevují výšivky, krajky a vazby šátků. Oděv zobrazované osoby autor často zabíral z více pohledů, aby mu neunikl žádný zajímavý lokální detail. Bohaté motivy výšivek a krajk zachytil například v detailním záběru okraje šátku z Nové Lhoty u Javorníka nebo u žen z Tasova, které mají šátky přes ramena, tzv. úvodnice. Podobně jako výšivka je druhem ornamentu také malba květů, například na zvoničce v Louce nebo na výklenkové kapličce v Ostrožském Předměstí. Obytný objekt, statek v Hroznové Lhotě – Tasově, má ručně malovaný dekor v pásu nad okny. Na Uherskobrodsku Hůlka zachytil pozoruhodnou výrobu nepálených cihel – těžbu hlíny, tvarování cihel a jejich následné ukládání a sušení ve vyrovnaných jehlanech.

Velká nad Veličkou, slepý hudec Jiří Mimochodek, druhá pol. 30. let 20. stol. (SKP, speciální sbírky, č.ev. T-H-3-98)

Sbírka fotografií pořízených Rudolfem Hůlkou na Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 20. a v průběhu 30. let 20. století je dobovým obrazovým svědectvím o tom, jak realie vnímal a zaznamenal amatérský fotograf, který měl umělecké a pozorovatelské schopnosti. Fotograf, který při pořizování snímků dovedl využít tehdejší dostupnou techniku a využíval i barevný film. Pojetí jeho fotografií svědčí většinou o až „sběratelské“ vášni a snaze nic nevynechat, nepominout. Jeho snímky mohou oslovit jak odborníky z oblasti etnografie, tak i zájemce o folklor moravských regionů. V neposlední řadě může mít někdo štěstí a na portrétu najít svého předka.

Horníácko, ženy při praní prádla u potoka, druhá pol. 30. let 20. stol. (SKP, speciální sbírky, č.ev. T-H-3-99)

LITERATURA

OPLEŠTILOVÁ, Hana a BABKA, Lukáš. Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hůlky (1887–1961) = The lost world of Subcarpathian Rus' in the photographs of Rudolf Hůlka (1887–1961). Praha: Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2014, s. 8–39.

Grafika Lud'ka Majera

Karel Bogar

Galerie Domov, Frýdlant nad Ostravicí
bogar@seznam.cz

Akademický malíř Luděk Majer z Rožnova pod Radhoštěm patřil celá léta svého života k oblíbeným umělcům regionu. Zasloužil se o to nejen svou výtvarnou tvorbou, která rezonovala s citěním jeho krajanů, ale i svou přátelskou povahou a laskavostí, kterou kolem sebe rozdával. Dílo Lud'ka Majera je zastoupeno v řadě regionálních galerijních sbírek a muzeích, ale v současném informačním chaosu se nenašel nikdo, kdo by po odchodu umělce připomněl jeho dílo. Za celá léta nevyšel ani rozsáhlejší katalog, jen desítky informativních článků. Snad tedy alespoň tato vzpomínka, z původně připravované monografie, připomene při nedožitém životním jubileu jeden z jeho uměleckých tvůrčích žánrů.

Umělecká cesta Lud'ka Majera (1925–2013), rodáka ze Solance pod Soláněm, k rodnému kraji byla dosti složitá. První výtvarné zkušenosti získal u soláňského malíře Františka Podešvy, na jeho popud pokračoval ve studiu na zlínské Škole umění a dokončil vzdělání na Akademii výtvarných umění v Praze (1946–1951). Praha jej fascinovala svými kulturními možnostmi a nerad se s ní loučil. Současně se velmi těžko zbyval dokonale zvládnuté akademické malby, kterou si odnesl z Akademie. Po škole a vojenské službě se k soustavné výtvarné práci a volné tvorbě dlouho nedostává. Pokouší se o občasný portrét a při cestách domů si dělá drobné záznamy do skicáře. Do roku 1953 najdeme většinou jen nevelké, velice realistické studie krajinářské a portrétní, odpovídající tradičnímu školení na Akademii.

Období hledání vlastního výrazu začíná v době jeho léčení a pobytu u rodičů na Solanci mezi roky 1953–1955 a znovu pak po návratu do rožnovské Tesly v letech 1957–1974. Hlavně v té druhé etapě vznikají stovky kreseb, většinou tušových a uhlových, ale i pastelů, a záhy i četné tempery a kvaše. Význam tohoto období ukázala výstava *Návraty* v zrekonstruovaném Sušáku Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm v roce 2006.

Výstava byla také důležitým upozorněním na roli Valašského muzea v přírodě v tvorbě umělce. I když velmi těsná spolupráce začala koncem 60. let, vliv zde byl již při hledání jeho výtvarné tváře. Od roku 1969 působil v muzeu v tzv. umělecké komisi, která posuzovala kvalitu upomínkových předmětů nabízených v prodejně lidové umělecké výroby. Od roku 1980 získala komise celokrajskou působnost. V roce 1989 sice zanikla, ale od roku 1991 byla jmenována tzv. výtvarná rada s podobným účelem – hodnotit artefakty pro muzejní prodejnu, kde L. Majer opět působil. Na charakteru muzejní propagace se výrazně nepodílel, v roce 2004 však byla jeho grafika použita na plakát k Rožnovským slavnostem.

Kreslířské toulky pro umělce objevily podstatu kraje a byly i podnětem k jeho grafické tvorbě. Znovu nalezl valašskou domovinu, která prošla velkými změnami od doby jeho mládí, kdy ji důvěrně znal. Mladí lidé odcházejí do měst, v chalupách hospodaří většinou jen staří. Na svých cestách se s nimi setkává, poznává problémy osamělého života, mnohdy katastrofální sociální a hygienické podmínky, chátrání objektů i lidí. Pod tímto zorným úhlem kreslí reliéf krajiny a strukturu horských hřbetů. Sleduje údolí, *grapy*, cesty, které dotváří obraz krajiny a hlavně polí, tvořících v svažitém terénu četné meze a vyjadřujících staletí lidské práce na zúrodnění horské krajiny. Důležitou částí jsou lidská obydlí, jejich seskupení na polanách a horských hřbetech, shluky chalup a hospodářských objektů ovlivněných terénem i tradicí. Uvědomuje si, že základem polidštěné krajiny je strom, cesta, plot, kamenisko, těžené a po století sběrem kamení na chudých polích a tvořící valy kolem nich. Jeho portréty jsou většinou zaměřeny na hlavy starých lidí, kteří v chalupách zůstávali. Je v nich historie, samota a mapování konce jedné etapy rodného kraje.

Léto na salaši, linoryt, 1976

Soustavná grafická tvorba L. Majera se objevuje po příchodu do rožnovské Tesly v polovině 60. let. Souvisí to s úkoly, které plnil pro podnik v oblasti užité grafiky a propagace, ale i s potřebou realizovat vlastní záměry, na které za léta neustálého putování za chlebem nebyl čas. První práce jsou vytvořeny technikou linorytu. Pracovní kontakt s tiskárnou ve Valašském Meziříčí umělec umožňuje tisk listů, aniž by šláhl nákladný a v té době těžko dosažitelný tiskařský lis. Rané linorytové práce jsou poznamenány dvěma zdroji. Jednak čerpá motivy ze své bohaté kresebné dokumentace, jednak se zde odráží vliv kubizujícího období v jeho malbě.

Postupnou tendenci k úspornému výrazu v moderním pojetí vidíme již v prvních listech (*Krajina na Valašsku*, 1965, 19 × 36 cm, *Z Valašska*, 1968, 15 × 27 cm), kdy se setkáváme s typickou místní chalupou, stromy, pupavou ve stylizované krajině. V dalších pracích rozvíjí tuto symbolickou polohu, zbavuje se podružných prvků, jak o to usiluje i ve svých kresbách, a staví své grafické listy na výrazných symbolech (např. *Na kotá-roch*, 1973, 18 × 35,5 cm). Cítíme zde silnou tendenci k mytizaci tématu, nacházíme duchovní paralely k dílu Jarmily Glazarové i poezii Ladislava Nezdařila. Méně linorytů je věnováno figurální tvorbě, ale i zde vnímáme podobné naklonění tématu v listu *Na salaši*, 1976, 15 × 17 cm, který je předobrazem dalších prací v litografii. Za mimořádnou apoteózu kraje můžeme pova-

žovat linoryt *Život na Valašsku*, 1973, 23,5 × 46 cm, jehož střed tvoří dominanta stromu děličího obraz na krajinu s bačou a vesnicí s ženou a kostelíkem v pozadí. Majerovo chápání Valašska se výrazně uplatnilo v jeho ilustracích k Nezdařilovým *Horním chlapcům* (1967, 1971), u nichž se sešli umělci vnímající svět na jedné vlně. Monumentalizace a mytizace reality, kterou L. Majer léta dokumentoval ve svých kresbách, byla vyústěním potřeby zachytit mizející Valašsko, které v době „socialistických přeměn“ vedlo k devastaci tradiční krajiny, útěku mladých do měst, opouštění hospodářství a řadě osobních i rodinných tragédií.

Velmi plodná kapitola Majerovy grafické tvorby se otevírá na začátku 70. let, kdy má možnost zajíždět do pražské litografické dílny Díla Na Újezdě a později na Žižkově. Už předtím se snažil frenštátský malíř a grafik Jiří Drozd – později ve spolupráci s kolegou malířem Vlastislavem Holubem z Lichnova – o pořízení lisu, ale složitá technologie a řada technických problémů je od zprovoznění zakoupeného lisu odradila. Poptávku po kvalitní grafice vynutila potřeba podniků, které ji používaly k ocenění pracovníků i reprezentaci (hlavně na oblíbených novoročenkách a drobných tiscích). L. Majer v té době také pomýšlí na přechod do svobodného povolání, protože spousta rutinní práce v propagaci mu zabírá čas a ubíjí jej. Litografie mu umožňuje zlepšit i osobní ekonomickou situaci.

Cesty do Prahy jsou časově náročné, práce v dílně zabírá celé dny. S sebou si bere jen náčrtky a vlastní proces tvorby probíhá až v dílně, někdy v hektickém spěchu. Nová technika je ale i výzvou k hledání adekvátních výrazových prostředků. V prvních pokusech se setkáváme spíše s kolorovanou kresbou tušových skic. Záhy však uplatňuje i malířský přístup ke zpracování motivu, který je pro jeho litografie charakteristický v 70. a začátku 80. let, kdy se znovu v tisících výrazně prosazuje kresba. Námětově navazuje umělec na svou krajinářskou zkušenost, která se uplatňuje po celou dobu, kdy se litografií zabýval, tj. do 90. let. Dalším okruhem je pokračování motivů navazujících na valašskou historii a tradice. Výrazným prvkem je vývoj jeho symbolických kompozic a po odchodu do svobodného povolání 1974 i četné květinové motivy. V krajinářských motivech rozvíjí své baladické chápání kraje. Hledá ho v barevné poloze, ve které postupně kulminuje modř a odstíny hnědé, krajinu zbavuje většinou figurálních motivů a činí ji samu o sobě nositelkou existenciálního poselství. Příkladem jsou listy *Z horských samot – zelená*, 1977, 28 × 48 cm,

Zima s ptáčky, 1981, 22 × 40,5 cm, *Chalupy na Kameném*, 1983, 18,5 × 52 cm, *Stromy*, 1985, 24 × 40 cm, *Jarní krajina*, 1984, 28,5 × 32 cm, *Cestou domů – zima*, 1984, 22 × 41 cm, *Valašsko v zimě*, 1986, 22 × 41 cm, *Na horách*, 1988, 41 × 22 cm, *Chalupy z Valaška*, 1987, 19,5 × 50 cm, *Podzimní krajina*, 1987, 22 × 41 cm. Jen občas se přiklání k malebněji pojatým motivům – většinou v drobných listech – jako vzpomínkám na způsob valašského života. Nosným motivem velké části grafických listů je strom jako symbol tradic i záruka budoucnosti, spojnice mezi minulostí a budoucností. Najdeme jej v řadě listů, např. *Valašské muzeum*, 1985, 25 × 25 cm, *Pozdní slunce*, 1986, 23 × 22 cm, *Polní kytice*, 1983, 32 × 20 cm nebo ve slovenském námětu *Javorníky*, 1984, 25 × 19 cm. Jakýmsi vyvrcholením těchto tisků, podobně jako se tomu stalo u linorytů, je list *Němý svědek času*, 1999?, 40 × 31 cm s centrálním motivem staré hutiské lípy, která již žila jen v paměti domácích lidí, kolem níž se odehrával celý život vesničky od narození a mládí až do smrti. Symboly slunce a měsíce spojují lidský život se zákonitostí přírodních cyklů.

Zima, litografie, 1982

Krajina, litografie, 1982

Dívka s kyticí zvonků, litografie, 1988

Vliv realizací do architektury, tvorby tapiserií (hlavně art protis), ale i snaha pronikat pod povrch věcí vedly umělce k tvorbě listů, které se vymykají z jeho dosavadní tvorby. Je v nich zdůrazněna struktura, hlavně u stromu, např. *Strom*, 1983, 28 × 32 cm, kde nosným prvkem je kmen stromu. Ještě typičtější je *Zub času*, 1986, 28 × 26 cm, kde je konfrontována struktura stromu vykotlaného věky se sluncem naděje a strukturou cest, protínajících torzo v krvavém světě 20. století. Vedle stromu jako symbolu věků, vytrvalosti, věrnosti, sloužícího lidem od narození (kolébky) po smrt (rakev) a pomáhajícího přežít v dobách bídy pomocí letniny, jsou dalšími Majerovými symboly kraje nenáročná pupava a bodlák. Najdeme je nejdříve v příležitostné a užité grafice, postupně se objevují i v litografii. Pupava většinou jako znak, krajové erbovní znamení, ve stylizované podobě v detailech motivů nebo dominantě listu *Valašské slunce*, 1978, 49 × 26 cm. V některých listech se objevuje až v jakési formě krajové mandaly. Dalším přírodním motivem, který si oblíbila i řada regionálních umělců, je bodlák. Pro L. Majera je ztělesněním skromnosti, odolnosti a vytrvalosti, stejně jako strom. Je jednou z drsných „květin“ valašské vegetace, která se ubrání člověku i zvířeti, stejně jako nepřízní času, kvete i ve vyhnanství a snad proto si získává srdce člověka, který zde žil léta velmi těžkým životem a bodlák se mu stal souputníkem. Denně jej mříjí, bojuje s ním, ale také jej ctí. Z řady verzí připo-

meňme list *Květy hor*, 1986, 30 × 30 cm. Pro úplnost je nutné uvést také symbol jara – pampelišku, která se objevuje nejen v malbě, ale i grafice, např. v listu *Pozdrav jara*, 1982, 36 × 28 cm.

Návraty do minulosti jsou u umělce velmi často spojeny se salašnickými motivy, připomínajícími zároveň v listu *Dva věky*, 1987, 23 × 21,5 cm, plynutí času návratem k tradicím (*Vyhánění ovcí*, 1982, 18 × 36 cm – *koulení vajička?*) a lidovým zvykům (*Tři králové*, 1982, 18 × 30 cm, *Na obchůzce – Tři králové*, 1985, 27 × 18,5 cm). Příkladem kontinuity s lidovou tradicí je starý motiv *Devatero kvítí*, 1982, 23 × 21,5 cm, verze *Léto (Devatero kvítí)*, 1991, 23,5 × 21,5 cm). Na cyklus maleb na skle s náměty ročních období navazuje i grafický list *Podzim – Pasáček*, 1990, 23,5 × 21,5 cm. Zachycené období umělcovy grafické tvorby od 60. do 90. let je výraznou připomínkou, že i umělecká tvorba lidí spjatých s regionem je velmi významná pro etnografickou dokumentaci. I když se život postupně měnil, umění dokládá stále živé kontakty a návraty (někdy i kontroverzní), které ukazují pro budoucnost stálou existenci a sílu folklorních tradic a způsobu života starých generací. Získání velkého souboru umělcova grafického díla, které Valašskému muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm darovala jeho rodina, je tak významným přínosem k výše uvedené problematice.

Fotografická dokumentace je dílem dr. Pavla Hona.

Chalupy na kopci, linoryt, 1977

Projekt implementace mobilní aplikace ve Valašském muzeu v přírodě

Lucie Krejčí

Zlín

krejciluc@seznam.cz

Úvod

Dopad pandemie COVID-19 měl značný vliv na chování většiny podniků, které se snažily přizpůsobit svým zákazníkům a z velké části se jejich komunikace přesunula do on-line světa. Lidé začali využívat své mobilní telefony více než kdy dříve, a tak vzniklo téma diplomové práce se zaměřením na využití moderních technologií ve Valašském muzeu v přírodě (dále VMP)¹. Mobilní aplikace pro muzea se staly trendem po celém světě, protože návštěvníkům usnadňují proces od nákupu vstupenek až po orientaci v areálu. Před samotným projektem proběhlo dotazníkové šetření. To se uskutečnilo v areálu Dřevěného městečka pomocí tištěných dotazníků dvakrát, v sobotu 15. srpna 2021 a ve středu 19. srpna 2021. Poté byl dotazník převeden do on-line podoby a sdílen na facebookové stránce VMP. Elektronický dotazník byl dostupný v období od 1. září 2021 do 1. října 2021. Celkem byly získány odpovědi od 256 respondentů. Pro účely dotazníkového šetření bylo zpracováno 250 správně vyplněných dotazníků, ze kterých vyšlo najevo, že dotázaní návštěvníci mají o zavedení mobilní aplikace zájem. Mobilní aplikace bude návštěvníkům sloužit k zefektivnění návštěvy při zachování ojedinělosti VMP. Ocení ji zejména mladší generace a fanoušci moderních technologií.

1 KREJČÍ, Lucie. *Projekt implementace mobilní aplikace ve Valašském muzeu v přírodě*. Diplomová práce. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2022. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/10563/50379>.

Cíle projektu

Hlavním cílem projektu je výběr vhodného dodavatele, tedy vývojáře, a funkcí, které bude mobilní aplikace obsahovat. Z dotazníkového šetření bylo zjištěno, že respondenti projevili největší zájem o nákup vstupenky on-line v mobilní aplikaci (s následným prokázáním se u pokladny pouze QR kódem) a také o interaktivní mapu areálu. Cílem je, aby se VMP stalo zčásti interaktivním při zachování jedinečnosti živého muzea. Mezi dílčí cíle projektu patří určení vhodného areálu pro využití mobilní aplikace, návrh na pořízení čtečky QR kódů a návrh komunikačního mixu na propagaci mobilní aplikace VMP.

Cílová skupina

Cílovou skupinu tvoří stávající a potenciální návštěvníci VMP ve věku 21–40 let, kteří používají chytré mobilní telefony, spojuje je zájem o prohlídku muzea, mají rádi efektivitu a mobilní technologie. Existuje předpoklad, že tato věková skupina bude mobilní aplikaci využívat nejvíce, a to bez ohledu na vzdělání či pohlaví. Půjde především o návštěvníky ze Zlínského a Moravskoslezského kraje, ovšem z dotazníkového šetření vyšlo najevo, že místo bydliště nemá vliv na zájem o mobilní aplikaci, a tedy jsou do cílové skupiny zahrnuti česky mluvící lidé z České republiky.

Měření účinnosti

Pro měření účinnosti implementace mobilní aplikace je doporučeno využívat ukazatel, který bude dán poměrem koupených vstupenek u pokladny k nákupu vstupenek prostřednictvím mobilní aplikace VMP. Tento ukazatel je doporučeno měřit jednou měsíčně s cílem, aby po prvním roce od vytvoření aplikace tvořil prodej vstupenek prostřednictvím aplikace 50 % z celkového prodeje vstupenek. Účinnost implementace mobilní aplikace půjde snadno zjistit také počtem stažených aplikací z Google Play či App Store a recenzí uživatelů. Dalším způsobem měření účinnosti je Google Analytics, ze kterého může být zjištěn nejen počet aktivních uživatelů aplikace (uživatelé, kteří aplikaci používají pravidelně), ale také délka relace (časové období mezi otevřením a zavřením aplikace) a čas strávený v aplikaci. VMP již Google Analytics využívá a zmíněné funkce jsou pro měření účinnosti velmi vhodné. Na základě tohoto měření bude možné vyhodnotit účinnost implementace mobilní aplikace.

Vývoj mobilní aplikace

Samotný vývoj mobilní aplikace je velice důležitý. Jde o investici, která musí být dobře promyšlena. Webové stránky VMP jsou optimalizovány pro mobilní zařízení a bylo zjištěno, že většina uživatelů navštěvuje web VMP z mobilního telefonu. Z toho plyne, že mobilní aplikace bude pro VMP prospěšná. Je doporučeno aplikace nejprve vyvíjet pouze pro areál Dřevěného městečka s méně funkcemi, především z důvodu vysokých nákladů. Následně je navrhováno, aby v průběhu tří let probíhal update, aplikace bude doplňována o další funkce, které návštěvníci ocení, a její působení se postupně rozšíří také do dalších areálů. Doporučený název mobilní aplikace je *Valašské muzeum v přírodě*, aby byla pro všechny uživatele snadno identifikovatelná. Je doporučeno, aby bylo barevné provedení sjednoceno s webovými stránkami, proto je navrhován bílo-zelený design. Následně bude probíhat vývoj a testování aplikace. Nakonec bude mobilní aplikace přidána do Google Play a App Store, aby si ji uživatelé mohli stáhnout a používat. Jelikož návštěvníci vlastní smartphony různých značek, pro vývoj mobilní aplikace VMP je doporučeno zvolit nativní aplikaci jak pro telefony s operačním systémem Android 4.0.3 a vyšším, tak iOS 10.0 a vyšším.

Je navrhováno, aby byla aplikace vytvořena zatím pouze v češtině a byla zaměřena především na funkci

nákupu vstupenek on-line s následným prokázáním se u vstupu do areálu Dřevěného městečka. Dále je doporučeno, aby obsahovala mapu areálu, informace o konaných akcích, základní informace o muzeu společně s otevírací dobou a vstupným. Uživatelé budou mít možnost dostávat od aplikace VMP notifikace s aktualitami či konanými akcemi. Tyto notifikace bude možné kdykoliv vypnout. Aby měli uživatelé motivaci stáhnout si aplikaci a cítili se exkluzivně, je navrhováno, aby aplikace uživatelům umožňovala připojit se do věrnostním programu VMP – uživatel pouze vyplní e-mailovou adresu a jméno, následně je navrhováno, aby získával výhody v tom, že za každý nákup obdrží body. Je navrhováno, aby měl při dosažení určitého počtu bodů jeden vstup pro dospělou osobu do Dřevěného městečka zdarma a také možnost dostat jeden z propagačních předmětů podle nabídky VMP (např. pexeso pro děti). Získání těchto členů věrnostního programu bude pro VMP výhodné, protože bude měřena jejich aktivita v aplikaci, bude zjištěno, na jaké akce si nejčastěji kupují vstupenky, a na základě toho je doporučeno jim zasílat personalizované newslettery.

Na základě stanovených funkcí a představ o efektivní mobilní aplikaci pro VMP je nezbytné určit vhodného dodavatele, tedy vývojáře pro danou mobilní aplikaci, který bude v průběhu celého procesu vývoje komunikovat se zástupci muzea tak, aby byla výsledná aplikace přesně podle jejich představ. Jelikož aplikace VMP bude používána návštěvníky muzea, je nutné, aby byla stabilní. Z tohoto důvodu je doporučen programovací jazyk Kotlin, který je vhodný také pro budoucí rozšiřování aplikace. Jeho výhoda spočívá v tom, že kód je při vývoji obvykle kratší a čistější díky jednodušší syntaxi a zároveň má snadnější debugování než React Native. Nevýhodou tohoto programovacího jazyka je náročnější vývoj.

Co se týče časového plánu vývoje aplikace, programátoři v jazyce Kotlin bude upřesnění plánu společně s tvorbou wireframe trvat zhruba dva až čtyři týdny, poté bude následovat programování v délce sedm až deset týdnů, po kterém přijde na řadu testování aplikace, které bude trvat cca dva až čtyři týdny. Konečné úpravy budou programátorovi trvat zhruba další jeden až dva týdny. To znamená, že celkově bude vývoj aplikace trvat cca 12–20 týdnů. Cena se odvíjí od konečných požadavků v rozmezí zhruba od 215 000 Kč do 280 000 Kč. Programátor se dále stará

o aktualizace aplikace, ovšem propagaci nezajišťuje. Tím se liší od vývojářské firmy, která se stará také o marketingové aktivity spojené s propagací aplikace. V tomto případě na vývoji pracuje více pracovníků, což se ovšem projeví nejen ve větší časové náročnosti vývoje, ale také v celkové ceně za aplikaci.

Využití služeb vývojářské firmy je doporučeno především pro složité a propracované aplikace velkých podniků. Je nutné podotknout, že vývojářská firma je za aplikaci zcela zodpovědná, avšak programátor jen do určité míry. Na druhou stranu programátor je schopný zapracovat změny rychleji než firma. Z dlouhodobého hlediska je pravděpodobné, že programátor bude ke svému zákazníkovi loajální, co se týče např. domluvené ceny za údržbu, bude se starat o aktualizace atd., kdežto u firmy může být hrozba toho, že daný zaměstnanec pro firmu přestane pracovat a vývoj aplikace převezme někdo jiný, což se může značně prodražit.

Komunikační mix

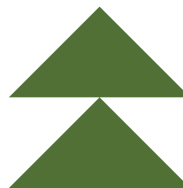
VMP je doporučeno zaměřit svou aktivitu také na Instagram, který se stává čím dál oblíbenější sociální sítí. Na této platformě jsou velmi populární příspěvky v podobě krátkých videí s hudbou, tzv. reels. Je doporučeno, aby je VMP natáčelo a zveřejňovalo na svém instagramovém účtu. Je navrhováno zachycovat především záběry z chystaných akcí, které uživatelům přiblíží background připravovaných eventů. Tento koncept uživatele zaujme a přiměje je navštívit akce, které budou ve VMP probíhat. Následně je doporučeno zveřejňovat videa z konaných akcí, která si uživatelé budou moct uložit a poslouží jim také jako vzpomínka na čas strávený ve VMP. Na Instagramu jsou také oblíbené Instagram Stories, což jsou krátké příběhy, které lze zhlédnout 24 hodin od publikování. Výhodou je, že jejich dosah lze snadno zjistit, neboť uživatelé, kteří se na Stories podívali, jsou pro administrátora Instagramu VMP viditelní. Na Stories je možno také sdílet Story od uživatele, který v něm označil účet VMP. Tím bude vznikat interakce mezi muzeem a uživateli. Tyto Stories lze následně uchovat na profilu díky tzv. Stories Highlighters. Tím mohou vznikat „alba“ výstav, akce atd., která mohou inspirovat k návštěvě další uživatele. Dále je doporučeno, aby prostřednictvím instagramového účtu VMP probíhala živá vysílání, která divákům nastíní např. život na Valašsku nebo budou přinášet poutavé či edukativní rozhovory se zajímavými osobnostmi.

Očekávané přínosy projektu

Projekt přináší několik přínosů jak pro VMP, tak jeho návštěvníky. Má potenciál zvýšit atraktivitu muzea pro všechny návštěvníky, kteří mají rádi moderní technologie. Mezi hlavní přínosy pro VMP patří získání nových návštěvníků z cílové skupiny, více pravidelných návštěvníků, větší návštěvnost na výstavách díky propagaci, přehled o uživatelích aplikace a jejich preferencích, nižší náklady na tisk vstupenek, interaktivita v muzeu při zachování jeho tradice a využívání mobilního marketingu. Přínosy mobilní aplikace pro návštěvníky spočívají především ve snadném nákupu vstupenek, všeobecných informacích o muzeu včetně cen vstupného, možnosti zapojit se do soutěže o volný vstup, interaktivní mapě areálu v mobilním telefonu, vstupu do Dřevěného městečka téměř bez čekání a možnosti připojit se do věrnostního programu VMP.

LITERATURA

KREJČÍ, Lucie. *Projekt implementace mobilní aplikace ve Valašském muzeu v přírodě*. Diplomová práce. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2022. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/10563/50379>.

Muzea v přírodě jako muzea člověka a zvířat. Aktuální příklady z Německa

Michael Schimek

Museum vesnice v Cloppenburgu – Dolnosaské muzeum v přírodě
schimek@museumsdorf.de

Na úvod: Proč jsou muzea v přírodě vlastně muzea člověka a zvířat

Muzea v přírodě jsou vlastně muzea člověka a zvířat. Bezpochyby to platí pro naprostou většinu z nich, protože většina ukazuje životní poměry na venkově v předprůmyslové době. Pro tu bylo charakteristické zemědělství, z kterého žila více méně celá venkovská společnost – od zemědělských dělníků bezzemků a rolníků vlastnicích půdu, přes venkovské řemeslníky až po klérus a šlechtu. Téměř všichni nějakou půdu obhospodařovali, třeba v podobě užitkové zahrady, nebo si ji nechali obhospodařovat. A pak podle svého majetku a povolání chovali v různé míře i hospodářská zvířata: drůbež, kozy, ovce, prasata, dobytek a koně. V některých regionech k tomu přibývaly včely a ryby. Dokonče ve městech nebyl chov hospodářských zvířat až do začátku 20. století nic neobvyklého, protože mnozí „zemědělství měšťané“ obhospodařovali po práci svou půdu mimo město za pomoci koní nebo krav, dělníci chovali králíky, drůbež, prase nebo kozu a majetnější měšťané vlastnili aspoň koně pro svůj kočár.

Všude jsou zvířata

Tento pro předprůmyslovou společnost konstitutivní chov hospodářských zvířat je v muzeu v přírodě všudypřítomný. Především v podobě stájí a dalších staveb k umístění různých druhů zvířat, a dále nářadí, pomocí kterého tehdejší uživatelé budovy získávali ze svých zvířat žádaný užitek: hnůj pro zahradnictví a polní hospodářství; tažnou a hnací sílu (koní, volů, krav, psů, koz) pro povozy, polní nářadí a jiné stroje; kůži, vlnu a peří pro oděvy a příkrývky, dále potraviny v podobě mléka (od krav a v chudších rodinách i od koz) s jeho následnými produkty máslem a sýrem,

k tomu vejce a maso (prasat, ovcí, skotu, koní, králíků, drůbeže včetně holubů, ryb, regionálně i hlemýžďů). Tak každý zemědělský vůz, každý kočár, každý pluh, každé brány, každý koňský postroj, každý koňský žentour, každé šlapací kolo pro psa, každá kovárna, každé selské stavení, každá stáj pro hovězí dobytek či koně, každý vepřín, kurník, ovčín, kozí chlívěk a králíkárna, každé napajedlo, každý krmný žlab, každé hnojiště, každé vidle na hnůj, každý zásobník na močůvku, každý naběrák nebo čerpadlo na močůvku, každý holubník, každý pletený úl, každý rybník, každá koliba a každý vozík pro přenocování pastýře odkazuje na chov hospodářských zvířat a na úzké soužití člověka a zvířat rozmanitě diferencované podle regionu, sociální vrstvy člověka a druhu zvířat.

I u čím dál oblíbenějších expozic z mladší poválečné doby, kdy se podíl obyvatelstva chovajícího hospodářská zvířata rychle minimalizoval na několik málo procent, je chov dobytka a zejména domácích zvířat součástí prezentace – nebo by aspoň měl být: klapka pro kočku ve vchodových dveřích, kočičí záchod, koš pro psa, misky pro kočku nebo psa, klec pro ptáky, drobné hlodavce (králíky, křečky, morčata) nebo želvy, akvárium nebo terárium. Všechna tato zařízení odkazují na chov domácích zvířat, která se nyní již nechovají jako hospodářská zvířata k fyzickému použití a spotřebě, ale z důvodu využití volného času, prestiže nebo z emočních důvodů. To platí u méně exotických druhů – jako jsou psi, kočky a ptáci – již pro vzdálenější minulost, na což odkazují historické ptačí klece i zobrazení zvířat na sadách kachlů.

Hlavní dům Hoffmannova dvora, Muzeum vesnice v Cloppenburgu (foto Michael Schimek).

Včelařství v Muzeu vesnice v Cloppenburgu: vedle neaktivních historických slaměných úlů umístěných v plotu stojí používané moderní skříňové úly (foto Michael Schimek)

Chov hospodářských zvířat na nástěnné dekoraci: nizozemské sady kachlů z pozdního 19. století se zobrazením krávy a koně a k nim patřících lidí (foto Michael Schimek)

Toto lze málokde muzejně rekonstruovat: ustájení skotu, ohniště bez komínu a uzeniny u stropu ve dvoře Drees v Garrelu, okres Cloppenburg, kolem roku 1940 (sbírka fotografií Bildwerk Münsterland, uloženo v Muzeu vesnice v Cloppenburgu)

Muzejní zvířata

Vedle biologické taxonomie lze v muzeích v přírodě rozlišovat různé kategorie zvířat. Převládají fyzicky nepřítomná zvířata, protože na většinu zvířat (i lidí) se pouze odkazuje pomocí komplexně naturalistického způsobu znázornění charakteristického pro muzea v přírodě. Dřívější životní poměry lidí a také zvířat se vizualizují na základě jimi využívaných budov s příslušným zařízením a vybavením domácím náčiním a nářadím a okolní krajiny tvořené zahradami, lukami, pastvinami a poli. Jak již bylo naznačeno, nejsou prezentováni samotní aktéři, ale to, co hmotného zanechali. To se umístí a naaranžuje, pokud možno věrně podle originálu a původního užívání, a získá tak konkrétní názornost. Z důvodu nedokonalého tradování a nedokonalých pramenů, ale rovněž z technických důvodů zůstávají tyto rekonstrukce vždy úryvkovité a neúplné. A protože již jen velmi málo návštěvníků muzea má hlubší zemědělské znalosti, poznávají návštěvníci v muzeu rekonstruované historické životní podmínky čím dál méně, a to navzdory veškeré domnělé názornosti. Nápravu zajišťuje informační nabídka v podobě informačních tabulí, aplikací nebo výkladu při prohlídkách a předvádění funkce exponátů. Druhou kategorií tvoří skutečně přítomná zvířata. Za účelem vizualizace zemědělství téměř všechna muzea v přírodě chovají hospodářská zvířata. Nejčastěji jsou to slepice, následují ovce, včely, husy, krávy, prasata, kozy a koně. Pozoruhodné je, že se chová jen velmi málo koček a téměř žádní psi, což je možná dáno vysokými nároky na péči o tyto druhy zvířat vyžadující zvláštní osobní vztah. Zpravidla se

muzea snaží ukazovat v jejich regionu kdysi rozšířená takzvaná „stará“ plemena. Tak se v německy mluvících zemích prezentují v jednotlivých regionech plemena prasat Buntesschwein (Muzeum vesnice v Cloppenburgu), Angler Sattelschwein (Šlesvicko-Holštýnské muzeum v přírodě v Molfsee) nebo Schwäbisch-Hällisches Landschwein (muzeum v přírodě regionu Hohenlohe ve Wackershofenu), plemena skotu Glanrind (Porýnsko-Falcké muzeum v přírodě v Bad Sobernheimu, muzeum v přírodě Regionálního sdružení Porýní v Kommernu) nebo Angler Rind, plemena koní Ardenner Kaltblut (muzeum v přírodě Regionálního sdružení Porýní v Kommernu), Senner Pferd (muzeum v přírodě Regionálního sdružení Vestfálska-Lippe v Detmoldu) nebo Ostfriesisch-Alt-Oldenburger Pferd, plemena ovcí Coburger Fuchsschaf (muzeum v přírodě Hesenský park), Skudde (Šlesvicko-Holštýnské muzeum v přírodě v Molfsee) a Heidschnucken (Muzeum vesnice v Cloppenburgu) atd. Muzea v přírodě přitom často spolupracují s externími partnery, např. s místními zástupci Společnosti pro zachování starých a ohrožených plemen domácích zvířat. Ale i zde celistvý způsob prezentace naráží na své hranice. I ta největší muzea v přírodě nemohou chovat tolik zvířat, kolik by umožnily budovy se stájemi a kolik by si vyžádalo zásobování jejich dřívějších obyvatel – jednak z důvodů nákladů, neboť není k dispozici dostatek personálu, jednak proto, že muzea nemají potřebné zdroje krmiva. Historicky velmi rozšířené formy chovu, jako je lesní pastva, lze sotva v muzeích realizovat pro nároky na počet personálu, ale také z důvodu ochrany návštěvníků. Většinou žádný pastýř nehledá volnou pastvu vepřů, ale ploty (k omezení

Přímý kontakt zvířete se zvířetem v muzeu: plemeno prasat Bunes Bentheimer Landschwein a návštěvnický pes Bruno v Muzeu vesnice v Cloppenburgu (foto Udo Kleindienst)

Ústupek životním podmínkám zvířat: moderní stáj podle aktuálních standardů na okraji skupiny budov z Falcko-Rýnského Hesenska v Porýní-Falckém muzeu v přírodě v Bad Sobernheimu (foto Michael Schimek)

epidemií zvířat a z praktických důvodů) drží zvířata pohromadě a chrání je před ne vždy přátelsky se chovajícími návštěvníky a opačně. Prezentace některých druhů zvířat vytváří někdy problémy s bezpečností návštěvníků: ať je to agresivní kohout chránící své teritorium a napadající děti, nebo včely, jejichž bodnutí může u některých návštěvníků vyvolat silnou alergickou reakci.

Typicky stísněné a tmavé podmínky chovu v historických stájích nevyhovují dnes platným veterinárním požadavkům. Tak např. od 19. století obvyklý chov uvázaného skotu je v EU krátce před zákazem z důvodu ochrany zvířat. Mnohá plemena se v posledních desetiletích šlechtěním tak zvětšila, že se už vůbec nevejdou do historických stájí. Problematické je kromě toho opotřebením historických budov chovem zvířat, což je v rozporu s posláním muzeí uchovávat je. Výpary a hnůj chovaných zvířat narušují zejména zdi. Proto některá muzea v přírodě umísťují svá zvířata v moderních stájích s vhodnými životními podmínkami – beztak se při chovu zvířat používá moderní nářadí, pomůcky a metody. Konec konců ukazovaná

zvířata – i když se jedná o „stará“ plemena – jsou vždy aktuálně (zpětně) vyšlechtěná a pouze zprostředkují více nebo méně věrný historický dojem, přičemž většina „starých“ plemen pochází až z 19. století. U plemene prasat Deutsches Weideschwein, chovaného v muzeu v přírodě Regionálního sdružení Porýní v Kommernu, se dokonce jedná o nově vyšlechtěná zvířata, která se vymělelu vzoru sice opticky rovnají, ale geneticky z něho nepocházejí. Žádoucí úzký kontakt s návštěvníky, kteří většinou užitková zvířata již z vlastní přímé zkušenosti neznají, způsobuje vlastně u některých zvířat stres a/nebo netypické změny chování, udělá z nich často zvířata ke hlazení, což rovněž neodpovídá historické situaci.

Obilní sýpka na kůlech proti myším z Lasbecku (okres Coesfeld) z roku 1820 ve Vestfálském muzeu v přírodě Regionálního sdružení Vestfálska-Lippe v Detmoldu (foto Michael Schimek)

Potírání dřevokazných škůdců: plynování dvora Wehlburg v Muzeu vesnice v Cloppenburgu (foto Michael Schimek)

Zvířata v muzeu v přírodě lze dále rozlišit na žádoucí a nežádoucí. K žádoucím patří kromě chovaných a vystavovaných hospodářských zvířat také trpěná divoká zvířata, která – jako vlaštovky a sovy – byla již v historických dobách příznivě vnímána jako hubitelé škůdců, nebo která jako čápi a labutě – měla a mají pozitivní konotace. K tomu se přidávají dnes chráněné druhy jako netopýři, ropuchy a určité druhy hmyzu (např. divoké včely samotářky), které někdy jsou již součástí muzejně pedagogické práce, např. v podobě tzv. „netopýřích okruhů“.

Naproti tomu jsou nežádoucí všechna zvířata, která se potírala již v historických dobách jako „škůdci“, jako jsou pro člověka potravinově konkurenční potkani a myši: Na boj s nimi odkazují v muzejní prezentaci historické pasti na myši a konstrukční prvky proti myším v obilních sýpkách. Proti myším, potkanům a dalším škodlivým hlodavcům bojují muzea v přírodě z hygienických důvodů i nadále, dnes ovšem moderními pastmi a jedy. Patří sem i dřevokazný hmyz (larvy brouků) ohrožující stavební fond historických budov, který se velmi nákladně hubí plynem a termickými postupy.

Muzejní prezentace stáje bez zvuků, pachů a much: výstava skotu plemene Glanrind ve chlévě Rapperathova domu v Porýní-Falckém muzeu v přírodě (foto Michael Schimek)

Muzea v přírodě jako informační agentury znalostí o vztazích člověka a zvířat

Navzdory všem uvedeným problémům a omezením představují muzea v přírodě důležité zprostředkovatele informací o vývoji vztahů mezi člověkem a zvířaty. Předpokladem je, že svou celistvou prezentaci utvářejí pro návštěvníky čitelně a srozumitelně. Jen tak mohou muzejní inscenace historických životních podmínek jako kontrastní folie zviditelnit dnešní často nevědomě prožívaný všední den, jen tak mohou dávat podnět ke srovnání, budit překvapení nebo označit důvěrně známé, mohou vytvářet „uvědomění si současnosti díky znalosti minulosti“. Nejlépe to funguje při osobním zprostředkování personálem při výkladu, demonstraci, muzejně-pedagogických aktivních programech nebo tematických dnech, které většina muzeí nabízí. Tímto způsobem lze poskytovat informace sladěné se znalostmi a zájmy návštěvníků, a navíc lze využít způsobu pohledu publika. Méně náročné na personál, zato ale bez dialogu jsou me-

diálně podporované informační nabídky v podobě „klasických“ výstav nebo mobilních nosičů informací (audio/video průvodce).

Muzea v přírodě se chápou nejen jako zásobárna vědomostí o historickém způsobu života a práce tím, že mj. provozují ukázkové zemědělské usedlosti s historickými metodami pěstování. Nejpozději od 90. let 20. století jsou to navíc důležitá místa ekologického učení podílející se na rozmnožení starých druhů rostlin a na zachování starých plemen hospodářských zvířat – podle svých možností vlastním chovem, např. jako dvůr-archa (např. v Hesenském parku) nebo alespoň užíváním a spotřebou. Podle zásady „zachování požívání“ se maso získané z chovaných zvířat pokud možno zužitkuje v gastronomii muzea nebo se prodává mimo, čímž návštěvníci muzea mohou okusit jeho zvláštní kvalitu a zvýšit tak poptávku po starých, vymřením ohrožených plemenech. Nesmíme ale zamlčet, že budování, údržba a provoz muzeí v přírodě má i negativní ekologické následky – např. spotřebou stavebního materiálu a tepelné energie a dále vyvolávanou silniční dopravou. Společenskou přidanou hodnotu muzeí v přírodě jako zařízení pro vzdělávání a rekreaci je proto nutno zvážit proti jimi způsobeným ekologickým následkům.

Toto zvážení zřejmě dopadne většinou ve prospěch této zvláštní formy muzeí. Protože díky své velké popularitě – patří k nejvíce navštěvovaným muzeím a pro svou velkou hodnotu trávení volného času oslovují ve srovnání s jinými muzei navíc nadprůměrně široké publikum – jsou muzea v přírodě přímo předurčená k působení jako místa společenského vyjednávání a diskuze směrem ke „vzdělání pro udržitelný rozvoj“. Právem je tato diskuze naléhavě vyžadována, abychom přispívali k vyřešení aktuálních problémů, které v budoucnu ohrožují existenci lidstva jako takovou. I když mnozí lidé navštěvují muzea v přírodě v první řadě také proto, aby příjemným způsobem trávili svůj volný čas, aby např. zpomalením vypnuli z každodenního stresu nebo si vychutnali estetické kvality prezentované (krajinné) architektury, mají muzea v přírodě velký potenciál, aby si jejich publikum uvědomovalo svou spotřebu zdrojů a i s ní spojené otázky zacházení se zvířaty, životním prostředím a ostatními lidmi. Že návštěvníky táhnou do muzeí v přírodě kromě historických budov prezentovaných pod otevřeným nebem především zvířata, která lze zažít z největší blízkosti a všemi smysly, vytváří dobrou výchozí situaci pro další rozšíření existující nabídky.

LITERATURA

ERDMANN, Karl-Heinz. Naturschutz, eine alte und neue Aufgabe von Freilichtmuseen. Am Beispiel des LVR-Freilichtmuseums Kommern. In: HERBORG, Ute, THÖRMER, Raphael und VORWIG, Carsten (eds.). *Gestern noch Alltag. Musealisierung von Zeitgeschichte. Eine Festschrift für Josef Mangold*. Kommern: LVR-Freilichtmuseum, 2022, S. 419–427.

HACKER, Heinrich. Jenseits von Romantik und Idyll. Zur Eröffnung der Genossenschaftsschäfferei aus Hausen bei Bad Kissingen im Fränkischen Freilandmuseum Fladungen. *Franken unter einem Dach*. 2019, 41, S. 125–129.

HANDSCHUH, Gerhard. Freilandmuseum – zwischen Idylle und Aufklärung. In: CREMER, Will und KLEIN, Ansgar (eds.). *Heimat: Analysen, Themen, Perspektiven*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1990, S. 781–827.

HERBORG, Ute, THÖRMER, Raphael und VORWIG, Carsten (eds.). *Gestern noch Alltag. Musealisierung von Zeitgeschichte. Eine Festschrift für Josef Mangold*. Kommern: LVR-Freilichtmuseum, 2022.

HERBORG, Ute. Alles so schön grün hier... Ganzheitliche Darstellung und ökologische Perspektiven. In: HERBORG, Ute, THÖRMER, Raphael und VORWIG, Carsten (eds.). *Gestern noch Alltag. Musealisierung von Zeitgeschichte. Eine Festschrift für Josef Mangold*. Kommern: LVR-Freilichtmuseum, 2022, S. 405–417.

HERTWIG, Niklas. Holzschutz im Quadrat! Die Schädlingsbekämpfung des Bernöderhofes. *Jahrbuch für die oberbayerischen Freilichtmuseen Glentleiten und Amerang 2020*. 2020, 15, S. 106–117.

HILBRECHT, Alina. „Ich hätte gern gewusst, was ich hier sehe!“ Besuchererwartung im LVR-Freilichtmuseum Kommern zwischen Romantisierung und Informationsbedarf. In: HERBORG, Ute, THÖRMER, Raphael und VORWIG, Carsten (eds.). *Gestern noch Alltag. Musealisierung von Zeitgeschichte. Eine Festschrift für Josef Mangold*. Kommern: LVR-Freilichtmuseum, 2022, S. 305–313.

HUWYLER, Edwin. Die Präsentation von Bauernhoftieren im Freilichtmuseum Ballenberg – Chancen und Gefahren. In: LOFT-GAUDE, Ulrike (Red.). *19. Konferenz Verband Europäischer Freilichtmuseen 21. bis 28. 8. 1999. Molfsee: Schleswig-Holsteinisches Freilichtmuseum, 1999, S. 47–58.*

IMHOF, Kurt. Die Musealisierung des Aktuellen: Eine Kritik. In: GESSER, Susanne ad. (eds.). *Das partizipative Museum. Zwischen Teilhabe und User Generated Content. Neue Anforderungen an kulturhistorische Ausstellungen*. Bielefeld: Transcript, 2012, S. 61–67.

IMMERZ, David. Schwarzes Alpenschwein und Augsburger Huhn. Historische Nutztierassen im Museum. *Jahrbuch für die oberbayerischen Freilichtmuseen Glentleiten und Amerang 2021*. 2021, 16, S. 152–165.

KAISER, Hermann. Über Kuhställe und Schweinekufen: Formen der Viehhaltung in Nordwestdeutschland. *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*. 2008, 56, S. 11–40.

RENTZHOG, Sten. *Open Air Museums. The History and Future of a Visionary Idea*. Kristianstad: Jamtli Förlag und Carlsson Bokförlag, 2007.

SCHIMEK, Michael. Between Reconstruction of the Past, Visitor Expectations and Animal Well-being. Told and Untold Stories about Human-Animal Relationships at Open-air Museums. *Ethnologia Europaea*. 2020, 49/2, pp. 31–49.

SCHLEICHER, Christa. Von Schweinekoben, Daunenkissen und lebendigen Rasenmähern. Ein neues Aktionsprogramm im Fränkischen Freilandmuseum Fladungen. *Franken unter einem Dach. Zeitschrift für die fränkischen Freilandmuseen*. 2020, 42, S. 115–120.

STEINBORN, Vera. Selbstversorgung aus Garten und Stall. In: STEINBORN, Vera (ed.). *Arbeitergärten im Ruhrgebiet*. Münster: LOK-Report, 1991, S. 50–63.

STERNSCHULTE, Agnes. *Die Haustiere*. Detmold: Westfälisches Freilichtmuseum – Landesmuseum für Volkskunde Detmold, 1995.

STIEWE, Heinrich. *Hausbau und Sozialstruktur einer niederdeutschen Kleinstadt. Blomberg 1450 und 1870*. Detmold: Westfälisches Freilichtmuseum – Landesmuseum für Volkskunde Detmold, 1996.

WIMMER, Bernadette. Schöner Wohnen im historischen Ambiente. Fledermäuse beleben die Häuser des Freilichtmuseums Glentleiten. *Jahrbuch für die oberbayerischen Freilichtmuseen Glentleiten und Amerang*. 2021, 16, S. 166–173.

WOŁOSZYŃSKI, Witold und MATELA, Dorota. Präsentation von Arbeitsochsen im Agrarmuseum in Szreniawa. In: HALMOVÁ, Maria, OČKOVÁ, Katarína and JANOSTÍKOVÁ, Marianna (eds.). *Conference Report 2011. Association of European Open-Air Museums*. Turany: Slovenské národné múzeum v Martine, 2011, pp. 381–382.

názory

Křibice – téměř zapomenutá obilovina

Karel Kurzysz – Mgr. Jan Michalik

Klub přátel historie a tradic v Písku u Jablunkova
karel.kurzysz@seznam.cz – janemichalik@seznam.cz

Trsnaté žito, jemuž se lidově také říká *křibice lesní* nebo *svatojanské žito*, bylo podle historických pramenů běžně pěstováno v Beskydech ještě v 19. století. Přívlastek lesní nebo také svatojanské byl odvozen od toho, že toto žito bylo pěstováno po vyměnění lesa a seto v období kolem svátku sv. Jana Křtitele (24. června). Lidový název *křibice*, v jablunkovském nářečí *krzica* pochází od slova *křibí*, které v podstatě znamená porost zabraňující půdní erozi. Ze zdejších políček *trsnaté žito* postupně vytlačovaly mnohem výnosnější obiloviny jako pšenice, žito, ječmen či tritikale, avšak pro své specifické vlastnosti plnilo celá staletí nezastupitelnou roli ve výživě početných rodin drobných rolníků hospodařících v horských osadách v extrémně nepříznivých půdních a klimatických podmínkách.

Příběh s *křibicí* začal náhodou začátkem 70. let 20. století. Coby začínající zootechnik jsem měl mimo jiné na starosti stádo mladého skotu pasoucího se na horské pastvině na úpatí hory Velký Stožek v katastru obce Návsí v osadě nazývané Zimný. Na stádo dohlížel Andrzej Polok, velice moudrý a skromný starší pán, který na zdejší samotě žil sám jako vdovec v malém dřevěném domku. Vzhledem ke značné vzdálenosti od civilizace si většinu potravin pěstoval sám a kromě petroleje do lampy, soli a cukru byl takřka soběstačný. Během jedné podzimní návštěvy jsem si všiml, že na políčku poblíž jeho domku roste plodina podobná obilovině, asi půl metru vysoká, avšak bez klasů. Na moji otázku, co to je, mi pan Polok ochotně vysvětlil, že jde o „*krzycym*“, kterou zde od nepaměti pěstovali už jeho předci. Prozradil mi i důvod pěstování této plodiny a její přednosti. Kromě toho, že až do příchodu brambor do Beskyd byla hlavním zdrojem obživy zdejších horalů, splňovala řadu parametrů potřebných pro zdejší pěstitele:

1. Je nenáročná na půdní i klimatické podmínky.
2. Nevyžaduje hnojení.
3. I v oblastech s dlouhotrvajícím sněhovou pokrývkou

- netrpí vyléháním (plísni sněžnou), ani vymrzáním.
4. Pro odnožovací schopnost má nízkou spotřebu osiva.
5. Kořenový systém zabraňuje erozi vzácné půdy ve svažitém terénu.
6. Během vegetace dává dvě sklizně: jednu na podzim v roce zasetí spásáním dobyt看em, druhou ve druhém roce na zrno.
7. Potraviny ze zrna jsou velmi chutné a výživné.
8. Výška stébla dosahuje dvou metrů: sláma se používá jako krytina na střechy, do slavníků – *stružoków* a je ceněnou podestýlkou pro dobytek k výrobě chlěvské mrvy, potřebné k pěstování zejména okopanin a zúrodnování půdy.

Andrzej Polok byl jedním z posledních pěstitelů křibice na Jablunkovsku, 70. léta 20. století (foto archiv autorů)

Přeprava sklizené křibice
k vymláčení zrna, 2020 (foto
Jan Michalík)

Tato plodina mne zaujala natolik, že jsem se snažil získat od místních zkušených zemědělců další informace o historii pěstování *křibice* v okolí Jablunkova. Pojem *křibice* – *krzica* byl však pro zdejší pamětníky cizí. Moje maminka narozená v roce 1912 zavzpomínala, že její babička, která bydlela v horské osadě Na Liščím pod horou Kozubová, jí vyprávěla, že doma pekli chléb z mouky, kterou si na žernovech třeli ze zrna plodiny podobné žitu, které říkali *krzica*. Z toho usuzuji, že A. Polok byl zřejmě jedním z posledních hospodářů na Jablunkovsku, ne-li v celých Beskydech, který nejen že udržoval genofond *křibice*, ale do jisté míry se jí také živil.

O půl století později jsem na akci *Miyszani łowiec*, kterou tradičně pořádá náš spolek Koliba se sídlem v Košariskách, potkal polského kolegu Jana Sztefka, jenž se zmínil o akci, kterou společně s profesorem Danielem Kadłubcem pořádají ve městě Ustroń. Akci, kterou v souvislosti se setím starobylého žita nazvali *Świynto krzice – Svátek křibice*. Než jsem se však stihl této akci zúčastnit, J. Sztefek vážně onemocněl a vyjádřil přání, abychom v této nedávno založené tradici pokračovali. Věnoval mi cca 2 kg osiva *křibice* a sdělil mi několik poznatků z jejího pěstování. To bylo na jaře roku 2018 a od té doby členové Klubu přátel historie a tradic v Písku u Jablunkova ve spolupráci s Obecním úřadem a spolkem Koliba v této tradici pokračují.

Hlavním posláním našeho klubu je zdokumentování a zachování kulturního dědictví pro příští generace. Zvolili jsme proto tradiční způsob pěstování *křibice*, jaký používali naši dávní předkové, a do akce jsme

zapojili mládež i širokou veřejnost. Během pětiletého období jsme získali cenné zkušenosti s pěstováním *křibice* v současných půdních i klimatických podmínkách. Pro první setbu jsme vytipovali parcelu na pahorku s místním názvem Javoří, zarostlou dřevinami a křovím. Pokácený porost jsme na místě spálili ve snaze vyzkoušet technologii zúrodnování půdy, kterou v polovině minulého tisíciletí používali první osadníci v katastru naší obce. Tomuto způsobu odlesňování zvanému *žďáření* odpovídá v místním nářečí termín *ciyrchlowani*.

Jelikož klíčivost získaného osiva dosahovala pouhých 20 %, získali jsme ze Šlechtitelského ústavu Troubsko 1 kg kvalitního osiva. Další 1 kg osiva jsme získali prostřednictvím našich polských přátel od hajného z vesnice Ujsoly, která leží poblíž podhorského města Rajcza. Dotyčný tvrdí, že *křibici* našel divoce rostoucí na lesní planině a od té doby ji v zahrádce pěstuje. Dva dny před svatým Janem, 22. 6. 2018, jsme za účasti veřejnosti po více než sto letech zaselí v Písku *křibici*. Setba byla provedena ručně mezi ohořelé pařezy do půdy smíchané s popelem. Bedlivě jsme sledovali růst, jenž vypadal slibně. V září však značná část jedinců vymetala (vytvořila klasy), což je u ozimých obilovin velmi neobvyklé. Z toho jsme usoudili, že v měnících se klimatických i půdních podmínkách je třeba setbu posunout na pozdější období. V říjnu téhož roku jsme porost posekali a zelenou hmotu zkrmilí.

V následujícím roce došlo na jaře u nevymetaných jedinců k bohatému odnožování a u jedné rostliny jsme napočítali až 17 stébel. *Křibice* vyrostla do

Vysoké klasy křibice svázané do snopů, 2020
(foto Jan Michalík)

výšky kolem dvou metrů a po dozrání byla tradičním způsobem kosou posečena a svázána do snopů – *toczek*. Po dosušení jsme opět tradičním způsobem obilovinu vymlátili cepy. To vše za účasti veřejnosti a s patřičným výkladem a diskuzí o významu pěstování *křibice* v Beskydech.

Poučení z prvního roku pěstování této plodiny jsme v příštích letech prováděli setbu na více místech a v různém ročním období od června do října. Získané zrno jsme zčásti použili k dalšímu pěstování, část jsme poskytli prostřednictvím Semínkovny a Gengelu dalším zájemcům a zbytek jsme semleli na *žarnach* a ze získané mouky jsme upekli chleba k ochutnání na akci *Świynto krzice* u příležitosti setí *křibice* v příštím roce.

Mladá rostlina křibice, 2019 (foto Jan Michalík)

Sláma byla použita pro výrobu slamníků – *struzoków*, které vyrábí členka našeho klubu Kristina Muchová a sama *křibici* pro vlastní potřebu už několik let pěstuje. V současné době lze o historii a významu pěstování *křibice* najít v odborné literatuře dostatek informací. Není ale nad vlastní zkušenost, kterou jsme během pětiletého období získali. Zejména:

1. Pokud chceme v prvním roce na podzim sklídit nebo spást zelenou hmotu, stačí *křibici* zasít v červenci. Pokud však na této sklizni nezáleží, stačí termín posunout až do srpna nebo září.
2. Není vhodné sít *křibici* po okopaninách do půdy hnojené chlévskou mrvou. Hojnost živin v půdě je ve většině případů příčinou poléhání a tím znehodnocení sklizně.
3. K osevu postačí dávka 100–140 kg osiva na 1 ha.
4. Vzhledem k růstovým schopnostem *křibice* není třeba používat pesticidy, neboť si poradí s plevely, škůdci i chorobami.
5. Chleba upečený z *křibicné* mouky je poněkud tmavší než žitný, ale velmi chutný.
6. Zrno *křibice* velmi chutná i drůbeží, která mu dává přednost před zrním pšenice.

Oživení muzejních expozic zvířaty z hlediska státního veterinárního dozoru

Milan Krpec

Krajská veterinární správa Státní veterinární správy pro Zlínský kraj
m.krpec.kvsz@svscr.cz

Píši jako zástupce Krajské veterinární správy Státní veterinární správy pro Zlínský kraj, která je součástí celostátní Státní veterinární správy (dále SVS) zabezpečující veterinární dozor. Pod pojmem veterinární dozor se rozumí státní dohled nad zdravím zvířat z hlediska zabránění šíření nálezů včetně prevence, nad ochranou zvířat před jejich týráním, porážením jatečných zvířat a zdravotní nezávadností masa, výrobou masných a mléčných výrobků až po jejich prodej spotřebitelům, ochranou území České republiky před dovozem nakažených zvířat, zdravotní nezávadností výrobků živočišného původu a také ochranou životního prostředí před dopady chovu zvířat (zejména likvidace uhynulých nebo utracených zvířat). Uvedený popis činností lze proto shrnout jako „dozor od stáje po vidličku“, tzn. od chovu hospodářských zvířat až na stůl spotřebitelů, kteří často ani nevědí, co všechno je potřeba zabezpečit, aby potraviny živočišného původu byly zdravotně nezávadné.

Povinnosti pro chovatele hospodářských zvířat jsou v rámci republiky stejné, rozsah některých povinností se pak liší podle druhu chovaného zvířete a účelu chovu. Je proto potřeba si ověřit, co se konkrétního chovu přesně týká. Jako zdroj aktuálních informací doporučuji zájemcům uživatelsky přívětivé internetové stránky www.svscr.cz, kde je vše detailně vysvětleno. Hned na úvod se na ní nabízí i rubrika Dotazy, kde je možné klást konkrétní otázky. Určitě lze v každém kraji České republiky kontaktovat místně příslušnou krajskou veterinární správu, která sice nemá primárně poradenskou funkci, ale je určitě schopna poradit a případně tazatele dále nasměrovat. Chovatelé zpravidla nemívají v oblibě kontroly prováděné veterinárním dozorem, ale právě při nich se mohou zdarma dozvědět různé novinky v legislativě, protože z vlastní zkušenosti vím, že ani

velké zemědělské podniky občas neznají přesně své povinnosti. Proto bych chtěl shrnout základní požadavky, které se vztahují na chovy hospodářských zvířat a mohou být aktuální i v muzeích v přírodě.

Každý chov hospodářských zvířat je nutno mít registrován v ústřední evidenci zvířat, kterou z pověření ministerstva zemědělství vede Českomoravská společnost chovatelů. Chovy např. skotu, ovcí, koz, prasat, koní anebo včel a drůbeže od 500 ks ptáků jsou tedy v rámci naší republiky podchyceny na centrální úrovni nejen z hlediska chovatelů a jejich hospodářství, ale také aktuálních stavů zvířat. Chovatel musí podle každého druhu zvířat hlásit změny v jejich stavech, tj. při narození, prodeji, úhynu, odvozu na jatka apod. U skotu, ovcí a koz je to časově nejpřísnější, neboť je potřeba tyto změny nahlásit do 7 dnů poté, co nastanou. Současně chovatelé vedou na svých hospodářstvích tzv. stájový registr, kde zaznamenávají tytéž údaje o svých zvířatech, které hlásí do ústřední evidence, dnes často on-line přes tzv. Portál farmáře. Chovaná zvířata musí být samozřejmě označená, a to nejčastěji ušními značkami. Dohled nad označováním a evidencí provádí nejen SVS, ale dozorovým orgánem v této oblasti je primárně Česká plemenářská inspekce, která je také schopna poradit nejen v rámci prováděných kontrol. Chovatel musí uchovávat záznamy evidence zvířat po dobu minimálně 3 let, samozřejmě při využití možnosti výše uvedené elektronické evidence na Portálu farmáře jsou požadované údaje dohledatelné po celé období, kdy s ní chovatel započal, a nejen proto lze tento komfortní způsob komunikace jedinečně doporučit.

Při zabezpečení preventivního monitoringu nákazové situace v chovech zvířat se SVS řídí tzv. Metodickou kontrolou zdraví a nařízené vakcinace (dále MKZ) po daný kalendářní rok. Tento dokument vydává

každoročně ministerstvo zemědělství a je publikován mj. na úředním webu SVS. Je v něm uvedeno, jaké vyšetření krve, případně očkování zvířat je povinné provádět a v jakých časových intervalech. Ty bývají zpravidla každoroční a závisí nejen na druhu zvířat, ale také na jejich využití. Např. u krav nebo plemenných býků, beranů a kozlů je prováděno vyšetření krve každoročně, kdežto u výkrmových zvířat primárně určených pro porážku na jatkách se neprovádí. U ovcí a koz, které jsou v tzv. kontrole užitkovosti anebo produkují mléko pro tržní produkci, tj. pro spotřebitele, se vyšetření provádí také. V této souvislosti je důležité upozornit, že je povinností chovatele aktivně zabezpečit provedení těchto tzv. zdravotních zkoušek, a to tak, že kontaktuje svého praktického veterinárního lékaře, který má od SVS schválení pro tuto činnost. Takže je nejlépe, když chovatel pravidelně v určitý kalendářní měsíc v roce zavolá svému veterináři, aby provedl uvedená povinná vyšetření. Pokud je chovatel nezabezpečí, dopustí se přestupku z důvodu porušení veterinárního zákona č. 166/1999 Sb., za což SVS ukládá finanční sankci. Praktický veterinární lékař poradí, jaké náklady je potřeba ve vašem chovu vyšetřit, takže MKZ, která je poměrně rozsáhlým dokumentem, studovat rozhodně nemusíte. Každoroční změny v MKZ bývají minimální, takže chovatelé jsou s nimi konfrontováni málokdy. Chovatel musí vést doklady o provedených zdravotních vyšetřeních po dobu minimálně 3 let. Jedná se zejména o zkušební protokoly ze státních veterinárních ústavů, kde se musí tato vyšetření téměř výhradně provádět (s výjimkou včel, kde také ve Výzkumném ústavu včelařském), případně o záznamy od soukromého veterinárního lékaře o provedení tzv. tuberkulinační zkoušky.

V případě chovatelů včel je potřeba být zaregistrován u Českomoravské společnosti chovatelů jako chovatel včelstev, dále je nutno zaregistrovat rovněž jednotlivá stanoviště včelstev, tj. lokalitu, kde je vždy skupina včelstev umístěna na jednom místě vedle sebe. Chovatel pak musí každoročně hlásit nejpozději do 15. září aktuální stav včelstev k 1. září. Chovatel včel by měl rovněž během celého kalendářního roku provádět v souladu s MKZ léčbu varroázy, což je onemocnění parazitárního původu. Jedná se o léčbu nákazy schválenými veterinárními přípravky a průběžné sledování výskytu těchto roztočů, hlavně koncem jara a v létě, aby nedošlo k jejich přemnožení a úhynu včelstev. Detailní informace jsou k dispozici opět na úředním webu SVS.

Sledování nálezové situace ovšem nemá význam pouze pro jednotlivé chovy hospodářských zvířat, abychom mohli konstatovat, že jsou bez výskytu určitých nákaz, ale jedná se také o zájem naší republiky jako celku na obchodování se zvířaty v rámci Evropské unie. Pokud by totiž Česká republika nebyla schopna garantovat, že určité nákazy se na jejím území nevyskytují, tak by někteří velcí chovatelé nemohli svá zvířata prodávat na jednotném evropském trhu, případně vyvážet do třetích zemí. V celé Evropě totiž není stejná situace a některé z nákaz, které u nás byly vymýceny, se jinde dosud vyskytují, což vede k tomu, že postižené státy nemohou zvířata k nám vyvážet, anebo až po splnění přísných karanténních podmínek.

Mezi nákazy skotu, které se u nás dlouhodobě nevyskytují, a proto máme status země prosté, patří tuberkulóza skotu, brucelóza skotu, enzootická leukóza skotu a nejnověji infekční bovinní rhinotracheitida (dále IBR) – právě tyto nákazy se u skotu monitorují v rámci MKZ, přičemž nákaza IBR každoročně. U skotu se ještě namátkově provádí monitoring katarální horečky ovcí, což je nákaza společná pro skot, ovce a kozy, a v celé České republice se proti ní v letech 2008–2009 povinně vakcinovala všechna tato zvířata starší 3 měsíců. Katarální horečka ovcí se vyskytuje zejména v jižní a částečně v západní Evropě, a proto je nutno provádět její monitoring, i když v porovnání s výše uvedenými nákazami jen v omezeném rozsahu. Naše republika je prostá brucelózy ovcí a koz. U prasat má pak republika status země prosté Aujeszkyho choroby prasat. U koní se pak v České republice dlouhodobě nevyskytla infekční anémie koní, ale v případě jejich přemístění, což je velmi často, se vyšetřuje, a tak máme povědomí o dlouhodobé nepřítomnosti této nákazy v České republice. U drůbeže je zaznamenáván už téměř každoroční výskyt moru drůbeže neboli ptačí chřipky nejen u volně žijících ptáků, ale rovněž občasné zavlečení do chovů drůbeže, kdy se při potvrzení výskytu musí celý chov likvidovat, takže naše republika bývá prostá této nákazy většinou jen od jara do konce podzimu.

Co se týká onemocnění včelstev, tak nákazou, která může nejrychleji vést k úhynu včelstev, je varroáza, o které jsem již výše psal z důvodu nutnosti provádět nezbytná opatření, aby zůstala pod kontrolou, protože se vyskytuje prakticky u všech včelstev. Další nebezpečnou nákazou je mor včelího plodu, což je bakteriální onemocnění, jehož původce vytváří

spóry, které mohou v prostředí mimo včelstva přežívat desítky let. Nákazová situace u moru včelího plodu byla v posledních letech horší na Moravě než v Čechách a vzhledem k zákazu léčby včel antibiotiky v Evropské unii je nutno při jejím výskytu včelstva utratit a následně spálit i s veškerými pracovními pomůckami a materiálem, který přišel s původcem nákazy do možného kontaktu. Další bakteriální nákazou je pak hniloba včelího plodu, která se u nás objevila po mnoha desítkách let poblíž polských hranic, a to jak v Čechách, tak na Moravě. Tyto tři nákazy jsou pro včelstva v České republice aktuálně nejzávažnější. Včely jsou však také ohrožovány zamořením životního prostředí nejrůznějšími pesticidy používanými v zemědělství, což zvyšuje náročnost chovu a je nutno počítat i s možnými úhyny.

V případě, že se nákaza uvedená na příslušném seznamu ve veterinárním zákoně u chovatele objeví a chovatel dodrží nařízená mimořádná veterinární opatření, veškeré finanční ztráty a náhrady za utracená zvířata mu jsou proplaceny z prostředků státního rozpočtu. Tento princip je zaveden proto, aby v případě zavlečení nákazy do chovu nebyl důvod tuto skutečnost zatajovat a současně aby výskyt nákazy neohrozil ekonomiku chovu. Ačkoliv se chovatel s nálezem většinou nesetká, tak platí, že každý zdravotní problém by měl řešit se svým praktickým veterinářem. Pak se nemůže stát, že by něco zanedbal. Z veterinárního zákona vyplývá, že praktický veterinář má v případě podezření na výskyt nebezpečné nákazy poučit chovatele, jaká má přijmout opatření, a současně kontaktovat SVS, která bude situaci neprodleně řešit, tj. nařídí opatření na místě a současně odebere vzorky k potvrzení anebo vyloučení nákazy. V případě potvrzení nákazy se postupuje podle její závažnosti, tedy u onemocnění typu slintavky a kulhavky je nutno všechna zvířata utratit a neškodně zlikvidovat podle nařízení SVS, u méně závažných nálezů se infikované kusy eliminují z chovu a ostatní zvířata se zpravidla opakovaně vyšetřují, zda jsou stále negativní, případně se u některých nálezů současně použije vakcinace, která je za normální situace zakázána zejména kvůli mezinárodnímu obchodu. Jak jsem již předeslal, vzhledem k nepřítomnosti závažných nálezů na našem území se s tímto postupem při podezření z nákazy naprostá většina chovatelů nesetká, přesto však musí zachovávat tzv. nákazovou bdělost. Pokud se chování zvířat, včetně příjmu vody a krmiva, nejeví jako normální, tak nikdy nesmíte váhat volat svého

praktického veterináře, tedy zbytečně vyčkávat na další vývoj zdravotního stavu a situaci ihned řešit s kompetentním odborníkem.

Aby se zabránilo přenosu nálezů v rámci Evropy, je potřeba, aby živá zvířata při přesunu mezi členskými státy byla doprovázena veterinárním osvědčením vystavovaným v systému tzv. TRACES. V poslední době se v celé Evropě začínají používat elektronické podpisy tohoto dokumentu, který je pak v originále platný pouze v elektronické verzi. Tento systém současně umožňuje předávání informací o zásilkách zvířat mezi regionálními veterinárními úřady napříč EU, takže příslušný úřad v místě určení je často informován dříve, než zásilka vůbec dorazí, a následně SVS provádí namátkové a nediskriminačně kontroly v místě určení. V rámci České republiky bylo dříve požadováno vnitrostátní veterinární osvědčení při přemístění zvířat mezi jednotlivými kraji, které ale bylo před více než deseti lety zrušeno. Stejně však platí, že pro nově příchozí zvířata do svého chovu by si měl chovatel vyžádat zkušební protokol ze státního veterinárního ústavu (na našem území jsou tři: Praha, Jihlava a Olomouc) o vyšetření stáda v místě původu, aby měl jistotu, že jeho chov nemůže být nákazově ohrožen přísunem nových zvířat. Navíc lze doporučit karanténu a případně vyšetření příchozích zvířat po konzultaci s praktickým veterinářem anebo i se SVS, která ráda odborně poradí.

Aby se zabránilo kontaminaci potravinových řetězců a tím ohrožení zdraví spotřebitelů, musí chovatel vést záznamy o léčení zvířat léčiv, která mohou mít po konzumaci lidmi negativní vliv na jejich zdraví. Zejména se jedná o antibiotika anebo antiparazitika, která se pravidelně používají např. u ovcí. V případě přemístění zvířat na jatka pak musí chovatel vyplnit formulář Informace o potravinovém řetězci, kde deklaruje, že výše uvedená léčiva byla podána tak, aby byly dodrženy předepsané ochranné lhůty, o kterých by jej měl informovat soukromý veterinář anebo se o nich dočte v příslušných příbalových letáčcích. Ty jsou volně dostupné na internetu, mj. na stránkách Ústavu pro státní kontrolu veterinárních biopreparátů a léčiv, který u chovatelů rovněž provádí namátkové kontroly v této oblasti. Chovatel musí uchovávat záznamy o léčení zvířat po dobu minimálně 5 let, a to ve spolupráci se soukromým veterinářem, kterému tyto záznamy předkládá, aby v nich zaznamenal požadované údaje o aplikovaných léčivých přípravcích. Aby se zabránilo negativním vlivům z chovů hospodářských zvířat na životní prostředí, je mj. nutno

utracená a uhynulá zvířata likvidovat v tzv. asanačních podnicích neboli kafileriích, které mají Českou republiku rozdělenou podle tzv. svozných obvodů. Jedná se skot, ovce, kozy, prasata. V případě koňovitých v zájmových chovech lze udělit výjimku a vydat souhlas příslušné krajské veterinární správy s jejich zahrabáním za přísně stanovených podmínek, zejména z hlediska ochrany vodních zdrojů. V případě úhynu uvedených druhů zvířat je nutno kontaktovat příslušný asanační podnik, který na místo úhynu nebo utracení vyśle speciální vozidlo a zabezpečí nákazově bezpečnou přepravu takového těla zvířete neboli kadáveru k likvidaci v asanačním podniku.

Všechny základní požadavky ohledně chovů zvířat z veterinárního hlediska jsou uvedeny ve veterinárním zákoně č. 166/1999 Sb., v § 4 až 5, upřesnění potom v navazujících vyhláškách. Požadavky na chovy zvířat z hlediska péče o jejich pohodu, resp. z hlediska ochrany zvířat před týráním, jsou v principu uvedeny v zákoně na ochranu zvířat proti týrání č. 246/1992 Sb., a pak zejména v navazující vyhlášce č. 208/2004 Sb., o minimálních standardech pro ochranu hospodářských zvířat, kde je detailně popsáno, jakým způsobem musí být zvířata chována, a to způsobem velmi jednoznačným a srozumitelným i pro začínajícího chovatele.

Kontrolu uvedených legislativních požadavků provádí příslušná krajská veterinární správa v rámci tzv. víceletého plánu kontrol, jehož součástí jsou jak kontroly plánované, tak neplánované – např. na podnět. Povinností státního dozorového orgánu je se zabývat i anonymními hlášeními oznamovatelů z řad i laické veřejnosti, která nemusí dané problematice vůbec rozumět a často si někteří občané tímto způsobem řeší své sousedské spory, protože oznámení podnětů není zpoplatněno. Tím chci říci, že řada podnětů se nakonec ukáže jako neoprávněných. Některé však oprávněné jsou, a proto SVS musí situaci vždy prošetřit. Podněty se týkají prakticky vždy možného týrání zvířat, v malém procentu případů pak neoznačených zvířat a jen výjimečně neprovedení zdravotních zkoušek nebo jiných povinných úkonů podle MKZ. Občas ještě máme podněty od městských policií v případě nalezených psů, u kterých nebyly splněny povinnosti chovatelů uvedené přímo ve veterinárním zákoně, jako je povinnost psa naočkovat proti vzteklině a nově načipovat kvůli zabezpečení jeho identifikace, což platí od ledna 2020. V případě koček neplatí povinnost čipovat a očkovat je proti vzteklině, pokud zůstávají na území České republiky.

Ale zpět ke kontrolní činnosti. Příslušná krajská veterinární správa provádí v chovech hospodářských zvířat tři základní typy kontrol, které se detailně zabývají výše popsanými požadavky. Jsou to kontroly tzv. biologické bezpečnosti, které se zabývají ochranou chovů hospodářských zvířat před zavlečením nákaz, dále kontroly evidence a používání léčiv u chovatele a konečně kontroly welfare, tj. péče o pohodu zvířat. Tyto kontroly se provádí někdy samostatně, jindy se mohou provádět i současně. V případě, že chovatel pobírá dotace, jsou navíc prováděny tzv. kontroly podmíněnosti neboli CC (cross compliance), což jsou kontroly prováděné napříč EU u všech žadatelů o dotace v rámci společné zemědělské politiky. Pokud je CC kontrola ze strany SVS zahájena, je chovatel na tento fakt důrazně upozorněn, protože v případě porušení evropské legislativy jsou podle závažnosti kontrolního zjištění kráceny dotace. Při provádění samotné kontroly ze strany SVS je obvykle prováděna jak fyzická kontrola zvířat a jejich ustájení v chovu, tak kontrola dokumentace vedené chovatelem. Závěrem bych chtěl konstatovat, že cílem veterinárního dozoru je v první řadě zdraví lidí, ale také zdraví a pohoda zvířat, které jsou vzájemně úzce provázány. Tedy záběr neskutečně široký, a proto i veterinární legislativa patří oborově mezi nejrozsáhlejší.

osobnosti

Rozloučení s Marií Brandstetrovou

Ve čtvrtek 25. července jsme se naposledy rozloučili s uznávanou etnografkou a muzejnicí Mgr. Marií Brandstetrovou († 14. 7. 2024). Svůj profesní život spojila s dokumentací lidové kultury ve Valašském muzeu v přírodě, kde pracovala v letech 1968–2003 nejprve jako etnografka – kurátorka sbírek, později jako vedoucí odborného oddělení. I po odchodu do důchodu však s muzeem ráda dále spolupracovala. Patřila ke generaci, která od poloviny 60. let výrazně formovala dnešní podobu tohoto muzea, utvářela jeho sbírkové soubory a koncipovala obsahovou náplň programů celého návštěvnického roku. Tvůrčí práce M. Brandstetrové se odráží především v detailních expozicích Valašské dědiny, národopisných pořadech a také v početných sbírkách zemědělství a textilu, které po léta spravovala a budovala.

Její rodové kořeny vedou do Heroltic u Tišnova, kde se 20. října 1945 narodila. Do Valašského muzea v přírodě nastoupila v březnu 1968 ještě před dokončením studia na dnešní Masarykově univerzitě v Brně a obhajobou diplomové práce na téma tradičních forem zemědělství na Valašsku. S regionem se však seznámila už o rok dříve, když zde pro svou práci sbírala materiál. A ve stejném roce absolvovala právě v rožnovském muzeu studentskou praxi. Po letech na ni vzpomínala takto:

„Na naší katedře v Brně se nám dostávalo dobré teoretické přípravy v oboru, ale zcela minimálně se učilo to, co etnografa v praxi v nejběžnější roli muzejního pracovníka opravdu čeká. Hned v prvních dnech jsme tedy z nevědomosti napáchaly nějaké škody, které se napravovaly až v průběhu dalších let. Především jsme u struky, tehdy tekoucí pod okny muzejní budovy, myly keramiku. Jak lidovou, tak i Jaroňkův malovaný porcelán. A hle, tušíš psaná čísla se rozhodla, že voda jim nesvědčí, a mizela. Naštěstí jsme si toho všimly a těch dokonale umytých sbírkových předmětů nebylo tak moc. Dalším naším činem byly dva škopíky, z nichž se při našem důkladném konzervačním ošetření sesmekly obruče a oba kousky se rozspaly. Také ony si na opravu pár let počkaly. Nám to přišlo zábavné, ale muzejníci, co pozorovali naše snažení z oken, byli velmi překvapeni, že taková škoda je nám dokonce

k smíchu. Jak se říká – nevědomost hříchu nečiní. Dostalo se nám pak základního poučení z muzeologie a praxe v rožnovském muzeu splnila svůj účel – uvedení do práce se sbírkami.“

Marie Brandstetrová po sobě zanechala kus poctivě odvedené práce, kterou oceňují její následovníci i návštěvníci Valašské dědiny, pro které připravila deset expozic bydlení na základě precizně vypracovaných libret a scénářů, opírajících se zvláště o terénní výzkumy, výsledky archivního bádání i studium literatury, doplněné často o vlastní zkušenosti a důkladnou znalost venkovského života. Přitom se vždy snažila, aby vybavené domácnosti působily nejen věrohodně, ale aby byly maximálně pravdivé. Do muzea přišla v době, kdy ve Valašské dědině stálo několik prvních chalup a bylo potřeba připravit jednotlivé instalace. K tomuto úkolu přistoupila velmi poctivě. S velkým zaujetím vyjížděla do míst, odkud byly stavby převezeny, a u pamětníků shromažďovala potřebné informace, které se staly podkladem pro přípravu originálních instalací. Na svou první – chalupu z Lužné – ráda vzpomínala: *„Sama mám právě expozici v Mališově domě za nejpravdivější ze všech, jež mi bylo dopřáno v našem muzeu připravit. Už proto, že jako začátečník v oboru jsem si nedovolila popustit uzdu vlastní představitosti, ale důsledně jsem se držela zjištěných svědectví.“*

Následovaly další, z nichž připomeňme Matochovu usedlost z Velkých Karlovic. Spolu s hospodářskými budovami vytváří uzavřený dvůr, kde se prezentuje živé hospodářství včetně ustájeného dobytka, králíků a drůbeže. Tento kout Valašské dědiny vyhledávají nejvíce rodiny s dětmi, které zde mají jednu z mála možností seznámit se na živo s hospodářským zvířectvem. Právě proto, že chalupa je rekonstrukcí původní stavby, doznala v průběhu času několika změn. Zdejší expozici M. Brandstetrová tvořila dvakrát. Tu první zasadila do přelomu 19. a 20. století. A podruhé v 80. letech 20. století, právě z důvodu tolik žádané prezentace živého dvora, ji situovala do období mezi světovými válkami, kdy už bylo možné využívat jak tradiční, tak i mladší strojové vybavení včetně zavedené elektřiny.¹ Stánisko z Karolinky-

-Rákošového zase ukazuje hospodaření starších manželů s důrazem na tradiční chov ovcí v době mezi světovými válkami. Instalace tří domů na tzv. hrozenkovské terase prezentují rozdílné sociální prostředí rodin sedláka, chalupníka a starého mládence. V jejich sousedství stojí chalupa z Valašské Polanky s přilehlou kolářskou dílnou, kterou M. Brandstettróvá připravila spolu s vedoucím konzervátorského pracoviště Michalem Chumchalem. Její poslední realizací je Šturalova pasekářská usedlost z Velkých Karlovic – údolí Podfaté, kterou vytvořila věrně podle svědectví posledních obyvatel před demontáží a zasadila do doby po konci druhé světové války.

U všech expozic, které kdy vytvořila, se snažila vyjádřit příběh konkrétní rodiny na základě zjištěných informací. Jak sama vzpomínala, otázka jejich věrohodnosti a pravdivosti však nemůže být nikdy jednoznačná: „*Tvůrce sice trvale provází snaha po pravdivosti, ale k těm drobečkům reálných zjištění – a čím hlouběji do minulosti, tím skromnějších – přistupuje řada dalších komponentů, které výsledek formují, nebo alespoň poznamenávají. A ani nejpřesnější informace nemohou dát obraz celistvý, protože platí výrok našeho někdejšího kočího: co chalupa, to jiná nauka. A důsledně vypreparované zjištění nezaujme, člověčina je nutná. Nehledě na to, že hodnocení je nesporně dáno také úrovní znalostí hodnotitele.*“ Svě zásady a zkušenosti, jak postupovat při vytváření expozic a jak jí oživit s co největší mírou autenticity, shrnula spolu s Jiřím Langrem v příspěvku *Věrohodnost a pravdivost prezentování lidové kultury v expozicích muzea v přírodě*.²

Ovšem nejen v přístupu k tvorbě expozic bydlení a způsobu života pro nás zůstává M. Brandstettróvá velkým vzorem. Autorsky připravila celou řadou pořadů, které návštěvníky Valašského muzea v přírodě seznamují s všedním i svátečním životem obyvatel vesnice, s hospodařením a obživou vůbec. S jejich realizací začínala už v 80. letech. Do té doby se v areálu Dřevěného městečka odehrávaly jen folklorní pořady, případně jarmarky doplněné ukázkami rukodělné výroby. Už při svém zavedení zaznamenaly tematické pořady velký ohlas u veřejnosti a oblíbeně

se těšit dodnes. Jejich výčet nejlépe napoví, jakou jim jejich autorka dala náplň. Po své předchůdkyni Marii Salichové převzala vůbec první pracovní pořad s názvem *Velké prádlo* a následně spolu s kolegy z odborného útvaru připravila další: *Lněnou sobotu, Podzim na poli a v chalupě, Jaro na dědině, Velký redyk, Dožínky, Kouzelnou nitku, Z truhel a skříní, Krojovou neděli*, a především velmi známý a zejména u školních dětí oblíbený program *Vánoce na dědině*, který už od roku 1989 pravidelně uzavírá muzejní sezónu. Její pořady se staly vzorovým příkladem pro všechna ostatní muzea v přírodě v naší republice.

Opomenout nelze ani další odbornou činnost M. Brandstettróvé, která souvisela se správou jí svěřených muzejních sbírek. Od svého nástupu se zaměřovala zejména na tvorbu a systematické doplňování sbírkového fondu muzea, související s naléhavou potřebou vybavit usedlosti ve Valašské dědině, utvářené od poloviny 60. let. S velkým pochopením a citem vnímala potřeby muzea v přírodě, které tvoří sbírky s cílem uplatnit je především v expozicích bydlení a způsobu života. Sama si byla nejlépe vědoma toho, jak obtížný úkol má tvůrce expozice, který v depozitáři musí vyhledat rozličné vybavení domácnosti podle zvoleného období a sociálního postavení rodiny. Proto jsou rožnovské sbírky tak obsáhlé a hodně předmětů se v nich opakuje mnohokrát, neboť stejný mobiliář je obvyklý ve většině domácností. Marie Brandstettróvá léta budovala sbírku

1 BRANDSTETTROVÁ, Marie. Expozice provozu zemědělského dvora a otázka jeho prezentace. In: *Museum vivum II, Agricultura carpatica IV, Materiály z konference 8.–10. X. 1985. Rožnov pod Radhoštěm, 1987, s. 129–134.*

2 BRANDSTETTROVÁ, Marie a LANGER, Jiří. Věrohodnost a pravdivost prezentování lidové kultury v expozicích muzea v přírodě. *Národopisné aktuality*, 1980, 17, č. 4, s. 321–327.

zemědělství zahrnující kompletní hospodářský inventář usedlosti od náradí až po nejrůznější stroje, vozy, saně a bryčky. V roce 1987 převzala po M. Salichové obsáhlý fond textilu, který výrazně rozšířila a obohatila vlastními sběry. Jak vzpomínala, byla pro ni sbírka textilií potěšením a s oblibou ji nazývala „*ta moje haderna*“. A získávala nejen krojové součástky. Ve fondu scházely především oděv pracovní, běžně užívaný, a bytový textil, který byl nepostradatelný pro zařizování expozic Valašské dědiny.

V rámci postgraduálního studia muzeologie věnovala svoji závěrečnou práci vývoji rožnovského kroje, která byla v roce 2007 publikována pod názvem *Odívání Rožňanů. Čtení o rožnovském kroji*.³ Čtivou formou zde shrnula výsledky mnoholetého bádání, podloženého terénními výzkumy, důkladným studiem sbírek, archivních pramenů i poznatků z literatury. Další oblastí jejího zájmu se stala zuberská bílá výšivka. Společně se svou kolegyní Jaroslavou Zastávkovou připravila publikaci *Uzlík vzorů bílé výšivky z Rožnova*.⁴ Zsvěcené texty, jejichž cílem bylo přinést inspiraci současným vyšivačkám, doplnily kresby vzorů, které se podařilo shromáždit jak ze sbírek Valašského muzea v přírodě, tak i centrálních institucí – Národního muzea v Praze a Moravského zemského muzea v Brně. V roce 2013 se M. Brandstettróvá autorsky podílela na monografii *Beskydy: dny všední a sváteční*, redigované Jiřím Langrem, do níž zpracovala kapitoly „Oděv obyvatel Beskyd v minulosti“ a „Zdobnost a její techniky v oděvu“.⁵ Je také autorkou několika materiálových studií, které vycházejí z libret a scénářů expozic, které realizovala. Zásadní a velmi cenné jsou její výzkumné zprávy k jednotlivým objektům ve Valašské dědině uložené v muzejním archivu. Sama však svoje práce za vědecké nikdy nepovažovala a vždy spíše jen skromně

stála v pozadí ve snaze zviditelnit činnost odborného útvaru muzea jako celku. Často o sobě říkávala, že je „*jen pomocným dělníkem na poli užitého národopisu*.“ I po odchodu do důchodu v roce 2003 zůstávala M. Brandstettróvá svému muzeu v přírodě nablízku. Byla členkou několika poradních orgánů ředitele (Vědecké rady, Rady starších) a od roku 2009 předsedala Komisi pro sbírkotvornou činnost. Měla radost z každého obohacení muzejního fondu, zvláště když viděla možnost budoucího využití či doplnění současných expozic. Těšila se i z nových textilních přírůstků, nejen z krásně zachovalých krojových součástek, ale zejména z běžného pracovního oděvu, u něhož bylo vidět, že byl používán. Když po svém předchůdci Jaroslavu Štikovi převzala vedení Valašského muzejního a národopisného spolku v Rožnově pod Radhoštěm, organizovala tematické besedy či zájezdy, a především se snažila členy spolku aktivně zapojit do pracovních programů muzea. Byla si dobře vědoma, jak jsou tyto pořady náročné na přípravu a jak početné personální obsazení vyžadují. Neváhala jít příkladem a zapojovala i svoji nejbližší rodinu. S muzeem a jeho pracovníky skutečně souzněla po celý svůj důchodový čas, vždy připravená podat pomocnou ruku tam, kde bylo potřeba.

Valašské muzeum v přírodě příští rok oslaví sto let od svého založení a s jistotou můžeme říci, že M. Brandstettróvá se do jeho dějin významně zapsala svou poctivou tvůrčí prací, jež se nejvíce odráží v detailních expozicích Valašské dědiny, v obsáhlých sbírkách a národopisných pořadech, které zůstávají trvalou připomínkou jejího pečlivého a svědomitého přístupu provázeného snahou o co nejautentičtější prezentaci lidové kultury ve specifickém prostředí muzea v přírodě. Tímto směrem vedla i své nástupce, kterým nepochybně už tam shora fandí, aby se jim dařilo – řečeno jejími slovy – „*kreslit reálný živý obraz někdejšího života*“. Její dílo bude žít v příbězích rodin na Valašské dědině i nadále a my, její mladší kolegyně, chceme s úctou a vděčností poděkovat, že jsme měli příležitost s tak laskavou a vstřícnou kolegyní spolupracovat. Budeme vzpomínat na její skromnost, praktické vidění řešených problémů, a především na velký nadhled, daný letitými zkušenostmi práce muzejníka. Místo svého posledního odpočinku našla Marie Brandstettróvá v Lažánkách, nedaleko svého rodiště, jak si přála. Necht odpočívá v pokoji!

Petr Lidák

Národní muzeum v přírodě –
Valašské muzeum v přírodě

3 BRANDSTETTROVÁ, Marie. *Odívání Rožňanů. Čtení o rožnovském kroji*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007.

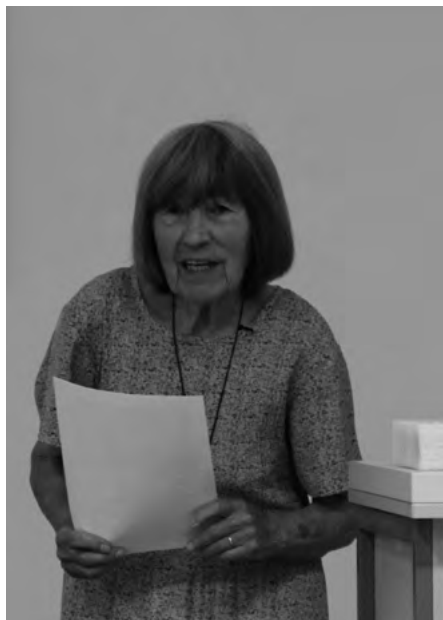
4 BRANDSTETTROVÁ, Marie a ZASTÁVKOVÁ, Jaroslava. *Uzlík vzorů bílé výšivky z Rožnova*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2005.

5 BRANDSTETTROVÁ, Marie. *Oděv obyvatel Beskyd v minulosti*. In: BRANDSTETTROVÁ, Marie, FRIEDL, Marian, LANGER, Jiří, MICHALIČKA, Václav, STUDNICKI, Grzegorz a TICHÁ, Jana. *Beskydy: dny všední a sváteční*. Třinec: Wart, 2013, s. 18–65. BRANDSTETTROVÁ, Marie. *Zdobnost a její techniky v oděvu*. In: BRANDSTETTROVÁ, Marie, FRIEDL, Marian, LANGER, Jiří, MICHALIČKA, Václav, STUDNICKI, Grzegorz a TICHÁ, Jana. *Beskydy: dny všední a sváteční*. Třinec: Wart, 2013, s. 66–83.

Vanda Jiřiková jubilující

V listopadu 2023 oslavila významné životní jubileum PhDr. Vanda Jiřiková, CSc. Na české etnografické scéně působí několik desítek let a výrazně ji ovlivnila. Absolvovala obor národopis na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Jako vědecká pracovníce působila v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (nyní Etnologický ústav Akademie věd ČR), kde se věnovala zejména etnografii města. Ještě na půdě Ústavu připravila monografii *Pražské nouzové kolonie*.¹ Intenzivně spolupracovala také s PhDr. Josefem Vařekou, DrSc., a společně vydali např. publikaci *Středočeská náves*.²

K důležitým odborným působištím v počátcích její kariéry patřilo Muzeum Zábřeh a posléze Vlastivědné muzeum v Šumperku, kde vykonávala i funkci ředitelky. Věnovala se zejména výzkumu lidového stavitelství podhůří Jeseníků na území okresu Šumperk. Jí pořízená bohatá fotografická dokumentace je uložena ve Vlastivědném muzeu v Šumperku. V letech 1973–1991 působila ve Vlastivědném muzeu ve Slaném, kde společně s ředitelkou Boženou Frankovou budovaly jako muzeum v přírodě Národopisné muzeum Slánska v Třebízi. Zde publikovala řadu příspěvků v Třebízském vlastivědném zpravodaji. Krátkou dobu působila v Centru pro tradiční lidovou kulturu Středočeského kraje při Regionálním muzeu v Kolíně. V 90. letech 20. století pracovala jako odborná pracovníce ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy, kde jsem měl možnost s ní spolupracovat. Zde se podílela na řadě odborných výstav. Ke konci 90. let přednášela na Západočeské univerzitě v Plzni muzeologii a etnografii. Byla členkou řady odborných komisí (dodnes České národopisné společnosti a Subkomise pro lidové obyčejy Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech), kde se aktivně účastnila řady konferencí a seminářů. Bohatá, a přitom široká je její publikační činnost,

o čemž svědčí jubilantčina rozsáhlá bibliografie. V rámci svého působení ve Vlastivědném muzeu ve Slaném se V. Jiřiková věnovala vybraným jevům lidového stavitelství na Slánsku, Kladensku a Novostražsku – například vjezdům do zemědělských usedlostí. Spolupracovala s českými muzei v přírodě a byla členkou vědeckých rad některých z nich. Další výraznou oblastí jejího působení byla dokumentace současných zvyků a obchůzkových obyčejů na území středních Čech, soustředěná hlavně na Slánsko. I v pozdějším věku vynikala výraznou odbornou aktivitou a dosud se pravidelně účastní konferencí, seminářů a přednášek.

Přejeme jubilantce do nadcházejících let další tvůrčí nápady, pevné zdraví a intenzivní odbornou činnost.

Lubomír Procházka

Muzeum vesnických staveb středního Povltaví ve
Vysokém Chlumci

1 TŮMOVÁ, Vanda. *Pražské nouzové kolonie – Prager Notstands-kolonien*. Praha: ČSAV, Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1971.

2 JIŘIKOVSKÁ, Vanda a VAŘEKA, Josef. *Středočeská náves*. Třebíz: Místní národní výbor v Třebízi, 1979.

Za PhDr. Pavlem Pospěchem

S Pavlem Pospěchem jsem se poprvé osobně setkal v roce 2011, krátce po svém nástupu do Vlastivědného muzea v Olomouci. Tehdy působil na pozici vedoucího oddělení kultury Krajského úřadu Olomouckého kraje, společně jsme řešili možnou náplň činnosti Regionálního pracoviště pro tradiční lidovou kulturu, které mně bylo svěřeno. Během dalších dvanácti let jsme se čas od času vídali a povídali si hlavně o lidové kultuře; nikdy nezapomenu na jeho pomalý, hluboký, ale zároveň tichý a klidný hlas. Poslední setkání se uskutečnilo náhodně před Vědeckou knihovnou v Olomouci na jaře 2023 a předběžně jsme se domluvili na schůzce ke vzniku Hanáckého skanzenu v Příkazích. K té však už nedošlo...

Ač byl Pavel Pospěch širší veřejností vnímán jako celoživotní Hanák, ve skutečnosti pocházel z Vizovic na Valašsku, kde se 13. března 1948 narodil. Právě na Vizovicku prožil svá dětská léta a absolvoval tamější gymnázium (jeho spolužákem byl mj. divadelní a filmový herec a komik Boleslav Polívka). Po maturitě zamířil do Brna a začal studovat historii a bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (dnes Masarykovy univerzity). Ve druhé polovině šedesátých let došlo nejen v Brně k výraznému uvolnění politicko-společenských poměrů, a v univerzitním prostředí o to více. Tato nadějná atmosféra však byla násilně přerušena okupací našeho území vojsky Varšavské smlouvy, která ovlivnila v dalších letech životy milionů lidí včetně Pavla Pospěcha.

V době studií, v roce 1971, se zapojil do šíření protikomunistických letáků k listopadovým volbám do zastupitelských orgánů ČSSR, za což byl krátce ve vězení (souzen byl v procesu společně s Annou Šabatovou z brněnské disidentské rodiny). Aby dostal možnost vrátit se na vysokou školu, přibližně rok pracoval jako závozník. Díky vstřícným lidem ve vedení Filozofické fakulty mohl studia nakonec dokončit. Téma jeho závěrečné diplomové práce se zaměřilo na vznik agrárního hnutí na Moravě (1975) a jako by předurčilo jeho další profesní a zájmové směřování. O pět let později původní téma výrazně rozšířil a prohloubil ve své dizertační práci (1980).

Po vysoké škole pracoval krátce v Muzeu regionu Valašsko ve Vsetíně, odkud koncem sedmdesátých let zamířil do Olomouce. Šel zde za svůj pozdější

manželkou Evou, rozenou Šulovou. Ze společného vztahu se následně narodila dcera Petra a syn Pavel. Zájem o lidovou kulturu a folklor přešel především na dceru Petru Tajovský Pospěchovou, která se obojímu dodnes věnuje na Havlíčkobrodsku, kam se provdala. V současné době vykonává také funkci kronikářky obce Veselý Žďár. Syn Pavel Pospěch se zabývá sociologií a působí na Fakultě sociálních věd Masarykovy univerzity v Brně. Dle vzpomínek jeho dcery Petry byl Pavel Pospěch „*milujícím manželem a laskavým, trpělivým a velkorysým tátou*“.

Na Hané získal na konci sedmdesátých let práci ve Vlastivědném ústavu v Olomouci (dnes Vlastivědné muzeum v Olomouci), kde působil jako odborný pracovník a kurátor muzejní sbírky. V průběhu osmdesátých let se zaměřoval především na regionální dějiny s důrazem na lidovou kulturu a problematiku kronikářství. Byl také autorem či spoluautorem několika výstavních projektů v olomouckém muzeu. Z jeho tehdejších aktivit lze uvést mj. dokumentaci šedesáti vesnických sídel na Hané, zájem o významné regionální osobnosti (Josef Vrbka, Josef Svozil, Josef Vysloužil) a hanáckou lidovou stravu s důrazem na historii a současnost olomouckých (loštických) tvarůžků.

V přelomovém roce 1989 nastoupil do Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody v Olomouci (dnes Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci) na pozici specialisty na lidovou architekturu. Jeho neutuchající elán měl klíčovou zásluhu na vzniku Souboru staveb lidové architektury v Příkazích, známého i jako Hanácký skanzen. Oficiálně otevřen byl v dubnu 1990 expozicí o lidové architektuře v obytné části Kameníčkova gruntu a jejím autorem nebyl nikdo jiný než Pavel Pospěch. Společně s místním písmákem a hanáckým patriotem Boleslavem Vacou se stal hlavním hybatelem rozvoje Hanáckého skanzenu v následujících letech, včetně jeho rozšíření o expozice v hospodářské části gruntu a ve špaletových stodolách.

V roce 1996 nastoupilo na olomouckou pobočku památkového ústavu nové vedení. To mělo s Hanáckým skanzemem odlišné plány – instituce se měla nově zaměřit primárně na prezentaci lidové architektury a Pavel Pospěch byl přeřazen na jiné oddělení. Snad i vlivem těchto změn se více zaměřil na činnost

Pavel Pospěch při slavnostním uvedení publikace *Příkazy a fotograf František Němeček. Příkazy, 2021* (foto Zdeněk Mikolajczyk, archiv Z. Mikolajczyka)

publikační a vlastivědnou. Hlavně jeho zásluhou vyšla v roce 1997 formou reedice svým rozsahem dodnes nepřekonaná publikace Jana Rudolfa Bečáka *Lidové umění na Hané. Lidová kultura hmotná*. O pár let později se společně s ředitelem přerovského muzea Františkem Hýblem podílel na vzniku dodatků k Bečákově publikaci, které se zabývaly i osudy dalších spolupracovníků tohoto monumentálního díla z roku 1941.

Od roku 1998 Pavel Pospěch obnovil po necelých třech dekádách každoroční vydávání populárních *Hanáckých kalendářů* s vlastivědnou a národopisnou tematikou; postupně do roku 2022 redigoval pětadvacet ročníků. Vydavatelem kalendáře se stala Společnost přátel vesnice a malého města, kterou v roce 1991 pomáhal zakládat. Zároveň byl autorem a spoluautorem odborných i populárně-naučných publikací k historii hanáckých obcí (mj. Břest, Břuchotín, Bystročice, Dub nad Moravou, Mezice, Náklo, Příkazy, Střeň, Senička, Skrbeň) a intenzivně se věnoval zakládání klubů seniorů v obcích na celém Olomoucku. To už se však postupně chýlilo jeho pracovní působení v Národním památkovém ústavu v Olomouci ke svému konci.

Krátce po vzniku Olomouckého kraje přešel v roce 2001 do úřednické pozice na krajském úřadě, kde dlouhá léta působil jako vedoucí oddělení kultury. Nicméně i v této časově náročné úřednické pozici se nevzdal svých vlastivědných a publikačních

zálib a koníčků. Ve chvílích volna se také intenzivně věnoval vydávání *Hanáckého kalendáře* a v roce 2008 spatřil světlo světa pozoruhodný *Hanácký slovníček*, ve kterém vrchovatě zúročil svoji bezmála třicetiletou spolupráci s desítkami přátel, kronikářů a pamětníků z celého hanáckého regionu.

Po odchodu do zasluženého důchodu se stal autorem expozice Muzea loštických tvarůžků, které bylo v úzké spolupráci s firmou A. W., spol. s r. o., slavnostně otevřeno v Lošticích v červnu 2014. V podnikovém muzeu působil následující léta na pozici vedoucího. I když se i v seniorském věku věnoval rozvoji loštického muzea a další vlastivědné práci, nikdy nepřerušil kontakt s obcí Příkazy a s rodinou Boleslava Vaci a jeho potomků. Ještě v září 2021, při slavnostním večeru v Příkazích, představil publikaci, zabývající se historií a produkcí tří generací místních fotografů, s názvem *Příkazy a fotograf František Němeček*.

I ke konci života, kdy už sil výrazněji ubývalo, se nepřestával zajímat o dění kolem sebe, a to nejen na milované Hané. Jeho dcera Petra Tajovský Pospěchová vzpomíná, že „za pamětníky u nás ve Veselém Žďáře táta poslední dva roky často chodil se mnou. Už toho moc nenamluvil, ale pil s námi kafe, spokojeně se usmíval, jak byl ve svém živlu, a s radostí poslouchal jejich vzpomínky“. Pavel Pospěch zemřel po dlouhé nemoci 23. srpna 2024 ve věku 76 let.

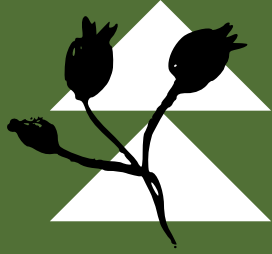
Čest jeho památce.

Josef Urban

Národní muzeum v přírodě –
Hanácké muzeum v přírodě

recenze

Unikátní expozice lesnictví v budově hájovny otevírá nový areál Kolibiska ve Valašském muzeu v přírodě

Zejména v dnešní době, kdy z lesnictví mizí původní pracovní postupy a řemesla, potřebujeme připomínat historii života a hospodářské činnosti lidí v krajině. Proto je velmi přínosným a vítaným počinem otevření expozice hájovny z Valašské Bystřice, kde návštěvník získá povědomí o pestré činnosti lesníků i jejich životě. A je symbolické, že objekt patří k prvním stavbám zcela nového areálu, který bude postupně zpřístupňován v následujících letech. Zároveň překračuje dosavadní horizont časového zájmu Valašského muzea v přírodě – návštěvník se tam přenesení až do doby kolem roku 1956.

Budova hájovny původně stála v údolí Břucko ve Valašské Bystřici. V roce 1920 byla postavena nákladem rožnovského velkostatku. Novodobá historie tohoto velkostatku byla zejména ve 20. století velmi pestrá, hlavně pak kapitola z první dekády století, kdy velkostatek byl majetkem maďarského velkostatkáře barona Armina Poppera, který „*tu veškery skorem lesy vykácel a spustošil*“¹ v roce 1910 přivedl velkostatek k exekučnímu prodeji a s částí zisku uprchl do ciziny. Na lesní hospodářství bylo uplatněno právo zemského lesnického úřadu, který nuceně dohlížel na majetek.

Po převzetí novým majitelem byla ustanovena staronová správa velkostatku v roce 1912 pod názvem Ředitelství statku Rožnov Vítkovického horního a hutního těžířstva. Velkostatek se orientoval na produkci dřevních zásob kvalitních sortimentů, určených hlavně pro potřebu vlastních průmyslových závodů a docílil maximálního výnosu z lesního majetku. S tím souviselo i nové solidní personální obsazení jednotlivých revírů a budování nových hájenek. Výše uvedený vhled do hospodaření je důležitý pro pochopení významu lesnictví i práce jednotlivých lesníků, mnohdy v čase přesahující aktuální majetko-

vé poměry. Pokud se budeme zabývat pojmy, které se často zaměňují, pak na hájenkách byli osazováni revírníci, vzdělaní buď v lesnických školách, nebo absolující státní lesní zkouškou. Po roce 1948 jsou lesy v majetku státu a záhy jsme svědky zásadní organizační reformy lesního hospodářství v roce 1953, která se ale příliš neosvědčila. Po této nepovedené reorganizaci se v roce 1956 vše vrací pod křídla Severomoravských státních lesů. Z dřívějších prvorepublikových revírníků se stávají hajní a ze sídla revíru je polesí, které vede polesný.

Je správné, že kurátor expozice zvolil zmíněné časové období kolem roku 1956, které lépe charakterizuje tehdejší organizaci a strukturu státních lesů a dá se snadněji představit nejen těm, kteří se o téma budou více zajímat.

A proč na úvod představuji podrobný vhled do lesnického hospodaření velkostatku? Kromě úvodního seznámení s tématem také hlavně proto, že expozice hájovny a její do posledního detailu věrně vybavení interiéru je tím, čím správná expozice má být. Některé prvky jsou neměnné a tvoří hlavní osu expozice, jiné se dají postupně doplňovat, obměňovat a případně její informační kapacitu i rozšiřovat. Je tedy příležitost dále pracovat s pestrou lesnickou historií, možná i v rámci expozice či v jejím bezprostředním okolí představit významné lesníky regionu či obecná témata lesnictví. Jinými slovy, expozice hájovny tvoří solidní základ a jako se například v muzejní kovárně setkáte s kovářem a osobními zkušenostmi konkrétního řemeslníka, bylo by dobré dále rozvíjet i témata spojená s lesnickým oborem. Nabídka na užší spolupráci ze strany Národního zemědělského muzea, konkrétně odborného kurátora podsbírky lesnictví na Ohradě, je k dispozici.

Pokud jde o kvalitu a věrnost materiálového provedení, pak jistě bylo dobře, že se dochovaly výpovědi pamětníků, fotografie a další materiály a zdroje, ze

1 Venkov. 1. září 1909, s. 6.

Hájovna z Valašské Bystřice na prahu nového areálu VMP Kolibisek, 2023 (foto Jan Kolář)

kterých se při tvorbě expozice dalo vycházet. Osobně jsem žasl nad originálním papírovým linoleem v kuchyni či dokonalou výmalbou malířskými válečky s různými vzory. Nutno poznamenat, že řemeslně je vše provedeno na výbornou!

Myslím ale, že nechat působit čas a řídit určitou míru opotřebenosti interiéru bude ku prospěchu celé expozice.

Zároveň vidím snahu o celkový nový pohled na expozice v areálu Kolibisek. Možná to bude znít absurdně, ale pokud se dožijeme doby, kdy bude v muzeu stát např. cihlová budova teletníku z 50.–60. let 20. století s originálním vybavením nebo domeček s „jezdeckou“ traktorovou váhou, budu za to rád. Rozhodně je touto expozicí a její dobovou věrností „nakousnut“ další koláč naší novodobé historie, který je více či méně kontinuálně propojen s budovami dřevěných kolib či roubených hájoven z předešlých staletí.

Zasazení celého objektu hájenky do vznikajícího areálu, který bude představovat život a hospodaření v horských oblastech Beskyd, je přirozené a správně zvolené. Okraj lesnatého porostu odpovídá i historii, kdy hájenky měly zejména plnit svůj cíl – hájení lesního majetku proti vstupu nepovolaných osob, a tak byly vždy situovány u vstupních cest do lesních celků.

Je třeba poděkovat týmu Národního muzea v přírodě, který se zúčastnil jednotlivých segmentů projektu, i když je jasné, že největší podíl zde má práce kurátora při finalizaci konečné podoby. Uznání si zaslouží rovněž zástupce místní organizační jednotky Lesů ČR, který přišel s nápadem hájenku před hrozící demolicí zachránit a nabídl ji do muzea. Kromě bytu je v hájovně umístěna také kancelář polesí. Obvykle to bývalo tak, že k bytu hajného patřila kancelář, kde byli maximálně dva hajní, častěji hajný se svým pomocníkem – lesním adjunktem (adeptem). Polesí bývalo samostatnou velkorysejší budovou, kde bydlel polesný a kancelář byla uzpůsobena provozu polesí tak, aby se zde pravidelně mohl scházet veškerý odborný lesnický personál na porady a schůze.

Zde měl kurátor asi nejvíce práce s rozhodnutím, co a kam umístit z mobiláře a jak vypravit jednotlivé pracovní body kanceláře. Pokud má ještě k dispozici důvěryhodná svědectví o původním vybavení či přímo část zachovalého inventáře a historické materiály, tím hůře je mu při koncipování expozičního celku v tak malé místnosti. Proto lze vyzdvihnout dodržení některých zavedených a obvyklých „lesáckých“ zvyklostí – nástěnka s tiskopisy, osazení pracovních stolů, knihovnička, tradiční výzdoba stěn atd.

Jediné, co lze jemně připomínkovat z praktického hlediska, jsou tesilové součásti uniformy, umístěné

Kancelář polesného v hájovně z Valašské Bystřice, 2023 (foto Jan Kolář)

na věšáku u kamen, ale všichni víme, že v kamnech se už nikdy topit nebude, případně je možné návštěvníkům vyprávět o tom, že hajný s polesným si zrovna suší zmkle součásti uniformy. Kdo ji nosil, ví své... Velkým počinem jsou zdánlivé detaily – vybavení dobovými dokumenty – různé technické tiskopisy, kalendáře, směrnice a předpisy. To jsou důležité prvky, které expozici dodávají ten pravý autentický zážitek. Součástí areálu hájoven většinou bývaly hospodářské objekty a místa, kde se vyráběly oplocenky, sušilo strhané semeno lesních dřevin, případně pěstovaly sazenice a prováděly další hospodářské činnosti, související s lesnictvím. Zde si může návštěvník prohlédnout útulnou malou dílnu – pilnici, kde najde mnohé dřevařské a lesnické nářadí a náčiní.

Dovedu si do budoucna představit vystavené saně na dřevo beskydského typu i s nákladem či ukázkou vzorového plnometru dřeva nebo záhon se semenáčky lesních dřevin, které jsou pro danou lokalitu typické. Ale na to jistě již myslí pracovníci Národního muzea v přírodě. Je třeba jim poděkovat za skvělý počín a za prezentaci práce českých lesníků. S pozdravem „Lesu zdar!“

Václav Kinský

Národní zemědělské muzeum, Zámek Ohrada,
Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství, Hluboká

Barva v lidové kultuře

ČÍHAL, Petr a VILÍMEK, Vítězslav (eds.). **Barva v lidové kultuře.**
Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 2023, 224 s.

Publikace představuje souborné dílo 15 autorů, např. Vítězslava Vilímka, Alexandry Navrátilové, Ilony Vojancové, Gabriely Směřičkové, Aleny Samohýlové, Jana Káčera, Jany Raclavské, Aleny Kalinové či Marty Šimečkové. Zodpovědnou redakční práci vykonali Vítězslav Vilímek a Petr Číhal.

Barva jako fenomén nás provází celým životem a ovlivňuje naše vnímání od fyzikálních principů, fyziologických účinků až po hluboké emoce a city. Když se vám do rukou dostane tato publikace, zpozorněte – barva je pro člověka stejně neodmyslitelným průvodcem jako hudba či píseň a vždy bude hrát klíčovou roli v našem životě.

Barvy vnímáme především zrakem, což je oblast fyzikální a fyziologická. Fyzikální popis a principy jsou měřitelné a exaktní, avšak mnohem důležitější je to, co Antoine de Saint-Exupéry vyjádřil větou: „*Co je důležité, je očím neviditelné.*“ Vnímání barev je totiž hluboce podmíněno geografickým kulturním prostředím a individualitou každého z nás. Naše životy ovlivňují archetypy, které lze nalézt i ve vnímání barev, a tato myšlenka prostupuje celou publikací. Barvy často nesou univerzální symbolické významy, neboť se v různých kulturách a historických obdobích objevují opakovaně a nesou podobné asociace, které formují naše emoce, myšlenky a interpretace světa.

Každý autor přináší svůj odborný pohled na dané téma. Publikace je strukturovaná tematicky – od struktury barev a fyziologického vnímání, přes symboliku a výroční obyčeje až po ornamentální zdobnost a jazykové souvislosti. Zvláště oceňuji kapitoly Aleny Samohýlové, která se věnuje původním přírodním barvivům a technologiím. Na ni navazuje kapitola o barvení indigem a modrotiskou, a nelze opomenout ani kapitoly o barvách v lidovém umění, které popisují barevnost předmětů denní potřeby, jako jsou fajáns, nábytek či kraslice. Grafická dokumentace je vybrána tak, aby jednotlivé příklady upoutaly pozornost a vedly čtenáře k asociacím s vlastními znalostmi, čímž se zdůrazňuje univerzálnost i regionální specifika ornamentů. Zároveň by si však zasloužila větší formát a tiskovou kvalitu, aby vynikly všechny detaily.

Při četbě této publikace si čtenář uvědomí, že právě rituály a prožitky dávají barvám smysl a zdůrazňují lidskou tvorbu. To je obzvláště zřetelné v lidové kultuře, kde archetypy ukryté v nevědomí a konkrétní archetypální obrazy barevných kombinací, vzorů a symbolů jsou jasně patrné například v tradičním oděvu nebo architektuře. Tyto fenomény umožňují lidem vnímat svou vlastní identitu, což je patrné od zdobení pracovních nástrojů až po kraslice a další díla, která odrážejí konzervativní hodnoty komunit a tvůrců.

Barvy jsou v publikaci popsány také z hlediska náboženství a rituálů. Čtenář si tak uvědomí, že hraje klíčovou roli při vytváření pevných struktur, které posilují vnímání všedních i svátečních dnů. Hodnotu barev určovala kvalita a technologie barvení, což je dalším důležitým aspektem, kterým se publikace zabývá. Barvení lnu, kopřivy nebo bavlny nebylo jednoduchým procesem a když si uvědomíme pracnost barvení přírodními prostředky, pochopíme, proč barevný oděv byl symbolem vyššího sociálního statusu. Barva bílá, symbol čistoty, se dotýká samotné podstaty lidské existence. Barvení mořenou barvířskou, používání kamence, indiga a dalších barviv bylo skutečnou alchymí a mistrovstvím starých barvivů.

Publikaci uzavírá kapitola o barvách v lidových písních z Těšínska, která nás symbolicky přenáší z vizuální barevnosti ornamentů Slovácka do oblasti Těšínského Slezska a jeho jazyka, který je rytmický, úsečný a naprosto odlišný od barevně pestrých regionů Slovácka. Přesto však i v tomto geografickém přesunu se spojuje celý karpatský prostor a zdůrazňuje, že stále existuje platforma pro další kapitoly o barvách v lidové kultuře.

Tato publikace je výjimečným příspěvkem k porozumění barvám v kontextu lidové kultury a nabízí čtenářům hluboký vhled do tématu, které je stále živé a relevantní.

Václav Tvarůžka
Ostravská univerzita

BARVA

V LIDOVÉ KULTUŘE

Slovácké muzeum
v Uherském Hradišti
2023

Ochrana objektov tradičnej architektúry

PŘIBYL, Jiří, ed. Ochrana objektov tradičnej architektúry. Zborník príspevkov II. ročníka konferencie Únie múzeí v prírode pri Zväze múzeí na Slovensku, konaného 5.–7. septembra 2023 v Múzeu liptovskej dediny v Pribyline. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2023, 200 s.

Z diskuzie vyplynulo, že členové slovenské Unie muzeí v prírode považujú za neaktuálnejší a neobjemnejší téma péči o stavebné objekty. Proto bylo rozhodnuto, že třídní setkání v roce 2023 bude věnováno právě jí. Jakkoli není možné tak široké téma obsáhnout kompletně, výměna zkušeností mezi muzejníky navzájem i se zástupci odborných institucí a specializovaných firem byla jednoznačně užitečná a inspirativní. Z šestnácti přednesených příspěvků pak Jiří Přibyl sestavil sborník, který jistě osloví i české čtenáře jak svým zaměřením, tak praktickou orientovaností a bohatou fotodokumentací většiny textů. Pro lepší přehlednost s jeho obsahem seznamujeme ne podle řazení v publikaci, ale jednotlivé příspěvky seskupujeme tak, jak spolu tematicky souvisí.

Peter Brada a Lukáš Jurčo se věnovali záchrannému terénnímu výzkumu objektů lidového stavitelství, kterých v současné době zaniká velké množství. Na otázky původnosti a autenticity při obnově lidových staveb na příkladě vodních mlýnů v Oblazech se zaměřil Martin Petráš. Pokusil se také shrnout obecné principy autentické obnovy lidové stavby. Širší kontext problematiky, avšak pro muzea v přírodě důležitý a mnohdy jen nesnadno ovlivnitelný, představil architekt Ivan Hrčka, který seznámil s návrhy a realizacemi novostaveb dřevěnic při dostavbě v památkově chráněné lokalitě Vlkolínec, provedenými na základě analýzy tradiční architektury a zmapování historického stavu zástavby.

Jiří Přibyl, v době pořádání konference předseda Unie muzeí v přírodě a ředitel pořadatelského Muzea liptovské vesnice v Pribylině, posoudil problematiku ochrany lidových staveb v muzeích v přírodě z různých pohledů a v různých souvislostech, včetně analýzy příčin a rizikových faktorů, možnosti předcházení zhoršení stavu spravovaných

objektů i jeho nápravy. Katarína Babčáková, Dušan Janický a Miroslav Gancarčík z Muzea lidové architektury pod hradem Ľubovňa představili případové studie aktuálního řešení čtyř expozičních objektů. O specifické problematice objektů ve Slovenském hornickém muzeu v Banské Štiavnici poskytli přehled Peter Orčík.

O provedených opravách a konzervačních zásazích na stávajících objektech informoval za Muzeum kysucké vesnice Mário Janík a za expozici lidové architektury Šarišského muzea v Bardejově Lukáš Jonov. O aktuální zkušenosti s opravami slaměné střešní krytiny se podělila Iveta Vasilenková z Muzea ukrajinské kultury ve Svidníku.

Na téma povrchové ochrany dřevěných stavebních konstrukcí, zejména nátěrů hmotami na bázi hovězí krve, lněného oleje a dřevěného dehtu, se zaměřil Miloš Dudáš, který je prezentoval na příkladech dřevěných kostelů. Moderní barvy na bázi lněného oleje, otázky jejich výroby, tónování a aplikace představili Veronika Hosčeková a Milan Hrčka.

Architekti Peter Nižňanský a Alena Kašiarová se zabývali problematikou navrhování zaniklých tesařských konstrukcí na příkladu letohrádku Babylon v Dubnici nad Váhom z přelomu 18. a 19. století.

Další představitel realizátorské firmy, Július Lišaník, seznámil s postupem diagnostiky stavu tesařských konstrukcí a zpracování výkresové dokumentace pro jejich obnovu s využitím grafických programů. Jozef Štibravý se pak podělil o svoji praktickou zkušenost tesaře při rekonstrukcích dřevěných památkových objektů. Metodu likvidace dřevokazného hmyzu horkým vzduchem představil Pavel Šmíra.

Publikace je sestavena jako pokonferenční sborník ze setkání zaměřeného na aktuální praktické problémy a tak je k ní také třeba přistupovat. Některé příspěvky jsou napsány jako časopisecké články,

jiné stručne, s prevahou obrazové dokumentace. Jednoznačne pozitívne je však treba hodnotiť maximálnu prístupnosť projednávaných námětů i těm zástupcům odborné veřejnosti, kteří se akce osobně nezúčastnili. Vydání v nákladu 200 kusů ve slovenském prostředí dostačuje k tomu, aby se výsledky druhé konference Unie muzeí v přírodě dostaly ke všem, kdo mají s tímto specifickým druhem muzeí i s lidovou architekturou co do činění.

Popřejme Unii dostatek sil a prostředků, aby její konference a sborníky přinášely pohledy na aktuálně řešená témata i v dalších letech.

V neposlední řadě je třeba upozornit na skutečnost, že na konferenci bylo podepsáno memorandum o vzájemné spolupráci mezi slovenskou Unií muzeí v přírodě, českým Svazem muzeí v přírodě a polskou Společností muzeí v přírodě, které poskytuje podklad pro užší spolupráci odborníků ve středoevropském regionu.

Vítězslav Vilímek

Ostravská univerzita

zprávy

Když je exponátem krajina

Jiří Neminář

Muzeum Hlučínska

neminar@muzeum-hlucinska.cz

Není žádnou novinkou, že muzea v přírodě se v poslední době snaží být doslova živými muzei, kde je kromě obydlí kladen důraz také na živobyті a hospodaření. Ve chlévech tak již celkem běžně bývá ustájen dobytek, na dvorku se popelí drůbež a na zahrádkách či políčkách se pěstují plodiny, takže každá roční doba obstará specifickou dimenzi a návštěvníký dojem nezástává nikdy stejný. V jednotlivých objektech nezřídka bývají průvodci nebo řemeslníci, kteří demonstrují konkrétní činnosti. Forma sdělení a samotná prezentace však může jít ještě dál, jak se ukazuje ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Zdejší muzeum totiž disponuje rozsáhlými pozemky, na nichž připravuje nový areál. Na Dřevěné městečko, Mlýnskou dolinu a Valašskou dědinu tak navážou Kolibiska.

Celá koncepce je podřízena řadě kritérií, která mají zajistit nejen precizní a věrnou instalaci, ale také výraznější oslovení návštěvníka a interpretaci prezentovaného obsahu. Hlavní snahou je komplexní představení kulturního rámce, v tomto případě způsobu života v nejvyšších horských polohách, kde pasekářství přechází k salašnictví. Zásadní roli zde sehrává práce s krajinou. Zatímco v reálu byly jednotlivé stavby rozmístěny velmi řídko, pro potřeby muzejní instalace je nezbytné všechny situace zmenšit. Aby výsledný dojem působil autenticky, respektují tvůrci areálu zavedené principy muzeí v přírodě s „modelováním“ krajiny a pohledovým odclonením jednotlivých objektů. Instalace budou umístěny tak, aby respektovaly původní konfiguraci terénu a zároveň v některých případech mohly „komunikovat“ s prostředím, z něhož byly přeneseny. To se týká například druhové pestrosti rostlin i jejich výskytu. Instalace pamatují dokonce i na nejrůznější typy pastvin nebo rozmístění ovocných stromů (samozřejmě autentických lokálních odrůd), které bude kopírovat původní situaci. Proto nyní probíhá jejich výsadba, aby v době otevření areálu působila každá instalace komplexně.

Zamýšlené objekty byly v uplynulých letech obdiveny pracovníky muzea na rozsáhlém teritoriu Beskyd, Vsetínských vrchů, Javorníků i části Bílých Karpat a jsou do muzea postupně převáženy. Již tento moment je sám o sobě zajímavý. Muzealizace v těchto případech nejspíše tyto objekty zachránila před neodvratným zánikem. Zároveň se ale často jedná o stavby, které byly ještě relativně nedávno využívány, takže se nabízí možnost ukázat, že se nejedná o něco dávno zaniklého a neaktuálního, ale že se funkce objektů mohla historicky proměňovat. To otevírá otázku vizualizace. Jakému období by měl daný objekt odpovídat, když delší část své existence sloužil jinému než původnímu účelu a v jeho konstrukci se uplatnily „neautentické“ materiály? Svým způsobem se jedná o určitou „deromantizaci rustikálna“. Došková nebo šindelová střecha sice vypadá kouzelně, ale většinou byla v průběhu času vyměněna za trvanlivější krytinu. Instalace takové krytiny může být i přes jasná negativa navíc důležitá v kontextu šetrnosti a dlouhodobé udržitelnosti muzeí v přírodě. Vizualním zařazením objektu do pozdějšího časového období mohou muzejníci názorně ukázat průniky modernity do zdánlivě předmoderního stavení.

Ačkoliv se nová expozice teprve připravuje, některé její prvky již byly zpřístupněny. Návštěvníci jistě nejvíce ocení objekt hájovny, která je situována do poloviny padesátých let 20. století. Kromě prezentace tehdejší každodennosti a lesního hospodaření se zde podařilo ukázat plně vybavenou dřevařskou dílnu, která zaujme pestrostí nejrůznějšího, dnes již neznámého nářadí. Po odborné stránce je třeba vy zdvihnout interpretační přístup k této části expozice. Protože zde středobodem nejsou objekty, ale samotná krajina, nacházejí se na různých místech nenápadné stély, které poskytují základní informace k prezentovanému obsahu. Ten může tvořit např. pastevní les, koliba nebo louka. Samotnou volbu subtilních stél vnímám jako šťastnou a mimořádně nápaditou.

Prostorová maketa koliby z Černé Hory představuje uvažování autorů nového areálu o situování staveb, 2023 (foto Václav Novák)

V krajině a při objektech nepůsobí rušivým dojmem, ale zároveň poskytuje dostatek prostoru pro krátké texty, fotografie a grafická schémata. Promyšlený je i způsob sdělení, který návštěvníka nezahluje fakty, ale snaží se jej motivovat, ať užitím otázek, nebo nejrůznějšími aktualizacemi. V jednom z objektů je umístěna audiostopa s nahrávkou pamětníka, která se spustí, jakmile se návštěvník přiblíží k informační ceduli. Autoři se nebojí přiznat, že celá expozice je teprve ve výstavbě. Budoucí objekt tak někdy připomíná jen kultivovaná hmotová vizualizace

z dřevěných latí. Taková instalace možná může lépe podnítit, aby si člověk uvědomil, do jakého kontextu bude stavba zasazena. V nové expozici nezapomněli ani na přiblížení role muzea. Tvůrci ukazují, jak probíhá přenesení objektu do muzea v přírodě, ale také, proč je důležité stavby chránit. Upozorňují na roli situačního a krajinného kontextu. Vysvětlují, jak můžeme daný objekt vnímat a jak při jeho prezentaci postupuje muzeum. Zdůvodňují například, proč se rozhodli použít konkrétní stavební materiál.

Třebaže celá expozice Kolibisek bude v Rožnově dokončena až za několik let, již nyní se vyplatí areál navštívit a nahlédnout muzejníkům pod ruku. Možná pak člověk začne „číst“ muzea v přírodě úplně jinak, než jak činil doposud.

Výstava Zvířata, lidé a tradice v Nizozemském centru nehmotného kulturního dědictví

Jet Bakels – Mark Schep

Nizozemské centrum nehmotného kulturního dědictví

j.bakels@immaterieelerfgoed.nl – m.schep@immaterieelerfgoed.nl

Na podzim roku 2019 se Nizozemské centrum nehmotného kulturního dědictví (KIEN) ujalo organizace výstavy tradic spojených se zvířaty. Plán centra nadchl Přírodovědné muzeum v Rotterdamu a projekt se tak podařilo rychle uskutečnit. Kvůli koronavirovým opatřením byla ale výstava *Zvířata, lidé a tradice – plavání psů, zpívání ptáků twa-twa a průvody koní* odložena na červen 2021 (trvala až do ledna 2022). Iniciativa pro její uspořádání vzešla z KIEN, konkrétně z oblasti výzkumu „proměnlivého“ kulturního dědictví, která se zaměřuje na různé druhy nehmotného kulturního dědictví, které byly a stále jsou předmětem veřejné diskuze. Jedno z témat se týká živých zvyků zahrnujících zvířata: závody holubů, koňské trhy, sokolnictví, hledání prvního čejčího vejce (dnes přízpůsobené ochraně jejich hnízd) atd. Tyto tradice mimo jiné vyvolávají otázky ohledně ochrany zvířat, které lidé směřují jak na média, tak i přímo na samotné nositele tradice. Je o koně na trhu dobře postaráno? Nevadí holubům tak dlouhé lety? Pro nositele těchto tradic není snadné najít příležitost vyprávět celý příběh ze své perspektivy. Široká veřejnost pak o jejich úhlu pohledu ví jen málo. Výstava poskytla nositelům tradic místo, kde mohli veřejnosti svou perspektivu prezentovat. Tvůrci výstavy tak už během přípravy zaujali stanovisko k těmto citlivým tématům spojeným s ochranou zvířat. KIEN záměrně podněcuje k zamyšlení jak kritiky, tak nositele tradice.

Na organizaci výstavy se podílely tři strany: Přírodovědné muzeum (kurátor), KIEN (odborník na kulturní dědictví) a komunity udržující kulturní dědictví (nositelé tradice), kdy v rámci tohoto partnerství měly rozhodující slovo komunity. Pro KIEN byla jejich perspektiva klíčová. Hlavním cílem výstavy bylo ukázat, kolik odhodlání, lásky a znalostí nositelé tradice mají.

Dále předvést, že samotní nositelé tradice se s časem mění a usilovně pracují, aby zajistili pro zvířata dobré podmínky. Mělo být jasně vidět, že tradice jsou dynamické. Výstava nositelům tradice také poskytla prestižní platformu, kde mohli bez obav vyprávět svůj příběh, předvést své dědictví a kde se mohli zamyslet nad měnícím se přístupem lidí ke zvířatům, a tedy i nad změnami v rámci své vlastní tradice. Výstava jim zároveň poskytla prostor diskutovat s lidmi, kteří mají odlišné názory, především díky „kulatému stolu“ a doprovodnému programu. KIEN tak vytvořilo poutavou výstavu o různých a neobvyklých rolích, které zvířata v naší společnosti zastávají, a umožnilo upozornit na své aktivity širší veřejnost. KIEN a Přírodovědné muzeum pro výstavu zvolily dvanáct tradic, které se týkaly především domácích a užitkových zvířat: pastýř s migrujícím stádem, lety holubů, holubí závody, jízda na koni po pláži, jezdecká čtverylka v dámském sedle, klusácký dostih na krátké dráze, soutěže surinamských zpěvných ptáků, plavání psů, sokolnictví, hledání prvního čejčího vejce, Woerdenský dobytčí trh a vyprávění tradičních akanských příběhů o pavoučím muži Anansim. Pro KIEN a jeho partnerské instituce, které s nositeli tradic pracují, bylo samozřejmým rozhodnutím zaměřit se na komunity udržující kulturní dědictví a umožnit mu kontrolu nad prezentovaným materiálem. V muzeích to však není pravidlem. Co se stane, když je v přípravné fázi předložen „atraktivní kousek“ nebo „poutavý příběh“, který považuje muzeum za zajímavý, důležitý nebo dokonce úžasný, ale komunita má na něj jiný názor? Zájmy muzea jako komerční instituce s vlastními závazky se mohou od zájmů komunit lišit. Bylo proto předem dohodnuto, že nositelé tradice rozhodnou, co bude prezentováno a jak bude daný příběh prezentován. Přírodovědné

muzeum v Rotterdamu s tímto přístupem souhlasilo, ale vyhradilo si konečné úpravy. V tomto konkrétním případě nedošlo ke střetu zájmů. Ukázalo se, že komunity udržující kulturní dědictví jsou více než schopné poskytnout představy a předměty, které může muzeum pro výstavu využít. Někteří nositelé tradic ve svém nadšení dokonce dodali příliš mnoho podkladů. V tomto případě byl výběr ponechán na lidech odpovědných za výstavu.

Po výběru tradic se KIEN a muzeum snažily navázat kontakt s osobami, které budou jednotlivé tradice představovat. Kdo se ale pro tuto roli hodí? V případě komunit, jejichž nehmotné dědictví je zahrnuto do sítě nehmotného kulturního dědictví nebo je zapsáno na reprezentativní seznam nehmotného kulturního dědictví lidstva v Nizozemsku, bylo samozřejmým krokem kontaktovat ředitele nebo zástupce příslušné nadace či komunity.

Spolupráce s komunitami probíhala hladce, jejich odezva byla kladná a kontaktované osoby slíbily, že si na výstavu vyhradí čas. Zdálo se tedy, že spolupráce je zaručena. V této souvislosti je však třeba zmínit několik věcí: spolupráce v praxi zahrnovala diskusi jen s hrstkou jednotlivců, obvykle s ředitelem a několika zástupci. Tvůrci výstavy často nevěděli, do jaké míry širší komunita souhlasí s jejich rozhodnutími, zda o nich byla vůbec informována a zda do jejich přijetí byla zapojena. Totéž platilo i pro komunity, které nebyly zapsány do reprezentativního seznamu. U těch byl kontakt kvůli praktičnosti a úspoře času omezen nejvýše na několik zástupců.

V případě komunit, které byly pro KIEN neznámé, nebylo vždy snadné najít vhodnou osobu. V některých případech se osoba, která by zvyk reprezentovala,

hledala opravdu dlouho. Lidé se vždy chtěli zapojit, ale nebylo pro ně pak jednoduché najít si potřebný čas, obzvlášť pokud šlo o podrobné rozhovory nebo získání některých předmětů pro výstavu.

Lidé se věnují nehmotnému kulturnímu dědictvím ve svém volném čase, který je často omezený. Přestože měly kontaktované osoby dobré úmysly, nebyly vždy k dispozici, a proto konzultace a koordinace často vyžadovaly více času ze strany pořadatelů, a to během nabitého programu v rámci příprav výstavy. Další překážkou představovala pandemie koronaviru. Na přípravě výstavy se podepsal vliv koronavirových opatření: schůzky byly rušeny a mimořádná zdravotní opatření byla časově náročná.

Výchozím bodem výstavy bylo, že své příběhy budou vyprávět samotní nositelé tradice. Text byl sestaven na základě jednoho či více rozhovorů, které tvůrci (odborníci na kulturní dědictví a kurátor) vedli s jednou či více osobami. Ve všech případech byl text předložen ke schválení. Polovinu textů výstavy tvořily citáty. Za tímto rozhodnutím stála myšlenka, že dotyčný zástupce bude mluvit přímo k návštěvníkům. Druhou polovinu textu, která byla informativní, sepsali zaměstnanci KIEN a muzea. Jak komunity udržující kulturní dědictví, tak návštěvníci výstavy tuto metodu prezentace hodnotili pozitivně a zejména návštěvníky zaujala možnost poslechnout si přímo od nositelů tradice jejich „vlastní příběh“. Prostor, který byl k dispozici, a množství textu, které bylo možné použít pro každou z tradic, byly ovšem omezené. Výstava proto nemohla být tak obsáhlá, jak by si komunity udržující kulturní dědictví přály. Během příprav vyjádřily zúčastněné strany přání, aby všechny prezentované předměty pocházely od nosi-

Návštěvnice výstavy v roli sokolníka, 2021
(foto Aad Hoogendoorn)

Návštěvníci u kulatého stolu diskutují o tradicích, 2021 (foto Aad Hoogendoorn)

telů tradice. Toto přání se podařilo splnit s výjimkou vycpaných zvířat ze sbírek muzea. Mnoho předmětů pocházelo od soukromých osob nebo z malých muzeí či návštěvnických center spravovaných danou komunitou, odkud bylo možné zapůjčit například trofeje. Národní muzeum klusáckých a dostihových závodů na závodišti Duindigt například dodalo různé předměty spojené klusáckými dostihy na krátké dráze: poháry, oblečení, fotografie a filmové záběry ze závodů nebo také trofeje jako Stříbrný bič. Pro expozici Woerdenského dobytčího trhu dodala různé figurky krav, certifikáty a trofeje nizozemská rodina, která tyto předměty uchovává ve svém obývacím pokoji. Kvůli odkladu výstavy bez nich poté musela žít déle, než bylo původně zamýšleno. Ukázalo se tak, jak cenné pro ni tyto předměty jsou. Jejich absence vyvolala emoce, které pomáhají pochopit, jakou hodnotu pro své majitelé mají.

V sekci o plavání psů se ukázalo, že problematičké může být i zapůjčení předmětu z živé tradice. Na výstavu byly zapůjčeny dvě tradiční měřicí tyče, kterými se určuje velikost zúčastněných psů. Jelikož výstava kvůli koronaviru trvala déle, než se plánovalo, nebylo možné tyto tyče použít během soutěže v říjnu 2021. Pořadatelé našťastí pořídili fotografie s přesnými rozměry ještě před tím, než měřicí tyče odeslali do Rotterdamu, a tyto fotografie posloužily při vytváření jejich kopií pro použití v soutěži.

Návrh výstavy vytvořil externí designér, který spolupracoval s KIEN a muzeem. S výjimkou diskuzního kulatého stolu do tohoto procesu nebyli zapojeni nositelé tradice. Do výstavy byla začleněna řada interaktivních prvků, která měla veřejnosti pomoci porozumět nehmotnému kulturnímu dědictví. Náv-

štěvníci si například mohli udělat selfie s dravcem na paži, obléct se jako pastýř, hodnotit surinamské zpěvné ptáky nebo vyprávět příběhy o Anansim. Tyto možnosti sklídily u návštěvníků úspěch, ale hlavním prvkem byl líbivě navržený diskusní kulatý stůl, jehož obsah zčásti vypracovalo Centrum pro udržitelnou péči o zvířata. U tohoto stolu si naproti sobě sedli dva návštěvníci a na kotouči si zvolili otázku související s konkrétním aspektem kulturního dědictví, načež mezi sebou měli například prodiskutovat dvě stanoviska: *Baví psa soutěžit v plavání přes řeku? – Ano, je jasné vidět, že si psi plavání užívají. – Ne, lidé k tomu psy nutí.* Jeden z návštěvníků se vžil do role nadšence a druhý do role kritika. Cílem tohoto diskusního stolu bylo, aby se oba návštěvníci vystřídalí v obhajobě tvrzení a uvědomili si tak různé stránky dané problematiky. Otázky i obě varianty odpovědi byly předem prodiskutovány s nositeli tradice. V několika případech to vedlo ke změnám otázek, které byly z jejich pohledu považovány za citlivé.

Doprovodný program byl kvůli koronavirovým opatřením přístupný jen v omezené míře. Podařilo se uskutečnit pouze promítání dokumentu *Schaapsherder Chris Grinwis (Pastýř Chris Grinwis)* Wendy van Wilgenburg. Po promítání následovala diskuse mezi Christem Grinwisem, Wendy Wilenburg a krajinným ekologem, který pracuje jako ochránář přírody a krajiny v provincii Gelderland. S publikem mluvili o tématech filmu, jako je hodnota migrujícího stáda, zachování pastýřského řemesla a jeho příležitosti a hrozby.

Podle názoru kurátora muzea není pro muzeum spolupráce při tvorbě výstavy běžný proces. Nositelé tradice v tomto případě nejprve vybrali předměty

Fotografie výstavy v Přírodovědném muzeu, 2021
(foto Aad Hoogendoorn)

a příběhy, zatímco obvykle je tomu naopak. Vznikla tím pestrá a rozmanitá výstava, kterou jak muzeum, tak návštěvníci velmi dobře přijali. Ohlasy návštěvníků byly v naprosté většině pozitivní. Výstava jim připadala pestrá, informativní a interaktivní a diskusní kulatý stůl byl také populární. Prostřednictvím QR kódu pak mohli návštěvníci vyjádřit svůj názor na výstavu a na přetrvávající existenci tradic spojených se zvířaty. Přestože byl počet respondentů nízký, byly ohlasy převážně pozitivní. Návštěvníci považovali výstavu za zajímavou a jednohlasně kladně hodnotili skutečnost, že „nositelé tradice sami vyprávějí svůj příběh“. Výstavu za půl roku jejího trvání navštívilo 29 952 osob, což i přes opatření související s koronavirem a omezený počet návštěvníků, kteří mohli být přítomni v určitém časovém úseku, splnilo očekávání muzea.

Nositelé tradic, kteří na výstavě spolupracovali, byli s výsledky také spokojeni. Podle nich výstava ukázala rozmanitost vztahů mezi lidmi a zvířaty, i když by rádi měli v jednotlivých místnostech prezentátora/ průvodce, což ale kvůli pandemii COVID-19 nebylo možné. Jeden z nich o výstavě řekl: „*Krásná prezentace v Přírodovědném muzeu pomůže nejen chránit budoucnost našeho dědictví, ale také pomůže s dalšími činnostmi, jako je styk s veřejností a nábor nových*

nositelů tradice.“ Jak se ukázalo i u dřívější výstavy věnované cirkusům, také tyto komunity chtěly často vyprávět o své tradici déle, než je na výstavě možné. Absencí průvodce ale komunitám částečně vynahradila výstavní brožura, která návštěvníkům poskytla více informací.

Publikace¹ vydaná souběžně s výstavou je vítanou formou dokumentace nabízející vhled a reprezentativní snímek nehmotného kulturního dědictví spojeného se zvířaty v roce 2021.

Autoři děkují všem zúčastněným komunitám, Shirley Jaarsma a Chantal Bisschop.

1 *Dier, Mens & Traditie – zwemmende honden, zingende twatwa, s en pronkende paarden.* Rotterdam: Het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, 2021. [online] Dostupné z: https://www.immaterieelerfgoed.nl/image/2021/3/22/dier_mens_en_traditie_magazine.pdf.

Studijní cesta českých muzejníků do okolí Starého Sadce

Bartłomiej Chojna – Radek Bryol

Národní muzeum v přírodě

bartlomiej.chojna@nmvp.cz – radek.bryol@nmvp.cz

V rámci Českého svazu muzeí v přírodě jsme v květnu uspořádali studijní cestu do Polska do okolí města Stary Sącz. Cílem cesty bylo seznámit se s kulturou, historií a historickou architekturou tohoto území. Mezi účastníky byli pracovníci Valašského muzea v přírodě, Muzea lidových staveb v Kouřimi, Muzea v přírodě Zubrnice, Muzea Těšínska a Muzea vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici.

Dne 14. května jsme se společně vydali z Valašského muzea v Rožnově směrem k hraničnímu přechodu v polském Těšíně. Prvním bodem programu byla procházka okouzlejícím městem Stary Sącz (česky Starý Sadec). Tamní tržiště nádherně odráží podobu západohaličského městečka z 18.–19. století. Navštívili jsme také klášterní kostel Nejsvětější Trojice a svaté Kláry, kde stojí za pozornost bohatě zdobené barokní mobiliáři, včetně oltáře s motivem Jesseho stromu, který se v Polsku vyskytuje vzácně. Poté jsme se vydali do lázeňského města Krynica-Zdrój, kde nás kurátor Nikiforova muzea Zbigniew Wolanin provedl vilou Romanówka. Právě tam se nachází největší sbírka děl Epifaniuse Drowniaka. Tento umělec, známý také jako Nikifor Krynicki, je považován za jednoho z nejvýznamnějších představitelů naivního umění, dnes označovaného jako art brut. Prosyneni tvorbou tak zajímavé osobnosti, jakou je Nikifor, jsme se procházeli po lázeňské Krynici a hledali místa spojená s jeho osobou.

Cestou na nocleh jsme se zastavili v někdejší lemkovské vesnici Bogusza. Přestože se již stmívalo, farář, který má tuto památku na starosti, souhlasil, že nás pustí do chrámu. Zde jsme se seznámili s typologií lemkovských, bojkovských a huculských kostelů. Následující den jsme zahájili návštěvu galerie lidových soch v Paszyně se sbírkou dřevorezeb a obrazů na skle, která čítá téměř 3 500 děl neprofesionálního

umění. Po krátkém přejezdu do muzea Sądecki Park Etnograficzny jsme zahájili jeho prohlídku s místním etnografem Kamilem Bastou. Společně s naším průvodcem jsme si prošli jednotlivé části muzea, počínaje podhorským sektorem a konče průmyslovým sektorem, kde pro nás pan Tadeusz Kucharski, dlouholetý správce tohoto sektoru, připravil prohlídku mlýna, valchy a pily poháněné vodním kolem. V muzeu nás nejvíce zaujaly sakrální polychromie ze 17. století z panství Rdzava a také rekonstrukce cikánské vesnice, jediná expozice pod širým nebem v Polsku věnovaná Romům. Návštěvu muzea jsme zakončili u táboráku, kde jsme si mohli odpočinout a najít se po intenzivní prohlídce rozsáhlého areálu. Bylo to dobré místo pro neformální rozhovory s polskými kolegy.

Využili jsme teplého odpoledne a prošli se starým městem Nový Sadec. Během procházky jsme si mimo jiné prohlédli klasicistní radnici, gotický dům a kolegiální kostel sv. Małgorzaty. Na závěr dne jsme se vydali do oblasti Bobrowisko ve staré štěrkovně nedaleko Starého Sadce. Naučná stezka vedená lávkami přes mokřady nám umožnila odpočinout si od města a intenzivního prohlížení památek.

Třetí den naší cesty jsme naplánovali túru z vesnice Izby na nejvyšší vrchol Nízkých Beskyd, Lackovou. Při návratu přes Pulaský průsmyk a údolí obce Bieliczna jsme mohli nasávat klid těchto nízkých hor. Během delší zastávky u zděného kostela jsme se dozvěděli o těžké historii vysídlení Lemků a operaci Visla. Při putování vysídlenou vesnicí jsme se snažili hledat staré ovocné stromy a stopy po bývalých staveních a zemědělské činnosti.

Řeckokatolický kostel sv. Michaela Archanděla
v Bieliczné, 2024 (foto Bartłomiej Chojna)

Cestou zpět na nocleh jsme se ještě zastavili u kostela v Brunarech (UNESCO) a u dřevěného kostela ve vsi Kaçłowa, postaveného ve 30. letech pro katolíky roztroušené v horách. Posledním bodem dne byla zastávka v pivovaru Pilsvar, kde jsme se mohli zásobit místním pivem včetně „Československého“, vyráběného ze žateckého chmele. Při procházce po grybowském náměstí a jeho nejbližším okolí nás zaujala nástěnná malba Arkadiusze Andrejkowa – jedna z několika set svého druhu v Nízkých Beskydech a Bieszczadech z projektu Tichý památník, která zobrazuje židovskou rodinu na zdi činžovního domu, kde žila.

Čtvrtý den jsme zahájili návštěvou muzea Skansen Wsi Podgórzeańskiej v Szymbarku. Areálem nás provedla kurátorka muzea Anna Niemczyńska-Szurek. Ve svém vyprávění nevynechala problémy, se kterými se muzeum potýká, což bylo pro nás muzejníky cenné. Naši pozornost upoutalo aranžmá tří válečných výjevů z první světové války, které jsou prezentovány v jedné ze stodol. Poté jsme si prohlédli nedaleký zámek Szymbark. Tato nedávno zrekonstruovaná stavba je jednou z nejvýznamnějších památek renesanční architektury v Polsku. Dále jsme navštívili maziarský statek v Łoši, kde nás vedoucí pobočky Klaudia Zbiegień provedla tímto komorním muzeem a zasvětila do tajů výroby dehtu a kolomazi i do specifik řemesel Lemků. Neočekávaným zážitkem bylo setkání s místním farníkem, který natíral obložení přilehlého kostela a lemkovsky promluvil o hypotézách geneze Lemků i spolkovém životě v současnosti.

Další etapou naší cesty byla procházka z obce Regietów Niżny na válečný hřbitov na hoře Rotunda. Hřbitov, který v roce 1915 navrhl slavný slovenský architekt Dušan Jurkovič, se nachází na vrcholu kopce v blízkosti válečných operací, které zde probíhaly, a je jedním z nejsvébytnějších hřbitovů z první světové války v Malopolsku. Večer jsme se na pozvání našich přátel z muzea v Novém Sadci zúčastnili vernisáže výstavy „Strom světa – rostliny v lidové kultuře Sudeccyzny“, která shrnuje jejich tříletý etnografický výzkum. Seznámili jsme se s tématem výstavy, které řeší význam rostlin v městské a venkovské kultuře regionu.

Po vernisáži jsme se vydali na koncert skupiny RB Trio Niki4you, který se konal v historických interiérech Galerie Marie Ritterové v rámci celostátní Noci muzeí. Koncert byl dokonalou tečkou za naší cestou. Svými moderními kompozicemi odkazoval na 12 vybraných Nikiforových obrazů, které zobrazují pravoslavné kostely, místní krajinu a městskou architekturu v její naivní podobě. Díky neobvyklému zvuku, dobré akustice a virtuozitě interpretů v nás tato hudba zůstala dlouho.

Poslední, pátý den expedice, jsme zahájili výstupem na vrch Zyndram v Maszkowicích s dobře zachovalým hradištěm starým 4000 let. Poté jsme navštívili dřevěné gotické kostely v Trybši a Dębně Podhalańském, které nás okouzly svou polychromií. Navzdory nabitému programu a občasně nepřízní počasí jsme těch několik dní na Sudeccyzně strávili dobře a kontakty, které jsme s místními muzei navázali, určitě v budoucnu přinesou ovoce. Pro účastníky cesty může být inspirativní nejen poznání historických reálií, ale také forem jejich prezentace včetně reflexe etnických proměn. Užitečný je i samotný kontakt různých profesí několika generací zástupců muzejnictví přírodě z naší země a neformální diskuse o odborných tématech. Jsme přesvědčeni, že také tato forma setkávání muzejníků je smysluplná a naplňuje poslání Českého svazu muzeí v přírodě a Metodického centra pro muzea v přírodě.

poznámky _____

A series of horizontal dotted lines for writing notes.

A series of horizontal dotted lines spanning the width of the page, intended for handwriting practice. There are 20 lines in total, evenly spaced from the top of the page down to the bottom.

2024

